STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01156

ERTSEHLUNGEN

Sholem Asch

Permanent preservation of this book was made possible
by Mildred Forrell
in honor of
grandchildren, Edward, Anna, Micah, Talia, Benjamin

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ערצעהלונגען

פון

שלום אַש

דריטעס בוך

ארויסגעגעבען פון „פאָרווערטס“
173—175 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק.
1911

אינהאַלט פערצייכנים:

		פּיידזשעס:
1.	פריהלינג (אָנשטאָט אַן הקדמה)	3 — 6
2.	אַלטע לייט	7 — 16
3.	מענשען און געטער	17 — 25
4.	אַ היים	26 — 37
5.	דער זעלנער	38 — 41
6.	אויף אַ מאַמע	42 — 55
7.	מאַטעלע	56 — 66
8.	אַ דאָרף צדיק	67 — 72
9.	דער זינדיגער	73 — 83
10.	אַ מעשה מיט אַ ספר	84 — 92
11.	שבת אין וועג	93 — 98
12.	אויף דעם וועג קיין שעמענעץ	99 — 106
13.	מחלוקות אין קאָרטשעוו	107 — 112
14.	צו וואָס?	113 — 119
15.	איבער דער גרענעץ	120 — 128
16.	אַ חלל	129 — 134
17.	אין שלעכטע צייטען	135 — 140
18.	אַ צואה	141 — 144
19.	אין דער פרעמד	145 — 152
20.	אַ שבת אין אַ שטעדטעל	153 — 164
21.	קאָנסטיטוציע	165 — 166
22.	קיין אַמעריקאַ	167 — 171
23.	בריעף פון דער רייזע	172 — 175
24.	ער לעבט	176 — 179
25.	קינדער	180 — 185
26.	אַ צופריעדענע הויז	186 — 191
27.	די אלמנה	192 — 197
28.	אַ גט	198 — 203
29.	אַ שאָו פיגור	204 — 207
30.	די געבורט פון שטן	208 — 213
31.	די פּאַלעסטינאַ רייזע	214 — 252

אַנשטאַט אַ הקדמה.

פ ר י ה ל י נ ג

פון מיין היים געיאָגט, בלוט האָט מיין וועג גערייטעלט און דער יאוש פון פאַרענט און די קלאָג נאָך מיר — האָבען מיך אין מיין וועג בעגלייט און קראַנק און ערמיעדעט האָב איך מיך אָבגעשטעלט.

אין אַ פרעמדע מדינה, צווישען פרעמדע מענשען, אונטער אַ פרעמדען הימעל, ביי אַ פרעמדען טייך, האָב איך מיין געצעלט אויפגעשטעלט. ניט ערקענט האָט מיך די ערד אויף וועלכע איך האָב מיין פוס געשטעלט. דורכגעהענדיג האָט זיך דער הימעל איבער מיין קאָפּ געצוויגען, און פרעמדקייט און גלייכגילטיגקייט האָט מיך אַרומגערינגעלט.

מיין לשון האָבען די מענשען ניט פערשטאַנען, מיין טראַכט האָט ביי זיי ווילד אויסגעזעהן, מיין קינד׳ס געוויין האָט ביי זיי געלעכטער ערוועקט, און מיין גאָט איז ווייט געוועזן פון דעם לאַנד און מיין תפילה האָט ער ניט געהערט.

אין די פאַלדען פון מיין קלייד האָט זיך נאָך געהאַט אויפגעהאַלטען דער געשמאַק פון טויט, וואָס איך האָב פון מיין היים מיטגעבראַכט. אימה און נאַכט האָבען נאָך פאַר מיינע אויגען געשוועבט, און אין חלום האָב איך נאָך איבער מיין קאָפּ דעם תליון׳ס שווערד געזעהן הענגען. און אַ קברים־געוויין האָט אין מיין האַרץ געוויינט: אַ קדיש־זאָגען פון טאַטע־מאַמע אויף קינדער־קברים...

שוואַרץ האָט נאָך געקלאַפּט דער ווינד אין די לייוועגד פון מיין שיפעל...

— — — — — — — — — — — — — — — —

זיי געגריסט זונן!

ווי אַ געזאַנג ביזטו אין מיין שטיבעל געדרונגען. קינדיש לאַכענדיג האָסטו דיך מיט די שאָטען איבער מיין קאָפּ געשפּיעלט. און שטראַהלען־ליכט האָסטו אַרום מיך געוועבט... דו האָסט מיין מיעדען קאָפּ געקושט, אין מיינע אָדערען האָסטו דאָס בלוט ערפרישט, די גליעדער מיר געהיילט, מיט ליכט און האָפנונג האָסטו מיין הארץ ערפילט.

פרייע לופט האָסטו מיר צום עטהעמען געגעבען. מיין קראַנקען קאָפּ האָסט דו אין דיין שויס געהאַלטען. יאָ, איך האָב דערפיהלט דיין פייגלכען־לופּט.

און אַ היימיש קול האָט אין מיין הארץ היימאַטס־ליעדער געזונגען, און אַ מאַמע'ס האַנד האָט מיינע האָאר געגלעט.

עס האָט מיר אין גאָס געצויגען.

נאָך האַלב איז די וועלט אין טונקעלען געהילט. דער שאָטען, ווי אַ לייכטער דורכזעהענדיגער שלייער, האָט די וועלט פערהילט און הויך אין הימעל וואַשט זיך די זונן. זי הילט זיך און שלייערט זיך אין לייכטע שוועבענדע וואָלקען, וואָלקען־איין, וואָלקען־אויס. טיילמאָל שוועבט אַרויס פון אַ וואָלקען־שפּאַלט דער שטראַהל פון איהר יונג ווייבליך־לויכטענדען קערפּער און בעלייכט די וועלט מיט אַ ליכט־רעגען איבער פעלדער, וועלדער, שטעדט און ימים. — באַלד אָבער הילט זי זיך ווייטער אין טונקעלען איין. אָבער ניט אויף לאַנג: פון שלייער געהילט לאַכט זי צו די וועלט אַנקעגען, און די וועלט ענטפערט איהר אָב מיט פענסטער־גלאָז און וואַסער־שפּיעגעל. די בליהעכטס־וואָרצלען אין ערד געהילט שפּאַלטען זייער זאָמען אויף, און דער ריח פון זייער זאָמען בעהויכט דעם שטח פון די וועלט מיט יונג געשמאַק און שעפּפונגס־קראַפט.

און עס וועקען זיך אין דיין הארץ אויף דיינע בעגראָבענע חלומות. פון די אַלטע פערגליווערטע וואונדען הויבט אָן דאָס בלוט אויפ'ס ניי צו רינען. יאָ! עס ווילט זיך דיר אַ העלד זיין, אויף די טיבעט־בערג שטייגען, ימים אין דיינע הענד צו האַלטען און הויך צו שרייען — הויך צו שרייען, אַז פון דער קראַפט פון דיין געוואַלד זאָלען זיך די וועלען פון אָקעאַנען דערהויבען און אין די הימלען

אָנקלאַפּען, אַז פון דער קראַפט פון דיין געוואַלד זאָלען ימים איבער די הימלען דעם קאַרק אויף מיליאָנען טייכען צוברעכען. — — — — —

איך בין אַ קינד פון הערבסט.

אין אַ הערבסט־נאַכט ביי פּעדער־פּליקען איז מיין מאַמע איבער מיין וויעגעל געזעסען און מיר אַ ווינטער־מעשה פערצעהלט. דער זיידע ביים קיהן־פּלאַקערעל אויף דעם אויוון האָט די ביבעל געלייענט. שוואַרץ האָט די נאַכט אין אונזער פענסטער׳ל געקוקט. אין דרויסען האָט דער ווינד געוויינט, און אין די צווייגען פון די בוימער זיך אָנגעטשעפּעט: דאָס האָבען מחנות פערוואָגעלטע נשמות פאַר אונזער פענסטער דורכשפּאַצירט. פון גיהנום געטריבען אין כף־הקלע — געוואַנדעלט האָבען זיי איבער׳ן וועג, די צעפּ האָאר פון די קעפּ געריסען, איבער זייערע עברות וועגען...

איך בין אַ קינד פון הערבסט. אין די הימלען פון מיין לאַנד טאָפּיעט דער אייביגער שנעע, — ווייסע קינדער־לייכען אין גרויען פערנעפּעלט... דעם זונס־שטראַהל וואַרפט צוריק דער מאַטער שאָטען פון דעם גרויען וואַסערדיגען האָריזאָנט, וואָס רינגעלט מיין לאַנד אַרום. די פעלדער פון מיין לאַנד לאַכען ניט אָנקעגען די זון־שפּיגעל אין פּנים אַריין. גרינע לאָנקעס, דאָ און דאָרט מיט ברייטע סטאַווען אַרומגע־פּאַסט, אין וויינענדע ווערבען פערשאָטענט, מיט סטאַדעס שעפּסען פערגרויט, און פון הינטער׳ן בערגעל געהט אויף דעם פּאַסטוך׳ס פייפען מאַט און וויינענדיג, ווי דאָס לאַנדשאַפט פאַר איהם.

איך בין אַ קינד פון הערבסט. אין מיין האַרץ זינגט ניט דער טריאומף־מאַרש פון בעשטראַהלטע זומער־פעלדער. די זונן פערבלענ־דעט מיינע אויגען. אין מיין האַרץ קלינגט אָב דער הערבסט־נגון פון פעלד געצוויגען, פון וואַלד געזשימט, פון מיין היימאַטה׳ס לאַנד. און פער׳יתום׳ט בין איך אין דער וועלט, א יתום פון דור־דורות. פון אדם הראשון ביז צו דעם לעצטען דאָ זיין. אין מיר וויינט אַ יתום אַ וועלט, אַ יתום אַ גאָט!

פרעמד ביזטו מיר פריהלינג. ניט זינג אין מיין נשמה. ניט וואַרעמט, איהר שטראַהלען, מיינע גליעדער. ניט בעגיסט מיך מיט ליכט זונן. מיין לאַנד איז מיט קברים פול, די זאָמען־וואָרצלען אין

מיין היימאטה - ערד האָבען זיך נאָך ניט געשפּאָלטען. נאָך דופּטעט ניט מיט פייַלכען־געריך און טיבעראָזען־געשמאַק מיין היימאַטה־לופט. ווינדען קומען צו יאָגען פון טויט־פליגעל. איך בין א קינד פון הערבסט. די שטראַהלען וועלען אויף מיין הערבסט־האַרפּע פּאַלען, און איך וועל אייך זינגען דאָס ליעד פון רעגען און ווינד....

יעדען טאָג געה איך צום וואַסער אַראָב און שטעל זיך ביים ברעג:

פּאַליע וואַסער פון מיין היימאַטה'ס־לאַנד געצויגען — גיב מיר א גרוס אָב. צו ציערען דאָרט ביי אונז שוין פעלד־בלימלעך די פרישע קברים געל? צו פּלאַצט שוין דאָס בוימען־בליהעכטס אויף די בית־הקברים'ער? צו זאָגט שוין דער פויגעל א יתום־קדיש דאָרט אויף א מת־מצוה קבר?...

אלטע לייט

בלומעלע איז היינט געשטאנען ביי די „פישלעך“.

נו, איז אין פיש־מארק געווען א לעבען, ווער מיר גוטס גינט. מתתיהו חרון, איהר אלטער, האט זיך אוועקגעלאזט מיט'ן שותף און מחותן צום „ליטוואק“ מאכען די כוסה — פיהרט דא בלומעלע דאס רעדעל. גאנצע קופקעלעך פישלעך אויף צו האקען גיט זי אוועק צו צוועלף גראשען און לעגט נאך צו א קליין העכטעל. זי וויל דאך דא ווייזען, די פריצ'טע, וואס פאר א ברייטע האנד זי האט, אז זי טראגט דעם שירץ מיט די קעשענעס.

ביים צווייטען טישעל שטעהט די שותפ'טע און די מחותנת'טע שרה פייגעלע — פלאצט איהר דאס א ביסעל די גאלכעלע: — ס'ארא בלומעלע ! פאר איהר רייכען האלז, בדיל און דל וועט מען דא ווערען.

זי האט שוין געוואלט עטליכע מאל צוגעהן צו בלומעלע'ן ניט לאזען פערקויפען, — וועט דאך וייטער ארויסקומען א חתונה. נור את קומען שוין אן די אלטע שכורים מיט די פיפקעלעך אין מויל.

— קופיעץ (סוחר) מיינער, וואו האסטו דיך אוועקגעלעגט ? — טענה'ט יענע.

מתתיהו חרון געהט צו זיינער צו, אביסעל שכור'ערהייד קלאפט ער בלומעלע'ן אין רוקען : „הע, רודערסט היינט אין די כלים ארום ?“ בלומעלע ענטפערט נימ.

— ווייבער, צו צוועלף גראשען א קופקעלע, ווייבער, פיש אויף שבת ! — קלימפערט בלומעלע מיט די ברייטע קעשענעס פון שירץ.

שרה פייגעלע האלט עס שוין ניט אויס ; קלאפט זי מיט די פויסטען אין טיש : געוואלד, בדיל הדל וועט מען דאך ווערען !...

יעדער פון די שותפים האבען אין געשעפט אריינגעלעגט צו זעכצעהן גילדען, שוין מיט א יאהר 38 צוריק, און פון די זעכצעהן

גילדען האַלט זיך נאָך דאָס געשעפט ביז היינטיגען טאָג. נאָר ניט שטענדיג לעבט מען גוט. אז עס קומט אמאָל א שבת־צו־נאַכט און מען מאַכט דעם חשבון, קומט טיילמאָל אַרויס אַ מחלוקת, — נור מעסערס צו נעהמען, אָבער דאָס שותפות האַקט מען ניט אָב. ווי אַזוי? אַז מען האָט שעפער בשותפות'דיגע, קאָמערס בשותפות'דיגע, און היינט חזקות בשותפות'דיגע, בלייבט מחלוקת ביי מחלוקת און דאָס געשעפט געהט ווייטער.

נאָר די ווייבער, די ווייבער — זאָל גאָט דער איינציגער אָבהיטען. מען האָט איינע די צווייטע פיינד אויף טויט און לעבען און מען רעדט אוים איינע אויף די צווייטע, וואָס אין דער קאָרט שטעהט ניט, און קומט אַ שותף נאָך מיטאָג צו גאַסט צום צווייטען אַריין, איז איהם די שותפ'טע מכבד מיט אַ גלעזעל יום־טוב'דיגען ווישניק, און גיט אַ מאַך אַזוי הינטען אַרום צו שטעכען די שותפ'טע:

— זאָל דער מחותן פערזוכען. אין דער היים האָט ער דאָס דאָך ניט. ווי האָט די מחותנת'טע צייט ווישניק צו מאַכען?

נאָר דאָך טרעפט זיך אמאָל, אַז די מחותנת'טעס און די שותפ'־טעס מאַכען צווישען זיך שלום. דאָס טרעפט זיך ביי צוויי סבות: ביי אַ שמחה, אָדער (אַלעס ניט געדאַכט!) ביי אַ צרה; קומט אַן אייניקעל צו, אָדער (זאָל גאָט אָבהיטען) קומט אַן אייניקעל אָב, בעטען זיך די מחותנת'טעס איבער. יאָ, נאָך איינמאָל אין יאָהר, דאָס איז ערב יום־כפור ביי ליכט בענשען, פון דער הויכער הויט פאַלט אַריין איין אידענע צו דער צווייטער און צוואוויינט זיך און מען צוקושט זיך. אָבער עס קומט נור מוצאי יום־כפור, קלאַפּט איין אידענע אָן דער צווייטער אין לאָדען:

— עס בלייבט ביים אַלטען...

אין גאָמבינער'ס הויז וואוינט דאָס פּאָאר־פאָלק — מתתיהו חרון מיט דער אידענע.

באַלד נאָך דער חתונה האָט מען זיך אין דער שטוב אַריינגעצוי־גען און אַזוי האַלט מען זיך אָן איהר ביז'ן היינטיגען טאָג. אָט אין דער שטוב האָבען זיך די קינדער ערצויגען, אויסגעהאָדעוועט און דער־נאָך אין דער וועלט געגאַנגען: קיין אַמעריקאַ, קיין קאַנאַדאַ, קיין טראַנסוואַאַל, וואו איינעם האָט זיין מזל געטראָגען. דריי באַלקען האָט

די שטוב ; דער מיטעלסטער, דער דיקסטער איז די „רבי׳צין“, און די צוויי דינערע פון ביידע זייטען זיינען די „דין׳טעס“. אויפ׳ן נאָגעל, אין דעם מיטעלסטען באַלקען הענגט אַן אַלט הענגלייכטער׳ל בעקליידעט מיט אַ פּאַפּירענעם קליידעל, וואָס מען טהוט עס אָן יעדען ערב פּסח. אַ גאַנץ יאָהר וואוינען אין די „בלומען“ פון קליידעל די פליעגען און מעהרען זיך דאָרט און פּרוכפּערען זיך, און נעהמען איין דאָס שטיבעלע מיט זייער זשומען, און דאָס קליינע הענגלייכטער׳ל קוקט זיך צו אַלץ צו, וואָס עס טהוט זיך אָב אין שטיבעל, און שווייגט, ווי אַ שטומע מוהמע. עס ווייסט פון אַלץ, הערט אַלץ און רופט זיך מיט קיין וואָרט ניט אָן... אין מיטען שטוב שטעהט אַ פּיערקאַנטיגער טיש, אין דעם טיש זיינען אויסגעקריצט פערשידענע „הייניעלעך“, „ציעגען־וואָלף“,— אַ זכר פון די שפּיעלען אין חנוכה־נעכט. און אַ סוד וועל איך אייך איינרוימען, אַז אַ שפּאַרינע איז דאָ אין טיש אין שופלאָד אריין, וואָס מענדעל לעבען (דער יונגער זוהן) האָט געמאַכט אין איהם, בעהאַלטענערהייד, כדי פון שופלאָד געלד אַרויסצו׳גנב׳ענען יעדען פרייטאָג צו נאַכט, ווען טאַטע־מאַמע שלאָפען... אין אַ ווינקעל שטעהט אַן אַלטער אויוועז, וואָס פערנעהמט אַ דריי־פערטעל שטוב. דער אַלטער „פעטער“ איז שוין לאַנג אויסגעקיהלט געוואָרען אויף דער עלטער, נאָר די בעלי־בתים געדענקען נאָך זיינע גוטע יאָהרען. ווען מען האָט איהם אין אַ פרייטאָג־צו־נאַכט איינגעהייצט, האָט ער אַזאַ וואַרעמקייט פון זיך אַרויסגעלאָזען, נור דערשטיקט צו ווערען. און ניט איינמאָל האָט זיך געטראָפען, אַז מתתיהו חרון מיט בלומעלע׳ן האָבען גע׳חלש׳ט הינטער די דעקען פאַר הייסקייט. צווישען דעם אויוועז און דעם אַלמער ליעגען עפּעס פערשיעדענע חפצים אָנגעלעגט : אַלטע זעלנערשע מונדירען, באָנדעס, פּאַסקעס און נאָך אַזעלכע „חפצים“, וואָס מען קען קיינמאָל ניט דערגרונטעווען. צווישען די חפצים שטייגט אַרויס אַן אַלטע נעה־מאַשין פון תרח׳ס צייטען מיט אַ „קאָליער“ נאָך. די מאַשין איז אַן איבערבלייבעניש נאָך פון מתתיהו חרון׳ס שניידעריי, מיט וועלכער ער האָט גענעהט פויערשע מאַנטלען אויף די מערק (דאָס איז נאָך געוועזן איידער די קינדער זיינען אוועק קיין אַמעריקא און האָבען פון דאָרטען צעהן דאָלאַר יעדען חודש געשיקט). נאָר די מאַשין האָט אין זיך אַזאַ מאַשינעריע, אַז מען דאַרף אויף איהר אַרבייטען מיט די פיס, און דרעהען מיט די הענד, און זי כאָרכעלט אַזוי, ווי מען וואָלט אַן אָקס

געשאָכטען... בייביידע ווענד שטעהען צוויי בעטען, און די בעטען זיינען אויפגעבעט מיט פערינעס, — ניט מיט קיין פערינעס, נור מיט איין פערינע, וועלכע האָט געגרייכט ביז צום באַלקען, און וועלכע האָט אין זיך געהאַט אַלע פעדערן פון די אַלע גענז און קאַטשקעס, וואָס די אידענע האָט נור געשאָכטען פון צייט איהר חתונה אָן. דאָס איז געווען אַ פערינע, פון וועלכער מען האָט ארויסגעפּומפּט אויף אויסשטייער בעט־געוואַנד פאַר קינדער און אייניקלעך — און די פערינע בלייבט אַלץ פערינע. אָט אין די בעטען זיינען געבוירען געוואָרען די צוקינפט־טיגע בירגער פאַר אַמעריקא, קאַנאַדא, אַפריקא און וואו די וועלט האָט נור אַן עק...

ביי אַ פוס פון איין בעט איז צוגעבונדען אַן אַלטע קאַץ שוין זיעבצעהן יאהר. מען וואָלט שוין געמעגט די קאַץ אויפבינדען, וואָלט זי אויך שוין ניט אַנטלאָפען, נור אַזוי קומט עס — אַ קאַץ דאַרף זיין צוגעבונדען ביי אַ פוס פון בעט. איבער די בעטען הענגען צוויי בילדער, גענעראַלען, משונה׳דיגע „נאַפּאָלעאָנען“. אין דעם שפּיעגעלע ביי אַ וואַנד שטעהען אריינגעשטעקט די פאָטאָגראַפיעס: מתתיהו חרון זיצט אויף אַ שטוהל און קוקט אין אַ ספר אריין, און בלומעלע שטעהט נעבען איהם (די קינדער אין אַמעריקא האָבען פערלאַנגט דורכאויס, אַז טאַטע־מאַמע זאָלען זיך אָבפאָטאָגראַפירען), און אין דער צווייטער זייט שפּיעגעלע שטעהט אריינגעשטעקט די אייניקלעכ׳ס פאָטאָגראַפיעס פון אַמעריקא: דריי אינגעלעך שטעהען אָהן היטלען און האַלטען ביכער אין האַנד. ביי דער טהיר שטעהט דער שראַנק, אונטערגעשפּאַרט מיט צוויי ציעגעל, און די שויבען־אַלמערלעך האַלב אויסגעקלעפּט מיט פּאַפּיער. עס זעהט זיך ארוים פון שראַנק אַ זילבערנער בעכער מיט אַן אַלטער בשמים־פּושקע (די ירושה פון עלטערן...) און אויפ׳ן אַלמעריל— אַ פּאָאר נאַקעטע ספרים, און איינס אין מיטען מיט גרויסע אותיות אויפ׳ן רוקען „מחזור“. אויפ׳ן שראַנק צווישען די ספרים זעהט זיך אַ גרויסע פלאַש, ארומגעשטעלט מיט אַ גרויען בויגען פּאַפּיער, דאָרט שטעהט וווישניק. בלומעלע איז אַן אויסברענגעריין און וויל זיך דורכ־אויס פיהרען, ווי די נגידים, און שטעלט אויך אָן ווישניק. קומט אַ שבת נאָכ׳ן שלאָף, ווען דער אַלטער טהוט זיך אָן די ברילען און נעהמט זיך פאַר׳ן גרויסען ברכי נפשי און עס קומט אריין דער מחותן, האָט זי אַ הנאה צו דערלאַנגען צום טיש אַ גלעזעל ווישניק. דורכ׳ן גאַנצען

יאהר שטעהט דער ווישניק און מען פערגינט זיך ניט צוצוריהרען צו איהם. עס קומט פאר פסח, האט מען מורא, אז ער זאל ניט איבער־בלייבען אין יום טוב, נעהמט מען זיך איהם אויסטרינקען. די אלטע קענען זיך דאך ניט פערגינען אין א גלאטען וואכענטאג ווישניק צו טרינקען, בלייבט איבער א רעכט ביסעל צום ביעור־חמץ. קומט ערב פסח און בלומעלע זעהט ווי אנטעק דער סטרוזש האלט די פלאש מיט'ן ווישניק און זופט פון איהם מיט'ן גאנצען מויל, פלאצט איהר שיער ניט די גאל פאר עגמת נפש: געה, ארבייט פאר עשיו'ן...

אין געסעל וואו די פענסטער געהען ארויס, שטעהט א פלומפ, צו דעם פלומפ קומען אן די וואסערטרעגער יעדען פארנאכט מיט די קענדלעך נאך וואסער. אויף דער עלטער, אז די קינדער פון אמעריקא שיקען די אלטע א פאאר דאלאר וועכענטליך, האט דער אלטער די שניידעריי אוועקגעווארפען, און זיצט א גאנצען טאג פאר'ן פענסטער און קוקט אין גאס אריין צום פלומפעל. די אלטע ביים אויוועך שטריקט א זאק. איהר פערדריסט עס, וואס דער מאן געהט ארום לעדיג, כאטש זי ווייסט, ער האט ניט וואס צו טהון. נאך די פישלעך פאהרט מענדעל, נור זי האט שוין א מנהג צו מורמלען, פרעטענזיעס צו האבען אזוי גלאט אין־דער־וועלט־אריין. דער אלטער ווייסט פון דעם מנהג און מאכט זיך גאר ניט וויסענדיג.

— מאנסבילען זיצען זיך ביים פענסטער מיט לעדיגע הענד. — פאלט זי אין מיטען העלען טאג אן אויפ'ן מאן.

דער אלטער ענטפערט ניט.

— מישען זיך אין אלץ אריין, וואס געהט עס דיך אן ? — קומט זי ארויף אויף אנאנדער ענין.

דער אלטער רופט זיך גאר נישט אן.

דאס קען זי שוין ניט פערטראגען.

— מאמע, מאמע, האסט מיר א מאן געגעבען — וואס האט ער מיר דעם קאפ פערדרעהט, ליעבער וואלט איך איבערגעבליעבען אן אלטע מויד אין טאטענ'ס שטוב.

דעם אלטען נעהמט א געלעכטער אן : זי האט זיך דערמאהנט א מעשה פון 62 יאהר צוריק — האסט דו געהערט ?

— ווילסט אפשר אהיים לויפען צו טאטע־מאמע קיין לענטשיץ ?

קאָנסט עס, איך וועל דיר אסור חזיר נאָכלויפען. — וויצעלט זיך דער אַלטער.

— אַלטער גזלן, רוצח, וואָס ביזט דו מיר געקומען מיין לעבען אוועקנעהמען ?

דער אַלטער זעהט, אַז עס געהט אין די גדולות אריין, טהוט ער זיך אָן דעם אויסגעריבענעם פוטער און געהט אין בית־המדרש אריין.

אַז ער קומט אַהיים, געפינט ער שוין דעם טיש געדעקט מיט'ן אַל־טען שניפּטיכעל, און דאָס יאיכעל קאָכט זיך אין קיך (ער האָט עס גע־וואוסט, זי זאָגט נור אַזוי, אָבער אין אמת'ן איז זי נישט אַזוי שלעכט ווי זי מאַכט זיך).

ווייסט, האָבען זיך היינט חצקל און בערעל אין בית־המדרש גע־קריגט! — הויבט ער אָן, דער אַלטער, דערצעהלען אַ מעשה אין דער וועלט אריין.

— אַזוי, פאַר אָרענטליכע מענשען פּאַסט עס, — שאָקעלט זי צו מיט'ן קאָפּ — וואָס דען האָבען זיי צו טהון ?

און דאָס אַלטע פּאָר־פּאָלק זיצען זיך ביים קליינעם אַלטען טי־שעל, ביי דער קליינער אַלטער לאָמפּ, און מען עסט זיך דאָס קליינע אַלטע יאיכעל — און מען פערגעסט פון אַלע גליקען פון פריהער...

זיי האָבען געהאַט אַ זוהנ'על, האָט מען איהם גערופען מענדעל־לעבען — איז דאָס געווען אַ בחור'ל פון דער „סאַמאָראָדנער“ חברה. דער טאַטע האָט איהם אַרויסגעוואָרפען, די מאַמע האָט איהם אבער בשתיקה אַריינגעשטעקט אַ פּאָאַר גראָשען, אַ העמד און דערגלייכען. די גאַנצע שטאָדט האָט איהם געהאַלטען שוין פאַר אַ פערפאַלענעם, האָט מען אָבער מענדלען פאַר אַ זעלנער גענומען. ער האָט אָבגעדיענט פיער יאָהר, און וואָס זאָגט איהר דערצו ? מענדעל איז געוואָרען אַ לייט ביי פּאָניען, אוועקגעוואָרפען די ווייסע חברה און געהט יעדען שבת מיט'ן טאַטען אין דער חברה פישער דאַוונען און קריעגט טהייל־מאָל אַן עליה אויך, און מען הייבט שוין אָן מענדלען שדוכים צו רעדען.

אַמאָל זיינען די שותפים געפאָהרען צום טייך נאָך פיש, די אַלטע האָבען זיך געזעצט ביים ברעג, און אויפ'ן שיפעל איז געפאָהרען מענדעל מיט צוויי גוים די נעצען אריינגעלאָזען אין וואַסער. געוועזען איז עס אין אַ זומער־טאָג, מנחה־צייט. אַ לייכט ווינטעל בלאָזט און דאַוועגט

איבער'ן וואסער. דאס וואסער, אביסעל צוזויעגט אין זיין ראס, יאגט אין כוואליע אין די צווייטע אריין. מענדעל ציהט מיט די מענשען דאס נעץ פון וואסער אוןווארפט די פישלעך אין טון אריין, זיצען די אלטע און רעדען צווישען זיך אזוי:

— ווייסט, דיין מענדעל איז געווארען א גאנץ ארענטליכער מענש, — רופט זיך אן נאטע וואלף.

— ניט ווערטה קיין דרייער, — מאכט מיט די הענד דער פאטער — דער אייגענער וואס געוועזן.

— נו, נו, א גוטער יונג, וויל א גראשען פערדיענען — ווארפט נאטע וואלף א בליק צו מענדלען, ווי ער ציהט דאס נעץ פון וואסער.

— ווייסט, דיין גיטעל איז אן ארענטליך קינד, אין דער מאמען געראטען. — רופט זיך אן מתתיהו חרון.

— א, נישט ווערטה קיין דרייער, אזוי ווי די מאמע, אזוי די טאכטער.

— נו, נו, א גוטע מויד, ארבייט א גאנצען טאג, ווי אן עזעל, און שבת — א פערגניגען אויף איהר צו קוקען.

די אלטע שווייגען א מינוט און קוקען אין וואסער.

דאס שיפעל שווימט צו צום ברעג מיט א פולען נעץ פיש לכבוד שבת. מען ציהט דאס נעץ פון שיפעל און מען לעגט די פיש אין די פעסער אריין.

דערווייל ווערט נאכט. א נאכט אויפ'ן דארף, נאכט צווישען בוימער, פעלדער און וואסער... ביים עק דארף שטעהט א קרעטשמע; געהען די אלטע דאס הארץ זיך דערכאפען. מען דערלאנגט בראנפען, צום טיש מיט א צוויי זעמעל. מענדעל שטעהט אין א ווינקעל ביים אויוועז, נאטע וואלף גיט א ווינק צו איהם:

— מאך, מענדעל, די ברכה!

מענדעל נעהמט דאס גלעזעל אין האנד אריין און קלערט א מינוט. ער וויל זאגען „לחיים", שעמט ער זיך, עפעס אן ארענטליכער מענש... נישט זאגען — פאסט דאך אויך ניט. די אלטע פערשטעהען.

— נו, לחיים, מענדעל, אם ירצה השם חול המועד! — קלאפט איהם נאטע וואלף איבער די פלייצעס.

דערנאך, אז מענדעל איז ארויס צו די פערד, מאכט נאטע וואלף אזוי צו מתתיהו חרון:

— הער, גוטער ברודער!

— וואָס אַזוינס?

— עך, שטעל אַ ניינציגער, מיר זיינען דאָך עפּעס ניט פון היינט. וואָס געווען איז געווען. האָרך, גוטער ברודער, דיין בחור געפעלט מיר, געפעלט מיר, ווי איך בין אַ איד. אַ יונג וויל פּערדיענען אַ גראָ־שען, אַ יונג מיט ביינער, ער געפעלט מיר. מען זאָגט מענדעל חזיר, — כאַפּט זיי די כאָלעריע, ווער איז בעסער געווען אין זיינע יאָהרען? מיר אודאי נישט (מתתיהו חרון שמייכעלט). נישט אַזוי? שבת אויפ׳ן זשאַבלינער וועג... געדענקסט, ברודער? — קיצעלט נאָטע וואָלף מתתיהו חרונ׳ען.

— כ׳געדענק, כ׳געדענק. און וואָס ווילסטו?

— וואָס איך וויל? גאָר נישט וויל איך. דיין בחור וויל איך. אַ מויד האָב איך, ווי זי איז, איז זי, אבער מיין קינד איז זי, און ווער א י ך בין — ווייסט דו אויך. נישט קיין רב, נישט קיין דיין, נור — אַ פישער. און אַ פישער ביזט דו אויך, און ווי די פישערס פיהרען זיך, פיהרען זיי זיך, און אונזערע קינדער וועלען אויך פישערס זיין מיט גאָטס הילף, און ווער עס וויל נישט, זאָל זיך אויפהענגען. גיב אַהער די האַנד.

— האָסט דו די האַנד.

און צוויי גרויע בערד האָבען זיך צוקושט.

אויף מאָרגענס, אז בלומעלע האָט זיך געטראָפען מיט שרה פייגע׳ן אויפ׳ן פיש־מאַרק, זיינען זיי איינע אויף די צווייטע אַרויפגעפאַלען, האָבען זיך צוקושט און האָבען אָנגעהויבען צו וויינען, און דערמאָהנט די אבות. נאָטע וואָלף און מתתיהו חרון זיינען געקומען צוגעהן פון גאַס, און האָבען גערעדט אביסעל פון וועג...

און נאָך דעם שבת איז מענדעל מיט גיטלען איבער׳ן געסעל געגאַנגען שפּאַציערען, און „די שונאים האָבען געזעהן און די גאַל האָט זיי געפּלאַצט פאַר עגמת־נפש“...

עס איז אַוועקגעגאַנגען אַ יאָהר, און אויפ׳ן פיש־מאַרק איז צוגע־קומען נאָך אַ שטעל. מתתיהו חרון האָט אביסעל אָבגעלאָזט פון זיינע קונים, נאָטע וואָלף פון זיינע קונים, און אַ טישעל איז געווען אַ טישעל.

אז מענדעל האָט חתונה געהאַט, איז ער געוואָרען באמת אַן אָרענטליכער מענש. קומט פריה דאַוונען אין חברה, זאָגט „גוט מאָרגען" אַלטע מענשען אין גאַס, און שעמט זיך שוין ניט זאָגען „לחיים" ביי א גלעזעל בראַנפען.

און אַ סוד וועל איך אייך איינרוימען: ער כאַפּט זיך טייל־מאָל אין אַ וואָכען־טאָג אין די חברה צום „ברעטעל" אויך צו...

ביים וואָרקער מלמד איז די חברה קצבים און פישערס. פרייטאָג־צו־נאַכט צו דאַוונען קומט מען נאָך אין די וואָכעדיגע קליידער — עס פּאַסט ניט פאַר אַ קצב פרייטאָג־צו־נאַכט אָנצוטהאָן זיך אין שבת'־דיגען — און מען שמועסט פון דעם היינטיגען מאַרק. מענדעל אָבער זיצט שוין צווישען די עלטערע בעלי־בתים און מען שמועסט וועגען שטאָדטישע ענינים. קומט צו אַ יונג און רוימט מענדלען אין אויער אריין: „פינף און צוואַנציג קאָפּיקעס אַ פונט פישלעך"... מענדעל מאַכט זיך ניט הערען. הויבט דער חזן אָן צו דאַוונען, קוקט מענדעל אין סדור אריין און זאָגט וואָרט ביי וואָרט. די יונגען, זיינע גוטע ברי־דער פון פריהער, מאַכען דאָס אַ געלעכטער פון איהם: „קוקט מיר אָן מיין אָרענטליכען מענש!"...

פאַר'ן עמוד שטעהט מרדכי קצב, אַן אַלטער גראָבער יונג, וואָס קומט תמיד פריהער פון אַלע, און כאַפּט זיך צו צום ברעטעל. מענדעל איז איהם שטאַרק מקנא, נאָר ער ווייסט, אַז מרדכי וועט איהם ניט לאָזען צו דער עברי, לאָזט ער זיך בעגנוגענען מיט דעם, וואָס שבת נאָכ'ן עסען ביי זיך אין דער היים נעהמט ער דעם סדור אין האַנד אריין און זאָגט גיטלען „שטיקעלעך", ווי דער חזן זאָגט „הלל" אָדער אַ „קדושה" און מאַכט נאָך דעם חזן'ס טרעלען. הינטער'ן פענסטער גנב'ענען זיך אונטער חברה, און אַז מענדעל האַלט אין רעכטען מיטען, גיט מען אַ געה אין שטוב אריין: „נו, נו, זאָג ווייטער"...

מענדעל פערשעמט זיך, שאָקעלט מיט'ן קאָפּ: גוט שבת.

מען ווייסט ניט, ווי אַרום דאָס איז געוואָרען, און מענדעל שטעהט שוין פאַר'ן עמוד פראַנק און פריי און איז מקבל שבת. קיינער לאַכט שוין ניט פון איהם, ביי קיינעם איז שוין קיין חידוש ניט; אַ איד איז אַ איד. נאָר, אַז דער אַלטער מתתיהו חרון האָרכט זיך איין צו זיין קדיש זאָגען ביים דאַוונען, פערטראַכט ער זיך אַ מינוט: ווער האָט

עס איהם אויסגעלערענט דאָס? — זיין מענדעל שטעהט פאַר גאָט און רעדט עברי ווי אידיש־דייטש...

דער אַלטער דערמאָנט זיך אָן טויט, ווי זיין מענדעל שטעהט דערנאָך און זאָגט קדיש נאָכ׳ן פאָטער, און גאָט האָרכט איהם אויס און פיהרט דעם אַלטען גלייך אין גן־עדן — זיין מענדעל!...

און דער אַלטער איז געשטאָרבען.

וואָס איז דאָרט געוואָרען מיט איהם אויף יענער וועלט נאָך מענדעל׳ס קדיש־זאָגען, ווייס איך ניט. איך ווייס נור, וואָס עס איז געוואָרען דאָ אויף דער וועלט מיט דער אלמנה, וואָס דער אַלטער מתתיהו חרוז האָט נאָך זיך איבערגעלאָזט.

זי האָט זיך איבערגעצויגען צום זוהן, צו מענדל׳ען — געוואָלט אויף דער עלטער די אייניקלעך האָדעווען, — איז זי דאָרט געווען א גאַנצען טאָג. עס איז געקומען נאַכט, האָט זי זיך פערביינקט אהיים צו איהר אין שטוב, וואו זי האָט אָבגעוואוינט 62 יאָהר, נאָך דעם אויוועז, וואָס זי האָט אין שטוב איבערגעלאָזט, נאָך דעם פלומפּ, וואָס איז פאַר׳ן פענסטער, און די נארישע אידענע האָט א גאַנצע נאַכט ניט געקענט איינשלאָפען: די ווענד זיינען איהר פרעמד.

אויף מאָרגען אין דער פריה האָט מענדעל געמוזט נעהמען דעם אַלטען שראַנק מיט׳ן טיש און די אַלטע מאַשין מיט׳ן קאַסטען און צוריק עס אוועקטראָגען אין איהר שטוב אריין, וואו זי איז אָבגעזעסען נאָך 18 יאָהר, און האָט געקוקט דורכ׳ן פענסטער׳ל צום פלומפּ, וואו מען שעפּט וואַסער. זי האָט זיך אליין תכריכים אויפגענעהט און זיי פון צייט צו צייט זיך אָנגעמאָסטען און געקוקט אין שפּיעגעל אריין, ווי זי זעהט אויס אין זיי.

געלעבט האָט זי פון די 10 דאָלאַר, וואָס די קינדער האָבען איהר פון „הינטען" אהער געשיקט יעדען חודש, נאָר דאָך, א שותּפ׳טע צו די פּישלעך איז זי נאָך ביז היינטיגען טאָג.

זי לעגט יעדע וואָך אין געשעפט אריין 3—2 גילדען. אמאָל פער־דיענט זי א צעהנער׳ל, א מאָל לעגט זי צו א זעקסער׳ל.

און אז מען פרעגט זי: „וואָס דאַרפט איהר נאָך מיט די פּישלעך האַנדלען? אייערע קינדער שיקען דאָך אייך געלד פון אמעריקא?..." ענטפערט זי: „גיט׳ס נור א קוק — אָבלאָזען דאָס געשעפט פרעמדע— עס איז אונזער פרנסה פון דור־דורות"...

מענשען און געטער

גאָלדע די פישערין האָט געוואוינט אין שכנות מיט אנטאָניע יאַכטאָווגע אין דעם קליין־חורבה׳דיגען הייזעל, וואָס איז אויף יענער זייט טייכעל, וואו די ווייבער וואַשען די וועש. איינע ווי די אַנדערע זיינען זיי שוין לאַנג אלמנות פון די מאַנען און פערלאָזטע פון די קינדער זייערע, וואָס זיינען זיך צופאָהרען אין דער וועלט.

גאָלדע׳ס עלטערער זוהן, חיים קאַמאַשניק, איז אַמאָל אַהיים געקומען אויף חול־המועד פון לאָדז, וואו ער האָט דאָרט געאַרבייט איבער׳ן זמן, און האָט זיך אין דער שטיל אָנגעהויבען צו סוד׳ען מיט אַנטאָניע׳ס זוהן, אַנטעק דעם סטאָליאַר. עס קומט נאָך יום־טוב, און דער יונג מאַכט זיך נאָך אַלץ ניט אין וועג צום מייסטער. נור ער דרעהט זיך שטוב־איין שטוב־אויס. די מוטער האָט שוין פערשלאָסען דאָס ברויט אין קאַסטען און קריעגט זיך מיט איהם. ערשט אין אַ שעהנער נאַכט זיינען די צוויי בחורים, חיים און אַנטעק, פערפאַלען געוואָרען. מען זוכט אַהין, מען זוכט אַהער — ניטאָ די בחורים. אין ים אריין. די אידענע קריעגט זיך מיט דער גוי׳ע, די גוי׳ע מיט דער אידענע. די זאָגט: דיין זוהן האָט מיינעם אָנגערעדט; די צווייטע טענה׳ט פערקעהרט. אזוי איז עס געוועזען ביז אין אַ שעהנעם זומער־פריהמאָרגען. גאָלדע און אַנטאָניע שטעהען אַזוי פאַר דער טהיר פון הייזעל, און שלאָגען אָן מיט אַ פערטעל מעהל דעם באָרשטש אויף אָנבייסען, און ריידען זיך איינע פאַר דער צווייטער דאָס הארץ אויס:

— וואו קענען זיי איצט זיין?

— אין ים אודאי דערטרונקען געוואָרען.

— האָרעווע אויף קינדער פאַר די פיש׳ס צייהן!

— און אפשר לעבען זיי? פרואווט די אידענע מוטה צו האָבען.

— און אפשר לעבען זיי! — העלפט די גוי׳ע אונטער.

— און אפשר זיינען זיי בעגליקט געוואָרען?

— און אפשר האָבען זיי שוין זייערע אייגענע פעלדער און הייזער?

— און נאָך דער אָרעמער מאַמע'ן אויף דער עלטער העלפען?

מיט אַמאָל קומט צו געהן חנה'לע, די בריעף־טרעגערין:

— גאָלדעלע, גאָלדעלע, גוטע בשורות זאָלען אייך ווערען אָנגע־זאָגט, עס איז דאָ אַ בריעף פאַר אייך!

— פון וואנען אַ בריעף?

— אַ בריעף מיט אַ שיפעל, פון יענער זייט ים.

און זי האָט איהר איבערגעגעבען אַ בריעף־פּאַקעט. פאַר דער גוי'ע איז אויך געוועזן אַ בריעף.

זיי האָבען אויפגעריסען די בריעף, ערשט זיי נעהמען ארוים צוויי פּאָטאָגראַפּיעס. צוויי פּריצים מיט קאַפּעלושען, האַלטען שטעקעלעך אין איין האַנד און גיבען זיך אָב שלום־עליכם מיט דער צווייטער האַנד.

די ווייבער קוקען אָן די פּאָטאָגראַפּיעס. זיינען עס יאָ זיי, זיינען עס ניט זיי? — דאַכט זיך, עפּעס גאָר פערשטעלטע.

— מיין חיים, — כליפּעט די אידענע ארוים אַ געוויין.

— מיין בלוט, מיין פלייש, — וויינט די גוי'ע.

אַז די ערשטע איבערראַשונג איז אריבער, האָט מען גענומען בעטראַכטען די צוריק געפונענע קינדער.

— מיין חיים האָט זיך גאָרנישט פערענדערט, — זאָגט די אידענע.

מיין אַנטעק אויך נישט.

— קוק נור אָן די קייט אויף דער וועסט, מיט די הענדשקעס. ווי ער וואָלט זיין זונדעל'ס אַ קינד.

— און זעהסטו, ווי מיינער טראָגט אַ צילינדער, ווי דער גראַף פּאָטאָצקי?

— הע, אידיש בלוט, צום שלעכטען האָט „דיינעם" מיינער אָנגע־רעדט?

— אַז נישט חיים, וואָס פאַר אַן עצה וואָלט ער זיך געגעבען, — זאָגט די אידענע צו דער גוי'ע.

— איך וויים נאָך ניט דאָס גליק, וואָס איז מיט איהם: ציערט זיך אין גאָלדענע קייטען, און אָן דער אַלטער מאַמע'ן פערגעסען.

— מען דאַרף צו משה לעהרער געהן, ער זאָל די בריעף איבער־לייענען.

ביידע ווייבער האָבען זיך אין די פּאַטשיילעס איינגעוויקעלט

און צו משה לעהרער געגאנגען מיט די בריעף. משה לעהרער האָט זיי פאָרגעלייענט, ווי די קינדער לאָזען הערען „פון זייער ליעבען געזונד, און דאָס נעמליכע ווינשען זיי צו הערען פון זייערע ליעבע עלטערען". דערנאָך שרייבען זיי, אז זיי האָבען אָן די אַלטע מוטערס ניט פערגעסען. זיי האָבען גרויסע צרות איבערגעליטען, ביז זיי זיינען געקומען אויף א שטיקעל מדרגה. און זייביידע ארבייטען אין איין ווארשטאט, און פערדיענען 15 דאָלאר א וואָך, נור ניט שטענדיג איז פאַרהאַן ארבייט, און זיי שיקען די מוטערס צו א פונט, און וועלען ווייטער אויך אָן זיי ניט פערגעסען. זיי ענדיגען די בריעף, אז זיי זיצען א גאַנצע נאַכט און שרייבען די בריעף, נור אַט געהט שוין די לאָמפּ אוים, מוזען זיי די בריעף ענדיגען.

אין די בריעף זיינען געלעגען צוויי בלאָע שטיקלעך פּאפּיער, פאַר וועלכע לייבוש שפּילטער האָט נאָך גרויס מיה אויסגעצאָהלט צו 7 רובעל מיט 50 גראָשען.

די ווייבער זיינען נאָך יענעם טאָג אויפ'ן בית־עולם געגאַנגען אָנזאָגען זייערע מאַנען, אז די קינדער זייערע האָבען זיך צוריק געפונען, און האָבען אָן די אַלטע מאַמעס ניט פערגעסען.

אזוי האָבען געלעבט די צוויי ווייבער אין שכנות א צייט מיט יאָהרען נאָך די מאַנען'ס טויט און א צייט מיט יאָהרען פאַר די מאַנען'ס טויט אין דעם קליינעם חורבה'דיגען הייזעל, וואָס שטעהט אויף יענער זייט טייכעל, וואו די ווייבער וואַשען די וועש. דאָס קליינע הייזעל איז אריינגעקומען אין שותפות צו דעם איד און צו דעם גוי, איין גאָט ווייס עס נור ווי אזוי ארום. געהערט, זאָגט מען, האָט עס צו א גלח, וועלכער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך זעקס „קעפּ", און אז די „קעפּ" האָבען זיך צוטהיילט, איז עפּעס דעם אידען ביי א גוי געלד געקומען, האָט ער עפּעס אָבגענומען איין חלק פון א „קאָפּ", — געגוג, עס איז אויסגעקומען, אז א האַלב הייזעל געהערט צום אידען. דאָס הייזעל האָט געדאַרפט א פייער־וואַנד, וואָרום דער רעגען, וואָס האָט זיך אראָב־געגאָסען פון פייערשטיין'ס שפּייכלער, האָט גלייך אראָבגעגאָסען אויפ'ן הייזעל'ס דעכעל, און דער רעגען האָט געבויגען די דינע ווענדטלעך אונטער זיך. דער גוי האָט שטענדיג געטענה'ט מיט'ן אידען, אז דער איד זאָל קויפען מאַטעריאַל, וועט ער דערפאַר אַליין אונטערמויערען

דאָס ווענדטעל. האָט דער איד „פונקט“ קיין געלד נישט געהאַט. און אזוי האָט זיך עס אָבגעשלעפּט פון יאָהר צו יאָהר. דעם אידען׳ס חלק הייזעל האָט שוין אויסגעצאָהלט נדן זיינע צוויי טעכטער, וואָס זיינען דערנאָך אוועק מיט זייערע מאַנען, איינע קיין אפריקאַ, די צווייטע אַזש קיין קאַנאַדאַ, — און דאָס הייזעל איז אַלץ געבליבען אָהן אַ פייער־וואַנד.

דער גוי אָבער האָט זיך גענומען צייט און וואו ער האָט אין גאַס אַן איבעריגען ציגעל, אַן איבעריגען שטיין געפונען, האָט ער געבראַכט אַהיים צו שלעפּען. אַז עס האָט זיך געהאַט אָנגעזאַמעלט אַ רעכט ביסעל ציגעל, האָט ער זיך אַליין גענומען פערמויערען זיין חלק פייער־וואַנד און האָט אָבגענויגט די רינע פון פייערשטיין׳ס שפּייכלער אויף דעם אידען׳ס חלק דאַך, אַזוי, אַז עס איז געווען אַ רעגען, האָבען זיך די דינגע ווענדטלעך פון דעם אידען׳ס שטוב געשאָקעלט, און פון דאַך האָט אַזוי גערונען, אַז מען האָט געמוזט אויף די בעטען, אויפ׳ן טיש און שאַנק טעפּ, טעלער, בעקענס און שיסלען אונטערשטעלען, עס זאָל אין זיי דאָס וואַסער אַריינרינען.

נור אַזוי בכלל האָבען דער איד און דער גוי צווישען זיך געלעבט אין שלום, געקריעגט זיך אין שלום. זיך געזידעלט און דערנאָך צוריק ווייטער חבר געוואָרען. אין שלום האָבען אויך געלעבט די גוי׳ע מיט דער אידענע. פלעגט די גוי׳ע געהן צו דער ארבייט און האָט איבער־געלאָזט איהר קליינעם אַנטעק אין וויעג, און דער קליינער גוי האָט גע־מאַכט געוואַלדען דעם הימעל נור צו שפּאַלטען, איז אריין צו איהם די אידישע שכנה, וועלכע האָט דענסטמאָל געזויגען איהר חיים׳ען, און האָט איהם אויף די הענד גענומען און איהם געגעבען פון איהר ברוסט. דער קליינער חיים, וואָס זיצט אויף דער מוטער׳ס צווייטער האַנד, ווערט אייפערזיכטיג, און דער קליינער איד מיט דעם קליינעם גוי הויבען אָן צו קוקען איינער אויפ׳ן אַנדערען; אפשר האָבען זיי זיך שוין דענסטמאָל אָבגעשמועסט צוזאַמען די רייזע נאָך אַמעריקאַ צו מאַכען... איז פאַר אַ יום־טוב געקומען, פאַר אַ פסח, למשל, אַז גאָלדע די פישערין האָט זיך פון שטוב אין הויף אַריינגעצויגען, און די קינדער, ווי די אינדיקעס, האָבען זיך צווישען די באַליעס אַרומגעוואַלגערט מיט אַ געוויין, מיט אַ געוואַלד, — האָט די גוי׳ע דער אידענע׳ס אַ קינד צו זיך אין שטוב אַריינגעכאַפּט און געגעבען עס צו עסען פון איהר מיטאָג.

די אידענע פלעגט דערנאָך דעם קינד'ס מויל שייערען, רייבען און כשר'ן מיט הייסע שטיינדלעך, און דער יונג פלעגט דערביי מאַכען געוואַלדען ביז צום הימעל... איז ביי איינער דאָס קינד קראַנק געוואָרען, האָט עס די צווייטע אָבגעהיט, געלאָפען צום פעלדשער, רפואות געבראַכט. אין נויט האָט איינע דער אַנדערער אַ גראָשען געלד, אַ לעבעל ברויט און אַ טראָפּען מילך געבאָרגט.

נור די געטער פון די צוויי שכנים האָבען ניט געקענט לעבען צווישען זיך אין שלום און האָבען אָנגעמאַכט גרויסע מחלוקת'ן צווישען די שכנים.

איז געקומען אַ יום־טוב פון איין גאָט, האָט עס דער צווייטער גאָט ניט געקענט דערליידען. למשל, אַזוי אַ גאַנץ יאָהר, גאָרנישט, לעבט מען זיך אין שלום; קומט אָבער ביי דער גוי'ע אַ יום־טוב, די קריסטוס־נאַכט, און פון דעם גוי'ס שטוב איז אויפגעגאַנגען דער ריח פון זייערע ניין געריכטען, האָט די אידענע געדרעהט מיט דער נאָז... און אַז דער גלח איז געקומען מיט'ן הייליגען וואַסער „בעשוועוועצען" די „פלאַצקעס", האָט די אידענע די קינדער פערשלאָסען צו זיך אין שטוב און זיי ניט אַרויסגעלאָזט. אַז די אידענע האָט דערזעהן דאָס אָבגעפּרעגעלטע חזיר'ל, וואָס פון די אויגען־לעכער האָט גרינס אַרויס־געשטאַרט, האָט איהר אָנגעהויבען צו נודיען, און זי שפּייט אַ גאַנצען טאָג.

— אָ, אַ יום־טוב ביי זיי! אַזא שוואַרץ יאָהר זאָלען זיי מיר האָבען — פלעגט די אידענע זאָגען און אַ גאַנצען יום־טוב ניט ווייזען זיך דער גוי'ע פאַר די אויגען.

איז ווייטער געקומען אַ אידישער יום־טוב, אַ פּסח, און די אידענע האָט די פיש געקאָכט, האָט די גוי'ע די טהיר פערהאַקט ביי זיך אין שטוב:

— זשידאָווסקי פאַרשיווא סוויענטאַ, סעניא זאַסמאָהטשילי..

און אַז מען האָט געבראַכט די מצות, — האָט די גוי'ע איהרע קינדער אַריינגעכאַפּט אין שטוב און די טהיר פערשלאָסען.

און שבת אויף דער נאַכט, אַז די אידענע האָט די פיש אויפ'ן טיש אַרויפגעשטעלט און די שבת־ליכט האָבען זיך געברענט, און איהר ברוך האָט זמירות געזונגען, האָט די אידענע דורכ'ן פענסטער אַרויס־

געקוקט, און דערזעהענדיג, ווי דער „גוי" שלעפט די טאטשקע מיט זאמד און אין זאק ארומגעוויקעלט, פלעגט זי זיך אנרופען צום מאן:

— עס איז עפּעס טאקע ביי זיי קיין שבת ניט. א אומה עפּעס!...

עס איז אוועק א לאנגע צייט. די שכנות האבען זיך פערעלטערט. די קינדער זייערע אין אמעריקא, חיים און אנטעק, זיינען ווייטער ערגעץ־וואו פערפאלען געווארען און האבען אויפגעהערט צו שרייבען בריעף, צו שיקען פאטאגראפיעס און שטיקלעך פאפיר, פאר וועלכע דער שפּילעטער זאל אויסצאהלען זיעבען רובעל מיט פופציג גראשען די גוי'ע, אזוי ווי די אידענע, האבען ווייטער איינע דער צווייטער פאר־געווארפען. די זאגט: „דיינער" האט מיינעם אבגערעדט, און די צווייטע טענה'ט פערקעהרט.

נור דער אידענע'ס טייל הייזעל איז אינגאנצען איינגעלעגט געווא־רען אונטער דער רינע פון פייערשטיינ'ס שפּייכלער. דאס דעכעל איז געפאלען אויף די פיער ווענדטלעך, וועלכע האבען זיך געטרייסעלט און געשאקעלט זיך צום איינפאלען ביי דער לייכטעסטער בעוועגונג. דער קוימען פון אויוועו איז אין גאנצען צובראכען געווארען, און דער רויך פון דעם אויוועו פלעגט אנפילען די גאנצע שטוב. פון דעם האלבען רובעל א וואך, וואס דער שותף און דער מח:תן, ר' מתתיהו חרון, צאהלט איהר אוים איהר טהייל ריוח (אזוי איז שוין ביי זיי, ביי די פּישערס, א מנהג, אז מען צאהלט דער אלמנה א טייל ריוח, כאטש זי האט אין געשעפט קיין געלד ניט אריינגעלעגט, נור פאר חזקה), קען זי קוים אויסקומען מיט ברויט און מילך, מיט א שטיקעל פלייש אויף שבת, און דערפון צאהלט זי נאך צוואנציג גראשען א וואך חנה'לען דער קרעמע־רין פאר לייוועגט אויף תכריכים, אויף נאך הונדערט און צוואנציג יאהר... מילא, זומער האט זי געלעבט אין איהר טייל שטוב, ווי ווייט זי האט געקענט. עס איז אבער געקומען ווינטער. דאס פרעסטעל נעהמט. זאל זי זיך אפשר אריינציהען צום שותף און מחותן ר' מתתיהו חרון, אז בלומעלע די מחותנת'טע (א אידענע פון אכציג יאהר) זאל פון איהר נקמה דערלעבען? — געמוזט אנקומען צו מיין טיש! — איז איהר ניט געבליבען קיין אנדער עצה נור איבערצוווינטערען ביי דער גוי'ע אין א ווינקעל שטוב. כאטש א גוי'ע, „נור א גוטער שכן איז פיעל בעסער, ווי א ווייטער קרוב".

די גוי'ע האט זי צוגענומען מיט'ן גרעסטען כבוד, און האט איהר

אָבגעגעבען דאָס ווינקעל ביים אויווען. קיין סך פון איהר שטיבעל האָט זי ניט געהאַט וואָס איבערצוטראָגען. די ווינטערדיגע קאָלדרע, די צוויי שבת־לייכטערלעך, דאָס עלמעריל, די טערקישע שאַל מיט דער שבת׳־דיגער הויב און דאָס „קעסטעלע".

האָט די אידענע געוואוינט אין ווינקעל שטוב ביים אויווען. אין צווייטען ווינקעל ביים פענסטער, איבער דער גוי׳עס בעט, איז געהאַנגען א „הייליג בילד", פאַר וועלכען עס האָט זיך א לעמפעל געברענט.

די אידענע האָט מורא געהאַט אהין צו קוקען אין דעם ווינקעל, וואו עס הענגט דאָס בילד. זי זינדיגט מיט די אויגען... אָט ווערט זי שוין בלינד... און דער קריסטוס־קאָפּ, וועלכער איז געווען ארומגענומען מיט א שטעכענדיגען צווייגען־קראַנץ, האָט זיך איהר געדאַכט, שטעכט פון דער־ווייטען... דאָס אַלטע יום־כפור׳דיגע מחזור, א ירושה פון איהר מאַמען, וואָס זי האָט מיט זיך געהאַט, האָט זי אין טערקישען טוך איינגעוויקעלט, אז די גוי׳ע זאָל עס ניט זעהן, און אז עס איז געקומען אויף דער נאַכט, צום קריאת־שמע לייענען, האָט זי פאַר איהר ווינקעל דאָס קעסטעלע אַניעדערגעשטעלט — א מין מחיצה געמאַכט, אז דאָס קריסטוס־בילד זאָל ניט הערען איהר תפילה...

מיט דער גוי׳ע איז אויך דאָס זעלבע. עס איז געקומען אויף דער נאַכט און זי האָט געדאַרפט איהר געבעט מאַכען, האָט זי אָבגעוואַרט ביז די אידענע וועט שוין איינשלאָפען, און האָט פערשטעלט איהר טייל ווינקעל, אז די אידענע מיט איהר גאָט, וואָס זי האָט דאָרט אין קעס־טעלע, (דאָס מחזור, וואָס איז אַרומגעוויקעלט אין טערקישען שאַל) זאָל חלילה ניט דערהערען א וואָרט.

עס איז געקומען דער ערשטער פרייטאָג־צו־נאַכט. די אידענע האָט זיך גענומען אָנגרייטען צום ליכט־בענשען אין איהר ווינקעל. זי האָט א טישטוכעל אויסגעשפרייט איבער׳ן קעסטעלע, — האָט אויס־געשטעלט איהרע צוויי לייכטערלעך, ליכט אריינגעשטעלט, האָט זיך אָנגעטהון אין די שבת׳דיגע הויב, און האָט זיך גענומען זאָגען די תחינה. דער גוי׳ע האָט עס אין הארצען שוין פערדראָסען, — ביי איהר אין שטוב מאַכט מען א אידישען יום־טוב. דאָך אַרויסווייזען וועט זי דאָס ניט. נאָר זעהענדיג, אז די אידענע דאַווענט פאַר איהר גאָט האָט זי זיך פאַר׳ן „הייליגען בילד" אַניעדערגעקניעט און האָט אָנגעהויבען זיך צו „מאָדליען" פאַר איהר גאָט און אין הארצען זיך געשלאָגען... די

אידענע האָט עס ניט געקענט אריבערטראָגען: פונקט ווען זי בענשט איבער די ליכט.

נאָכ'ן ליכט־בענשען האָט די אידענע זיך א חלה אוועקגעלעגט אויפ'ן טיש, מיט א טעלערעל פישלעך, וואָס א שכנה שיקט איהר אריין אויף יעדען שבת.

די גוי'ע האָט זיך שוין געהאַט אויפגעהויבען פון הייליגען בילד און איז צוגעגאַנגען צו דער אידענע'ס טישעל. די אידענע האָט זי מיט פישלעך מכבד געווען, האָבען זיי ביידע געגעסען און געשמועסט פון פערשיעדענע זאכען.

אין שטוב איז גענוג וואַרעם געווען. די גוי'ע האָט שטאַרק דעם אויוועז געהייצט אויף שבת פון דער אידענע'ס וועגען; די ליכט האָבען געברענט אויפ'ן טישעל, און אין צווייטען ווינקעל איז דאָס לעמפעל פאַר'ן „הייליגען בילד" פערלאָרען געוואָרען אין האַלבען שאָטען. די ווייבער זיינען געזעסען, האָבען פאַמעלעך די פישלעך געגעסען, אַז זיי זאָלען קיין ביינדעל ניט אראָבשלינגען, און האָבען פאַמעלעך געבאַלבעט וועגען פערשיעדענע זאכען, לשון־הרע אויסגערעדט אויף שכנות, ביז עס איז צורייד געקומען וועגען זייערע קינדער דאָרט ווייט. האָבען געקלערט, וואו זיי זיינען אהינגעקומען, וואָס עס טהוט זיך מיט זיי.

— וואו קענען זיי איצט זיין? — פרעגט די גוי'ע.

— אין ים אודאי דערטרונקען געוואָרען — ענטפערט די אידענע.

— האָדעווע אויף קינדער פאַר די פיש'ס צייהן — וויינט די גוי'ע.

— און אפשר לעבען זיי? — פערלירט די אידענע דעם מוטה ניט.

— און אפשר לעבען זיי? — העלפט די גוי'ע אונטער.

— און אפשר זיינען זיי בעגליקט געוואָרען? — וויל האָפען די אידענע.

— און אפשר האָבען זיי שוין זייערע אייגענע פעלדער און הייזער — געהט די גוי'ע ווייטער.

— גאָט וועט העלפען — איז מבטיח די אידענע.

— גאָט וועט ניט פערלאָזען — העלפט אונטער די גוי'ע.

און זיי פערגעסען איין מינוט, וועלכער גאָט, צי דער דאָ ביי די שבת־ליכטלעך, צי יענער דאָרט אין פערנעבעלטען ווינקעל, און זיי ווערען איינגעשלאָפען מיט גאָט'ס נאָמען אויף די ליפען און מיט

בטחון אין הארצען אויף דעם קליינעם קעסטעלע, וואָס איז פערשאָטען מיט ביינדלעך פון פיש און ברעקלעך פון דער חלה...

אין דעם קליינעם שטיבעל האָבען צוויי געטער געצאַנקט — די קליינע שבת־ליכטלעךביים טישעל און דאָס קליינע לעמפּעל פאַר דעם „הייליגען בילד“, און זיי זיינען אין דער־שטיל, אין דער־שטיל אויסגעגאַנגען.... אַלעס איז געגאַנגען זיך שלאָפען לעגען, און איז איינגעשלאָפען אין דער טונקעלער ווארעמער נאַכט פון פרייטאָג־צו־נאַכט....

אַ היים

.1

זבולון מאיר געדענקט נאָך פון דער היים דער באָבע'ס קאַסטען, וואָס שטעהט צווישען דעם טאַטענ'ס און דער מאַמע'ס בעט. דאָרט פלעגט זיך זבולון מאיר בעהאַלטען, ווען דער פאָטער האָט איהם געוואָלט שלאָגען. מיט שרעק פלעגט ער אַרויסקוקען פון דאָרט אויף דעם שפינבעוועבטען באַלקען און אויף דאָס קליינע פיערעקעדיג פענסטערל מיט די צובראָכענע שויבען, וועלכע זיינען מיט אַן אַלט טוך פערדעקט — ער געדענקט, ווי די טראָלטען פון דער טוך זיינען ווינטער פער־פרוירען אין דעם אייז, וואָס ליעגט אַרום די רעהמען. אויף דעם טוך ליעגט דאָס לאָקשען־ברעט, כדי דער ווינד זאָל דאָס טוך ניט אַוועק־שאַרען.

די מאַמע איז קיינמאָל אין דער היים ניט געווען — אַ וועשין איז זי, פלעגט זי תמיד פריה אַוועקגעהן צו דער אַרבייט, איידער זבולון מאיר האָט נאָך די אויגען געעפענט, און אויף דער נאַכט קומט זי תמיד אַהיים זעהר מיעד, זיפצט אויפ'ן בעט און עטהעמט שווער. זבולון מאיר פלעגט זיך צו איהר צורוקען, גלעטען זי, ציהען ביי דער שירץ, און שטום קוקען אויף איהר. טיילמאָל ענטפערט איהם די מוטער מיט אַ ליעבליכען בליק אָב, זי גיט איהם צוריק אַ גלעט מיט דער האַנד אויף זיין באַק; טיילמאָל אָבער אַז זי איז שלעכט אויפגעלעגט שטופט זי איהם פון זיך אַוועק, און לעגט זיך שלאָפען.

געקאָכט האָט די באָבע, און מיט איהר קריעגט ער זיך תמיד. זי פער'מסר'ט איהם פאַר דעם פאָטער, אַז ער וויל איהר קיין וואַסער ניט ברענגען, אַ בינטעל האָלץ צוהאַקען אָדער אַזוי אין אַ שליחות געהן.

ביז אַכט יאָהר איז זבולון מאיר ביי'ם פאָטער געווען און האָט צוליעב גענומען דעם פאָטער'ס קלעפ, די באָבע'ס שילטען פאַר דעם

ברויט מיט די קאַרטאָפּלעס, וואָס ער פּלעגט, אין דער שטיל, ווי אַ הונד, אוועקגנב׳ענען.

הויבט די זונן אָן צו שיקען דורך דאָס קליינע פּענסטער׳ל איהרע וואַרעמע שטראַהלען נאָך דעם לאַנגען, טרויעריגען און וויסטען ווינטער, ווייסט אויך זבולון מאיר, אַז דער זומער איז געקומען, לאָזט ער זיך אין דער שטיל פון שטוב אַרויס און קומט אין גאַס אַריין. ער זעהט זיך מיט וועלוועל באָק, לייביל פּשאָרעק, וועלכע פּלעגען נאָכלויפען נאָך פוהרען קויהלען און אַראָבכאַפּען שטיקער קויהל. לייביל פּשאָרעק האָט געהאַט אַן אונטערגעשלאָגען אויג פון אַ שטאַרקען שמיץ, וואָס אַ פוהרמאַן האָט איהם געגעבען מיט דער בייטש.

זיי האָבען זיך מיט איהם שטאַרק געפרעהט. זיי האָבען איהם געקענט נאָך פון דעם פאַר־אַ־יאָהריגען זומער, האָבען זיי איהם מיטגענומען און אַרומגעשלעפּט מיט זיך אַ האַלבען טאָג. עס האָט איהם זיך אויך איינגעגעבען אַראָבצוכאַפּען אַ שטיק קויהל, — ער האָט דאָס צוגעלעגט צו זייערע שטיקער קויהלען, וועלכע זיי האָבען בעהאַלטען הינטער דער בריק, וואָס איז אויף דעם קראָשענוויצער וועג. זבולון מאיר׳ן האָבען זיי איבערגעלאָזט, אַז ער זאָל אכטונג געבען אויף די קויהלען — דערפאַר האָבען זיי איהם צוגעזאָגט אַ חלק אין פערקויף — און זיי האָבען זיך ווייטער נאָך די פוהרען נאָכגעלאָזט.

דערנאָך זיינען זיי די קויהלען געגאַנגען פערקויפען, קריגען זיי דריי גילדען, זבולון מאיר בעקומט צעהן קאָפּיקעס פאַר זיין טייל און איז גליקליך.

קומט ער אַהיים. די באָבע פאַלט אויף איהם אָן:

— שמד׳ניק, אַ קרענק זאָל דיך כאַפּען, וואו ביזטו געווען אַ גאַנצען טאָג?

— עסען גיב מיר, — ענטפערט ער איהר אָב.

— קרענק וועל איך דיר געבען, — בעקומט ער אַן ענטפער.

און זבולון מאיר לאָזט זיך צום שענקעל און כאַפּט זיך צום ברויט, די אַלטע וויל עס איהם אַרויסרייסען, ער גיט איהר אַ שטופּ, זי פאַלט אום, און הויבט אָן שרייען.

— אויף טויזענד שאָק כפּרות דאַרף איך איך שוין — האָט זבולון מאיר אַ געשריי געטהאָן אַרויסלויפענדיג פון שטוב.

אין גאַס איז פרעהליך, די ליכטיגע זונן שיינט — צעהן קאָפּיקעס האָט ער אין קעשענע און איהם איז גוט.

עס קומט אָבער פאַר־נאַכט, אַ קאַלטער ווינד בלאָזט.

— וואוהין געהט מען נעכטיגען? — טראַכט ער זיך, — אהיים בשום אופן ניט.

נאָר באַלד טרעפט ער לייביל׳ן מיט וועלוועל׳ן, ער דערצעהלט זיי זיין זאָרג.

— אַ געשעפט האָסטו, וועסט מיט מיר נעכטיגען אין בית־המדרש, — זאָגט צו איהם וועלוועל. — דער גאַנצער קאַסטען „שמות" אין מיין.

אין בית־המדרש האָט זיך זבולון מאיר׳ן ניט געגלוסט צו נעכטיגען. ער האָט מורא געהאַט, טאָמער וועט דער פאָטער איהם דאָרט זוכען.

מיטגענומען האָט איהם מיט זיך לייביל אין ר׳ ישכר בער קצב׳ס שטאַל אריין. ביי־נאַכט איז עס געווען. זיי האָבען זיך דורך דעם טרי־קענעם רינשטאָק הינטער׳ן פּליוט ארונטערגעלאָזט, דערנאָך האָבען זיי ביידע ארויפגעקלעטערט אויף דעם קליינעם פּליטעל, וואָס שטעהט ביי׳ם שטאַל; פון דאָרט האָבען זיי זיך אריינגעכאַפּט אין אַ בוידעם־לאָך.

— האַלט דיך אָן אָן דראָנג און לאָז דיך אַראָב, — שרייט צו איהם לייביל. זבולון מאיר איז אָבער ניט גוט געניט געווען, איז ער אַראָבגעפאַלען און האָט זיך צוקלאַפּט.

דאָך האָט ער גאָר ניט געשריען און איז געבליבען רוהיג ליגען.

— האָסט דיר אַ שטאַרקען קלאַפּ געגעבען, זבולון מאיר? — פרעגט איהם לייביל.

— דאַכט זיך אַ ביסל — ענטפערט אין דער שטיל זבולון מאיר.

— וואַרט, איך וועל דיר איהם איינקוועטשען, — זאָגט לייביל, און שפּאַרט ארויף אויף איהם זיין האַנד און קוועטשט זבולון מאיר׳ן דעם שטערן.

— שוין גענוג, עס טהוט וועה — ענטפערט יענער.

— נאַ דיר אַ בינטעל היי, לעג דיך אויף יענער זייט, קאָרטשע איין די פיס, אַז דער אָקס זאָל דיר קיין דריק נישט געבען, — וואָרענט איהם זיין חבר.

זבולון מאיר איז געלעגען אויפ׳ן בינטעל היי, וואַרעמער איז איהם געווען אין שטאַל, ווי אין דער היים אין קעלער, און געקלערט

האָט ער ביי זיך, פאַר וואָס ער איז שוין לאַנג אויף דעם פּראָיעקט ניט געפאַלען.

אויף מאָרגען פריה האָט איהם אויפגעוועקט אַן עמער קאַלט וואַסער, וואָס ישכר קצב האָט אויף זבולון מאיר'ן אַרויפגעגאָסען, ווען ער האָט איהם געפונען אין זיין שטאַל.

זבולון מאיר כאַפּט זיך אויף, קוקט זיך אום, ווייסט ניט וואו ער איז. נאָר באַלד איז ער צו זיך געקומען, האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַנטלאָפען.

אַזוי האָט זיך זבולון מאיר אַרויסגעכאַפּט פון טאַטען'ס רשות און איז געוואָרען אַ גאַסען־יונג.

ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז עס וועט נאָך איהם קיינער ניט בענקען, און אַז איצט איז ער איינער אַליין. אַריינטרעטענדיג אין לעבען, האָט זבולון מאיר אָנגעהויבען טראַכטען וועגען אַ תכלית אויף שפּעטער. נאָכלויפענדיג נאָך די פוהרען קויהלען — קלערט ביי זיך זבולון מאיר, אַז דאָס איז קיין געשעפט ניט, אַז מען מוז וועגען עפּעס אַנדערש קלערען.

און געפאַלען איז ער אויף אַ געדאַנק: ער וועט אַראָב צו דער באַהן און ווערען אַ פּעקעל־טרעגער.

אויף די שמיץ פון די בעלי־עגלות בייטשען און די קלעפּ פון דעם זשאַנדאַר'ס שווערד האָט ער ניט געקוקט — צו קלעפּ איז ער געוועהנט געוואָרען פון זיין קינדהייט אָן.

און זבולון מאיר קומט אַראָב צום באַהנהויף. די בעלי־עגלות זיינען איהם מכבד מיט דער בייטש — זבולון מאיר שטעהט אָבער און וויל ניט אָבטרעטען, ער רייסט אויס דאָס פּעקעל פון פּאַסאַזשיר'ס האַנד און לויפט פאָראויס אַהיים.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט, די אַלטע פּעקעל־טרעגערס זיינען מיט איהם געוועהנט געוואָרען, מיין זבולון מאיר האָט שוין אָנגעהויבען אַליין אָוועקיאָגען פרישע, וואָס זיינען אַראָבגעקומען צום באַהנהויף.

און זבולון מאיר האָט זיך געפיהלט גאַנץ צופריעדען — טאַקע דאָס פערדיענסט איז ניט זעהר גרויס — אַ גילדען אַ טאָג, נאָר אויף ברויט איז עס גענוג, און מען דאַרף פאַר קיינעם קיין מורא ניט האָבען.

נאָר קוקענדיג אויף די חברה שמייסערס — מיט זייערע לאַנגע שטיוועל, ווי זיי זיצען פון פאָרענט, האַלטען די בייטשען און שמייסען

די פערד — האָט זיך זבולון מאיר׳ן דורכאויס פערגלוסט צו ווערען א שמייסער.

„א שמייסער — טראַכט ער ביי זיך — איז עפּעס גאָר אַן אַנדער זאַך. איך פאָהר מיר, מען כאַפּט א פאַרשווינדעל אונטערוועגס, מען פער־דיענט א פערציגער, א צוויי גילדענעם אָהן בעל־הבית וויסען — עס איז גאָר אַן אַנדער לעבען.“

ווי אַזוי אָבער?

און זבולון מאיר כאַפּט זיך דערוויילע צו צו נאָטע זשאַבלינער׳ס וואָגען. גלייך ווי נאָטע קומט נור צופאָהרען, זבולון מאיר איז שוין דאָ, העלפט די פערד אויסשפּאַנען, לויפט נאָך אַן עמער וואַסער, נאָך א בינטעל היי, שיט אַן פאַר די פערד האָבער און ליעגט אויפ׳ן וואָגען ביז צו דעם צווייטען צוג.

די שמייסערס ווייסען זיין מיין, פּרואווען זיי איהם פעריאָגען מיט דער בייטש. עס העלפט אָבער גאָר נישט, זבולון מאיר נעהמט אַלעס צוליעב.

נאָטע פלעגט איהם דערפאַר ערלויבען מיט די פערד געהן צום וואַסער, באָדען זיי, אַמאָל איהם לאָזען אַליין צו דער באַהן אָראָב־פאָהרען...

אָבער ניט דאָס מיינט זבולון מאיר.

דערוויילע רוקט זיך אָבער צו דער ווינטער, דער הימעל איז פער־כמאַרעט, עס זיינען נאָכאַנאַנד קאַלטע ווינדטען, און די קעלט בלאָזט איהם אריין דורך די לייכטע צוריסענע מלבושים. די שטיינער זיינען געפרוירען און די נאַקעטע פיס קענען אויף זיי ניט שטעהן. אמת, די הויט פון די פיס איז זעהר דורכ׳ן זומער פערגרעבט און פערשטיינערט געוואָרען אַזוי, אַז ניט אַזוי גרינג וואָלט אפילו א טשוואָק פון דער וואַנד אָדער א שפּיציגער שטיין פון דער ערד זי דורכגעלעכערט אָדער פערוואונדעט, אָבער דאָך איז עס מענשען־פלייש און די שטיינער זיינען געפרוירען.

שטעהט ער אויף דער גאַס, איין פוס האַלטענדיג אויף דעם צוויי־טען, און ציטערט פון קעלט.

אהיים אָבער וויל ער בשום אופן ניט געהן.

נאָר אַז עס איז געקומען דער ערשטער שנעע, און ער האָט געזעהן, אַז עס איז קיין ברירה ניטאָ, איז ער אוועק אהיים.

דער פאָטער זיינער איז אָבער שוין געוועהנט געוועזן אָהן איהם, זבולון מאיר קען זיך זיין ברויט שוין אַליין פערדיענען, האָט ער איהם ווייטער אין גאַס געשיקט, נאָר אויף דער נאַכט, ווען די מוטער איז אַהיים געקומען און האָט איהם געפונען ליגען אין פאָרהויז און וויינען — האָט זי איהם אין שטוב אַריינגענומען, אויסגעבעט איהםביים אויוען, און געגעבען איהם עסען.

אַ גאַנצע נאַכט האָט זי זיך מיט דעם מאַן געקריעגט איבער איהם.

זבולון מאיר אָבער האָט שוין ניט געקענט אַריבערטראָגען דאָס אונטערטהעניגקייט... מען דאַרף זיך איבער איהם קריעגען... ניין, האָט ער ביי זיך בעשטימט.

אויף מאָרגען איז זבולון מאיר אַראָב אין שנעע צו דער באַהן. דערזעהענדיג נאָטע׳ן, איז ער צוגעגאַנגען צו איהם.

— ר׳ נאָטע — האָט ער אָנגעהויבען — נעהמט מיך מיט אין אייער שטעהטעל בחינם, נור בלויז פאַר עסען און נאַכטלעגער.

— איך ווייס ניט, אויב דו ביזט עס ווערטה, — האָט נאָטע איהם געענטפערט.

זבולון מאיר האָט אויף איהם געקוקט.

— נאָר איך ווייס — האָט אויסגעלאָזט נאָטע —קראַצענדיג זיך אין קאָפּ, — איך וועל פּרואווען, פאָהר מיט.

זבולון מאיר האָט איהם גאָר נישט געענטפערט, נאָר געקוקט אויף איהם. געקוקט אויף די פערד און געשמייכעלט.

פאַר׳ן אוועקפאָהרען איז ער אַריין אין קעלער זיך געזעגענען.

קומט ער אַריין און געפינט קיינעם ניט און אויף אַ צוואַק, אויפ׳ן וואַנד, הענגט אַ פּאָאר שטיוועל.

זבולון מאיר קלערט עפּעס, און מיט האַרצקלאַפּונג כאַפּט ער די שטיוועל און לויפט אַרויס, מיטנעהמענדיג מיט זיך אויך דאָס אָנגע־הויבענע ברויט, וואָס איז געלעגען אויפ׳ן טיש.

אין דער טהיר האָט ער געטראָפען די באָבע׳ן, יענע האָט עפּעס פערשטאַנען און אָנגעהויבען שרייען. נאָר זבולון מאיר איז שוין לאַנג ניט געוועזן.

אויפ׳ן וועג איז ער אַריין אין זונדעל דעם גביר׳ס קיך, וואו די מאַמע זיינע וואַשט דאָרט. נאָר דערזעהענדיג איהם, האָט די מוטער

איהם פון דאָרט מיט אַ שטיק האַלץ אַרויסגעיאָגט. — ווּעניג האָב איך איך, בענקערטעס, אין דער היים, דאַרף איך איך דאָ נאָך ביי דער אַרבייט, — האָט זי געשריען.

און ער, שטעהענדיג הינטער דער טהיר, האָט אַריינגעשריען אין קיך אַריין:

— מאַמע, בלייב געזונד, איך פאָהר אַוועק.

די מוטער האָט געמיינט, אַז ער זאָגט דאָס זי צו רייצען, האָט זי איהם געענטפערט:

— פאָהר און צוברעך הענד און פיס.

שפּעטער, אַז די מוטער האָט אַרויסגעקוקט דורך דעם פענסטער און געזעהען, ווי דער שני דרעהט, האָט זי זיך עפּיס דערמאָהנט, און געקרעכצט:

— חאָטש איהם אַ טיכעל מיטגעגעבען, אַזעלכע וועטער'ן.

אַרויספאָהרענדיג פון דער שטאָדט, וואַרפט זבולון מאיר אַ בליק אויף דאָס לעצטע הייזעל, וואָס שטעהט הינטער דער שטאָט — און געקוקט האָט ער, אַזוי ווי געוואָלט זאָגען: בלייב געזונד.

ביי נאַכט איז ער אַריינגעקומען אין שטעדטיל. נאָטע'ס ווייב האָט איהם עסען געגעבען — און געגאַנגען נעכטיגען איז ער אין שטאַל.

ליגענדיג אַזוי אין שטאַל אויף דער היי — האָט זבולון מאיר נישט געקענט איינשלאָפען — (אויף אַ ניי געלעגער גלוסט זיך נישט צו שלאָפען). עפּיס האָט איהם דאָס האַרץ געקלעמט נישט וויסענדיג אַליין פאַר וואָס.

פון אַ שפּאַלט שיינט אַריין אַ בלאַסער שיין פון אַ נאַכט־לאָמטערנע. פלוצים הייבט ער זיך אויף, געהט צו צו די פערד, ער דערלאַנגט אַ גלעט מיט דער האַנד אויפ'ן פערד'ס האַלז. דאָס פערד הייבט אויף דעם קאָפּ, גיט זיך אַ שאָקעל און צוהירזשעט זיך אויף אַ קול — בר־ר־ר.

דערנאָך איז ער צוריק צו צום בינטעל היי — און מיט דעם געדאַנק, אַז גאַנץ לאַנג, גאַנץ לאַנג וועט איהם די שטאַל זיין פאַר אַ היים, און די פערד פאַר ברידער, האָט ער דאָס בינטעל היי צו זיין האַרץ צוגעדריקט און איז איינגעשלאָפען.

.2

זבולון מאיר איז ביי נאָטע׳ן שוין א גאַנצער פּריץ. ער קריגט צו עסען, צו טרינקען, אויף אַלע פּסח א זומערדיגען קאָסטיום מיט א פּאָאר קאַמאַשען, און אויף סכות א ווינטערדיגען קאָסטיום מיט א פּאָאר שטיוועל, מיט לאַנגע כאַליאַוועס.

זבולון מאיר איז צופריעדען, דערהויפּט איז ער צופריעדען מיט זיין קניפּעל, וואָס ער מאַכט פון די פּאַסאַזשירען, וועלכע ער נעהמט אויף אויפ׳ן וואָגען הינטער דער שטאָדט אָהן דעם בעל־הבית וויסען.

אין דעם שטעדטעל איז ער געוואָרען א גאַנצער היימישער, א וואוילער־יונג, אַלע שבת קומט ער זיך צוזאַמען מיט נאָך בחורים און דיענסט־מיידלעך, און מען טאַנצט, און מען לעבט.

ווער ווייסט, צי זבולון מאיר וואָלט נאָך אַמאָל געדענקט עפּעס פון דער היים, ווען עס מאַכט זיך ניט אַמאָל אַזא מעשה:

אַמאָל, ווען זבולון מאיר איז געווען אין ק. אויפ׳ן יאריד, געהט ער אַזוי אויפ׳ן פערד־מארק, בעקוקט זיך א שימעל פאַר זיין אַלטען, גיט ער א קוק, זעהט ער, עס שטעהט עפּעס א איד און דינגט עפּעס וואָס ביי א פּויער.

געהט ער צו נעהנטער, קוקט, — דאַכט זיך, זיין טאַטע.

יא, אַזוי פערעלטערט געוואָרען — די גאַנצע באָרד איז שוין וויים.

— גוט מאָרגען, טאַטע, וואָס מאַכסטו עפּעס?

דער פאָטער קוקט זיך אום: זבולון מאיר!

— זבולון מאיר, וואו ביזטו? וואָס מאַכסטו? ווי קומסטו דאָ אַהער? שרייבסט גאָר קיין בריוועל ניט צום טאַטע׳ן אַהיים? צו דער מאַמע׳ן?

— וואָס מאַכט איהר? וואָס הערט מען? קום נאָר אין שענק אריין, דאָרט וועט מען זיך שוין וועגען אַלץ דורכשמועסען.

געהען זיי אין שענק אריין און זעצען זיך אַנידער ביי א טישעל.

— ביער, — שרייט דער פאָטער; — אָקעוויט, שפּירט — שרייט זבולון מאיר.

— וואָס הערט מען ביי דיר? וואָס מאַכסטו? וואָס מאַכט די מאַמע? ביי מיר איז אַלץ גוט, געלויבט צו גאָט, זעהסט דאָך, איך בין נאָך ביי נאָטע׳ן, א פּאָאר גילדען אויך דאָ.

— נו, שרייבט מען אמאָל אַ בריוועל אהיים, בעריש שרייבט פון אַמעריקאַ, אַז ער פערדיענט 20 דאָלאַר אַ חודש, שיקט ער עפּעס אויך. ברוך איז אוועק צו מיליטער, — שרייבט ער מיר, — איז אַ חורבן נאָך די יאָהרען.

— און די מאַמע, וואָס מאַכט עפּעס?

— אַך, די מאַמע, זי וואַשט היינט שוין טאָקע ניט. אַ ביסעל האָט זי שוין קיין כח ניט צו דעם. אַ ביסעל לאָז איך ניט. און אָנשטאָט איהר פערדיענסט שיקט אַ ביסעל בעריש פון אַמעריקאַ.

— ווייסטו וואָס, זבולון מאיר, — זאָגט צו איהם דער פאָטער, נאָך אַ לאַנגען זיפץ — קום אהיים אויף פּסח. איך ווייס, עס געהט אַזאַ חול־המועד, זאָג איך דיר, איז דיר דבורה דעם פעטער'ס טאָכטער אויסגעוואַקסען, אַ רויז, זאָג איך דיר, פאַר וואָס נישט? לאָז די מאַמע אויך אַ שטיקעל נחת האָבען...

— ווייס איך, האָב איך אַ זאָרג פאַר אַ כלה, דאַרף איך זיי אויף טויזענד כפּרות. נאָר אויב דו ווילסט, קום איך — און ווייטער פּטור.

דער טאַטע מיט'ן זוהן האָבען זיך שטאַרק געפרעהט — און עס איז געקומען ביים בעזעגענען, קריגען זיי זיך.

— אוועק — שרייט דער פאָטער, — דו סמאַרק איינער, איך בין אַ טאַטע, ווילסטו בעזעגענען.

— ניין, טאַטע, ניין — שרייט ער — אין לעבען זאָל עס מיר געהן...

און זבולון מאיר האָט געקויפט אַ פאַטשיילעכיל פאַר די מוטער, אַ שירץ פאַר די באָבע'ן. ער האָט עס מיטגעגעבען מיט דעם פאָטער און זיי האָבען זיך ביידע היים געזעגענט.

זבולון מאיר האָט געוואָלט אויף יום־טוב אהיים קומען ווי אַ לייט, זאָלען זיי זעהן אין דער היים, אַז מען איז עפּעס אַ שטיקעל מענש.

און אַ גאַנצען ווינטער האָט ער וועגען דעם געקלערט, אין יעדען שטעדטעל, וואוהין ער איז געקומען, האָט ער עפּעס זיך געקויפט אויף פּסח. דאָ אַ קראַוואַט, דאָ אַ פּאָאַר קראַגענס. פלעגט ער וואָס קויפען, פלעגט ער דאָס ברענגען ביי זיך אהיים, אין שטאָל. דאָרט אויפ'ן בעט האָט ער געהאַט ליגען זיין קעסטעל, און אין איהם פלעגט ער אַלץ אריינלעגען איינגעוויקעלט נאָך מיט דעם שטיקעל פּאַפּיער — בעהאַל־

טען אויף יום־טוב. אזוי האָט ער צו ביסלעכווייז געקויפט אַ שירעם, אַ פּאָאר קאַלאָשען, אַ זיידען טיכעל, אַ פּאָאר אויערינגלעך: פאַר אַ מתנה, — און וואָס ער קויפט לעגט ער אַלץ אריין אין קעסטעל.

ער פאָהרט אין וועג, ער פייפט זיך צו, קוקט זיך ארום און קלערט: איך וועל אהיים קומען אין גאַנצען פּאַראַד, אַ נייעם קאָסטיום, אַ פּאָאר נייע שטיוועל — אויסגעציערט, ווי זונדעל'ס קינדער — געה איך מיר, אזוי נאָכ'ן עסען אין גאַס. אַלע קוקען — לאָזען זיי קוקען — און גאָר נישט.

באַלד דערמאָנט ער זיך אָן דבורה'ן, דעם פעטער זכריה'ס טאָכ־טער. אַ שעהן מיידעל, אַ בעל־בתיש קינד, פאַר איהר אויך עפּעס אַ מתנה... אַ פּאָאר אויערינגלעך, אַ בראָנזעלעט, געה איך מיט איהר שפּאַציערען, קוקען אַלע, קריגען די פּאָפּלעקציע — ווער איך מיר אַ חתן....

דאָ הערט ער אויף קלערען, ער האָט מורא, טאָמער וועט ער דער־מיט שאַדען — פייפט ער — גיט אַ שמיים די פערדלעך: נאָ! נאָ!

ערב פּסח.

זבולון מאיר איז אהיים געקומען. אויסגעקליידט איז ער געווען פון קאָפּ ביז די פיס. אַ נייער קאָסטיום, מיט אַ נייעם פּאַלטאָ — אַ נייע היטעל און אַ פּאָאר נייע קאַמאַשען. די קעשענעס פול מיט מתנות פאַר אַלעמען. פאַר'ן קומען האָט ער נאָך אַ פּאָאר פונט פלייש און פיש געקויפט אויף יום־טוב.

אַנטקעגען איז איהם געגאַנגען דער פאָטער צו דער באַהן, — גענומען איהם דאָס נייע קעסטעל פון דער האַנד, און דער פאָטער איז מיט איהם געגאַנגען אהיים איבער דעם גרויסען מאַרק.

עס איז געווען אַ שעהנער זומער־טאָג — דאָך איז זבולון מאיר געגאַנגען מיט אַ פּאָאר קאַלאָשען און מיט אַ שירעם אין דער האַנד.

די גאַנצע גאַס האָט זיי נאָכגעקוקט.

— איי, זבולון מאיר, דער קויהלען־כאַפּער, איז גאָר אַ גאַנצער שררה געוואָרען, וואָס דאָס פרעמד מאַכט אַלץ! — זאָגען די ווייבער נאָכקוקענדיג זיי.

— וואָס דען? דאָ ביי אונז ווערען קינדער לייט! — ענטפערט אָב אַ אידענע — גנבים ציהט מען אויף, און ווייטער גאָר נישט.

די מוטער איז איהם אַרויס אַנטקעגען אין הויף, מיט אַ גרויסע גדולה. זבולון מאיר האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן: — קושען? ע, עס איז איהם עפּעס ניט געווען צום האַרצען.

און די באָבע איז איהם אַנטקעגען געגאַנגען און זיך געווישט די אויגען מיט דעם שירץ: — מיין קינד, מיין גאָלדען אייניקעל!

מען האָט דעם גאַסט אין שטוב אַריינגעבראַכט — דער קעלער איז געווען אויסגעווייסט ריין, גאָר איהם ניט צו דערקענען, אַ ווייס פאַרהענגעל איז געהאַנגען אויפ'ן פענסטער — און די פּאָדלאָגע איז געווען מיט זאַמד בעשיט, אין שטוב איז געווען אַ יום־טוב'דיגער ריח, פון באָרשטש און מצות.

— לאָז מען אויפשטעלען בראַנפען — האָט דער פּאָטער קאָמאַנדירט.

און זבולון מאיר האָט זיך דאָס היטעל אַרויפגעשאַרט, אַרויסגענומען פון קעשענע די מתנות און יעדען איינגעטהיילט.

די מוטער האַלט די אויערינגלעך און בעקוקט זיי, קוקט אויפ'ן זוהן, די באָבע קומט צו, בעקוקט זיי אויך — „ריין זילבער" — קרעכצט זי.

— וויפיעל האָסטו בעצאָהלט פאַר די שמאָכטעס? — פרעגט דער פאָטער דעם זוהן, איינגיסענדיג בראַנפען.

— אַ געשעפט האָסטו, — ענטפערט זבולון מאיר מיט אַ טאָן פון אַ נגיד — אַ דריי רובעל'דיגען.

דעם ערשטען טאָג יום־טוב נאָכ'ן עסען זיינען דער פאָטער, די מוטער און זבולון מאיר אַריבער צום פעטער זכריה.

געטראָפען פּונקט ביי דעם יום־טוב'דיגען קוגעל, די געסט האָבען זיך אַנידערגעזעצט — און זבולון מאיר האָט געוואָרפען אויגען אויף דבורה'ן.

דבורה איז געזעסען, — אַ רויט מיידעל, אָבגעוואַשען און אויפגעקעמט. פון די האָאר האָבען נאָך טראָפען וואַסער גערונען, און אָנגעטהאָן איז זי געווען אין אַ ניי גרין קליידעל.

— דערצעהל אונז עפּעס נייעס, זבולון מאיר — האָט זיך דער פעטער אָנגערופען.

— וואָס פאַר אַ נייעס — האָט זבולון מאיר געענטפערט וואַזשנע.

— דבורה, וואו איז דיין פיין־קוכען? — רופט זיך אָן דער פאָטער.

די מוהמע שרה האָט באַלד אויפגעשטעלט אַ פיין־קוכען, דער עולם האָט געגעסען.

נאָכ'ן עסען האָט זבולון מאיר אַרויסגענומען אַ בראָנזלעטעל און עס איבערגעגעבען דבורה'ן, ניט ריידענדיג אַ וואָרט.

— אַ שעהנעם דאַנק — האָט דבורה געענטפערט רויט ווערענדיג — וועלענדיג איהם ווייזען, אַז כאָטש זי איז אַ קליין שטעדטעלדיגע, דאָך ווייס זי ווי צווישען מענשען זיך אויפצופיהרען.

נאָכ'ן עסען איז זבולון מאיר מיט דבורה'ן אַרויס אויף'ן גאַס שפּאַצירען.

— דער פעטער זכריה און דער פאָטער האָבען זיי נאָכגעקוקט.

— אַ יונג, אַ לייט! — זאָגט דער פעטער.

אַ גאַנצען וועג זיינען זיי געגאַנגען, ניט ריידענדיג אַ וואָרט איינער צום צווייטען.

די גאַנצע גאַס האָט אויף זיי געקוקט.

פלוצים איז זבולון מאיר אָבגעשטעלט געוואָרען.

— וואָס מאַכסטו, גוטער ברודער? — זאָגט צו איהם ליב פּשאַ־רעק, אויסשטרעקענדיג אַ בעשמוצטע האַנד.

— איי, גאָר נישט, — האָט זבולון מאיר געענטפערט, רויט ווערענדיג, און איז ווייטער געגאַנגען.

— אַ רוח אין דיין טאַטען אַריין, אַ גאַנצער שררה מיר געוואָרען, ער שעמט זיך שוין אויך — האָט לייביל איהם נאָכגעשריען, קוקענדיג ממזר'דיג מיט איין אויג.

דער זעלנער

(אַ בילד)

פרייטאג אין דער פריה, ווען שרה רחל די שניידערין איז אַרויס מיט די חלות צו דער בעקערין, האָט זי דערזעהן, ווי דער מארק איז פול מיט זעלנער. ביי־נאכט איז עפּעס פון הימעל אַ חיל אראָבגעפאלען, מיט אזוי פיעל פּעקלעך, אין אזעלכע קרומע היטעלעך מיט ביקסען און שווערדען — און דער געזונדטער, געשמאקער ריח פון דזיעגאכטס געהט אויף און פילט אָן די גאס. זשענזע סטראזשניק שטעהט און טענה'ט עפּעס מיט זיי, — האָט זי באלד פערשטאנען, אז דאָס מיינט מען די זעלנער אויף די קוואטירען איינצושטעלען — האָט זי זיך באלד געגעבען אַ דרעה אוים מיט די חלות און צוריק אין שטוב אריין.

— מענדעל! אין בעט אריין! — האָט די שניידערין געגעבען אַ געשריי.

— וואָס איז? — פרעגט דער ערשראָקענער מאַן.

— זעלנער זיינען געקומען, מען צושטעלט זיי אין די קווארטירען.

דער שניידער האָט זיך אויסגעטהאָן, ארונטערגעקראָכען אונטער די שווערע דעק, וואָס האָט אין זיך געהאט אלע פעדערען, פון די אלע גענז, וואָס די שניידערין פלעגט נור פון צייט נאָך איהר חתונה שעכטען. זי האָט דעם שניידער דעם קאָפּ מיט אַ טיכעל פערבונדען. און ער קרעכצט.

און זי אליין האָט זיך ביים בעט אַניעדערגעשטעלט, און גענומען די הענד ברעכען:

— מיין מאַן, מיין ברויט־געבער!

עס האָט זיך אין דער טהיר געוויעזען זשענזע סטראזשניק, הינטער איהם האָט זיך נאָכגעשלעפּט אַ זעלנער מיט אַ קעסטעלע.

— גוט מאָרגען, פּאני קראַוועצ — גיט איהם אָב זשענזע דאָס זייניגע.

— גוט מאָרגען, גוט יאָהר, פּאַני זשענזע לעבען. זעה, אַ בראָך צו מיר, מיין מאַן, מיין ברויט־געבער, איז מיר ביי־נאַכט אווקגעפאַלען, וואָס טהוט מען, וואָס טהוט מען? — ברעכט די אידענע די הענד.

— אוי, אוי, אוי! — קרעכצט דער שניידער אונטער דער שווערער דעק.

— זשאַלקאָ, זשאַלקאָ, — ברומט זשענזע, דרעהענדיג זיך איין וואָנצע — אָט האָט מיך דער פּאַני נאַטשאַלניק געשיקט צו דיר, זאָלסט איהם קומען אַ מאָס נעהמען אויף אַ פראַק. ביזט קראַנק — מוז איך מיר געהן צו קאַבאַנסקען — זאָגט זשענזע, גרייטענדיג זיך ארויסצוגעהן.

— וואָס האָסטו מיך קראַנק געמאַכט! אַ בייזע נאַכט אויף מיינע שונאים׳ס קעפּ — זאָגט דער שניידער. — פּאַני זשענזע, פּאַני זשענזע! — רופט דער שניידער פון בעט ארויסקריכענדיג.

— זשיד מאַשעניק! — רופט זשענזע לאַכענדיג — (צום זעלנער): דאָ איז דיין קוואַרטיר — און זשענזע איז שוין ניטאָ.

דער זעלנער נעהמט זיך קאַלטבלוטיג זיין פּאַק, טראָגט עס זיך אין אַ ווינקעל אריין, מאַכט זיך היימיש אין שטיבעל.

און ביים טיש קריעגט מען זיך איבער איהם — דער שניידער מיט דער שניידערין. זי שילט איהם אָן, פאַר וואָס ער האָט זיך געלאָזט אָבנאַרען, ער ענטפערט איהר מיט טויטע קללות — און דער זעלנער אין ווינקעל, ווי עס וואָלט גאָר ניט איבער איהם געוועזן — פּאַקט זיך אויס זיינע „וויעשצעס“, נעהמט זיך ארויס דאָס ראָזעוואַנע ברויט, צושניידט זיך צו שטיקלעך מיט דעם קליינעם, זעלנערישען מעסער׳ל — און דער זעלנערישער דזיעגעכטס־געשמאַק טראָגט זיך איבער דער שטוב, און נעהמט דאָס גאַנצע שטיבעל איין...

— ווי ער האָט זיך צולעגט, ווי ער האָט זיך צולעגט! —ברומט די אידענע ביי דער קיך.

דער זעלנער טהוט זיך דאָס זייניגע.

— געה זאָג איהם, — רופט די אידענע, נעהמענדיג זיך האַלץ צו האַקען.

— געה זאָג דו איהם — רופט דער שניידער פון טישעל אַהער.

דער זעלנער, זעהענדיג ווי די אידענע ארבייט ביים שטיקעל האָלץ צוהאַקען, האָט זיין זעלנערישע נאַטור עס ניט געקענט ליידען — און

פֿאַר לאַנגווייליגקייט הויבט ער זיך אויף, נעהמט פֿון דער שניידערינ׳ס האַנד דאָס שטיק האַלץ, און צוהאַקט עס.

די שניידערין גיט איהם אַוועק, מיט אַ צוגעוואָרפֿענעם געבייזער, עס הייסט: ווילסט עס דוקא, נאַ דיר!

דער זעלנער נעהמט די האַק און צוהאַקט, וואו נור אַ שטיקעל האָלץ, וואָס עס געפֿינט זיך אין שטוב צוהאַקט ער — און זוכט נאָך — און די האַק איז ביי איהם נאָך גרייט אין דער האַנד נאָך צו האַקען.

אַז ער האָט דאָס האָלץ צוהאַקט, געהט די שניידערין און שניידט אָב אַ שטיק ברויט און דערלאַנגט איהם מיט דעם פֿאָריגען, צוגעוואָרפֿענעם געבייזער. אַז דער זעלנער האָט דאָס ברויט צוגענומען, נעהמט ער זיך דאָס קענדעל, און פֿרעגט ניט, אויב עס איז יאָ דאָ וואַסער, אויב ניט — געהט נאָך וואַסער, ברענגט און גיסט אָן אַלע כלים, אַלע טעפּ, אַלע שאַפֿען, אַזוי ווי ער וואָלט זיי געוואָלט בעזאָרגען מיט וואַסער אויפֿ׳ן גאַנצען לעבען, און די האַנד האַלט נאָך דאָס קענדעל, און איז נאָך גרייט וואַסער צו ברענגען.

די שניידערין זאָגט צום שניידער פֿון הינטער׳ן קוימען ארויס, פֿון וואַנען זי איז בעשעפֿטיגט מיט׳ן שבת מאַכען:

— ווייסט, גאָר ניט קיין שלעכטער זעלנער.

— איך האָב עס באַלד געוואוסט — ענטפֿערט איהר דער שניידער.

— ער האָט עס באַלד געוואוסט! — זאָגט די שניידערין מיט איראָניע.

אין דער שטוב, אָהן ווערטער, בעט מען זיך איבער איינער מיט׳ן צווייטען, ביז דער זעלנער ווערט אין שטיבעל אַ גאַנצער היימישער...

פֿרייטאָג־צו־נאַכטס. די אידענע האָט אין איהר שטיבעל שבת גע־מאַכט, צוגערוימט, די וואָכעדיגע מאַשין הינטער׳ן אויוועז ארונטער גערוקט און זי מיט אַ חלה־צוועלעכיל (טישטוך) בעדעקט. איבער׳ן ברייטען שניידערשען טיש אַ טיש־טוך פֿערשפּרייט, חלות און מעשענע לייכטער ארויפֿגעשטעלט.. דעם אויוועז האָט די אידענע פֿרייטאָג־צו־נאַכטס גוט אונטערגעהייצט, אַז עס זאָל וואַרעם זיין אַ גאַנצען שבת. דער אויוועז האָט געבריהט צוויי איילען פֿון דערווייטען, און הייס איז אין שטוב געווען, אַז פֿון די שויבען האָט אָנגעהויבען טראָפּענס צו קאַפּען, אין די טראָפּענס האָבען זיך אָבגעשפּיעגעלט די שבת־ליכט, וואָס האָבען געברענט אין אַ צווייטען פֿענסטער געגענאיבער. אין דער

שטוב האָט אַלעם מיט שבת געשמעקט. דער שניידער איז פון דער חברה אַהיים געקומען, צום טיש זיך געזעצט און געגאַנגען קידוש מאַכען.

אין אַ ווינקעל זיצט דער זעלנער, ביים זעלנערישען ראַנעץ, און פּאַקט זיך איבער די זאַכען: אַ פּאָאר שטיוועל, הויזען, העמדער... נאָדעל מיט פאָדעם. דערנאָך נעהמט ער זיך אַרויס דאָס ראָזעוואַנע ברויט, נעהמט אַ טעפּעל וואַסער און הויבט זיך אָן צו עסען.

די אַלטע זיצען ביים טיש און עסען די שבת'דיגע פיש מיט די שבת'דיגע חלה. אַלץ איז אין דער שטוב שבת'דיג, נור דאָרט אין ווינ־קעל זיצט עפּעס דער וואָכעדיגער זעלנער, מיט דעם וואָכעדיגען זעלנע־רישען ברויט. די אידענע אָרט דאָס זעלנערישע ברויט; עפּעס אַ שטיק וואָכעדיגעס אין שבת'דיגען — שניידט זי אָב אַ „מוציא" חלה און איז איהם מכבד: לאָז דער זעלנער אויך טועם זיין פון דער שבת'דיגער חלה.

דער זעלנער נעהמט עס צו גלייכגילטיג, און עסט זיך די חלה מיט דער זעלבער גלייכגילטיגער מינע.

אָבגעגעסען, אָבגעבענשט, רוימט די אידענע פון טיש אַראָב. עס קומט אריין אַ שכן מיט אַ שכנ'טע, יואל שוסטער מיט'ן ווייב, נאָך עפּעס אַ אידענע, מען זעצט זיך ביים טישעל. דאָס קליינע לעמפּעל לייכט זיך שבת'דיג, די ליכט צאַנקען אין די לייכטער און דער חלב־ריח שמעקט און שטינקט אין דעם חדר. דער שוסטער הויבט אָן צו דערצעהלען אַ מעשה, מען האָרכט איהם אויס, שרה־רחל נעהמט אַרויס פון שירץ זוימען (סעמעטשקעס) און שיט עס אויס אויפ'ן טיש, די געסט מכבד צו זיין. באַלד ווערט די פּאָדלאָגע פערפּלייצט אין שאָלעכץ.

דער זעלנער זיצט אין ווינקעל, זעהט סעמעטשקעס אויפ'ן טיש — שטעקט ער אויך די האַנד אריין און נעהמט זיך גלייכגילטיג די סע־מעטשקעס, — ווי עפּעס אַ שמעק־טאַבאַק, ווען די טאַבאַק־פּושקעלע איז אָפען, — הויבט אָן מיטצוקנאַקען מיט די געסט, און פערשפּרייט שאָלעכץ מעהר פון זיי. דענסטמאָל איז דער שניידער מיט דעם זעלנער מעהר היימישער געוואָרען, געהט ער צו צום זעלנער און קלאַפּט איהם אויפ'ן רוקען:

— נו, בודיעט וואָינאַ? — פרעגט ער דעם זעלנער.

— בודיעט, בודיעט — מאַכט דער זעלנער מיט דער האַנד, קנאַקענדיג די סעמעטשקעס מיט'ן מויל.

אויך אַ מאַמע

(געווידמעט מאַטילדען.)

פיער־עקעדיג איז דער מאַרק, ארומגערינגעלט פון אַלע פיער זייטען מיט ניעדריגע, קליינע אָבגעווייסטע הייזלעך. פון דעם איינ־שטאָקיגען הויז, וואָס שטעהט קעגענאיבער דעם ברונעם, דאָרט וואו דער בעקעו' וואוינט, געהט פון דעם קוימען אַ געדיכטער רויך ארויס און ער צולעגט זיך האַרט איבער דעם מאַרק. אונטער דעם רויך פליהען ווייסע טויבען אַהין און צוריק, און אַ הויכער יונג שטעהט ביי דעם איינ־שטאָקיגען הויז און פייפט אויף די טויבען.

קעגענאיבער דעם ברונעם שטעהען „שטעלען", טהירען אויפגע־לעגט אויף צוויי שטוהלען, אויף די טהירען ליעגען פערשיעדענע פּרוכ־טען און גרינס, און ווייבער מיט אָבגעברענטע מיעדע פּנים'ער, ארומ־געוויקעלט מיט טיכלעך אין די גרעסטע היצען, שטעהען פאַר די „שטעלען" און קריעגען זיך.

— אודאי, עס לוינט זיך מיר באַלד מיט אזא שנאָרערין צו קריעגען, פערמאָגסט מיין מיסט? דו שלעפּערקע.

יענטע, אַ אידענע פון אַ יאָהר עטליכע־און־פערציג,—וואָס פון איה־רע ליפּען האָבען די ווערטער זיך געלאָזט הערען, — טראָגט אַ ברייטען שמוציגען פאַרטוך, און איהר דיק אָבגעברענט פּנים, וואָס קוקט רוהיג ארויס פון אונטער דער טיכעל, האָט מסכים געווען אויף איהרע ווערטער.

— וואָס מיינסטו, האָסט שוין גאָט פאַר'ן באָרד געכאַפּט? ער געהערט מיר אזוי גוט ווי דיר אָן — האָט איהר טויבע אָבגעענטפערט, אראָברוקענדיג דאָס טיכעל איבער די האַלבע אויערען און מיט כעס זיך די האָאר ארונטערגעשאַרט.

אַ קונה'טע איז צוגעקומען צו יענטע'ס „שטעל". און טויבע, וואָס

איז ליידיג געשטאנען, האט דערוויי̈ל זי אָנגעשאָלטען מיט טויטע קללות.

— וואס טויג מיר דיין געלד, פריצ׳טע! וועסט שטארבען און אפילו א הונד וועט נאך דיר קיין קדיש ניט זאגען... — האט די אידענע געשריען.

טויבע האט דערמיט איהר שכנ׳טע געוואלט געבען אנצור־הערען פון איהר זוהן יצחק׳ל, נאר זי האט זיך דערמאנט, אז עס פאסט ניט זיך אליין צו ריהמען, איז זי אין מיטען ריידען שטיל געוואָ־רען.

יענטע, אבמעסטענדיג די קונה׳טע א קווארט בארען, האט איהר אבגעענטפערט:

— אודאי, ווען דו וואלסט א שטיקעל לייט געווען, וואלט דאך דיין מאן איבער דיר ניט געשטארבען, און דיין קינד וואלט זיך דאך מיט דיר ניט געשעמט. ער שעמט זיך דאך מיט דיר.

טויבע איז געווארען אין כעס און ארויס מיט א קול:

— חצופה! מיין קינד שעמט זיך מיט מיר! א כפרה מעגסטו זיין פאר זיין מינדסטען נאגעל, ביזט אפילו ניט ווערטה מיין קינד׳ס נאמען צו דערמאנען.

זי האט געוואלט ארויס מיט א געוויין, וואס מען זאגט, אז איבער איהר איז איהר מאן געשטארבען, און איהר קינד, איהר יצחק׳ל שעמט זיך מיט איהר, נאר ניט צו דערפרעהען יענטע׳ן מיט איהרע טרעהרען, האט זי זיך מיט אלע קרעפטען איינגעהאלטען ניט צו וויינען.

די זונן האט זיך וואס אמאל מעהר ארונטערגעלאזט אונטער יענער זייט שטעדטעל. אידען האבען זיך געאיילט איבער דעם מארק און אלע זיינען אוועק אין דער בית־המדרש געסעל מנחה דאוונען. ביי דעם ברונעם, אין מיטען מארק, האבען זיך אנגעהויבען צוזאמענקלייבען חדר־אינגלעך, וואס זיינען ערשט פריי פון דעם חדר געגאנגען.

טויבע האט צוזאמענגענומען איהרע פאאר קוישלעך אויף די הענד (די טהיר מיט די שטוהלען האט זי אין מארק געלאזט: עס וועט קיינער ניט גנב׳ענען), און איבערלאזענדיג די גראבע יענטע א פאאר קללות, איז זי שטיל פון דעם מארק אוועק.

ווען זי איז זיך מיט די קוישלעך אויף די הענד אליין אהיים גע־גאנגען האט זי וועגען איהר יצחק׳ל געקלערט.

יענטע'ס שטעכעדיגע ווערטער קען איהר פון זינען ניט ארויס. מילא, דאס וואס זי זאגט: איבער איהר איז דער מאן געשטארבען, ארט עס איהר ניט; אלע ווייסען וואס זי האט אוועקגעארבייט ביי איהר מאן'ס קריינק, נאר וואס זי זאגט, אז איהר יצחק'ל שעמט זיך מיט איהר, דאס קרענקט איהר ביז אין ריפ. טאקע, דאכט זיך איהר, אז ער קומט אהיים אויף דער נאכט נעכטיגען, וויל ער ביי איהר קיין זאך ניט פערזוכען...

און קלערענדיג דאס, האט זי אנגעהויבען שילטען יענטע'ן.

— ניט דערלעבען זאל זי דאס, רבונו של עולם! טאטע איינער!

עפעס האט זיך איהר געדאכט, אז דאס וואס זי מיינט, אז יצחק'ל שעמט זיך מיט איהר, האט זי קיינעם ניט צו פערדאנקען נאר יענטע'ן, אלץ האט זי, די מכשפה'טע אנגעמאכט.

— מיין קינד, מיין יצחק'ל, וואס פאר א געשעפטען האט איהר צו איהם? ! — און זי איז ארויס מיט א קול:

— רבונו של עולם, דו זאלסט זיך אננעהמען מיין קריוודע, ביזט דאך א טאטע פאר יתומים, דו זאלסט עס איהר ניט שווייגען.

— ועמען איז דאס? ועמען שילט איהר אזוי, טויבע?—האט זיך צו איהר אנגערופען נעהע די נגידית'טע, וואס איז געשטאנען אין טהיר פון איהר שניט-קראם, און האט געהערט ווי טויבע שילט אזוי צו זיך אליין, אהיים געהענדיג.

— וועמען דען, בעל-הבית'טע, אז ניט די חצופה, די ימח־שמה'ניצע? — האט זי אויסגערופען ווייזענדיג מיט דעם פינגער אין מארק אריין, און ניט אפילו דעם קאפ אויפהויבענדיג צו זעהן ווער עס רעדט צו איהר, איז זי זיך ווייטער געגאנגען.

און טויבע, ווייטער געהענדיג, האט זיך דערמאנט, אז היינט איז דער פריה, ווען זי איז צו נעהע'ן מיט א הוהן אין קיך אריין, האט זי פון דער צווייטער שטוב געהערט יצחק'לס קול ווי ער שפארט זיך מיט נעהע'ס בחורים'לעך אין לערנען, זי האט געוואוסט, אז מיטוואך עסט איהר יצחק'ל ביי נעהע'ן, און טאקע מיט א כיון אהין צוגעגאנגען מיט דער הוהן, כדי איהר יצחק'ל זאל א גוטע יויך האבען, ער איז דאך, נעבעך, אזוי שוואך.

און הערענדיג פון דער צווייטער שטוב איהר זוהנ'ס קול, האט זי טאקע די קיך געוואלט פערלאזען, נאר דאך איז זי ניט אוועק, איהר

יצחק׳ל שפּארט זיך מיט נעחע׳ם קינדער אין לערנען. זיי קענען עפּעס דען? זיי קומען עפּעס צו זיין פּאדעשווע? „ער וועט זיך פערשעמען“, האָט זי זיך געשראָקען, „ווען ער וועט מיך דאָ טרעפען מיט דער הוהן אין דער האנד“... „זיין מאַמע איז אַ מארק־אידענע, אַ שעהנער יחוס“... און דאָך האָט זי די קיך ניט פערלאָזט. „אַ קינד ניט קיין גראָשען אָבּ־געקאָסט, און וויפיעל קאָסטען נעחע׳ם קינדער אָב?“ וואָלט זי היינט געהאַט וואָס איהר יצחק׳ל וואָלט געדארפט אָבקאָסטען, וואָלט זי דאָך אַ נגידה׳סטע געווען... און איז געשטאַנען און האָט זיך צוגעהערט צו זיין קול.

„אוי! ע ר האָט בעדארפט לעבען, און זעהן יצחק׳לען, ער וואָלט דאָך באַלד געזונד געוואָרען.“

באַלד האָט זיך געעפענט די טהיר, עס האָבען זיך בעוויזען נעחע׳ס בחורים׳לעך, אין דערמיט איהר יצחק׳ל, די בעקלעך האָבען איהם געפלאַמט.

— גוט מאָרגען! — האָט ער שוואַך ארויסגערעדט, און באַלד דורך די טהיר ארוים. זי האָט געוואוסט, זי האָט איהם עגמת נפש אָנגעטהאָן, ער איז פערשעמט געוואָרען פאר זיי, פאר נעחע׳ס בחורים׳לעך.

און זי פיהלט אין הארץ: איהר קינד, איהר יצחק׳ל, איהר מילך געזויגען, וואָס פאר אַ געשעפטען האָט נעחע צו איהם; און אויסגיסענדיג איהר ביטער הארץ אויף יענטע׳ס קאָפּ, אויך פאר דאָס וואָס איהר זוהן האָט גאָר נישט אָבגעקאָסט און קען בעסער פאר נעחע׳ס בחורים׳לעך, האָט זי הויך מיט אַ קול געשאָלטען:

— רבונו של עולם, דו זאָלסט זיך מיין קריוודע אָננעהמען, דו זאָלסט איהר דערפאר בעצאָהלען, זי זאָל די היינטיגע נאַכט ניט איבער־לעבען!

די פערבייגעהער זעהענדיג ווי אַ אידענע געהט אַליין און שילט, האָבען געלאַכט.

די נאַכט האָט זיך אָנגערוקט, און פינסטער אין אין שטעדטעל געוואָרען.

טויבע איז מיט די קוישעלעך אהיים געגאַנגען, האָט זיי ארויפ־געשלעפּט אויף די טרעפּ פון איהר הויז און געעפענט די טהיר.

— די מאַמע, די מאַמע! — זיינען איהר קולות אנטקעגען געקומען.

די שטוב איז געווען רוהיג, אין מיטען דער שטוב האָבען זיך די

קינדער ארומגעשטעלט נעבען טויבע'ן און ניט אויפגעהערט צו שרייען „מאמע". איין קינד'ס קול איז געווען א וויינענדיגער: „וואו ביזט דו דאס געווען א גאנצען טאג?" א צווייטענס קול איז געווען א פרעה־ליכער: „ווי גוט איז מאמע, אז דו ביזט געקומען". און די אלע קולות האבען זיך אין איינעם אויסגעמישט.

— שווייגט! לאזט מיך כאטש דעם אטהעם כאפען, שרייט די אידענע אניעדערשטעלענדיג די קוישלעך.

זי איז צו צום קוימען, עפעס געזוכט, און באלד איז דאס קליינע שטיבעל פון א קליין פעררויכערט לעמפעל בעלויכטען געווארען.

דער שוואכער שיין האט נור בעלויכטען דאס ארט ארום דער קיך וואו טויבע איז געשטאנען און דארטען צוויי העלצלעך אונטערגעהייצט; בעלויכטען אן אלט־פערשטויבטע מאשין וואס איז געשטאנען נעבען א בעט (א סימן פון א געוועזענעם שניידער), און א האלב בעט וואס איז קעגענאיבער דעם לעמפעל געשטאנען. אויף דעם בעט איז געווען אויסגעשפרייט שטרוי, אויף וועלכען עס זיינען געלעגען פערשיעדענע אויבס, און זייער ריח האט זיך געטראגען איבער דער שטוב, דאס איבריגע טהייל שטיבעל מיט די בעטען זיינען פערלוירען געווארען אין דעם שאטען.

ערשט אנדערטהאלבען יאהר ווי איהר מאן, לייזער שניידער, איז געשטארבען. נאך ביי זיין לעבען, צום סוף ווען דער הוסט האט זיך איהם געשטארקט און ער האט ניט געקענט זיין ווייב און קינדער מפרנס זיין, האט זיך טויבע אוועקגעלאזט עפעס צו פערדיענען, און וואס מעהר די קרענק האט זיך געשטארקט, האט זי געמוזט מעהר הארעווען, און אז זי איז געווארען אן אלמנה, איז זי שוין געוועהנט געווען צו ארבייטען פאר'ן גאנצען הויזגעזינד.

דאס עלטסטע אינגעל, יצחק'ל, האט געהאט א גוט קעפעל, ער איז געווען דער איינציגער טרייסט אין לייזער שניידער'ס פינסטערען לעבען, און ליגענדיג אויף דעם טויטען־בעט האט ער זיך געטרייסט, ער לאזט כאטש איבער א גוטען קדיש נאך זיך.

ווען לייזער איז געשטארבען, האבען די בעלי־בתים רחמנות געהאט אויף דער וויסטער אלמנה, צוזאמענגעמאכט א פאאר רובעל, אז זי זאל האבען מיט וואס צו האנדלען. און זעהענדיג אז יצחק'ל האט א

גוטען קאָפּ האָבען זיי איהם אַריינגעגעבען אין בית־המדרש, געשאַפּט איהם טעג אין די רייכע הייזער, און איהם אַוועקגעגעבען לערנען.

טויבע זעהענדיג, אַז יצחק׳ל עסט ביי די נגידים, האָט עס איהר אין האַרצען הנאה געטהאָן: נעבעך אַ שוואַך קינד, וואָס קען זי איהם געבען עסען? דאָרט, ביי די נגידים האָט ער פון אַלעם בעסטען. דאָך אָבער אין דער שטיל האָט זי דערפון עגמת־נפש געהאַט, וואָס יצחק׳ל עסט אין פרעמדע רייכע הייזער. זי האָט אַליין ניט געוואוסט, אויב מען האָט איהר מיט דעם אַ טובה געטהאָן אָדער אַ רעה...

איינמאָל אזוי זיצענדיג פאַר איהר „שטעל", זעהט זי ווי איהר יצחק׳ל געהט אַרויס פון דעם שול־געסעל מיט דעם תפילין־זעקעל אונטער דער אָרעם און געהט גלייך אין זונדעל דעם גביר׳ס הויז אַריין פרישטיק עסען, האָט עס איהר אין האַרצען געשטאָכען. זי איז דענסט־מאָל נאָך גוט געוועזן מיט יענטע׳ן, ווייל באַלד נאָך דעם מאַנ׳ס טוידט האָבען אַלע אויף איהר רחמנות געהאַט, האָט זי צו איהר געזאָגט:

— גלויבט מיר, יענטע, איך וויים אַליין נישט, זעהט, וואָס האָב איך דאַכט זיך פּרעטענזיעס צו די בעלי־בתים, זיי האָבען דאָך גוטס געטהאָן מיט מיר און מיט מיין קינד: געשאַפּט איהם עסען אין רייכע ערטער, בעהאַנדעלט איהם, זאָג איך אייך, ניט ווי ער וואָלט זיין אַ מאַרק־אידענעס אַ קינד, נור ווי אַ גביר׳ס, דאָך יעדעס מאָל ווען איך גיב די קינדער מיטאג, פּערגעס איך און שטעל אַנידער אַ טעלער פאַר מיין יצחק׳ל אויך, און אַז איך דערמאָן מיך אַז ער עסט ניט ביי מיר, וויין איך פּשוט ווי אַ קליין קינד.

— געהט, איהר זייט אַ נאַרישע אידענע, — ענטפערט איהר יענטע אָב — וואָס דען, ביי אייך וואָלט ער אַ לייט געוואָרען. וואָס קען נעבעך אַן אָרימאַן אַ קינד געבען צו עסען? מישטיינס געזאָגט!

— איהר זייט גערעכט, יענטע, — זאָגט טויבע, — אָבער דאָך, ווען איך צוטהייל דעם מיטאָג, שניידט מיר אין האַרץ.

און איצט זיצענדיג ביי דער קיך, אָבקאָכען עסען פאַר די קינדער, האָט די אידענע דאָס זעלבע געקלערט. עפּעס האָט זיך איהר געדאַכט, אַז מען רויבט ביי איהר יצחק׳לען אַוועק.

ווען די קינדער האָבען אָבגעגעסען און זיך שלאָפען געלעגט, האָט זי דאָס לעמפּעל אויף דעם טיש אַנידערגעשטעלט, און גענומען פער־ריכטען אַ העמד פאַר יצחק׳לען.

באַלד האָט זיך די טהיר געעפענט, און יצחק׳ל איז אַריינגעקומען.

יצחק׳ל איז אַ אינגעל פון אַ יאָהר פערצעהן, הויך און דאַר, זיין ווייס פּנים שיינט ברוגז׳דיג אַרויס פון דער שוואַרצער קאַפּאָטקעלע און פון דעם שוואַרצען היטעל.

— גוטען אָווענד, האָט ער שטיל געזאָגט.

די מוטער האָט איהם אָבגעטרעטען איהר אָרט. אין האַרץ האָט זי געפיהלט, אַז זי דאַרף פאַר איהר קינד דרך־ארץ האָבען, ניט וויסענ־דיג אַליין פאַרוואָס, און באַלד האָט זיך איהר געדאַכט, אַז זי מיט איהר אָרעמקייט זיינען פאַר איהר יצחק׳ל אַן אומגליק.

ער האָט זיך אַנידערגעזעצט און אַרויסגענומען פון דעם ספרים־שאַפּקעלע אַ ספר און אַריינגעקוקט.

די מוטער האָט אַרויסגעדרעהט דאָס קנויטעל פון לעמפּעל, אויס־געווישט מיט דעם פאַרטוך דאָס גלעזעל און דאָס לעמפּעל צו איהם נעהענטער צוגערוקט.

— ווילסט טרינקען אַ גלאָז טהעע, יצחק׳ל? — פרעגט איהם די מוטער אין דער שטיל, וועלענדיג איהר קינד מיט עפּעס דיענען.

— ניין, איך האָב ערשט געטרונקען.

— אפשר אַן עפּעלע?

ער האָט געשוויגען.

די מוטער האָט ריין געמאַכט אַ טעלעריל, אַרויפגעלעגט אַ פּאָאַר עפּעלעך מיט אַ מעסער און אַנידערגעשטעלט אויף דעם טיש נעבען איהם.

ער האָט זיך בנעימות׳דיג, ווי אַ גרויסער, אָבגעשיילט אַן עפּעלע, הויך אַ ברכה געמאַכט און געגעסען.

ווען יצחק׳ל האָט געגעסען דאָס עפּעלע, האָט טויבע זיך צו איהם מעהר מאַמע׳דיגער געפיהלט און האָט זיך נעהנטער צוגערוקט צו איהם.

און אָבשיילענדיג בנעימות׳דיג דאָס צווייטע עפּעלע, האָט יצחק׳ל נאָך ליעבליכער גערעדט:

— איך האָב היינט מיט דעם דיין געשמועסט וועגען דער נסיעה, דאָ אין היגען בית־המדרש איז נישטאָ וואָס צו טהון, נישטאָ דאָ ביי וועמען צו לערנען, און וואו צו לערנען. ער האָט מיר אַן עצה געגעבען נאָך מאַקעווע אין דער ישיבה צו פאָהרען, ער וועט מיר מיטגעבען אַ בריעף צו ר׳ חיים דעם ראש הישיבה, ער זאָל מיך מקרב זיין.

טויבע הערענדיג, אַז איהר יצחק׳ל וויל זי איבערלאָזען, איז זי שטאַרק דערשראָקען געוואָרען, נור די ווערטער „דין", „ראש הישיבה", „מקרב זיין" — די הויכע לשון קודש ווערטער וואָס זי האָט ניט פערשטאַנען, האָבען געוואָרפען אויף איהר עפּעס אַן אימה און זי האָט געפּיהלט, אַז זי דאַרף דרך־ארץ האָבען. באַלד האָבען זי די ווערטער בערוהיגט: יצחק׳ל האַלט זיך מיט איהר אַן עצה, מיט איהר, זיין מאַמע...

— מילא, אז דער דין הייסט, האָט זי אָבגעענטפערט מיט אַ פרומע מינע.

— יא, — זאָגט ווייטער יצחק׳ל, דאָרט לערנט מען „שעור" מיט אַלע מפרשים. ר׳ חיים, דער מחבר פון „אור תורה", איז אַ למדן מופלג, דאָרט קען מען אויסוואַקסען אַ לייט.

די ווערטער האָבען זי אין גאַנצען בערוהיגט, זי האָט זיך געפיהלט עפּעס גליקליך, עפּעס דערהויבט. דאָס איז איהר קינד — זי איז די מאַמע פון אַזא קינד, און ווען ניט זי, וואָלט דאָך יצחק׳ל ניט געוועזען... נאָר דאָס האַרץ האָט איהר געריסען און זי איז טרויעריג געוואָרען...

דערנאָך האָט זי זיך דערמאָהנט אָן איהר מאַן און איז אַרויס מיט אַ געוויין:

— וואָלט ער כאָטש געלעבט, וואָלט ער כאָטש דעם נחת דערלעבט. — האָט זי געזיפצט.

יצחק׳ל האָט אין ספר אַריינגעקוקט.

דאָס וואָס יצחק׳ל קלויבט זיך אַוועקפאָהרען, האָט זי ביי נאַכט ניט געלאָזט שלאָפען, דאָס האַרץ האָט איהר געריסען.

און ביינאַכט ליעגענדיג אויף איהר געלעגער, האָט זיך איהר געחלומ׳ט, ווי עפּעס גרויסע רבנים מיט טיעפע שטריימלעך און לאַנגע פאות קומען אָן, און נעהמען פון איהר איהר יצחק׳ל אַוועק. איהר יצחק׳ל טראָגט אויך אַ שטריימעל מיט לאַנגע פאות און האַלט אַ גראָב ספר אין האַנד, און ער געהט ווייט אוועק מיט די רבנים. זי שטעהט און קוקט נאָך און זי ווייסט אַליין ניט, אויב זי זאָל זיך פרעהען, אָדער וויינען גאָר..

אין דער פריה האָט זי זיך שפּעט אויפגעכאַפּט, יצחק׳ל איז שוין ניט געוועזען. זי האָט אויף גיך די קינדער אָבגעפערטיגט און געאיילט זיך אין מאַרק אַריין, און זיצענדיג ביי איהר שטעל האָט זי זיך פער־

קלערט, און עס האָט זיך איהר געדאַכט, אַז זי זיצט ביי איהר זוהן; ער איז אַ רב אין אַ גרויסער שטאָדט. אָט זיצט ער אָנגעטהאָן אין שיך און זאָקען, אַ גרויס שטריימעל אויף דעם קאָפּ און האַלט אַ גראָב ספר אין דער האַנד און קוקט אַריין. זי זיצט ביי זיין רעכט האַנד און שטריקט אַ זאָק. די טהיר עפענט זיך, עס קומט אַריין יענטע מיט אַ טעלעריל אין דער האַנד פרעגען איהר זוהן אַ שאלה.

אַ קונה האָט זי אויפגעוועקט פון איהרע זיסע געדאַנקען.

גאַנצע נעכט איז טויבע געזעסען ביי דעם טישעל און ביי דער שיין פון דעם קליינעם פעררויכערטען לעמפּעל האָט זי צורעכט געמאַכט די העמדער פאַר יצחק'ל אין וועג אַריין; ביי יעדען שטאָך האָט זי געקלערט, אַז זי נעהמט עס פאַר יצחק'לען, ער וועט אוועקפאָהרען אין דער ישיבה אַריין, זיצען און לערנען און אַלע פרייטאָג אָנטהון אַ העמד, וואָס די מאמע האָט פאַר איהם צורעכט געמאַכט.

יצחק'ל איז שטענדיג געזעסען אויף דער צווייטער זייט טיש און האָט אין אַ ספר'ל אַריינגעקוקט. די מוטער האָט איהם געוואָלט עפּעס זאָגען, נאָר זי האָט ניט געוואוסט וואָס...

טויבע מיט יצחק'לען זיינען פאַרטאָג אויפגעשטאַנען.

יצחק'ל האָט געקושט די ברידערלעך אין שלאָף. די פערשלאָפענע שוועסטערלעך האָט ער געזאָגט בלויז: „בלייבט געזונד". איין שוועס־טער'ל, גאָלדע, האָט זיך אויפגעכאַפּט און אָנגעהויבען צו וויינען, אַז זי וויל אויך מיטגעהן בעגלייטען דעם ברודער. די מוטער האָט זי אין דער שטיל איינגענומען, און טראָגענדיג יצחק'לס קעסטעל זיינען זיי ביידע פון דער שטוב אַרויס.

די גאַס האָט נאָך געשלאָפען, די לאָדען זיינען נאָך געוועזען פער־מאַכט, פון אונטער דעם שפּיץ פון דער קירכע האָט דער מאָרגענשטערען אַפּירגעשיינט און קאַלט בעגילדעט די קאַלטע פריהמאָרגענדיגע ראָסע וואָס איז געלעגען איבער די דעכער; און איבער דעם שטעדטעל און גאַס האָט גערוהט אַ שטילקייט. — נאָר אין מיטען מאַרק איז אַ פּויערשע פוהר געשטאַנען מיט אויבס, אַרום די פוהר — ווייבער, און פון דערווייטען האָט זיך געהערט יענטע'ס קול:

— פינף גילדען מיט צעהן גראָשען, דאָס גאַנצע אויבס נעהם איך.

און טויבע, נאָכטראָגענדיג יצחק'לען דאָס קעסטעל, איז דורכ־

געגאַנגען דעם מאַרק און דערזעהענדיג יענטע׳ן, האָט זי אויף איהר געקוקט מיט שטאָלץ...

זיי זיינען אַרויס אונטער דעם שטעדטעל, אויף דעם וועג, און אָבגעוואַרט אַ געלעגענהייט נאָך לענטשיץ, אַז פון דאָרט זאָל יצחק׳ל ווייטער פאָהרען קיין קוטנא.

דער הימעל איז געווען גרוי און קאַלט. דאָרט ווייט האָט ער זיך אויסגעמישט מיט דעם רויכערדיגען טהוי־וואָלקען וואָס האָט פון די פעלדער אויפ׳ן הימעל אויפגעשטייגט, אָדער פון הימעל אויף די פעלדער אַראָבגענידערט און האָבען זיך אינאיינעם צוזאַמענ־געגאָסען... און דער וועג האָט שטילשווייגענד ווייט זיך אַוועקגעצויגען.

זיי האָבען זיך ביידע ביים שלאָבען אַנידערגעשטעלט און געוואַרט אויף אַ געלעגענהייט.

און די מוטער האָט אַרויסגעקראַצט אַ פּאָאַר פּערציגערס פון דער קעשענע און איהם איינגעבונדען אין העמד, אויפ׳ן האַרץ.

באַלד איז אַ פוהר דורכגעפאָהרען פול מיט פּאַרשוינען. זי האָט פאַר יצחק׳לען אויסגעדונגען אַן אָרט פאַר פערציג גראָשען, און האָט דאָס קעסטעל אויף דעם וואָגען אַרויפגעלעגט.

— פאָהר געזונדערהייט! פערגעס ניט אָן דער מאַמען! — האָט זי וויינענדיג אויסגערעדט.

יצחק׳ל האָט געשוויגען.

זי האָט געוואָלט איהר קינד קושען, נור זי האָט געוואוסט אַז דאָס פּאַסט ניט פאַר אַ דערוואַקסען אינגעל, און האָט זיך איינגעהאַלטען.

יצחק׳ל איז אַרויף אויף דער פוהר. די פּאַסאַזשירען האָבען פאַר איהם צווישען זיך אַן אָרט געמאַכט.

— בלייב געזונד, מאַמע. — האָט ער געזאָגט, ווען די פוהר האָט זיך פון אָרט גערירט.

— פאָהר געזונדערהייט, מיין קינד! זיי און לערען דאָרט און פערגעס ניט אָן דער מאַמען — האָט טויבע דער פוהר נאָכגעשריען.

די פוהר האָט זיך וואָס אַמאָל דערווייטערט אַרויף אויף דעם באַרג, וואָס האָט זיך געזעהען פון דערווייטענס.

טויבע איז נאָך אַלץ געשטאַנען און נאָכגעקוקט דער פוהר. ווען די פוהר איז פון דערווייטען אין קאָרזש פערלוירען געוואָרען, האָט זיך טויבע אומגעדרעהט און צוריק אין דער שטאָדט אַריין.

זי האָט אָנגעלעגט דעם וועג כדי עס זאָל איהר אויסקומען פאַרביי־געהן דעם „בית עולם“.

ניט קיין הויכער פּאַרקען פון ברעטער האָט דעם בית עולם אַרומ־גערינגעלט און די מצבות האָבען זיך אַרויסגעוויזען און געקוקט אין הימעל אַריין.

זי איז צוגעגאַנגען און אַרויפגעקלעטערט אַביסעל אויף דעם פּאַרקען און האָט אַריינגעשטעקט דעם קאָפּ אין „פעלד“ אַריין, און זי האָט צווישען די מצבות עפּעס מיט די אויגען געזוכט, און אַז זי האָט דערזעהן אַ בעקאַנטע קליינע מצבה, האָט זי מיט דעם קאָפּ אַהין געשאָקעלט:

— ברוך, ברוך! דיין זוהן יצחק׳ל איז אין דער ישיבה געפאָהרען תורה לערנען.

באַלד אָבער האָט זי זיך דערמאָהנט אָן דעם מאַרק. יענטע האָט אודאי דאָס גאַנצע אויבס אָבגעקויפט! פאַר איהר וועט גאָר ניט איבערבלייבען, און זי האָט זיך אין שטאָדט געאיילט.

זי איז גיכער געגאַנגען, און זעהר צופריעדען מיט זיך געוועזען. עפּעס האָט זי געפיהלט, אַז זי האָט אַ גרויסע זאַך געטהאָן, און טראַכ־טענדיג דאָס, האָט זי פערגעסען אָן דעם עגמת־נפש פון דעם, וואָס יענטע האָט דאָס גאַנצע אויבס אָבגעקויפט.

אין צוויי וואָכען אַרום האָט זי פון יצחק׳לען אַ בריוועלע ערהאַל־טען. אליין לעזען קען זי ניט, איז זי אוועקגעגאַנגען מיט דעם בריוועל צו ר׳ יוחנן מלמד, ער זאָל עס איהר איבערלייענען.

ר׳ יוחנן האָט די ברילען אָנגעטהאָן, גוט אָבגעהוסט און האָט אָנגעהויבען פון בריוועל אַרויסצולעזען:

„לאמי אהובתי הצנועה...

— וואָס איז דער טייטש? — האָט טויבע געפרעגט.

— אַ טיטעל איז דאָס צו דער מוטער, זאָגט ר׳ יוחנן און לייענט ווייטער.

טויבע׳ס געזיכט איז ליכטיגער געוואָרען. זי האָט גענומען איהר פאַרטוך צו די אויגען און אָנגעהויבען וויינען.

ר׳ יוחנן האָט דאָס בעמערקט און געלייענט ווייטער לשון־קודש ווערטער.

— וואָס איז דער טייטש? דער טייטש? — פרעגט אַלץ די אידענע.

— גאָר נישט, ניט פאַר אייך, איהר וועט עס ניט פערשטעהען, עס איז אַ פּשט'ל.

זי האָט געשוויגען, די לשון־קודש'דיגע ווערטער האָבען אויף איהר אַ שרעק געוואָרפען, און זי האָט מיט דרך־ארץ אויסגעהערט.

„איך גערים אמי אהובתי, מיט אחותי, און שרה'ן און גאָלדע'ן און יעקב, לאָז ער זיך גוט לערנען, איך האָב אַלע טעג... און שלאָף ביי ר' חיים'ען." האָט פלוצים ר' יוחנן געלייענט.

טויבע האָט זיך געלאָזט בענוגענען מיט די פּאָאר ווערטער. זי האָט צוגענומען דעם בריעף, איהם געלעגט אין קעשענע אריין און געגאַנגען מיט גרויס פרייד אין מאַרק אריין.

„אויף דער נאַכט," — האָט זי זיך געטראַכט — „וועל איך אַרונטער צום דיין, לאָז ער לעזען דאָס בריוועל."

אויף דער נאַכט, ווען זי איז אַהיים געקומען, האָט זי אויף גיך מיטאָג אָבגעקאָכט, געגעבען די קינדער עסען, און געלאָפען צום דיין מיט'ן בריוועל.

זי איז אין שטוב אריין. לאַנגע פּאָליצעס מיט ספרים בעדעקען די ווענד, און אַ איד מיט אַ ווייסע באָרד זיצט אויבענאָן, און קוקט אין אַ ספר אריין.

— וואָס, אַ שאלה? — פרעגט דער דיין פון דערווייטען.

— ניין.

— וואָס דען?

— אַ בריוועל פון מיין יצחק'לען.

דער דיין האָט זיך אויפגעהויבען, צוגעגאַנגען, זי אָנגעקוקט און האָט צוגענומען פון איהר דאָס בריוועל, און אָנגעהויבען לייענען, אין דער שטיל, פאַר זיך.

— וואויל, אויסגעצייכענט, גוט... דער קליינער פערשטעהט...— רעדט דער דיין צו זיך.

טויבע'ן גיסען זיך טרעהרען פון די אויגען...

— וואָלט ער כאָטש געלעבט! וואָלט ער כאָטש געלעבט!

— שחיטת חולין... רמב"ם... תוספות איז גערעכט... — רעדט דער דיין ווייטער צו זיך.

„איהר יצחק׳ל, טויבע דער מארק־אידענע׳ס א אינגעל.“ — טראכט זי מיט שטאלץ.

— נאט אייך דאס בריוועל, — זאגט דער דין צום סוף — איך האב עס שוין דורכגעלעזען.

— נו, וואס ? — פרעגט די אידענע.

— וואס ווילט איהר דען ?

— וואס שטעהט אין בריוועל ? — פרעגט די אידענע אין דער שטיל.

— עס איז ניט פאר אייך, איהר וועט עס ניט פערשטעהן. — זאגט דער דין מיט א שמייכעל.

יצחק׳ל שרייבט אהיים בריוולעך, וואס אמאל ווערען די אידישע ווערטער וויינציגער, די לשון־קודש ווערטער מעהר, אמאל נור א גערוס צו דער מאמען — און זי קומט צו ר׳ יוחנן; ר׳ יוחנן לייענט איהר דורך די אידישע ווערטער און זי לאזט זיך דערמיט בענוגענען. „די לשון־קודש ווערטער זיינען פאר דעם דין,“ טראכט זי זיך.

אמאל קריעגט זי א בריוועל פון יצחק׳לען.

זי געהט אריין צו ר׳ יוחנן, ער זאל עס דורכלייענען.

ר׳ יוחנן לייענט עס דורך.

— גאר נישטא צו אייך. — זאגט ער.

— ווי הייסט ?

— גארנישט. — ענטפערט ער אב קורץ.

— לייענט־זשע מיר כאטש דאס, וואס איז דא.

עס איז דאך לשון קודש, תורה, איהר וועט דאך ניט פערשטעהן.

— וועל איך ניט פערשטעהן.

— געהט אייך געזונדערהייט און פערדרעהט מיר ניט דעם קאפ.

טויבע איז ארויס מיט דעם געדאנק, אויף דער נאכט צו געהן צום דין.

— רבי, זייט מוחל, פערטייטשט מיר דעם בריעף אויף אידיש. — זאגט זי צום דין, איהם דער בריעף איבערגעבענדיג.

דער דין נעהמט דעם בריעף און לייענט איהם איבער.

— גאר נישטא פאר אייך ! — זאגט ער איהר.

— רבי, — זאָגט טויבע פערשעמט — פערטייטשט מיר, זייט מוחל, דאָס לשון־קודש'דיגע.

— עס איז דאָך תורה, איהר וועט ניט פערשטעהן.

— נו, לייענט כאָטש דעם בריעף אויף לשון קודש, הויך, הויך, איך זאָל איהם הערען.

— איהר וועט דאָך אָבער ניט פערשטעהן, עס איז דאָך לשון־קודש.

— שמייכעלט דער דין.

— נו, וועל איך ניט פערשטעהן, — זאָגט די אידענע — עס איז דאָך מיין קינד'ס תורה, מיין קינד'ס.

דער דין האָט עפּעס געקלערט, און אָנגעהויבען לייענען הויך.

— שחיטת חוץ שנתערבה בקודש... רמב"ם בהלכות... מ"א...

באַלד אָבער קוקט ער אויף די אידענע און דערמאָנט זיך אָן עפּעס: ער זאָגט גאָר תורה פאַר אַ אידענע.

— נאָט אייך דעם דעם בריעף, עס איז גאָר נישטאָ פאַר אייך. — האָט ער געזאָגט רחמנות'דיג און צוריק זיך געזעצט אויף זיין אָרט.

— עס איז דאָך מיין קינד'ס תורה, מיין יצחק'ל'ס בריעף, פאַר וואָס זאָל איך ניט הערען? לאָם איך ניט פערשטעהן, עס איז דאָך מיין קינד.

דערנאָך ווען טויבע איז אַהיים געקומען, האָט זי זיך ביים טישעל אַנידערגעזעצט, אַראָבגענומען דאָס לעמפּעל פון צוואָק, און ביי דער שיין פון דעם פעררויכערטען לעמפּעל, האָט זי שטום אויף דעם בריוועל געקוקט.

זי האָט דעם בריעף געקושט, נאָר באַלד האָט זיך איהר געדאכט, אַז זי איז מטמא דעם בריעף מיט איהרע ליפּען, זי איז אַ זינדיגע אידענע...

זי האָט זיך אויפגעהויבען, אַרויסגענומען פון ספרים־שאַפקעלע דעם מאַנ'ס סדור און צווישען די בלעטער אַריינגעלעגט דעם בריעף.

מיט ציטערדיגע ליפּען האָט זי געקושט די טאָוולען פון דעם סדור, און עס צוריק אַריינגעשטעלט אין ספרים־שאַפקעלע.

מאָטעלע

צוזאַמען האָבען מיר מיט מאָטעלען געלערנט ביי ר׳ יוחנן דעם דרדק׳ער.

פון קינדווייז אָן איז ער געווען אַ טרויעריגער, שטענדיג געווען פער׳חושב׳ט, פערקלערט. ער פלעגט זיך אָפט אָבשטעלען און קוקען פערטראַכט, ער קוקט און ווייס אַליין נישט וואָס. ער הערט מיט אָפענע אויערען. און וואָס, ווען? ער אַליין ווייס נישט.

געזעסען זיינען מיר קינדער ביים טיש, אין חדר, און מיר האָבען געלערנט.

דער רבי איז געשטאַנען פאַר אונז און אַכטונג געגעבען, אַז מען זאָל פון דער גמרא נים אַרויסקוקען.

— מאָטעלע, — פרעגט דער רבי פּלוצלונג אין מיטען לערנען — מאָטעלע, וואו האַלטסט דו?

מאָטעלע, אַזוי ווי ער וואָלט זיך פון שלאָף אויפגעכאַפּט, רופט אוים מיט בליצענדיגע אויגען פאַר פרייד, ווייזענדיג צום הימעל:

— פייגעלעך פליהען, אַ חתונה... די צוויי וואָס פליהען פאַראוים זיינען חתן כלה, די איבריגע אודאי כלי־זמרים...

הערענדיג דאָס, ווערט אַ גרוים געלעכטער צווישען אונז, מיר לערנען: צוויי קריגען זיך איבער אַ טלית, און ער דערצעהלט אַ מעשה פון פייגעלעך, וואָס מאַכען אַ חתונה.

מאָטעלע פלעגט זיך אָפטמאָל אַרוים׳גנב׳ענען פון חדר און פער־קריכען אויפ׳ן גאַנצען טאָג אין וועלדעל אַריין, וואָס שטעהט אונטער דעם שטעדטעל. ער געהט אַרום צווישען די ביימער און רעדט מיט זיך אַליין; ער זעצט זיך אויף אַ בערגעל, וואָס שטעהט נאָהענט ביים וואַסער און קוקט אין וואַסער אַריין; ער קוקט אויפ׳ן הימעל און זעהט ווי די ווייסע וואָלקענס ציהען זיך — ער פערלאַנגט עפּעס, ער בעט עפּעס פון די גרויע הימלען — און ער ווערט שטאַרק טרויעריג... און איהם דאַכט זיך, אַז אַלץ איז טרויעריג. דעם גאַנצען אויבער־

שטענם בעשעפעניש איז ערנסט און טרויעריג. אַלץ וויינט אין דער שטיל און קיינער הערט נים. ווי טרויעריג עס קוקען די הימלען פון דער הויך, ווי טרויעריג עס קוקען די לעצטע שטראַהלען פון דער זון אַראָב פון די בוימער, ווי טרויעריג עס שאָקלען זיך די בוימער און צווייגען. אַלץ איז איבערגעצויגען מיט אַ זיסער טרויעריגקייט. און ער, טראַכטענדיג דאָס, ווערט ערנסט, איהם פערגלוסט זיך צו וויינען, און די טרערען רינען איהם אויף זיינע באַקען.

און ביינאַכט ווען ער פּלעגט שטעהן, זעהענדיג די לבנה שיינען, האָט ער ביי זיך געהאַט אַן איינרעדעניש — אַז די לבנה שפּיעלט מיט איהם אין בעהעלטעניש. זי גנב'עט זיך ארונטער אונטער אַ וואָלקען און בעהאַלט זיך פאַר איהם — זי פערשטעלט זיך פאַר איהם, אַז ער זאָל זי ניט געפינען. אָט שפּאַלט זי דורך דעם וואָלקען און ווינקט צו איהם ממזר'יש, אָט נעהמט זי אַ שטערן און וואַרפט איהם — און ער עפענט אויף די האַנד, ווי ער וואָלט איהם ווע לען כאַפּען.

שבת פאַרנאַכט. די שטערן האָבען זיך נאָך ניט בעוויזען און אין שטוב איז נאָך קיין ליכט ניט אָנגעצונדען. עס איז טונקעל, לאַנגע שרעקליכע שאָטענס בעוועגען זיך אַהין און אַהער אויף די ווענד, אויף דער פּאָדלאָגע. מאָטעלע שטעהט ביים פענסטער און קוקט אויף די שפּיץ בוימער, וואָס ווייזען זיך שוואַך אַרויס פון דעם גרויען פּלעק, וואָס האָט איינגעהילט דאָס וועלדיל. די מוטער זיצט אין ווינקעל, און ברומט „גאָט פון אברהם". פּלוצלונג פערווילט זיך איהם עפּעס. ער ווערט שטאַרק רויט, ער וויל פּרובען זיין ווילען צו פערזאָגען, אָבער ער קען נישט, עס ציהט איהם שטאַרק פאַר דאָס האַרץ, ער קען זיך ניט איינהאַלטען, ער מוז זאָגען. ער געהט צו צו דער מוטער, דאָס האַרץ קלאַפּט איהם, די אויגען פינקלען איהם, ער שעהמט זיך, די מוטער וועט איהם אויסלאַכען — טראַכט ער ביי זיך — אָבער פער־פאַלען: „מאַמע, זאָגט ער מיט אַ שטילען שעמעדיגען טאָן, מאַמע, איך בעט דיך, בייזער דיך נישט... לאַך נישט..." און איז שטיל געבליעבען.

— וואָס ווילסטו, מיין קינד? — פרעגט איהם די מוטער מיט צערטליכקייט.

דאָס האָט נאָך מעהר זיין ווילען פערגרעסערט.

— מאַמע, — זאָגט ער שטיל און וויל זיך צוריקכאַפּען — מאַמע, איך וויל דיך קושען !...

— פע, נאַרעלע ! פע, עס פּאַסט ניט פאַר אַ דערוואַקסען אינגעל.

— ניין, מאַמע, איך וועל שוין מעהר ניט, — האָט מאַטעלע אויס־געריפען פערשעהמט, און טרערען האָבען זיך איהם בעוויזען אין די אויגען — איך בעט דיך, דערצעהל ניט פאַר קיינעם. — און געטראַכט האָט מאַטעלע ביי זיך : „וואָס בין איך שולדיג, אז מיין יצר הרע איז אזוי גרוים ?“

— געה בעסער דאַוונען, — האָט איהם די מוטער געזאָגט — דאַווען פרום.

און מאַטעלע איז געגאַנגען דאַוונען. ער האָט פרום געדאַוועןט און פון דעם אויבערשטען געבעטען, אז ער זאָל זיין יצר הרע אָב־שוואַכען.

אַ יתום איז מאַטעלע געוועזן. דער פאַטער זיינער איז איהם פאַר אייניגע יאָהר געשטאָרבען. דאָס איז געוועזן זיין גליק, דאָס האָט אָבגע־האַלטען דעם רבי'ן פון שלאָגען איהם, אונז פון חוזק מאַכען אויס איהם — ער האָט אַ געשטאָרבענעם טאַטען, ער וועט זיך פאַר איהם אָננעהמען.

און אז עס איז געקומען „תשעה באב“, איז ער געוועזן אונזער גאַנצער פיהרער אויף'ן „גוטען אָרט“. ער האָט אונז ארומגעפיהרט ווי אַ פריץ אין זיינע גיטער ; ער איז דאָך דאָ אַ היימישער : ער האָט דאָך דאָ ליעגען אַ טאַטען.

מאַטעלעס מוטער, חוה די שוואַרצע — אזוי האָט זי געהייסען — איז געוועזן אַ הויכע אידענע, אַ דאַרע, דאָס פּנים אויסגעצויגען, געל ווי וואַקס, די באַקען איינגעשרומפּען, צוזאַמענגעקנייטשט, די ליפּען איינ־געטריקענט, געשפּאָלטען, אַ האַלז אַ שוואַרצער, מיט גראָבע, בלויע אָדערען.

געהאַנדעלט האָט זי מיט היהנער, אייער, פּוטער, געפּראָרען איז זי אַ גאַנצען טאָג פאַר קעלט, געגאַנגען אָבגעריסען, געגעסען טרוקען ברויט און געהאָרעוועט ווי אַן עזעל.

איהר גאַנץ ביסעל גוטס אויף דער וועלט איז געוועזן מאַטעלע. זי האָט געצאָהלט פאַר איהם שכר לימוד־געלד, געזעהן ער זאָל האָבען

א גאַנץ קאַפּאָטקעלע, מיט גאַנצע שטיוועלעך, א וואַרעם קאַפּטיל אויף ווינטער, ער זאָל זיך חלילה ניט פערקיהלען.

שבת נאָכ'ן שלאָף פלעגט זי זיך אָנטהון די נייע יאַקע מיט דער נייער הויב, נעהמען דאָס אינגעל פאַר דער האַנד און פיהרען איהם צום דין פערהערען.

אַז זי האָט געהערט איהר מאָטעלע'ן זאָגענדיג דעם „שעור", איז זי שטאָלץ און גרויס געוואָרען ביי זיך. זי האָט געהאַלטען די וועלט פאַר קליין און נידעריג. איהר וואַכעדיג פינסטערעס לעבען איז ליכטיג און העל געוואָרען. זי האָט געוואָלט מאָטעלע'ן אויסקושען אַלע ביינדעלעך. אבער עס פּאַסט דאָך ניט פאַר א מאַמען צו קושען א דערוואַקסענעם אינגעל.

און אַז מאָטעלע איז אַלט געוואָרען א יאָהר צוועלף, איז ער ווייטער געוואָרען א יתום.

נאָך א קאַלטען ווינטער־טאָג, איז חוה די שוואַרצע אהיים געקומען א דערפרוירענע, מאַט און קראַנק — א ציטערקייט האָט זי דורך און דורך גענומען, זי האָט געשיקט מאָטעלען נאָך דער מוהמען. די מוהמע איז געקומען, מען האָט געמאַכט אין דער האַלב־צעבראָכענער קיך פייער, די שטוב איז פול געוואָרען מיט רויך. אין א פּאָאר טעג ארום, ווען דער רופא מיט'ן אַפּטייקער האָבען צוגענומען די לעצטע פּאָאר גילדען, און לוי דער מלוה די גאָלדענע אויערינגלעך — וואָס זי האָט נעקריגען א מתנה כלה־וויז פון איהר „טרויעריגען" — און א קישעלע, איז די אידענע געשטאָרבען. און מאָטעלע איז געוואָרען א יתום.

די שטאָדט האָט גענומען פאַר איהם זאָרגען, געשאַפט איהם טעג ביי די רייכע, — אין „בית המדרש" האָט ער געלערנט — דאָס ביסעל „בעל־בתישקייט" האָט מען פערקויפט און דאָס געלד האָט מען געגעבען צו האַלטען א „בעל הבית" אין שטאָדט.

דאָס גאַנצע שטעדטעל איז געווען מיט איהם צופריעדען. א רוהיגער און שטילער, געהט זיך זיין אָקסען־שריט, נור שטענדיג פערטראַכט. אַלע פאַרנאַכט, ווען די זון געהט אונטער, פלעגט ער שטעהן און גלאָצען מיט די אויגען, ווייזענדיג אהין מיט'ן פינגער צו מערב־זייט: „ווי שעהן איז דאָרט! ווי שעהן איז דאָרט!" פלעגט ער אויסרופען צו די פאַרבייגעהענדע.

מען פלעגט איהם דערפאר שנעלען אין נאָז, אָדער ווארפען קנוילען שנעע אין קאָפּ אריין אין א ווינטער־נאַכט.

די שטאדט האָט געזאָגט, אז ער איז קראַנק, ער איז א פער־חוש'טער. נור טהייל האָבען געזאָגט, אז דאָס האָט ער נור אין זומער טעג, ווען גרויסע היצען זיינען; טהייל האָבען געזאָגט, אז ער האָט עס א גאַנץ יאהר.

ער וואָלט שוין געווים א חתן געוואָרען. — די מוהמע האָט שוין פאַר איהם געזאַמעלט פעדערן אויף בעטגעוואַנד—, ווען ניט די טרויעריגע מעשה, וואָס ס'האָט זיך געטראָפען מיט איהם ביי ר' משה חיים'ן.

* * *

ר' משה חיים א איד א חסיד, א חלוש, ליעגט שטענדיג אין בעט, און איז זיך מפרנס פון ווייב'ס קרעמיל, און א מיידעלע האָט ער געהאַט, רייזעלע האָט זי געהייסען, מיט בלויע אויגען און בלאָנדע לאַנגע האָאר.

מאַטעלע פלעגט אָפט אריינקומען צו ר' משה חיים'ן. דאָס אריינקומען האָט געהייסען גלאַט אזוי, אָדער משמש צו זיין ר' משה חיים'ן. אין אמת'ן מיינט ער טאקע גאָרנישט, נור משמש צו זיין ר' משה חיים'ן. זי, רייזעלע, איז איהם כקעקע חורא, ווי א ווייסע גאַנז, ווי גאָר נישט.

ער וויל נור האָבען, אז ער זאָל זי טרעפען זיצען ביים ווינקעל פון קיך'ל, וואָס איז פערהאַנגען מיט'ן רויטען פאָרהענגעל, דאָרטען, וואוהין ער פלעגט אָפט ווארפען פערשעהמענדיג זיין בליק, דאָרטען, פון וואַנען איהרע בליקען גנב'נען זיך אהין צו איהם.

און איהרע בליקען זיינען עפּעס אזוי דייטענדיג: זיי רעדען, דאַכט זיך, פריינדליך, ליעבליך, מיט טהיילנעהמונג. די אויגען קוקען שעהמעדיג...

שטענדיג, ווען ער זעהט זיי, ווערט ער ערנסט, גוט און רחמנות'דיג; זיין הארץ צוגיסט זיך איהם ווי וואַסער. עס גלוסט איהם צו וויינען.

דאַכט זיך, איהר בליק איז איהם ניט פרעמד. ער האָט אַמאָל געזעהען אזעלכע גוטע אויגען. יא, ער האָט אַמאָל אזעלכע אויגען געזעהען. און שוין לאַנג, לאַנג זעהט ער זיי ניט...

זיי זיינען פערשוואונדען געוואָרען.. דאַכט זיך, צייט דער מאַמע'ס טוידט...

יא... נור די מאַמע אַליין האָט אַזוי געקוקט. און זי קוקט אויך אַזוי. איהר בליק זאָגט די ווערטער: „מאַטעלע, וואָס ביזט דו אַזוי טרויעריג?" „וואָס מאַכסטו מאַטעלע? ביזט דו געזונד? פרעגען איהרע אויגען מיט א ווארימקייט און ליעבע.

און ער ווי״ל עפּעס, און ער ווערט שטאַרק רויט, ער האָט מורא מען זאָל פון זיין פּנים ניט אַראָבלייענען, וואָס ער האָט אין זינען.

ער וויל איהר זאָגען נור איין וואָרט: „רייזעלע" — נור בלוי״ דאָס, און ניט קוקען. דענסטמאָל ווען ער וואָלט זי געזעהען, וואָלט ער ניט געקענט זיינע אויגען דערהויבען אין דער הויך.

און ווען ער זיצט ביי ר׳ משה חיים׳ס בעט, און גנב׳עט אַהין א בליק צו איהר, שפּירט ער, ווי א זיס ציטערקייט נעהמט איהם אָן, א מתיקה׳דיגע אימה.

און ער פּיהלט, ווען זי קוקט אויף איהם; דענסמאָל שפּירט ער, ווי א ווארעמקייט נעהמט איהם אַרום, ער שפּירט דענסטמאָל אַזא זיסקייט, וואָס ער קען ניט אַרויסזאָגען...

און דעמאָלט האָט ער מורא די אויגען אויפצוהויבען אין דער הויך, טאָמער וועלען זיך די בליקען בעגעגנען.

און גאַנצע נעכט פלעגט ער ליעגען אויף זיין געלעגער און קלערען. און איהם דאַכט זיך, אַז ער זיצט אויבענאָן ביי א געדעקטען טיש, פון אויבענאָן זיצט דער רב, אויף דער צווייטער זייט ר׳ משה חיים, א גרויסער עולם זיצט אַרום, מען צוברעכט טעלער, מען זאָגט „מזל טוב". ער ווערט שטאַרק רויט... ער שעהמט זיך...

און די קאָלדרע פאַלט איהם אַראָב פון זיין געלעגער. דאָס ווינטעל, וואָס בלאָזט אריין פון פענסטער, בלאָזט אויף איהם, און ער שפּירט ניט, און פּיהלט ניט...

און איהם דאַכט זיך:

נאָך דער חתונה... רייזעלע געהט אָנגעטהאָן א הייבעל... זי קוקט פערשעהמט, זיי האָבען ניט גערעדט נאָך צווישען זיך איין וואָרט... ער וויים גאָר נישט, ווי מען קען רעדען... ווי קען מען קוקען איהר גלייך אין די אויגען אריין...

אין דער פריה, ווען ער דערמאָהנט זיך, וואָס ער האָט ביינאַכט געטראַכט, ווערט ער רויט, ער שעהמט זיך פאַר זיך זעלבסט. ער האָט מורא מען זאָל איהם דאָס פון פּנים ניט אַראָבלייענען... אַמאָל האָט

ער איהר אַ בריוועל געשריבען, אין בריוועל שרייבט ער איהר אַזוי:
„קום, רייזעלע, היינט פאַר נאַכט ביי דעם ברונען אונטער דעם שטעד־טעל, איך דאַרף דיר אַ סוד זאָגען..."

און זי איז געקומען...

אָבער ער האָט ניט גערעדט און ניט געקוקט אויף איהר... ער האָט ניט געקענט...

און זי איז אוועקגעגאַנגען פערשעהמט, אַראָבגעלאָזט דעם קאָפּ צו דער ערד...

* * *

אין אַ שבת נאָכ'ן עסען איז דאָס געווען.

מאַטעלע איז געווען ביי ר' משה חיים'ן אין שטוב.

אין שטוב ביי ר' משה חיים'ן איז געווען אַ קליין „גן־עדן". אויס־געקעהרט, אויפגעראַמט, אַלעס שיינט, אַלעס גלאַנצט, אַ ווייס טישטוך אויפ'ן טיש.

אין אויר אפילו שפּירט מען די הייליגקייט פון שבת.

ר' משה חיים ליעגט אין שלאָף. די קאָלדרע, מיט וועלכער ער ליעגט צוגעדעקט, בעוועגט זיך פון דעם אָטהעמען פון זיין הארץ. די האָאר פון באָרד בעוועגען זיך אויך.

רייזעלע ליעגט אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויפ'ן טיש און שלאָפט...

און מאַטעלע זיצט און גלאָצט...

די זונן גנב'עט זיך אריין דורכ'ן פאָרהענגעל און בעגאָלדעט איהרע האָאר.

און איהרע האאר, דאַכט זיך מאַטעלען, האָבען אַ שייכות מיט זיין הארץ — זיי שפּאַלטען עס דורך און קניפּען זיך צוזאַמען און ציהען איהם...

איהרע אויגען זיינען פערמאַכט און איהר פּנים איז אַזוי שעהן, און עס זאָגט אַזוי: קום! קום! נעהנטער!... מאַטעלע שעהם דיך נישט. האָב ניט קיין מורא... איצט איז קיינער נישטאָ... קיינער זעהט ניט... קיינער ווייסט ניט...

אָבער די שטראַהלען פון דער זונן — ?

פערשפּרייט האָט ער דאָס פאָרהענגעל פאַר'ן פענסטער, טונקעלער איז געוואָרען אין חדר—

און זיי בעטען דאָך — איהרע צוגעמאַכטע אויגען זאָגען: קום

אהער, מאַטעלע! — נעהנטער — נעהנטעד — און אַלעס איז מסכים — דאַס אַרויף־ און אַראַבגעהן פון ר׳ משה חיים׳ס הארץ איז אויך מסכים — אַלעס הייסט —

אָבער דער אויבערשטער ווייסט און זעהט אַלעס, וואָס דער מענש דענקט צו טהון —

אָבגערוקט האָט ער זיך —

אָבער די צוגעמאַכטע אויגען שלעפּען איהם מיט געוואַלט. דאָס פּנים ציהט — די האָאר — און גענעהנט האָט ער זיך —

דאָס הארץ קלאַפּט — די אויגען שווינדלען —

איהרע האָאר— ניין— אויף איהר פּנים, אויף איהרע האָאר ליעגט א הייליגקייט— און דאָס לאָזט ניט— דאָס הייסט גיט— קושען— ניין— ליפּען טמא, מטמא מאַכען איהרע האָאר. אוועקשעבטען די הייליגקייט פון פּנים.

ניין— ניין—

יא— יא— קום— קולות זאָגען, דאָס הארץ ציהט— די האָאר נאָך שטאַרקער— דאָס פּנים איהר׳ס רעדט— די אויגען נעהמען מיט געוואַלד— און קיינער איז נישטאָ— קיינער זעהט ניט— און אַלעס הייסט— אַלעס איז מסכים— און גענעהנט האָט עיר זיך שוין ווידער — — שוין ריהרען אָן זיינע ליפּען איהרע האָאר—

און די טהיר האָט זיך פּלוצים אויפגעעפענט און שפּרינצע ר׳ משה חיים׳ס איז אריינגעקומען—

— אָ, וועה איז מיר! — א בראָך איז מיר!

— —

און ער איז געבליבען שטעהן ווי פריהער, גלאָצט מיט די אויגען. גאָר ניט גערעדט, גאָר זיך ניט פערענטפערט...

* * *

אין א צייט ארום —

מאַטעלע זיצט אין וואַלד אַליין —

עס איז א שטילע זומער־נאַכט.

אַלעס שלאָפט ארום, די בוימער שטעהען שטיל און שלאָפען. דער הימעל האָט זיך אָנגעטהאָן זיין בלוי שלאָפקלייד און שלאָפט, נור די איינציגע צנועה׳דיגע לבנה גלאָצט אראָב מיט איהרע אויגען. טהייל־מאָל בעהאַלט זי זיך אונטער דעם הימעל׳ס שלאָפדעק, כאַפּט אויף א

ווײלע אַ דרימעל און לאָזט דערוויל וואַכען איהר קאַמערדיענער, דעם שטערן, וואָס בעגלייט זי.

נאָר איך אַליין בין אויף — טראַכט ער זיך — זיץ דאָ אַליין צווישען די בוימער פון וואַלד, איינזאַם, טרויעריג — און צו וואָס בין איך דען אַהער געקומען? פרעגט ער זיך אַליין. ווער האָט מיך אַהער געפיהרט? אסור אויב איך וויס. איך געה און געה, ביז איך פערקריך מיך, און קום דאָ אין וואַלד און זעץ מיך אַנידער אונטער דעם גרויסען בוים מיט די גרויסע צווייגען, וואָס איהם האָב איך אַלץ פערטרויט — אַלץ געזאָגט, קיין זאַך ניט בעהאַלטען און איך האָב מיך גאָר ניט געשעהמט—

אַליין זיץ איך דאָ און שוויג.

טויזענדער שאָטענס, מיט טויזענדער בילדער און געשטאַלטען פאַר מיינע אויגען — און טויזענדער געדאַנקען און געפיהלען טאַנצען אין מיין קאָפּ און מיין האַרץ—

און פּלוצלונג האָט ער פון אַלעם פערגעסען—

איהם דאַכט זיך ,ער זיצט אין וואַלד מיט איהר—

ער האָט דאָך איהר אַ בריוועל געשריבען, אז זי זאָל קומען, און אזוי קומט זי שוין שטענדיג אַלע נאַכט. זי קריכט אַלע נאַכט אַרויס פון איהר קבר, מאַכט זיך אָב דעם זאַמד פון די תכריכים, צולאָזט זיך די האָאַר, קומט אין וואַלד אַריין און זעצט זיך אַנידער נעבען איהם— ער פרעגט זי: „רויזעלע, דו ביזט דאָך שוין אַ ווייבעל, דו האָסט דאָך חתונה געהאַט פאַר ר' מרדכי דעם למדן, און ר' מרדכי למדן'ס ווייב געהט אין די אייגענע האָאַר, פע! רייזעלע, עס פּאַסט ניט, טהו אָן דיין הייבעל!"

און איהם דאַכט זיך אז זי ענטפערט איהם:

— ר' מרדכי למדן'ס ווייב איז געשטאָרבען, און איך בין ר' משה חיים'ס טאָכטער, נאָך אַ מיידעל—

און ער פערגעסט, אז זי איז געשטאָרבען. איהם דאַכט זיך אַז זי לעבט, און זי איז ווידער דיזעלביגע ווי זי איז געוועזען, איידער זי האָט נאָך חתונה געהאַט— דענסטמאָל נאָך ווען ער פלעגט אַריינקומען צו ר' משה חיים'ען.

דענסטמאָל— דענסטמאָל—

ער געדענקט אַלץ—

און יעצט זיצט ער דאָך מיט איהר אין וואַלד אַליין —

און די בוימער בעהאַלטען זיי און זיינען איינגעשלאָפען— דאָס גאַנצע לעבען שלאָפט—

די לבנה האָט זיך אַרונטערגעכאַפּט אונטער דעם הימעל'ס דאַך און שלאָפט; אויך דאָס ליכטעל פון וועכטער'ס הייזעל איז אויס־געגאַנגען, א סימן— ער שלאָפט אויך.

נאָר יענער שטערן, דער לבנה'ס וועכטער, איז נאָך אויף, און נור די זשאַבע אין וואַסער קוואַטשעט — קוואַטשעט ביטערדיג.

נאָך א רגע, זי האָט אויפגעהערט קוואַטשען —

און דער שטערען קוקט מיט א ליעבליכען שמייכעל אויף די גאַנצע וועלט— ער גריסט און קושט—

און דער שטערען קוקט אויף זיי און לאַכט — ער הערט זייערע סודות, וואָס זיי זאָגען זיך אין זייערע הערצער. נישט מיט ווערטער, ער ווייסט אַלץ און לאַכט—

און מאָטעלע'ן דאַכט זיך אַזוי ווי דער שטערען וואָלט געזאָגט צו זיי: — האָט ניט קיין מורא, ליעבע קינדערלעך, איך וועל פאַר קיינעם די סודות ניט אויסזאָגען.

און ער קושט זיי מיט א שטראַהל — און בעלייכט איהרע ווייסע תכריכים.

און זיי ביידע — דאַכט זיך מאָטעלען — זיצען צוזאַמען האַרט נעבען אַנאַנדער, איינער קוקט ניט אויפ'ן צווייטען. ער קוקט אַרויף אין דער הויך צום הימעל, און זי טיעף אין וואַלד אַריין—

און פּלוצלונג, דאַכט זיך איהם:

— מאָטעלע— !

— רייזעלע— !

ווייטער איז שטיל — אַראָבגעלאָזט די קעפּ צו דער ערד און רויט ווערען די פּנים'ער.

א טרער, דאַכט זיך איהם, קייקעלט זיך אַראָב פון איהר אויג אויף איהר באַק—

און שטיל איז אומעטום— אַלץ שלאָפט געשמאַק— קיינער געהט ניט—

געקוקט, דאַכט זיך איהם, האָט זי אויף איהם מיט פיעל רחמנות, מיט פיעל דערבאַרעמיגקייט.

און ווייטער שטיל —

אַראָבגעלאָזט פערשעהמט האָבען זיי ביידע די קעפּ— און דער שטערען, דאכט זיך איהם, האָט געזעהן און געלאכט.

— רייזעלע. — האָט ער קויב הערענדיג אויסגערופען.

— מאַטעלע — דאכט זיך איהם האָט זי געענטפערט, מיט אזא ווייכקייט, מיט אזא ליעבליכקייט, אז זיין הארץ איז צוגאַסען געוואָרען.

— רייזעלע, זאָל איך דיך קושען? — האָט ער פלינק א פרעג געטהאָן. און עס האָט איהם שוין באנג געטהאָן, און פלינק האָט ער געוואָלט זיין ווארט צוריקנעהמען—

און גאָר נישט, דאכט זיך איהם, האָט זי איהם געענטפערט, נור בעהאַלטען האָט זי איהר פּנים צווישען איהרע קליינע הענדלעך און זי האָט געוויינט.

נור נאכהער, דאכט זיך איהם, האָט זי איהם איינגערוימט ווייזענדיג אויף יענעם שטערן: „דער שטערן זעהט אַלץ— און פאר איהם שעהם איך מיך".

און זיי האָבען זיך פעררוקט אונטער די גראָבע בוימער און זיך בעהאַלטען פון דעם שטערן—

— — אָבער דער שטערן, דאכט זיך איהם, האָט אַלץ געזעהען און געלאכט—

— — — — — — — — — — — — — — — — —

באלד האָט זי, דאכט זיך איהם, א פּאָאר פליגעל פערשפּרייט און איז אוועקגעפלויגען. איהרע ווייסע תכריכים האָבען זיך איהר נאָכגעשלעפּט — — —

ער איז געבליעבען אַליין זיצען — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אין שטעדטעל האַלט מען איהם פאר א מרה־שחורה׳דיגען.

אַ דאָרף-צדיק

(פאָלקס־לעגענדע)

אין אַ טהוי־בעדעקטען ים פון גרינעם גראָז ליעגט ער בעהאַלטען, און פאַשעט זיינע שעפעלעך, וואָס דער פאטער האָט זיי איהם איבער־געגעבען.

מען רופט איהם „יאַשעק". ווי ער הייסט אין „אידישען" ווייס ער אַליין אויך ניט. מען האָט איהם קיין מאָל נאָך צו קיין „עליה" ניט אויפגערופען.

אַלע ווייסען, אַז ער איז אַ פויער, אַ גראָבער יונג. דער פאָטער זיינער, יצחק מילכינגער, איז זיך אין גאַנצען פון איהם מיאש; ער וועט נאָך איהם אפילו קיין קדיש ניט קענען זאָגען. און נור יוצא צו זיין האָט ער איהם אראָבגעבראַכט אַ מלמד פון שטאָדט.

דער מלמד ארבייט מיט איהם מיט אַלע כחות. הונדערט מאָל, הונדערט מאָל זאָגט ער איבער יעדעס וואָרט, און ער, אַזוי ווי ניט איהם וואָלט מען געמיינט — קמץ אלף זאָל דיר זיין „גוט וואָך"!

— געה האָב צו טהון מיט אַן עזעל־קאָפּ, זאָגט דער מלמד און שאָקעלט מיט'ן קאָפּ, און די מוטער קוקט אויף איהר זוהן, און קרעכצט.

מען הייסט איהם אפילו ניט קיין סידור נעהמען. דאַוונען? ער, „יאַשעק", וועט דאַוונען? וואו קומט ער צו גאָט? אַ חרפה פאַר זיין ליעבען נאָמען, ער זאָל קריאת־שמע זאָגען!

און דאָך פערשטעהט יאַשעק גאָט לויט זיין פערשטאַנד און פיהלט איהם אין זיין הארץ.

און ער זעהט גאָט אומעטום, אומעטום וואו ער טהוט אַ קוק מיט זיינע אויגען: ער זעהט איהם דאָרט, וואו דאָס וואַסערעל גיסט זיך אין דער שטיל און דערצעהלט סודי־סודות דעם שטילען רוהיגען בעגראָזטען ברעג; און פון דאָרט ווייט קומט דער וואָלקען, און ציהט

זיך איבער'ן הימעל מיט א טרויעריגע דונקעלהייט, דעמאָלט שפּירט ער עפּעס, וויל ער עפּעס, בענקט ער נאָך עפּעס...

ווען עס געהט א גרויסער וואָלקען, עס שלאָגט א דונער, עס בליצט... צו א רעגען גיסט... אָדער א שווערער געפיהל הילט איין דאָס דאָרף, ווי אמאָל, ווען מען האָט דעם אַלטען מאַטשעק אפּירגענומען פון אונטער דער שנייד־מאַשין און פון אונטערגעהאַקטען פוס האָט בלוט גערונען... דאָס דאָרף טרויערט... דעמאָלט, דערשפּירט ער גאָט! און ניט אין הימעל וואוינט גאָט, און ניט אויפהייבען דעם קאָפּ צום הימעל דארף מען, מען זאָל איהם זעהען; ניין, איהם דאכט זיך, אז גאָט וואוינט ערגעץ ווייט, ווייט, אין א גרויסער שטאדט, דאָרט, וואו דער גרויסער שרה פון דאָרף וואוינט, און וואו אַלע גרויסע שררות און גרויסע לייט וואוינען. און די אַלע גרויסע שררות, און גרויסע לייט זיינען ניט מעהר, ווי גאָט'ס „פּאַראָבקעס", אזוי ווי סטאַך און וואָיטעק זיינען פּאַראָבקעס ביים „פּריץ" פון דאָרף.

אָבער ער, ווי קומט ער צו גאָט? אפילו ניט צו זיין זיינס א פּאַסטוך! א פּאַסטוך ביי גאָט, טראַכט ער ביי זיך, מוז אויך זיין א גרויסער „פּאַן", א פּריץ א גרויסער! און ווער ווייסט צו דער פּריץ פון זייער דאָרף איז כאָטש א קוטשער ביי גאָט'ס פערד? ווערט מען איהם, יאַשעק'ען, צולאָזען?

נור טהיילמאָל, ווען דער הימעל איז ריין און העל, און רוהט פער־חלום'ט, אין א בלויען פליסענדיגען שלייער, און די גרעזער וואקסען זיך אונטער במנוחה, און אריינגעוואָרצעלט איז דאָס גרעזעל אין דער ערד, און קוקט זיך שטיל אין הימעל אריין, און דאָרט קעגענאיבער שטעהט דער אַלטער וואַל — דער גרינער זיידע פון דאָרף, און דאָרט ווייטער ציהט זיך צווישען די גראָזען דער וועג, א פוהר פאָהרט, און א איד געהט ערגעץ ווייט, ווייט... און פון אויבען דער הימעל ציהט זיך אויך ערגעץ ווייט אוועק און געהט וואָס אמאָל ניעדריגער, ניעדריגער, ביז ער לאָזט זיך אין גאַנצען אראָב אויף דער ערד... און ער, יאַשעק, זיצט זיך אויף דער שוועל פון דער „סטאָדאָלע" און קוקט... דענסט־מאָל דאכט זיך איהם, האָט זיך גאָט אביסעל ארויסגעכאַפּט פון די „שררות", פון די פּריצים, און איז זיך דאָ אַליין אהער געקומען אין פעלד אריין, אויסגעצויגען זיך און ליעגט זיך אזוי און וואַרט...

און יאשעק וויל א דאנק און א לויב אָבגעבען פאר דעם אַלעם, אַט וואָס איז אַרום און אַרום.

און טהיילמאַל ווילט זיך איהם געהען און געהען אזוי לאַנג, ביז ער וועט אָנקומען דאָרט צו דער גרויסער שטאדט, וואו גאָט וואוינט, וואו זיין פאַלאַץ שטעהט!

— וועל איך צוגעהן און א קוש טהון גאָט אין האנד אריין! — טראַכט ער זיך.

נור באַלד זיפצט ער אָב:

— מען וועט מיך דען צולאָזען?

ער קען צוקומען, טראַכט ער, צו גאָט'ס פאַלאַץ, נור דאָרט שטעהען „שווייצער", אזוינע הויכע מיט בלאָהע סטענגעס, געלע איבערגעלעגטע שטיוועל און רויטע פרעק, אזוינע ווי ער האָט געזעהען ביי די פריצים, וואָס זיינען געקומען צו זיין פריץ אויפ'ן דאָרף אויף א באל — און זיי וועלען איהם אוועקיאָגען....

און באַלד דאַכט זיך איהם, אז מען דאַרף ניט געהן, אז גאָט איז אויפ'ן פרייען פעלד, אז די שווייצער היטען א לעערען פאַלאַץ, אָהן גאָט!

„אל מלך נאמן" לערענט איהם דער רבי פון סדור... און דער אל־מלך־נאמן, דאַכט זיך איהם, איז עפעס א מין שפרונג, וואָס, אז מען זאָגט איהם, דאַרפען די שווייצער אריינלאָזען אין גאָט'ס פאַלאַץ...

אָבער צו גאָט האָט ער אַנאַנדער מין געבעט, א געבעט אָהן ווערטער, א געבעט וואָס וואקסט ביי איהם אין הארץ און דערפילט דאָס הארץ און איבערפילט עס און רייסט זיך אַרויס מיט א פייף!

ער וויל בעטען, לעגט ער צוויי פינגער אין מויל אריין, שטעלט אויף די ליפען, גיט א בלאָז. און זיין תפלה הילכט אין גאַנצען וואַלד!

און גאָט פערשטעהט איהם, פערשטעהט זעהר גוט זיין געבעט!

און ער פייפט נור דעמאָלט, ווען עס ווילט זיך פייפען צו גאָט, ווען ער פיהלט, אז מען ברויך פייפען...

און גאָט, דאַכט זיך איהם, ליעגט ערגעץ ווייט, ווייט אויפ'ן פרייען שמעקענדיגען פעלד און הערט זיך איין, ווי ער פייפט, און האָט הנאה פון זיין פייפען, און פרעהט זיך דערמיט.

און ניט ער אַליין פייפט! אַלע, ווייסט ער, „פייפען". אז

„נאָסיק" דער דאָרפס־הונד הויבט אָן פּלוצלונג צו בילען, וואַרפט מיט'ן וויידעל, קוקט אין הימעל אריין און בילט — זאָגט ער: „נאָסיק" דאַוונט; אז די „ווייסע" גערט אהיים פארנאכט פון פעלד, שטעקט די בעגייוועֶרטע צונג ארויס, און גיט א לאנגען, טרויעריגען בעטש: מע־ע־ע, טראכט ער: די „ווייסע" דאַוונט. דער „באָלאָן" דאַוונט אויף אן אנדער אופן: ער צובריקעט זיך, שטעלט זיך אויף די הינטערשטע פיס, בייגט שטייף דעם קאָפּ אויס: באָר—ר־ר!

אלע דאַוונען, אפילו די פרעש אין וואסער... איינער רוימט איין דעם צווייטען: קווא, קווא!

יאשעק איז שוין אלט געוואָרען דרייצעהן יאהר, קריאת־שמע קען ער נאָך ניט זאָגען, און עס איז פאר ראש השנה.

און דער רבי ארבייט מיט יאשעק'ן כאָטש אויף היי־יעהריגען ראש השנה נור בלויז קריאת־שמע זאָגען — מען זאָל איהם קענען מיט־נעהמען אין שטאָדט אריין.

און לכבוד יום־טוב האָט מען יאשעק'ן געקויפט א נייעם צייגענעם אנצוג, א פּאָאר שטיוועל, און א ניי היטעל...

זאָל ער כאָטש קריאת־שמע זאָגען.

פול אָנגעפּראָפּט אין די שוהל; קליין און גרויס, אלע אָנגעטהאָן אין ווייסען, אריבערגעצויגען מיט די טליתים, אלע שטעהען און שאָקלען זיך, און שרייען, און רופען, אלע העכער און העכער.

ביים עמוד, וואו עס ברענען זיך די זיעבען גרויסע וואקסענע ליכט, שטעהט דער חזן מיט משוררים... לאנגע וויינענדיגע טענער און בעגלייט מיט האלבע אָבגעריסענע דערשטיקטע קולות לאָזען זיך הערען:

— מי לחיים, ומי למות...

און א פערשטיקט וויינען רייסט זיך ארויס מיט אמאָל פון דער ווייבערשוהל. און יאשעק שטעהט אָנגעטהאָן אין צייגענעם אנצוג, די העלע האָאר לאָזען זיך ארויס פון דעם ארויסגערוקטען היטעל. ער שטעהט, פּלוצים ריהרט ער זיך פון אָרט, שפּאַרט זיך ארויף אויבענאָן, שטעלט זיך אין דער זייט קעגענאיבער דעם חזן, דער סדור, וואָס דער פאטער האָט איהם געגעבען, מען זאָל כאָטש מיינען, אז ער דאַוונט,

גליטשט זיך איהם פון דער האנד ארויס, און ער שטעהט מיט ווייט־געעפענטע אויגען, און קוקט.

א פּאָאר וואוילע יונגען בעמערקען יאשעק׳ן, איינער ווינקט צום צווייטען, ווייזען אויף איהם, לאכען אין דער שטיל, באלד געהט איינער צו און גיט איהם א שנעל אין נאָז.

ער הערט ניט, פיהלט ניט! ער שטעהט, גלאָצט מיט די אויגען, אמאָל אויף דעם חזן, אמאל אויף די וויינענדיגע אידען. אָט זעהט ער דאָס ווייסע פּרוכת וואָס העננטביים ארון, מיט די גרויסע גאָלדענע אותיות: „קודש לה׳“.

גאָט מוז אצונד זיין — דאָרט, דאָרט אונטער׳ן פּרוכת, טראכט ער ביי זיך.

און פון דער ווייבער־שוהל קוקט אראָב זיין מוטער, זי בעמערקט איהר בן שטעהט און גלאָצט, דער סדור גליטשט זיך איהם פון האנד ארויס — און די אידענע קרעכצט, טראכט זיך אין הארץ:

— פויער, א געבוירענער גוי.

און דער פאָטער וואַרפט אויף איהם א בליק פון אונטער דעם טלית, קרעכצט שווער אָב:

— רבונו של עולם, געדענק אָן איהם אויך!

און יאשעק שטעהט, און גלאָצט. אלע וויינען, אלע דאַווענען, אלע רופען צו גאָט און איהם פערוויילט זיך אויך!

ער וויל אויך בעטען צו גאָט. ער וויל אויך, ניט וויינען, ניט שרייען, נאָר דאנקען און ליבען גאָט וויל ער! פאר אלעם, פאר אלעם דאנקען!

ער כאַפּט צוריק אויף דעם סדור, נעהמט זיך צו דער פערצייכענ־טער קריאת־שמע, הייבט אָן:

— א־ל, מ־ל־ך נ־א־מ־ן...

עס הארצט איהם אָבער ניט אזא תפלה.

ער פערשטעהט זי ניט. דאָס איז נור א שפּרוך, א טרוקענער שפּרוך...

ער וויל דאנקען און ליבען עהרליך, געטריי פון הארץ — —

און ער האָט מורא פאר׳ן עולם, פאר׳ן גרויסען עולם, וואָס דאַווענט גאָר אנדערש, נור די תאוה איז שטארקער פאר איהם — און גאָט איז העכער פאר אלעם! ער מוז!

און ער לעגט די פינגער צום מויל—
און אַ שאַרפער פייף שניידט דורך די ווינטערדיגע שוהל...

דער עולם דערשרעקט זיך.
ווער איז? וואָס איז? ווער פייפט אין מקום קדוש?
דער פאָטער וויל איהם אָנכאַפּען ביים אַקסעל און „דרויסען" — דער עולם וויל איהם שלאָגען...
נור פּלוצים דערזעהט זיך איבער דער הייליגער צדיק פון דער מזרח־וואַנד און פרעגט:
— וואו איז ער דער צדיק, וואָס האָט דעם גזר־דין צוריסען? וואָס האָט דעם הימעל געעפענט און דורך די בלייערנע וואָלקען אונזערע תפילות אַרויפגעפיהרט?

נאָר דער צדיק איז שוין ניט געווען...
ער האָט זיך אַרויסגעכאַפּט פון שוהל, געוואָרפען די שטיוועל איבער די אַקסעל און שפּרייזט שוין צוריק אין דאָרף אַריין.

דער זינדיגער

(א חסידישע מעשה)

כדי איהר זאָלט מיך ניט חושד זיין, אז איך האַלט זיין זייט, מוז איך אייך פריהער מקדים זיין א קליינע הקדמה.

עס שטעהט געשריעבען אזוי: „אין אדם נוקף אצבעו למטה אלא אם כן נגזר עליו ממעלה" (א מענש גיט זיך ניט קיין ריהר אין פינגער אונטען, אויב מען האָט אויבען ניט אזוי גוזר געווען), און וואָס א מענש טהוט, איז ער דערמיש מקיים גאָט'ס א מצוה; און זעה: דאָס פויגעלע פליהט — גאָט'ס מצוה איז עס מקיים, וואָס ער האָט עס געהייסען פליהען. און אַן אָקס דעסגלייכען, וואָס ריטשעט און אפילו א הונד וואָס בילט, — אַלע לויבען גאָט מיט זייערע קולות און זאָגען שירה יעדער אויף זיין שטייגער.

און אפילו א רשע, וואָס טהוט עברות, דערפילט ער כביכול דער־מיט גאָט'ס רצון, ווייל וואָס דען? איהר מיינט אפשר, ער האָט באמת הנאה פון דער עברה? עס איז דאָך א פשיטא, אז ער וועט חרטה האָבען! אלא וואָס? — ער איז מקיים דעם הימעל'ס ווילען.

און דער יצר הרע אַליין! יעדעס מאָל ווען ער ווערט געשיקט אָנצורעדען א אידען צו אַן עברה, וויינט ער און זיפצט: „וועה איז מיר, וואָס איך האָב אַזאַ שליחות צו טהון!" און געהט ניט פריהער אַרויס צו זיין עבודה, סיידען נור מלאכי חבלים שלאָגען איהם און נויטיגען איהם דערצו.

און יעדעס מאָל, ווען די עברות קומען פאַר גאָט, פרעהט זיך גאָט און זאָגט: וואויל איז דעם קעניג, וואָס זיינע קנעכט דיענען איהם אזוי מיט געטריישאַפט.

* * *

פריהער, איידער נאָך די מעשה איז געשעהען, האָט מען איהם גערופען ר' אברהם, נור דערנאָך האָט מען איהם אויפגעהערט צו רופען ביים נאָמען, נור מען האָט געזאָגט סתם — דער זינדיגער.

ר׳ אברהם איז געווען אַ חשוב און אַן אָנגעזעהענער איד אין שטאָדט. אַ איד אַ ירא שמים, וואָס אַלע האָבען איהם ליעב געהאַט און אַלע האָבען כבוד צוגעטהיילט, און מאַמעס האָבען זיך געוואונשען צו האָבען אַזוינע קינדער, ווי ר׳ אברהם.

געזעסען איז ער אַ גאַנצען טאָג אין בית־המדרש און געלערנט. ער איז אפילו קיין גרויסער למדן ניט געווען, נור אַזוי אַ פרומער, כשר׳ער איד; געגאַנגען זיך אין פּראָסטען וועג, — אַ איד אָהן פיעל גאוה: דאַווענען פלעגט ער אין בית־המדרש צוזאַמען מיט די אורחים ביי דער טהיר, און שטיל, געלאַסען, אָהן געשרייען און אָהן גרויס התלהבות, קאָן מען זאָגען. ער שטעהט זיך אויף איין אָרט, ריהרט זיך ניט, שאָקעלט זיך ניט. די אויגען אַראָבגעלאָזט, און קוים־קוים וואָס די ליפּען שעפּטשען, און זיין תפלה גיסט זיך, ציהט זיך, אַזוי ווי דאָס וואַסער אין אַ רוהיגען טייך, זיס, פאַמעליך, מיט גרויס דבקות און ליעב־ליכקייט. אַ שטייגער ווי אַ טרער, וואָס קייקעלט זיך אויף אַ קינד׳ס באַק און דערגרייכט דעם טרער, וואָס איז פריהער אַרויס פון אויג. פון זיין תפלה, וואָס איז אויפגעגאַנגען צום הימעל און וואָס פאַר איהר האָבען זיך אויפגעמאַכט אַלע פערשלאָסענע טויערען ביז זי איז צוגעקומען און איינגעפלאָכטען זיך אין כתר־הכבוד — פון זיין תפילה איז דאָרט ניט געוואָרען אַ טייערער דימאַנט, וואָס בלענדט די אויגען מיט זיין ליכטיגקייט, נור אַ קליינע פּערל, וואָס שיינט מיט חן, און פינקעלט ניט און בליצט ניט, נור לייכט זיך אַזוי שטיל, מיט עניוות, מיט באַרמהערציגקייט און גנאָד...

און פאַר וואָס, פרעגט איהר, האָט מען איהם גערופען דער „זינדיגער“? — איבער אַזאַ מעשה:

וויסען מוזט איהר, אַז דאָס האָבען אַלע מודה געווען, אפילו די וואָס האָבען איהם שטאַרק רודף געווען נאָך דער מעשה, אַז ער איז געווען אַ גרויסער אוהב ישראל, און נאָך וועל איך אייך זאָגען, אַז דאָס וואָס ער איז נכשל געוואָרען און האָט געהאַט, רחמנא לצלן, אַזאַ מפּלה— דאָס האָט אויך געשטאַמט דערפון, וואָס ער איז געווען אַזאַ גרויסער אוהב־ישראל.

און ליעב האָט ער געהאַט דוקא דעם פּראָסטען אידען, דעם מגושם׳־דיגען אידען.

ער פלעגט זאָגען אַזוי: אַ איד אַ בעל־עגלה, וואָס האָט אַ גאַנצע

וואָך נור צו טהון מיט זיין פערד און וואָגען און איז איינגעטונקט אַלע זעקס טעג בלויז אין גשמיות, וואָס אַבי נור ער כאַפּט דורך דאָס דאַוורנען... און אַז ס'קומט שבת און ער זיצט ביים טיש, די בעטען זיינען אויפגעבעט, די ליכט ברענען, ווייב און קינדער זיצען אַרום און מען זינגט צוזאַמען זמירות — אַזאַ בעל־עגלה, אַז ער דרעמעלט איין איבער'ן סדור און פערגעסט אפילו צו בענשען, זאָג איך אייך, אַז די שכינה רוהט אין זיין הויז און פרעהט זיך און זאָגט: וואויל איז מיר, וואָס איך האָב מיר אויסדערוועהלט אַזאַ פּאָלק... אַזאַ איד האַלט שבת, רוהט אויס, און זיין פערד רוהט מיט, האַלט אויך שבת, שטעהט אין שטאַל און פיהלט אויך, אַז היינט איז שבת־קודש. אַז ער שטעהט דערנאָך אויף פון שלאָף, פיהרט ער אַרויס די בהמה צו דעם ברונעם, פּאָיעט זי אָן, מען געהט זיך דערנאָך שפּאַצירען מיט איהר אויף דער לאָנקע.

און אַזאַ שפּאַציר איז פאַר גאָט ברוך הוא מעהר אָנגענומען ווי צו זאָגען „ברכי נפשי“. עס קען זיין, אַז דאָס איז געווען דעריבער, וואָס ער אַליין האָט געשטאַמט פון אַ ניעדריגען שטאַם: ביז דרייצעהן יאָהר האָט ער געלעבט ביי זיין טאַטע'ן, אַ פּאַכטער אין אַ קליין פערוואָרפען דערפעל, און האָט ניט געקענט קיין צורת אות. דער פאָטער האָט אפילו גענומען צו זיך אין דאָרף אַריין אַ בחור, ער זאָל מיט איהם לערנען, נאָר ר' אברהם איז אינגעלוויז געווען זעהר אַן אויסגעלאַסענער, האָט ניט געוואָלט אַריינקוקען אין אַ ספר און איז אַ גאַנצען טאָג נאָר נאָכגעלאָפען די פערד און די אָקסען.

אויף דער לאָנקע פלעגט ער ליעגען, בעהאַלטען צווישען די גרויסע גרעזער, דערביי — די פערד, מיט אַראָבגעלאָזטע קעפּ און צופּען גראָז, און ווייט ליעגט אויסגעשפּרייט דער שטח... ווייט.... ווייט... אָהן אַן עק, און אַנטקעגען איהם ליעגט אויסגעשפּרייט דער הימעל, ווייט... ברייט.... און די וואָלקענדלעך באָדען זיך אין איהם, און עס האָט אַ פּנים, ווי די זאַפּטיגע ערד, וואָס איז בעדעקט מיט גרינס, קומט צום הימעל און ווי זי וואָלט וועלען שטאָלצירען און זאָגען: זעה, הימעל, איך בעמיה מיך מקיים צו זיין מיט שמחה וואָס גאָט האָט געבאָטען, איך זאָל בעגרינען די וועלט מיט גראָז. און אַנטקעגען איהר בעריהמט זיך דער הימעל: זעה, ערד, איך בעמיה מיך מקיים צו זיין די מצוה פון גאָט אויסצושפּרייטען זיך ווייט און ברייט. און די עטליכע בוימער, וואָס שטעהען צוואָרפען אין פעלד, זיינען אַזוי ווי עדות, וואָס ווילען

מאכען א פשרה צווישען זיי... און דעמאָלט ליעגט זיך דער קליינער אברהם׳על'ע, און האָט נחת פון גאָט׳ס ליוטערקייט... און זיין האַרץ איז פול מיט פרייד פון אלע גאָט׳ס ווערק... און פלוצלונג, ווי א סוד וואָלט איהם ענטפּלעקט געוואָרען פון הימעל, האָט ער זיך אויפגעהויבען און געגאַנגען אהיים, און א פרעג געגעבען דעם בחור, דעם מלמד זיינעם: רבי, וואָס פּאַר א ברכה מאַכט מען אויף דער הנאה, וואָס מען האָט פון דער וועלט? דער בחור האָט געלאַכט און געזאָגט: „גראָבער יונג! א ברכה מאַכט מען איבער ברויט, איבער וואַסער, אָבער איבער דער ו ו ע ל ט? האָסטו געהערט!"

האָט ער זיך געוואונדערט: די וועלט איז שעהן, די הימלען זיינען אזוי ליעבליך, און די ערד איז אזוי זיס און גוט, און אזא גנאָד און אזא לייטזעליגקייט ליעגט אויסגעגאָסען אויף אלעם — און קיין ברכה מאַכט מען איבער דעם ניט?!

און אז ער איז אלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר, איז ער פלוצלונג אוועקגעקומען פון דאָרף, און איז אָנגעקומען אין שטאָדט, אריין אין בית־המדרש און דערזעהן דער ראש־הישיבה זיצט אויבענאָן, ארום ביי׳ם טיש — די תלמידים, און אלע לערנען מיט אזא האַרציגער שטימע, וואָס ציהט דאָס האַרץ.

האָט דאָס אינגעל אָנגעהויבען צו וויינען. דער ראש הישיבה האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן א אינגעל וויינט, און ער געהט אין א צור־ריסען היטעל, וואָס די האָאר זעהען זיך ארויס דורך די לעכער, און די אויסגעטהאָנענע שטיוועל האַלט ער אויפ׳ן אַקסעל, ווי א גוי וואָס איז ערשט אָנגעקומען פון וועג, און די בחורים לאַכען פון איהם, האָט דער ראש־הישיבה איהם געפרעגט, וואָס ער וויל.

— איך וויל לערנען — האָט ער געענטפערט שטיל, מיט גרויס עניוות און מיט א האַרציג געבעט.

האָט דער ראש־הישיבה אויף איהם רחמנות געקראָגען און צוגע־מען צו לערנען. און ער האָט זיך טאַקע ערנסט גענומען צו דער תורה און האָט דעם גאַנצען קאָפּ צוגעלעגט; באַלד נאָך עטליכע טעג האָט ער שוין זיך אויסגעלערענט עברי און האָט אליין געקענט דאַווענען.

און געדאַוועגט האָט ער, אז ס׳איז א תענוג צו קוקען. מ׳האָט איהם געדאַרפט זעהן דאַווענען! ער שטעהט זיך און רעדט פשוט, ווי

איינער רעדט מיט׳ן צווייטען, פּאמעלעך, הארציג, אָהן חכמות, און אזוי רוהיג.

איינמאָל האָט דער ראש־הישיבה איהם געזעהן אזוי דאַוונען, האָט ער אזוי געזאָגט פאַר אַלע אין די אויגען: לערנען קען איך אודאי בעסער פאַר איהם, נאָר אין דאַוונען דערגרייך איך ניט אפילו צו זיינע קנעבעל, אזוי האָט דער ראש הישיבה געזאָגט.

און אזוי האָט ר׳ אברהם געלעבט דאָרט, ביז ער איז אויסגעוואק־סען און האָט חתונה געהאַט מיט א פּראָסטען שניידער׳ס א טאָכטער, און אַליין האָט ער זיך אויסגעלערענט שניידעריי און האָט געלעבט פון זיינע צעהן פינגער. ביי־טאָג איז ער געזעסען און גענעהט, און נעהענ־דיג האָט ער געהאַט ליעגען פאַר זיך א סדור אָפען, און געזאָגט זיך קאַפּיטלעך תהלים; ביי־נאַכט איז ער שטילערהייד געגאַנגען אין בית־המדרש אריין, קיינער זאָל איהם ניט זעהן און איז געזעסען און געלע־רענט א גאַנצע נאַכט.

איינמאָל זיינען אורחים געקומען אין שטאָדט אריין און האָבען גענעכטיגט אין בית־המדרש אונטער׳ן אויוען. פּלוצלונג דערהערען זיי א דין זיס קול, אזוי ווי א שעהנער נגון, טראָגט זיך, האָבען זיי זיך אויפגעכאַפּט און האָבען איהם דערזעהן לערנען. די קליינע לאָמפּ, וואָס איז געהאַנגען אויפ׳ן שנירעל, בעגיסט איהם מיט א מאַטע ליכטיגקייט, און די וואַנד אַרום זיינען איינגעהילט אין שאָטענס.... און ער לערענט מיט א ברען, מיט התלהבות, נאָר דאָס התלהבות זיינס זעהט זיך ניט אַרויס פון אויבען, עס ברענט נאָר אין איהם אינעווייניג; ער שאָקעלט זיך פּאמעלעך, און דער שאָטען שאָקעלט זיך מיט, און מיט א שטיל קול זינגט ער די גמרא... און וואָס אמאָל ווערט זיין קול העכער און העכער, און דאָס פּנים זיינס ווערט צופלאַמט, די אויגען ברענען. מען האָט געזעהן בחוש, אז די נשמה גיסט זיך אויס אין זיין לערנען, און די שכינה פלאַטערט אַרום איהם און ער איז זיך אין איהר מתדבק... און אין מיטען לערנען הויבט ער זיך אויף פון אָרט, געהט אַרויף און אַראָב, און שעפּצעט מיט א ציטעריג קול: רבונו של עולם! רבונו של עולם!

און זיין קול ווערט ווידער רוהיג... שטיל... און ער שטעלט זיך אָב פּלוצלונג; עס האָט אויסגעזעהן, ווי ער וואָלט איינגעדרעמעלט

שטעהענדיגערהייד פאַר גרויס מתיקות, און די לאָמפּ ווערט טונקעלער... און ער שטעהט, שטעהט און גיט זיך ניט קיין ריהר.

איז אָנגעפאַלען אַ גרויסע אימה אויף די אורחים, און זיי האָבען אָנגעהויבען צו שרייען; האָט ער זיך אויפגעכאַפּט און האָט זיך דער־נעהנטערט צו זיי, און זיי האָבען די אויגען פערמאַכט פון דער ליכטיג־קייט, וואָס האָט אַראָבגעשיינט פון זיין פּנים און פון דעם הייליגען גלאַנץ, וואָס האָט געבלישטשעט פון זיינע אויגען, און ער שטעהט זיך רוהיג און פּראַסט און פרעגט אַזוי שטיל: „וואָס שרייט איהר דען? ס'איז אייך קאַלט?"

און ער האָט אויסגעטהון זיין קאַפּאָטע און האָט זיי צוגערעקט מיט איהר.

צו־מאָרגענס האָבען די אורחים דאָס דערצעהלט און האָבען גע־זאָגט, אַז ווי נאָר די קאַפּאָטע האָט אָנגעריהרט זיי, זיינען זיי באַלד איינגעשלאָפען, און האָבען מעהר גאָר ניט געהערט און מעהר גאָר ניט געזעהן.

אָט נאָך דער מעשה, אַז מען איז דאָס געוואָהר געוואָרען אין שטאָדט, האָט מען ערשט געוואוסט, ווער ער איז. בעלי בתים האָבען אָנגעהויבען צו געבען קוויטלעך, און אַז מ'ברענגט איהם אַ קוויטעל, שמייכעלט ער און זאָגט אַזוי: „גלויבט מיר, אַ אינגעל, וואָס מאַכט המוציא איבער אַ שטיקעל ברויט, וואָס די מאַמע האָט איהם געגעבען, קאָן אייך העלפען מעהר ווי צוואַנציג אַזוינע ווי איך."

פערשטעהט זיך, אַז דאָס האָט ניט געהאָלפען און מען איז געלאָפען נאָך מעהר מיט קוויטלעך; פּלעגט ער אַזוי ענטפערען:

— איהר ווילט, אַז אַ בשר־ודם ווי איך זאָל זיין אייער מליץ פאַר גאָט ברוך הוא. איך וועל אייך געבען אַ משל: צו וואָס איז די זאַך געגליכען? צו דער ליכטיגקייט פון דער זונן און די ליכטיגקייט פון אַ קליין לעמפּעל. פון דער ליכטיגקייט פון דער זונן קאָנסטו הנאה האָבען, וויפיעל דו ווילסט, און קיינער קען דיר ניט צונעהמען די הנאה: דער אָרעמסטער מענש און דער סאַמע ניעדריגסטער קוויקט זיך מיט איהר, אויף וויפיעל זיינע אויגען זיינען מסוגל דערויף. אפילו גאָר אַ איד זיצט, חלילה, אין תפיסה און די פענסטער זיינען פערהאַקט, פון דעסטוועגען רייסט זיך אַריין אַן אָבגלאַנץ דורך די שפּאַלטען, און ער האָט הנאה פון דער ליכטיגקייט.... אָבער ניט

אזוי איז די אָרעמע ליכטיגקייט פון א לאָמפּ. א רייכער מענש קויפט זיך א סך לאָמפּען און בעלייכט זיין שטוב מיט א העלער ליכטיגקייט, און אָרעמאַן ווידער זיצט אין דער פינסטער. גאָט ברוך הוא איז די גרויסע ליכטיגקייט, וואָס שיינט פאַר דער גאַנצער וועלט און דער־קוויקט און דערפרישט אַלע זיינע ווערק. די גאַנצע וועלט איז פול מיט זיין גנאָד, און זיין בארעמהערציגקייט איז פאַר אַלע זיינע בעשעפענישען... און גלויבט מיר, אז איהר דאַרפט קיין מליץ ניט פאַר איהם; גאָט איז אייער פאָטער, און איהר — זיינע ליעבע קינדער, און צי דאַרף דען א קינד האָבען א מליץ צו א טאַטען?

די בעלי בתים האָבען געהערט און געשוויגען, נור אונזערע לייט, „אנשי שלומנו“, האָט עס פערדראָסען די זאַך... און דעם אמת וועל איך אייך זאָגען, אז איך בין געווען דער ערשטער, וואָס האָט דאָס דערצעהלט פאַר „איהם זאָל לעבען“. און אזוי ווי עס איז ידוע, האָט „ער זאָל לעבען“ געהייסען איהם ברענגען אהער.

האָבען מיר זיך גענומען איהם צורעדען און אזוי לאַנג, ביז ער האָט געמוזט מיט אונז מיטגעהן צום רבי'ן.

פיער טעג האָט געדויערט אונזער נסיעה.

און איך געדענק: ביי־נאַכט, די לבנה האָט געבלאַנדזשעט אין בלאָען ים, וואָס איז געלעגען אויסגעשפּרייט העט־ווייט, און האָט זיך צום סוף אויסגעמישט מיט א וואָלקען, און מיט גרויס רחמנות און ליעבהאַרציגקייט האָט זי געקוקט אויף אונז, ווי זי וואָלט בעטען אונז, אפשר ווייסען מיר איהר וועג, ווי זי זאָל געהן, רעכטס אָדער לינקס, און באַלד האָט זיך א וואָלקען אָנגערוקט אויף איהר, און זי האָט אָנגע־הויבען צו שפּרינגען אַרויס פון איהם, און אין א מינוט אַרום איז זי ווידער ענטפּלעקט געוואָרען אין גאַנצען און האָט געשמייכעלט צו אונז מיט צניעות און חן.

און א לינד ווינדטעל האָט געבלאָזען און געגלעט אונזערע אַלע־מענס פּנים'ער. מיר האָבען זיך אַרומגעקוקט אין אַלע פיער זייטען וועלט, און עס האָט זיך געדאַכט, אז די גאַנצע וועלט איז איינגעהילט אין א טלית פון לויטער רחמים, און מיר זיינען אַריינגעפאַלען אין א ביסעל עצבות, אין אזא שטילער טרויעריגקייט, אזא זיסע, ליעבליכע, ווי א שטייגער שבת פאַר נאַכט ביי שלוש־סעודות.

פּלוצלונג האָט זיך ר' אברהם אָנגערופען און האָט געזאָגט:

„אידען! איהר האָט שוין מקדש געווען די לבנה?" האָבען מיר זיך באַלד געשטעלט, אַראָבגעלאָזען די פּעקלעך פון די פּלייצעס, געוואַשען די הענד אין אַ קליין וואַסערל, וואָס האָט געפליסט ביי'ם ברעג און מיר האָבען מקדש געווען די לבנה.

ער איז געשטאַנען און געקוקט אויפ'ן הימעל, און זיינע ליפּען קוים-קוים ריהרען זיך, אַזוי ווי זיין שטייגער איז געווען: „שלום עליכם!" האָט ער זיך צו מיר געקעהרט און זיין קול האָט געציטערט אַזוי ווי די שטימע פון אַ פייגעל, און זיינע אויגען האָבען גערופען צו מאַכען פריעדען און אחדות... צום ערשטען מאָל איז אויף מיר אָנגעפאַלען אַן אימה פאַר ר' אברהם'ן. און אַז מיר האָבען געענדיגט מיט קדוש הלבנה, האָט אונזער טרויעריגקייט אָבגעטראָטען פון אונז, און מיר האָבען זיך געקליבען ווייטער אין וועג אַריין.

ער איז אָבער געשטאַנען און געקוקט אויפ'ן הימעל און געזיפצט: רבונו של עולם! ווי שעהן איז דיין וועלט, וואָס דו האָסט בעשאַפען מיט דיין גוטסקייט און מיט דיין פיעל גנאָד. און דיין גוטסקייט און דיין גנאָד האָסטו משפיע געווען אויף אַלע דיינע בעשעפעניש, זיי אַלע האָבען דיך ליעב און זיינען זיך אין דיר מתדבק, און דו — אין זיי... און די גאַנצע וועלט איז פול מיט דיין לויטערקייט.

איך האָב געקוקט אויף דער לבנה און מיר האָט זיך נאָך אַלץ געדאַכט, אַז זי קוקט אויף מיר און פרעגט: איך בלאָנדזשע; וואו אהין זאָל איך מיך ווענדען?

* * *

פרייטאָג נאָך מיטאָג זיינען מיר אָנגעקומען; און מיר האָבען נאָך געהאַט גענוג צייט צו געהן אין מקוה און „שלום" צו נעהמען.

„ער זאָל לעבען" איז געזעסען אין דער „שלום שטוב" ביי'ם טישעל, און זיינע לאַנגע ברעמען זיינען געווען אַראָבגעלאָזט איבער זיינע אויגען. מיט דער לינקער האַנד איז ער געזעסען אָנגעשפּאַרט, און מיט דער רעכטער האָט ער אָנגענומען שלום; מיר זיינען צוגעגאַנגען איינציגווייז, גענומען שלום, און „ער זאָל לעבען" האָט גאָר נישט גערעדט מיט אונז. ר' אברהם איז אויך צוגעגאַנגען און האָט דערלאַנגט די האַנד.

דאָ האָט מען געזעהן אין רבי'ן אַ שנוי, ער האָט אויפגעהויבען

מיט די הענד זיינע ברעמען, און האָט געקוקט אויף ר׳ אברהם׳ען א היבשע ווײַלע שטילשווייגענדיג.

און ער האָט אויך געקוקט אויפ׳ן רבי׳ן און האָט אויך געשוויגען.

די חסידים האָט פערדראָסען אזא עזות׳קייט.

פאַר־נאַכט זיינען מיר געגאַנגען דאַוונען אין רבי׳נס בית־המדרש. דער הימעל דאָרט איז צוריסען געוואָרען אויף צוויי שטיקער, און אין מיטען שטעהט די זונן און בעגילדט דעם הימעל און שיקט איהרע לעצטע שטראַהלען אויף די ניעדריגע הייזלעך און אויף די שויבען, וואָס פון זיי קוקען אַרויס שבת־ליכט; און די שטראַהלען מישען זיך צוזאַמען, און לעשען אוים, לעשען אוים, און דער הימעל טהוט זיך אָן א גראָען טלית, און א טרויערקייט און אַן עניוות ליעגט אויף אַלעם, און דאָרט ווייט... ווייט.... קוקט נאָך אַרוים די זונן מיט איין אויג אויף די קליינע שטאָדט, אויפ׳ן בית־המדרש, וואָס פינקעלט און גלאַנצט מיט דער העלער ליכטיגקייט לכבוד שבת. און א פער־שעמטע רויטקייט איז אויסגעגאָסען אויף אַלעם, אזוי ווי די זונן וואָלט זיך שעמען דערמיט, וואָס גאָט האָט געמאַכט די הייליגקייט פון שבת אָבהענגיג אָן איהר אונטערגעהן.

און אידען האָבען זיך פערזאַמעלט אין רבינס בית־המדרש מקבל שבת צו זיין, און דאָס בית־המדרש איז פול אָנגעפּאַקט מיט אידען, איינער שטופּט דעם אַנדערען, דער כאַפּט זיך אָן אָן יענעמ׳ס גאַרטעל, נור נעבען ארון־הקודש האָט מען איבערגעלאָזט א פריי אָרט, ווי א האַלב ראָד און אין מיטען דעם ראָד שטעהט דער רבי און דאַוונט, און דער עולם רינגעלט איהם אַרום.

אברהם אָבער שטעהט ביי דער טהיר צווישען די אורחים און דאַ־וונט אויך אויף זיין שטייגער.

„צו קדוש!“ האָט דער שמש אויסגערופען.

און די רבי׳צין מיט די טעכטער און די שנירען האָבען זיך בעוויע־זען, און געבליצט און געבלאַנקט האָט פון זיי דאָס ציערונג, די טהייערע שטיינער און די פּעריל.

און דער רבי שטעהט און מאַכט קדוש.

ער איז א ביסעל איינגעבויגען, און די גראָע באָרד ליעגט אויף זיין האַרץ, די ברעמען ליעגען אויף די אויגען, און ער מאַכט קדוש מיט

א הויך קול, זינגט אוים יעדעס וואָרט מיט א בעזונדערען נגון און יעדעס אות קומט אַרויס אין א בעזונדערער צורה....

„צום טיש!" האָט מען ווייטער אויסגערופען...

אויבענאָן איז געזעסען דער רבי, רעכטס — די זיהן און די איידימס, לינקס — די קרובים, דערנאָך אַלטע שעהנע אידען, דערנאָך גבירים.

און אַרום שטעהט דער עולם.

און דער רבי עסט און לאָזט איבער שירים, און נעהמט טיילען: צוערשט די זיהן און די איידימס, דערנאָך די איבעריגע טיש־זיצערס.

און נאָך די שירים ווערט שטיל. דער רבי האָט אָנגעהויבען צו זאָגען תורה; געגאַנגען איז פּרשה בהעלותך, און דער רבי האָט אָנ־געהויבען:

„בהעלותך את הנרות", אַז א מענש'ס נשמה איז אין א ניעדריגער מדרגה, רחמנא לצלן, אין דער טומאה... און דער נצוץ פון דער נשמה וויל זיך דערהויבען, צו קומען צו א מדרגה און קען ניט אליין, און מוז אָנקומען צו הילף.... איז א מצוה איהר צו העלפען, זי „מעלה" צו זיין... און די מצוה ליעגט אויפ'ן כהן איהר בעהילפיג צו זיין, און דאָס איז דער פּשט „אל מול פּני המנורה יאירו", דאָס מיינט מען די תורה הקדושה. דער כהן דאַרף דעם איד'ס הארץ מקרב זיין צו דער תורה, און אַזוי אַרום קען ער זי „מעלה" זיין... און ווער איז דאָס דער כהן? דאָס זיינען די צדיקי־הדור, ווייל זינט דאָס בית־המקדש איז חרוב געוואָרען, מוז דער צדיק זיין א כהן, ווייל אַזוי איז מען גוזר פון הימעל, אַז ער זאָל זיין דער כהן...

— אברהם! — האָט דער רבי פּלוצלונג גערופען — אברהם! קום נאָר אהער, איך רוף דיך.

איז ער צוגעגאַנגען.

— האָסט פערשטאַנען, אברהם? האָסט פערשטאַנען דעם סוד פון די ווערטער?

— אַז דו שווייגסט — האָט דער רבי ווייטער געזאָגט — הייסט דאָס, אַז דו ביזט מודה, אַז איך מוז דיך מעלה זיין; אפילו קעגען מיין ווילען און קעגען דיין ווילען.

און דער עולם איז געוואָרען טויט שטיל און מ'האָט געוואַרט.

— דו שווייגסט? — האָט דער רבי געפּרעגט אַ ביסעל שוין שטרענג.

— איהר דאַרפט „מעלה" צו זיין? צי האָט איהר חס־ושלום אָבגעקויפט דעם רבונו של עולם פאַר אייך? איהר מיינט, אַז דורך אייך וועט זיך אַ איד קענען דערנעהנטערען צו גאָט ברוך הוא? אַז איהר זייט דאָס אויבערשטע פון שטויסעל, און אַלע אידען זיינען גאָר נישט? גאָט'ס גנאָד איז פול אומעטום, וואו מ'קעהרט זיך און וואו מ'ווענדט זיך, און וואו מ'גיט אַ ריהר מיט אַן אבר, פיהלט מען גאָט! אין האַרץ, יעדער ביי זיך, דאַרף מען זוכען גאָט, ווייל דאָרט האָט גאָט געמאַכט רוהען די שכינה הקדושה...

אויף יעדער אָרט, אין יעדער צייט און אין יעדער רגע קען אַ איד זיך דערנעהנטערען צו גאָט.... —

אַזוי האָט ער געענטפערט. נאָר איידער נאָך ער האָט געענדיגט, האָבען אונזערע לייט איהם שוין שטיל געמאַכט, און ווען ניט דער רבי זאָל דעם עולם צוריקהאַלטען, וואָלט מען איהם צוריסען אויפ'ן אָרט.

— לאָזט איהם! — האָט ער בעפוילען די חסידים.

און צו איהם אַליין האָט ער געזאָגט:

— אברהם, דו האָסט געזינדיגט!

און פון דעמאָלט אָן האָט מען איהם גערופען „דער זינדיגער".

און ער איז פערשטויסען געווען פון אומעטום; חסידים האָבען אויף איהם געהאַט אַן אויג און האָבען איהם גע'רודפ'ט, און אפילו אין בית־המדרש האָט מען איהם ניט געלאָזט דאַווענען.

און איך זאָג אייך דאָס מייניגע: אַ רשע, אפילו ער טהוט בייז, איז מקיים גאָט'ס געבאָט, און אפשר, ווער ווייס?

אפשר זיינען זיי ביידע גערעכט געווען?

א מעשה מיט אַ ספר

דאָס „ספר", פון וועלכען איך וועל די מעשה דערצעהלען, איז אַ גמרא „ברכות", אַלט־אַמסטערדאַמער דרוק.

אָבגעריבענע אותיות, פערפלעקטע בלעטער, אָבגעריסענע, אָבגעשליסענע טאָוולען. דאָך איז זי געגליכען צו אַן אַלטע שטאָב־פּאָהן, וואָס די זעלנער האָבען איהר צוריקגעבראַכט אַ דורכגעשאָסענע פון דער מלחמה.

ר' יחיאל־מאיר האָט געקויפט אַ גאַנץ אַמסטערדאַמער ש"ס פאַר פינף און צוואַנציג רענדלעך. ר' יחיאל־מאיר, אַן אַלטער בעל־הבית — אַ מתנגד, פיהרט זיך ווי די מתנגדים פון זיין דור: לערענט און ענדיגט ש"ס יעדע זיעבען יאָהר: אַ דף אַ טאָג, אַ דף אַ טאָג. האַלט ער ביי ברכות, לערענט ער אין דער גמרא. מסיים געווען ברכות — שטעלט ער זי צוריק אין שראַנק אריין און וואַרט ווייטער זיעבען יאָהר, ביז עס וועט איהר צייט קומען.

די גמרא שיידעט זיך ניט אָב פון אנדערע ספרים מיט גאָרנישט.

און עס איז קיין פּלא ניט. ר' יחיאל־מאיר האָט נאָך געלעבט אין דור פון פאַר מתן תורה... איך וויל דערמיט זאָגען: איידער זיין ליכט האָט נאָך אָנגעהויבען צו שיינען בק"ק קאָצק, איידער דער מאָרגענ־שטערען האָט נאָך אָנגעהויבען ארויסשיקען זיינע גליהענדע שטראַה־לען צו דערוואָרעמען די הערצער און צוהיצען די נשמות... צו ברענגען דעם כלל אדם אין דער מדרגה, אונטער גאָט ברוך הוא'ס פליגלען...

די תורה איז נאָך דענסמאָלט געווען, ר"ל, אַן עופה'לע איינגעוויקעלט אין די ווינדעלעך. דער בן־אדם האָט געלערענט לשון לימוד, דעם הארטען לימוד, אָהן דער ווייכקייט, אָהן דעם לעבען, אָהן דעם בעהאַל־טענעם ליכט, וואָס ליעגט אין דער תורה. זיי האָבען געצעהלט די ווערטער, ווי מען צעהלט פּרוטות. פון יעדער אויסשפּראַך איז אַ מלאך געוואָרען בעשאַפען, נאָר דער מלאך איז געווען אַ טויטער....

זייער לערנען איז געווען, זאָל גאָט שומר ומציל זיין, נאָר איבער דעם מתן שכר, וואָס איז אין דער זייט. גאָט האָט געהייסען לערנען — לערנט מען, ווייל מ'טיילט דעם חלק שור־הבר מיט לויתן אויף יענער וועלט... זייער תורה איז ניט געווען געגליכען צו טראָפּענס אייל, נאָר צו טראָפּענס געפרוירען וואסער...

איז די גמרא ברכות געווען דענסטמאָל נאָר א טפל צום גאַנצען ש"ס, א צוגעריכטס. צו וואָס איז די זאַך געגליכען? צו א צווייג פון א בוים. כל זמן דער צווייג איז בעהעפט אין בוים און נאָגט חיונה פון דער ערד — בליהט דער צווייג; נעהם רייס אָבער די צווייג פון בוים אָב, הויבען אָן וועלקען די בלעטער וואָס זיינען אויף דעם צווייג, דאָס בליהעכטס ווערט אויסגעטריקענט, און ער ווערט געגליכען צו א מת.

אזוי איז דענסטמאָל געווען געגליכען די גמרא ברכות: אַן אָבגעריסענער אבר פון דער גאַנצער תורה...

דערנאָך איז די זאַך פערענדערט געוואָרען.

די גמרא ברכות איז מיט אמאָל עולה לגדולה געוואָרען, אויף דעם העכסטען שטאַפּעל.

צו וואָס איז די זאַך געגליכען? צו דעם צווייג וואָס מען רייסט איהם אָב פון בוים און מען פלאַנצט איהם אָבער צוריק איין אין א פעטער ערד, און ער בליהט און ציהט פון זיך פּירות ארויס פאַר זיך.

און עס איז אויך קיין וואונדער ניט.

דאָס איז געשעהן, ווען זיינע קינדער זיינען אַרויס איבער דער גאַנצער וועלט. דאָס קינד אין חדר ווייס וואו דער כבוד זיינער רוהט, וואו דאָס בית־המקדש איז און וואו די שכינה שיינט...

ר' יחיאל־מאיר האָט געשענקט דעם ש"ס גמרות זיין איידים, יודל'ען, דרשה־געשאַנק.

זיי, להבדיל, האַלטען זעהר פיעל פון די גרויסע, שטאַרקע פיש, וואָס ליעגען זיך אויפ'ן גרונד וואסער, נאָרען זיך איין אין זאמד און קלערען טיעף אריין אין גרונד... אונזער יודעל איז אָבער ניט אזוי געווען. א פיש א לעבעדיגע איז ער געווען אין לעבעדיגעם וואסער. געשוואומען אין די טיעפקייט, מתאחד צו זיין זיך מיט אַלע פיש, לעבען אין אחדות און שלום. נאָכ'ן אחדות, נאָכ'ן שלום האָט ר' יודעל נאָכ־געיאָגט זיך זיין גאַנצען לעבען. דענסטמאָל ווען אַלע מענשען זיינען

צוזאמען, איינער בעהעפט זיך אין צווייטען, אלע נשמות נאגען פון איין קוואל די חיונה, איין גארטעל פון חסד בינדט ארום אלע הערצער — רוהט אויף זיי איין שכינה. דאוונען זיי אין איין בית־המקדש, האפען זיי צו איין גאט. דער הימעל וואס איז איבער זיי — די ערד וואס איז אונטער זיי — געהערט צו אלע: דענסטמאל ווערט די נשמה ערפילט. די נשמה איז פרעהליך און דער גוף איז אויך פרעהליך, אוןביידע זיינען זיך מתאחד, און האבען א הנאה פון די שכינה. און דענסטמאל ווערט דעם מענשענ'ס ווילען, אז דער קלענסטער און דער גרעסטער זאלען זיין גלייך, פון קלענסטען ביז צום גרעסטען.

דענסטמאל פערשטעהט ער די הייליגע גרויסקייט וואס איז אין דוד המלך'ס ווערטער: „ב ר ב ע ם ה ד ר ת מ ל ך" — איך און דו, ראובן און שמעון, אלע קומט לאמיר געהן אין גאט'ס הויז, לאמיר דאווגען, לאמיר זיך פרעהען צוזאמען — צו איין גאט, וואס זיין כבוד האט ערפילט די ערד און דעם הימעל, וואס ער האט ניט פערמינדערט זיין חסד פון קיין שום בריה: „ברב עם הדרת מלך".

אלע טייכען פליסען אין איין ים און אלע פישען שווימען צוזאמען אין דעם גרויסען ים.

דער יונגער מאן, יודעל, איז געווען אזוי ווי די ווייסקייט און ליכט — געליעבט גאט, ווייל ער האט געפיהלט, אז ער איז א חלק פון גאט; געליעבט זיך, געליעבט איהם, ווייל יעדער פון אונז איז א חלק פון גאט.

ער קען ניט פערשטעהן, ווי דער מענש קען דיענען גאט, דעם גאט, דעם בורא פון אלעם אויף דער וועלט, וואס ווייסט און ליעבט יעדע בעשעפעניש, וואס געפינט זיך פערהוילט פון מענשענ'ס אויג אין דעם טיעפען שטיין — צו ליעבען זיין גאט, ווייל ער האט מורא פאר „איהם", ער, זיין יצור כפיו. אדרבה, צו פרעהען זיך דארפסטו אויף דעם שותפות, וואס גאט האט אין דיר און דו האסט אין איהם.

זיי צעהלען די מצוות און רעכענען זיך מיט גאט: „איך האב דיר געטהון דאס דייניגע, יעצט מוזטו מיר טהון דאס מייניגע" — ניין, זיין ווילען דארף זיין צו בעהעפטען זיך אין גאט, צו שאפען מיט איהם בשותפות, „הצדיק גוזר והקב"ה מקיים" — דער צדיק בעפעהלט און גאט מוז מקיים זיין... טעג און יאהרען זיצט ער אין קאצק, ביי „איהם, זאל לעבען". ער לערנט ניט. די וואס לערנען — זאגט ער —

שטעהען אויסער די תורה. ער וויל זיין אין די תורה גופא, איהר תמצית, צו ווארעמען זיך אין איהר פייער, צו הייליגען זיך אין איהר הייליג־קייט....

אמאל אין א שמיטה קומט ער אהיים צום ווייב און קינד. און עס איז דאך ידוע, אז דאס אבשיידען זיך פון „איהם“ איז אזוי שווער, ווי דאס אבשיידען זיך פון די נשמה מיט'ן גוף.

צוערשט, אז די בני בית האבען געזעהן, אז ער געהט אוועק נאך קאצק, האבען זיי געמיינט, אז דאס איז בלויז אויף א קורצע צייט, אזוי ווי דער סדר עולם איז, — האבען זיי שטיל געשוויגען און געלאזט איהם טהאן וואס זיין הארץ גלוסט: האבען איהם געגעבען אויף הוצאות הדרך, כאטש זיין שווער, וואס איז געווען א פערברענטער מתנגד, האט איהם אויס יורש געמאכט, ווייל ער איז א „קאצקער“. נאר זיין ווייב איז געווען אויף זיין זייט, האט זי גע'גנב'עט פון פאטער'ס הויז אהן זיין וויסען, און האט איהם ארייגעשטעקט אין דער שטיל.

אז ער איז אבער צוריק געקומען נאך א פאאר חדשים, האבען זיי איהם שוין ניט געלאזט צוריק אוועק: האבען בעהאלטען די מלבושים און פערשלאסען אין קאסטען אריין.

ווער קוקט אבער אויף דעם, אז די נשמה ציהט, אז דאס הארץ ציהט דארט אהין! וואס טהוט ער? גנב'עט א גמרא פון ש"ס, וואס ער האט געקראגען דרשה־געשאנק, און האט זי אוועקגעלעגט אויפ'ן וועג ביי א איד א קרעטשמער און איז געגאנגען קיין קאצק.

און דאס איז טאקע געווען די זעלבע גמרא ברכות, און זי איז באלד עולה לגדולה געווארען, א תכלית פאר זיך אליין — זי האט דאך גורם געווען, אז איבער איהר זאל דאס שעפעלע צוריק אין סטאדע קומען...

איז די גמרא געלעגען ביי'ם איד דעם קרעטשמער אין אלמער. עס איז ניט געווען ווער עס זאל לערנען אין איהר. טיילמאל, אז עס איז געקומען אן עת צרה אויפ'ן קרעטשמער, פלעגט ער וויינען פאר דער גמרא און זי איז געווארען, ר"ל, א מין עבודה זרה.

ביז עס איז געקומען ר' גדליה, ר' יודעל'ס א זוהן, וואס איז געווען מורה הוראה אין א קליין שטעדטעל און האט זי אויסגעלייזט.

מען דערצעהלט אזוי: איינמאָל, אז דער פאָטער זיינער, ר׳ יודעל ז״ל, איז אוועקגעלאָפען קיין קאָצק און דער שווער זיינער האָט זיך געבייזערט אויף די טאָכטער, זיין מוטער, וואָס האָט איהם נאָך געגעבען אויף הוצאות הדרך — האָט איהם די מוטער גענומען אויפ׳ן האַנד און אוועקגעלאָזט זיך קיין קאָצק זוכען דעם מאַן.

דער וועג וואָס געהט אָב פון זייער שטעדטעל קיין קאָצק, טיילט זיך אין צווייען: איינער געהט אָב קיין קאָצק — וואָס איז דער וועג פון לעבען, דער צווייטער קיין איצביץ, וואָס איז דער וועג פון טויט.

און גאָט׳ס פעלדער שפרייטען זיך איבער גאָט׳ס ערד, וואָס איז פון הינטען, אזוי ווי זיי וואָלטען געהאַט בדעה צו זאָגען: זעה, מיר זיינען מקיים גאָט׳ס מצוות, וואָס האָט אונז געהייסען ארויסציהען פון זיך א גרעזעל. און די גרעזער זיינען זיך מתאחד און ווינקען צו דיר: קום לעג דיך אַנידער אויף אונז, און בייגען איין מיט אונטערטהעניגקייט די קעפּ אונטער די הימלען, וואָס ציהען זיך איבער זיי מיט גרויס רחמים. און אונטען און אויבען, ערד און הימעל זיינען זיך מתאחד און ווייסען גאַנץ גוט, אז איין גאָט האָט זיי בעשאַפען, און איין גאָט האָט השגחה איבער זיי.

די חסידים אָבער, וואָס זיינען עולה רגל צום רבי׳ן אויף יום־טוב מיט די זעקלעך אויף פּלעקלעך און מיט׳ן שטעקען אין דער האַנד — ווארפען זיך אריבער שטיינער פון איין וועג איבער׳ן צווייטען, און האַלטען מלחמה.

דאָרט וואו די וועגען צושיידען זיך שטעהט א בוים מיט לאַנגע, ברייטע צווייגען, הינטער דעם בוים ליעגט א שטיין.

דאָרט אויף דעם שטיין, פלעגט דערצעהלען ר׳ גדליה, האָט זיך מיין מאַמע מיט מיר אַניעדערגעזעצט און געגעבען מיר די ברוסט צו זויגען.

און ווער ווייסט, צו אויב די אָבשיידענהייט, וואָס ליעגט צווישען די ביידע וועגען, האָט ר׳ גדליה ניט אַנגעזויגט אין זיך אין איינעם מיט דער מוטער׳ס מילך.

אזוי ווי א בית־המקדש אָהן א שכינה, אזוי איז ר׳ גדליה געווען אָהן א רבי׳ן. א חסיד מיט דער גאַנצער נשמה, האָט ער געהאַט דאָס הצטרכות צום חסידות, צו בעהעפטען זיך אין דער שכינה. אָבער עס איז קיין שכינה ניט געווען, אין וועלכע ר׳ גדליה זאָל זיך בעהעפטען,

וועלכע זאָל ערפילען זיין גאַנצע נשמה, אין וועלכע ער זאָל גלויבען מיט אמונה־שלמה, ניט ער זאָל זיך דאַרפען נויטען צו גלויבען.

אַ פונק פון פאַטער. דאָס האַרץ בענקט, די נשמה בלאָנדזשעט אַרום און זוכט אַ מקור, אַ קוואַל, און וויל זיין אַ טראָפּען אייל, לויטע־רער אייל אָנצוצינדען די מנורת הכלל, מנורת התמיד, די מנורה פון דער וועלט.

דער פאָטער איז אָבער קיינמאָל ניט אין דער היים געווען. אויפ־געצויגען האָט איהם דער זיידע, דער מתנגד, מיט דער גאַנצער קאַלט־קייט פון מתנגדות. ער האָט איהם נאָר געגעבען צו פערשטעהן די תורה מיט איהרע ק״ן טעמים, אָבער ער האָט איהם ניט געגעבען די תורה גופא.. די נשמה פון דער תורה, דאָס לעבען פון דער תורה—צו וואָס איז עס געווען נעגליכען? צו אַ רעצעפּט פון אַ דאָקטאָר. דאָס שטיקעל פּאַפּיער, אויף וועלכען עס איז אָנגעשריעבען דער רעצעפּט, איז נאָך ניט דער רעצעפּט אַליין...

וואָלט נאָך געלעבט דער „זקן“, דענסטמאָל...

עס איז שוין נישטאָ צו וועמען צו פאָהרען. דער „זקן“ איז נפטר געוואָרען. די מלוכה — צוטהיילט: אַ האַלבע האָט גענומען זיין זוהן, אַ האַלבע „ער“ פון „גער“.

כל זמן דאָס ליכט האָט געשיינט און האָט געשיקט זיינע שטראַה־לען, איז ער געווען דער מקור. אַלעס האָט געציעלט זיין וועג צו איהם — אין דעם מקור פון ליכטיגקייט. דאָרטען האָבען זיך די בונדען שטראַהלען בעהעפט און עס איז געווען איין אחד. אז דאָס ליכט איז אויסגעלאָשען געוואָרען, זיינען די שטראַהלען צופאַלען. טהייל ווערען פערלאָשען... טהייל ווערען פערבלאָנדזשעט אויף שלעכטע וועגען... טהייל פאַלען גאָר אריין אין די הענד פון סמאל ר״ל.

און די סטרא אחרא האָט פערשפּרייט איהרע שווארצע פליגעל איבער'ן לאַנד...

דאָך האָט ר' גדליה ניט געקענט שטיל בלייבען, זיצען און גאָר נישט טהון.

איז ער געגאַנגען נאָך קאָצק, צום זוהן, וואָס האָט ממלא מקום געווען.

דער זוהן איז אָבער ניט דער פאַטער. איז איהם טאַקע מקרב, ער זעצט איהם בימינו — „עס איז אָבער ניט דאָס“...

ער פיהלט: ער שטעהט נאָך פון דרויסען. דאָס הארץ איז לעדיג. ער האָט ניט געפונען וואָס ער זוכט.

לעגט ער זיך איבער אין דער דעה: טאָמער „גער"? און באַלד איז ער מסכים ניט טאָמער, נור טאקע „גער" — ווייל דאָרט איז דער אהל פון דער תורה.

געהט ער אהין.

די וועלט איז א סטאדע, די מענשען זיינען די שעפסען, הינד זיינען דאָ א סך, דער „פאסטוך" אָבער פעהלט.... עס איז נור איבער־געבליעבען דאָס „פייפעל" פון אלטען פאסטוך, קען אָבער קיינער דער־מיט ניט פייפען און ער איז שוין לאנג נסתלק געוואָרען, און די שעפסען זיינען פערשפרייט איבער די לאָנקע, שעפסען אָהן פאסטוכער...

ר' גדליה'ס נשמה בענקט...

האָט זיך געטראָפען א בעגעגעניש. ר' גדליה איז אמאָל געגאנגען אויפ'ן וועג. האָט ער דערזעהן א הויז און איז דאָרט אריינגעגאנגען. דאָרט האָט געוואוינט א איד א קרעטשמער: האָט ר' גדליה געוואָלט אריינקוקען אין א ספר אריין — האָט ער נישט געהאט ביי זיך נור דאָס ספר תהלים אליין. האָט דער איד ארויסגענומען די גמרא פון שראנק. ר' גדליה גיט א קוק אויפ'ן שער און דערקענט דעם פאָטערס „למי שייך", מיט'ן אייגען כתב יד, פרעגט ער איהם: „ווער האָט די גמרא אהער געבראכט?" דערצעהלט מען איהם, אז מיט יאָהרען לאנג איז א חסיד דורכגעגאנגען און האָט די גמרא פערלעגט אויף צוויי זהובים.

ר' גדליה האָט זיך זעהר דערפרעהט מיט די גמרא און געוויינט אויס שמחה.

פאָהרט ער אמאָל נאָך קאָצק איבער זכות אבות, אמאָל נאָך גער — ווייל עס איז דאָס אהל פון דער תורה, מעהרסטענס זיצט ער אָבער אין דער היים און לערנט די גמרא.

און דענסטמאָל ווען די נשמה צובענקט זיך און הייליגט זיך אין דעם געדאנק פון די גמרא, פיהלט ער א זעכציגסטעל פון די קדושה פון קאָצק...

ר' גדליה האָט געשענקט די גמרא זיין זוהן דוד'ל צו דער חתונה חתן־מתנות.

דוד'ל איז געווען א יונגער מאן — א פיינער קאָפּ, א עלוי, א גאונ'ישען כאָפּ, אָבער „אָנגעזענקט" ר"ל... און האָט נוטה געווען „לצדם"...

קומען צוגעהן די קליינע ספרים'לעך און פערטרייבען די גרויסע... טרויערט די גמרא אין דער שראנק.

מען דערצעהלט, אז טהיילמאָל האָט ער געכאַפּט די גמרא און געוואָרפען אין דר'ערד ר"ל, האָט זי פּשוט געטראָטען מיט די פיס, פערשעמט זי, און עס האָט זיך שוין געטראָפען ער האָט זי דן געווען אויף שרפה.

אָבער ער האָט דאָך געהאַט א אידיש הארץ, פלעגט ער דערנאָך פאַלען אויפ'ן בעט און ליעגען לאַנג, און קלערען טרויעריגע מחשבות. אודאי האָט ער חרטה געהאַט איבער זיינע מעשים, די נשמה זיינע איז דאָך געווען פון „מקור"... האָט ער אויפגעהויבען די גמרא פון דער ערד און אנידערגעזעצט זיך לערנען. די אויגען האָבען איהם געברענט, דאָס פנים איז רויט געווען און די נשמה זיינע האָט קיין מקום מנוחה ניט געהאַט.

אמת, ער איז קאַליע געווען, אבער א גרויסער למדן; איז ער געזעסען שעה'ן לאַנג און זיין נגון איז געגאַנגען וואָס אמאָל העכער און ער האָט ממלא געווען די גאַנצע שטוב.

און טרויעריג איז געווען דער נגון. ער האָט פּשוט געשניטען דאָס האַרץ.

מען זאָגט: אז זיין נשמה האָט געוויינט בשעת לימוד, און איהר געוויין האָט זיך געהערט אין לערנען.

עס קען זיין, ער האָט אודאי חרטה געהאַט איבער זיינע מעשים.

נאָך זיין טויט איז די גמרא אריינגעפאַלען אין די הענד פון זיינע קינדער.

גוים גמורים, אוכלי טרפה'ניקעס, מיט געגאָלטע בערד, דאָך האָבען זיי גענומען די גמרא און האָבען זי געלאָזט שעהן איינבינדען און האָבען זי אויסגעציערט מיט בענדער, ווי מעשה גוים, און האָבען זי אוועקגעשטעלט אין שראנק צווישען זייערע טריף־פּסול'ס... און האָבען זי געוויזען, די גמרא, די שרים ושרות וואָס זיינען געקומען צו זיי: אָט איז די גמרא, וואָס מיר האָבען גע'ירשנ'ט פון אונזערע עלטערן.

אז די גמרא איז געלעגען אונטער די פיס פון דעם רשע — זייער פאטער — וואס האט זי מבזה געווען — האט זי ניט געקרעכצט. מיט גרויס סבלנות האט זי איבערגעטראגען די בזיונות, די חרפות, וואס דער רשע האט איהר אנגעטהאן.

דארט אין די שעהנע שרענק, אין דעם שעהנעם איינבונד, וואו מען האט זי ארייגעשטעלט „צו וויזען זי" קרעכצט די גמרא.

אין דער שטיל הערט איהרע קרעכצען יעדער איינער וואס האט נור א נשמה אין זיך.

אז עס וואלט זיך געפונען אימיצער, וואס וואלט די גמרא ארויס־גענומען פון שראנק דארט און זי אוועקגעטראגען אין בית המדרש אריין, אין קאסטען „שמות" אריין, וואס שטעהט אונטער'ן אויווען, אז מען זאל זי בעגראבען מיט שאר שמות הקדושות אויפ'ן הייליגען „מקום" — וואלט ער מקיים געווען די מצוה פון פדיון שבוים.

שבת אין וועג

דו זעהסט, אפילו א בלאָז פון א ווינדטעל געהט דאָ ניט פערלאָרען. ניט אויף קיין שטיינערנע טראָטוארען פאַלען דאָ די זונען־שטראַהלען, ניט אויף שטיינערנע מויערען בלאָזט דאָ דער ווינד פון פריהלינג. וואַרף נור דיין בליק ארום; יעדער פון די פריהלינג־ווינדטעלעך עפענט אַ נייע טהיר אין דער ערד, יעדער שטראַהל פון דער זון רופט ארויס צום לעבען נייע גראָז־קעפּלעך פון דער ערד, און דער ווינד בענייט זיי, די טהוי־טראָפּען פאַיען זיי אָן, און גאָט'ס וועלט שפּראָצט ארויס... די געשמאַקע ריחות טראָגען זיך אום אין דער לופטען און בעהויכען מיט זייער אָטהעם אַלץ, וואָס זיי בעגעגענען אויפ'ן וועג...

איינזאַם בין איך אין וועג, ווייט פון שטאָדט, פון א דאָרף, ארום ציהען זיך גרינע זאַפטיגע בייטען. דער פּסח איז נאָך ניט לאַנג אריבער, די געוויקסען האַלטען נאָך ביים פערנאַנדערשפּראָצען. דיינע אויגען ווערען נאָך ניט פערבלענדעט פון קיין צייטיגער פרוכט, — ניין, אַלץ האַלט נאָך דערוויילע אין איין שפּראָצען...

די ערד איז נאָך שוואַרץ דאָ און דאָרט, קליינע גרינע קעפּלעך עפענען זייערע קליינע מיילעכלעך, קליינע בלומלעך קוקען ארויס, ווי קינדערשע אויגלעך, מיט התפעלות, פרעהען זיך און לאַכען....

און אַלץ וואַקסט אויף די אויגען, וואַקסט און בליהט פאַנאַנדער... און אויבען איבער דעם אַלעם, שפּרייט זיך א ברייטער און א פרעהליכער הימעל, און ארום איז קיינער נישטאָ, אויסער דיר איינעם; איינזאַם ביזטו, דיין פּעקעל אויף די פּלייצעס, דער שטאָק אין דער האַנד, און דו געהסט ווייט־ווייט, און עס דאַכט זיך דיר, אז קיין וועלט איז גאָר נישטאָ, נישטאָ קיין שטאָדט ניט פאַר דיר, ניט הינטער דיר, איינער ביזטו אויף דער וועלט און דו ביזט דער הערשער איבער אַלץ, וואָס ארום דיר...

הינטער'ן וואַלד שטעהט אַ קליין הייזעל, די וואַנד פון ברעטער,

איבער'ן צופוילטען שינדעל־דאך הויבט זיך א שווארצער, אן אויס־געקרימטער קוימען. דאס קליין הייזעל שטעהט פאר זיך, איינס און אליין, אזוי ווי עס וואלט קיין שייכות ניט געהאט צו דער גאנצער איבעריגער וועלט. עס שטעהט און עס זעהט, אלע טאג קומען האלץ־העקער מיט העק אין די הענד, האקען בוימער, און דאס קליין הייזעל האלט אין זיך טיעף פערבארגען דעם טרויעריגען סוד... פון איין זייט ציהט זיך דער וואלד, הויכע צווייגהאפטיגע בוימער שטעהען, ווי א סך מנינים אידען; אין דער הויך און אין דער ווייט ציהען זיך צווייגען איינע נאך די אנדערע, און פערשווינדען טיעף אינ'ם וואלד אריין... דארט אין טיעפען וואלד, איז געווים פארהאן עפעס אזוינס... פון מיטען וואלד קומט געשווינד צולויפען א קוועלכעל און לויפט ווייטער, און איילט זיך, אזוי ווי אימיצער אין טיעפען וואלד האט איהם שלעכטס געטהאן, און ער לויפט צו קלאגען זיך פאר דער מוטער־טייך, אריינצופאלען אין איהרע מוטערליכע ארעמס... ווייט לינקס, הינטער די פעלדער, זעהט זיך נאך עפעס וואס, אבער וואס דאס איז — ווייסט איין גאט...

אויפ'ן בענקעל, וואס פאר'ן הייזעל, פונקט קעגען וואלד, זיצט ר' בנימין. פון אונטער זיין זשילעט זעהען זיך ארוים לאנגע ציצית, ער רויכערט א ליולקע און קוקט אין דער וועלט אריין. ער דערזעהט מיך נאך פון דערווייטען, און ווינקט צו מיר מיט'ן פינגער. „זייט מוחל, ר' פעטער" — פערטייטש איך מיר זיין וואונק, אבער הערען הער איך גאר נישט — דער שטח איז נאך צו ווייט.

בנימין דער וואלד־וועכטער וואוינט שוין דא פון לאנג. דאס הייזעל האט ער גע'ירשנ'ט נאך פון זיין עלטער־עלטער זיידען. עפעס א מין „הכנסת אורחים" האט גאט בעשאפען דאס הייזעל אין מיטען וועג, א איד זאל האבען וואו אריינצוגעהן. א פול שיסעל זויער־מילך, א שטיק שווארצע ברויט — דאס בעקומט יעדער אומזיסט, קיין געלד וויל בנימין פאר אזעלכע זאכען ניט נעהמען. „אז איך פיהר עס ארוים אין מארק, איז עס סחורה — זאגט בנימין — אבער כל־זמן דאס איז נאך אין דער היים איז דאס א „שטוב־זאך", און פאר שטוב־זאכען נעהמט מען קיין געלד ניט".

ער איז אויפגעשטאנען און איז געגאנגען מיר אנטקעגען. ער שאקעלט מיר פון ווייטען מיט'ן קאפ — ער מיינט, איך זאל אבווארטען.

— פון וואנען געהט א איד?

— אודאי פון סטשעלעץ קיין גאָסטינין, אַנצוציהען אויף שבת — פרובט ער טרעפען.

— האָסטו שוין פערשפּעטיגט — זאָגט ער און מאכט מיט דער האנד — די זון געהט שוין אונטער. — און ווייזט מיט דער האנד אויפ'ן רויטען הימעל, וואָס הינטער'ן וואלד.

ניט קלערענדיג קיין סך, פערקירעווע איך זיך אויף דער סטעזשקע, וואָס פיהרט צו זיין הייזעל.

— דער לוח שרייבט, — זאָגט ער מיר דערוויילּ — אז זיעבען א זייגער בענטשט מען ליכט. עס איז שוין נאָך פינף.

זיינע טאטעס האָבען געצעהלט די טעג נאָך די שייטלעך האָלץ, וואָס זיי פּלעגען אַלע טאָג צוגעבען הינטער'ן הרובע. און דאָס וועטער פלעגען זיי פּאָרזאָגען נאָך דעם אויסזעהן פון הימעל. אבער בנימין ווייס דאָס אַלץ שוין פון לוח.

מיר קומען אונטער צום הייזעל. אויפ'ן שוועל שטעהט א הויכע אידענע, אויפ'ן קאָפּ טראָגט זי א ווייסע פּאטשיילקע און קוקט אויף איהר מאַן, אזוי ווי זי וואָלט איהם עפּעס וועלען פרעגען. הינטער איהר פּארטוך בעהאַלטען זיך צוויי קליינע מיידעלעך, קוקען ארויס מיט זייערע אָבגעברענטע פּנימ'לעך, זייערע האָאר האַלב־רויטליך, האַלב געלבליך זיינען צושויבערט. זיי קוקען אויף מיר מיט א קינדערשען שמייכעל.

— טויבע, מיר האָבען אַן אורח אויף שבת. איך גיב א שאָקעל צו דער אידענע מיט'ן קאָפּ. מיין שאָקעל דארף בעדייטען: „גוט מאָרגען", „גוטען אבענד" — די אידענע שטעהט, ווייסט ניט וואָס צו טהון. אָבער פּלוצלונג גיט זי זיך א קעהר און געהט אריין אין הייזעל.

— אמאָל, אז מען האָט געהאקט דעם אַלטען וואלד, האָבען דאָ געוואוינט שאָפּארעס, און עס איז געווען א קאַנטאָר, איז דאָ געווען א מנין, און א ספר תורה איז געוועזען. — דערצעהלט מיר ר' בנימין.

מען פיהרט מיך אריין אין שטוב. דאָס ערשטע, וואָס מיין בליק קען אונטערשיידען איז — מילך־קריג, וואָס שטעהען אויסגעשטעלטע אויף צוויי מילכיגע בענק. אין שטיבעל איז קאַלטליך. אויף די פענסטער שטעהען פולע טעפּ מיט זויער־מילך, און א פעטער גערוך טראָגט זיך איבער'ן גאנצען הייזעל.

באַלד קומט אַריין אַ הויך מיידעל מיט צוויי שוואַרצע צעפּ אויפ'ן קאָפּ. פון אונטער דעם רויטען קליידעל זעהען זיך די באָרוויסע פיס. אויף דעם רויט־געוואָרענעם געזיכט איהרען שוועבט אַ שעמעדיגער שמייכעל. זי טראָגט אַריין אַ פולען קאָרב אייער. ווי זי דערזעהט מיך, געהט זי שנעל אַריין אין צווייטען קאַמער.

דאָס מיידעל שעהמט זיך. יעדעס מאָל, ווען זי געהט נור דורך דאָס שטיבעל הויבען זיך אָן איהרע באַקען צו רויטלען און זי לאָזט אַראַב דעם קאָפּ. איך האָב איהר ניט געוואָלט שטערען, בין איך אוועק זיך אַרומוואַשען לכבוד שבת.

דאָס הויז איז אויפגעראַמט און ריין. עס ברענען צוויי ליכט אין צוויי בעגולטע, אויסגערייניגטע לייכטער. דער טיש איז צוגעדעקט מיט אַ ווייסען טישטוך. אַרום איז שטיל, די חלות זיינען צוגעדעקט מיט אַ קליין ווייס טישטוכעל, דער רויטער וויין בלישטשעט אין קלאָרען פלעשעל, און די כוסות שטעהען אַרום. אויף אַלץ רוהט דער גייסט פון שבת. דער טאַטע, אַן אויסגעוואַשענער און אַ ריינער, שטעהט ביים טיש אויבענאָן אין דער שבת'דיגער קאַפּאָטע און זאָגט אויפ'ן קול „לכו נרננה" פון אַ סידור. די מאַמע, אויך אַן אַרומגעוואַשענע, מיט אַ ווייסען שבת'דיגען שלייער אויפ'ן קאָפּ, זיצט און קוקט אין אַ תחינה. די מיידעלעך אין בלויע קליידעלעך מיט ווייסע פאַרטוכלעך זיצען שטיל און הערען זיך איין אין טאַטענס דאַוונען. און די עלטערע טאָכטער, פייגעלע, מיט די צוויי לאַנגע שוואַרצע צעפּ, זיצט אויך ביים טיש. זי שעמט זיך שוין ניט. דאָס געזיכט רויטעלט זיך. זי איז פערטראַכט. די אויגען בלישטשען. און צוויי ברעמען ווי בויגענס וואַכען און היטען די אויגען, וואָס קוקען זיך צו אַלץ צו און שווייגען. די צוויי רויטע זאַפטיגע ליפען ליעגען האַרט איינע נעבען די אַנדערע, און פייגעלע זיצט און טראַכט עפּעס...

עס איז אַזוי שטיל, שבת'דיג. דעם טאַטענס קול נור צושפּרייט זיך איבער'ן גאַנצען הייזעל. אַלע זיצען און האָרכען.

איך שטעה נעבען פענסטער. דאָס פענסטער איז אָפען, דער אַלטער וואַלד שלאָפט שוין לאַנג, איינגעהילט אויף העלפט אין נעבעל. פון עק הימעל זעהט זיך נאָך אַ רויטער בליאַסק, די זון געהט אונטער, זי פערשווינדט דאָרט ערגעץ טיעף אין וואַלד, און דער אַלטער וואַלד

שטעהט און הערט זיך איין אין ר׳ בנימין׳ס קול, וואס איז מקבל שבת, הערט, טראכט עפעס און שווייגט...

און ר׳ בנימין דאוועגט אלץ העכער און העכער. ניט מיט לעבע־דיגער שמחה איז ר׳ בנימין מקבל שבת — עס איז ספירה־צייט, דער איד איז איצט פערטרויערט, דער „לכה דודי״ איז אויך א טרויעריגער. מיט א פערטרויערטער שטילער שמחה נעהמט ר׳ בנימין אויף דעם שבת...

אלץ ארום איז גרייט, און ווארט נור אויפ׳ן שבת, און אט באלד, באלד וועט ער קומען פון טיעפען וואלד, וועט קומען און וועט זיך אויף אלץ צושפרייטען...

אלץ ארום שטעהט און ווארט און הארכט ר׳ בנימינ׳ען. דער אלטער וואלד וויל אויך מקבל שבת זיין. ער בענקט נאכ׳ן שבת און וויל לויבען דעם אלמעכטיגען, אבער די בוימער זיינען שטומע... און ר׳ בנימין איז דאס זייער שליח צבור, ער זאגט פאר זיי, און זיי האר־כען... און אט קומט צו געהן דער שבת און צושפרייט זיך איבער דער גאנצער געגענד.

אלץ שווייגט און איז פול רוהע. דורכ׳ן פענסטער קומט אריין דער שבת, די ליכט ברענען, די חלות זיינען צוגעדעקט. ארום טיש מיט׳ן ווייסען טישטוך זיצען אלע. אין שבת׳דיגע קליידער, און דער טאטע געהט ארום אנטקעגען און זינגט:

שלום עליכם, עליכם שלום!

די נאכט פון שבת. די ליכט געהט אויס, די לאמפ ברענט נאך העל, די מיידלעך זיצען ארום טיש, האלב זיצענדיג און האלב אנגעלעהנטער־הייט, די קעפלעך אויף די הענדטלעך, און זיי שלאפען. די מאמע זיצט ביי א ווינקעל פון טיש, קוקט אויף די גוסס׳ענדע ליכט און הארכט. דער טאטע זיצט אויבענאן, אנגעלעהנט אויפ׳ן שטוהל, מיט א יארמולקע אויפ׳ן קאפ, ער קייט געקאכטע באב און הארכט אויך. די עלטערע טאכטער, פויגעלע, לייענט עפעס א מעשה ביכעל פאר׳ן לאמפ.

שטיל און רוהיג לייענט דאס מיידעל עפעס א מעשה, וואס איז פערלאפען מיט א גרויסען צדיק, וואס האט זעהר אבגעהיט דעם שבת, און אלע פרייטאג נאך מיטאג פלעגט ער שוין ניט ארויסגעהן פון שטוב. און דער צדיק האט אמאל פערבלאנדזשעט. עס איז געווען א

ווינטער־טאָג, דאָנערשטאָג. דער צדיק איז אוועק אין א דערבייאיגען דאָרף אויף א ברית, מל צו זיין א קינד. אז ער איז געגאנגען צוריק, איז ארויסגעפאלען א גרויסער שנעע און האָט פערטראָגען דעם וועג. דער צדיק האָט פערבלאָנדזשעט און האָט געמוזט נעכטיגען אין וואלד. אויף מאָרגען, פרייטאָג, איז דער צדיק אין גרוים צער און איז מתפלל צו גאָט, ער זאָל איהם נים דערלאָזען מחלל שבת צו זיין. פלוצלונג הערט ער פון ערגעץ א זייגער שלאָגט צוועלף. דער צדיק שטעלט זיך אָב אונטער א בוים — ער וויל ווייטער ניט געהן — עס איז שוין שבת. ער גיט א קוק — ערשט ער שטעהט פאר א גרויסען פאלאץ. דער צדיק געהט אריין אין פאלאץ, זעהט ער אינעווענינ שטעהט א טיש צוגעדעקט מיט א ווייסען טישטוך, און ביים טיש זיצט א גרייז־גרויער מאן מיט א לאנגען ווייסען באָרד, אין האנד האלט ער א זילבערנע טאבאק־פושקע און לערענט. ער געהט אונטער: „שלום עליכם“ — עליכם שלום! — א איד האָט פערבלאָנדזשעט, וועסטו ביי אונז האלטען שבת....

איך שטעה ביים פענסטער. שטיל. דער וואלד שלאָפט. די בוימער שטעהען שטיל און האָרכען אויך די מעשה, וואָס פייגעלע לייענט, אָבער טיעף אין וואלד רוישט עפעס... די שטערען ווינקען עפעס פון הימעל מיט אזוי פיעל חן. אלץ רוהט, אלץ איז שבת׳דיג.

און עס דאכט זיך מיר, אז איך בין עס דער צדיק פון פייגעלע׳ס מעשה, וואָס האָט אויף שבת פערבלאָנדזשעט אין גן־עדן התחתון...

אויף דעם וועג קיין שעמענעץ

און דער וועג ציהט זיך, און ערגעץ ווייט ווערט ער פערבלאַנדזשעט צווישען די פעלדער, אונטער אַ באַרג. און דער הימעל שמייכעלט אַראָב צו די פעלדער, און די פעלדער — אַרויף און אַלץ איז אַזוי רוהיג, אַזוי זיכער ביי זיך, אַזוי פעסט; אַלץ אַרום איז אַזוי קלאָר, אַלץ איז איינגעוואָרצעלט זיכער מיט אַ פעסטען יסוד אין דער ערד, נאָר איך אַליין בלאָנדזשע אַרום, צווישען הימעל און ערד... און בלאָנדזשען, מיין איך, צווישען הימעל און ערד וועל איך יאָהרען לאַנג, יאָהרען לאַנג... צווישען הימעל און ערד, צווישען אַלערליי גאָט׳ס בעשעפעניש. און די שאָסעע־שטיינער רעכטס און לינקס, די שטיינער מיט די נומערן זאָגען מיר, אַז אַוועק פון אַלעם, אויסרייסען זיך, אַנטלויפען פון דער חברה איז ניט אַזוי לייכט... אומעטום מענשען, אומעטום זייער אַרבייט, זייערע הענד.

נאָך גוט, טראַכט איך, וואָס זייערע הענד קענען צום הימעל ניט דערגרייכען, זיי וואָלטען איהם אויך אָבמעסטען אויף וואָרסטען און מיילען... מיט דער צייט וואָלט זיך אַ גרויסע אַקציאָנס־געזעלשאַפט געמאַכט און וואָלט בעקומען אַ מאָנאָפּאָל צו עקספּלאָאַטירען די זון, די לבנה, די שטערען... און מיליאָנען „טשינאָווניקעס" וואָלטען געוועזן און מיליאָנען „שלאַבענס"... און עס שלעפּערט זיך, דער וועג ציהט זיך... און ווייט צווישען הימעל און ערד הייבט אָן צו טונקלען, און גאַנצע אָבגעריסענע שטיקער וואָלקען ציהען זיך אַרוים און פּליסען און טוקען זיך, און גיסען זיך צוזאַמען, און רייסען זיך איבער... און אַנדערע שטיקער הימעל פערשלייערען זיך, און לייכט און דורכ־זיכטיג זיינען די זילבערנע שלייער; און די שלייער ציהען זיך צונויף, בעהעפטען זיך, עס ווערט אַזוי היימליך, אַזוי פריינדליך, גלייך מען שפּיעלט אין בעהעלטעניש...

און קיין איינציגעס הייזעל זעהט מען ניט... אוים! גאָט׳ס

וועלט, — ניט קיינעמס נאָר דעם רבונו של עולם'ס, און די טהוי־בעדעקטע פעלדער הייבען זיך צו צו די טהוי־בעדעקטע הימלען, און די פייכטע הימלען לאָזען זיך אראָב צו דער ערד און עס ווערט איין וועלט, ווי איין גאָט'ס... און די איינגעוואקסענע גרעזלעך אין דער ערד בעוועגען זיך שטיל, זיכער, ווי עפּעס אַ קינד, וואָס וויעגט זיך אין דער מאַמעס שויס, שפּיעלענדיג זיך פערגניגענדיג.

און ווען איך זעה דאָס אַלץ, פערשעהם איך מיך פאַר זיך אַליין, פאַר וואָס איך אַליין בין העכער פון די אַלע גרעזער, וואָס וואַקסען ארום. אַלץ איז איינגעוואַקסען, איינגעוואָרצעלט אין דער ערד, נאָר איך אַליין קריך אַרום, עפּעס אזוי ווי איך וואָלט מיך פון דער ערד אָבגעריסען, אין דער וועלט זיך געלאָזט. איך האָב מיין מאַמען פערלאָזט, מיין טאַטען אוועקגעוואָרפען און ווי אַ יתום דרעה איך מיך אַליין ארום, זוכענדיג ערגעץ אַ מקום מנוחה... עפּעס זעהט דאָס אויס חוצפה'דיג, פערלאָזט איז עס... און ראַרט אין מיטען פעלד, הינטען אין אַ טהאָל שטייגט אַ בוימעל ארוים און גלאָצט אויף אין דער וועלט אריין. דאַכט זיך ער פיהלט אויך דאָס זעלבע: העכער געוואַקסען פון אַלע גרעזער... דער גרעסטער פון אַלע... אַ שעהן פּנים האָט דאָס!...

און די שטיקלעך אָבגעריסענע וואָלקען האָבען זיך צוזאַמען בעהעפט איינס מיט דעם צווייטען, און עס שוועבט שוין אַ לייכטער פאַנסער איבער דעם הימעל: טהייל ערטער איז דער פאַנסער דורכ־געריסען און פון די אויפגעריסענע ערטער גלענצט עפּעס, ווי בעשטויב־טע ליכט אזוי ווייך, און פערהילט אזוי קושענדיג די לייכטע רייזענדע וואָלקען.

אַ רעגען וועט זיין!

דאַכט זיך עס פרעהט מיך! אַליין בין איך אויפ'ן וועג, ווי דאָס גרעזעלע וועל איך זיין, ניט האָבענדיג פאַר דעם רעגען זיך וואו צו בעשיצען.

אַ שטילע ליעבע אימה הערשט איבער אַלעס. די גרעזער בייגען איין די קעפּ, רוימען אין דער שטיל איינס צום אַנדערען: „אַ רעגען וועט זיין!“ דער לאַנגער וועג וואָס ציהט זיך דאָרט, דאַכט זיך, גרייט זיך אָן צום רעגען: „וואָס קען איך טהון“ — וואָלט ער זאָגען. פון

ערגעץ ווייט קומט א פויגעל אָן צו פליהען און פליהט מיט רעש דורך, אָנזאָגענדיג: א רעגען וועט זיין! און דאָרט אין פעלד שאָקעלט זיך דער בוים, די צווייגען רוישען מיט אימה...

און די פעלדער ציהען זיך, גלאָצען אין הימעל אריין: הקדוש ברוך הוא, מיר זיינען גרייט אָנצונעהמען דיין גוטס וואָס דו שיקסט אונז!

איך געה אויף דעם וועג.

דאָרט ווייט דערהויבט א ווינד דעם שטויב, א געדיכטער קאָרזש ווערט. פון אונטער א טהאָל קומען צוויי פערד ארויף שלעפענדיג זיך. מען זעהט ווי זיי שטרעקען די העלזער אויס ארויפשלעפענדיג זיך בארג־ארויף — דערנאָך ווייזט זיך א פויער מיט א בייטש אין האנד.

אָט ווייזט זיך א דעכיל.

דאָרט אין טהאָל שטעהט א הייזיל, און עפּעס ווי פערשעמט בעהאַלט עס זיך אין די געדיכטע צווייגען און די פיעלע בלעטער פון די בוימער, וואָס שטעהען ארום, און דאָס הייזעל ווי איינגעטונקט צווישען די גרינע בלעטער זעהט אויס פון דערווייטענס ווי עס וואָלט פון דער הוילער ערד ארויסגעוואַקסען.

א קליין שמאָל וועגעל פיהרט פון דעם וועג אראָב און פערשלענגעלט זיך אויף די פעלדער. עס פיהרט צום הייזעל צו.

עס הויבט אָן לייכט צו טריעפען... די ערד זאַפּט איין די טראָפּען.

עס טריעפט און די טראָפּען בלייבען הענגען אויף'ן גראָז ווי גוטע טרערען... און פערוואָלקענט אין דער הימעל נור פון איין זייט; אויף דער צווייטער זייט שמייכעלט די זון מיט א גוט געלעכטערל... עס הייסט: זעהט, וואָס זיין ליעבער נאָמען קען!

איך נעהם מיך אראָב אין א זייט צום בעהאַלטען הייזעל צו, עס לויפט א הונד און קומט מיר פריינדליך אנטקעגען, לאָזט מיך דורך און בעגלייט מיך נאָך צוריק צו דער טהיר.

א פויעריש הייזעל. ניעדריג, אָבער זיכער ליעגט דער באַלקען אויף פיער אָבגעווייסטע וועגד... הייליגע בילדער ארום. אונטער איינעם א ווינקעלע, לייכט א לעמפּעל א קליינס, דער שוואַכער שיין פון לעמפּעל צופליעסט זיך אזוי ווייך אין דער טונקעלקייט פון שטוב, מישט זיך אוים מיט די לייכטע בעוועגליכע שאָטענס. ביים קוימען זיצט די פויערטע און צינדט אונטער צוויי העלצלעך... קליינע, קליינע אינגלעך מיט אָבגעברענטע פנים'ער און פלאַכע העלע פלאַקסענע האָאר

רינגלען מיך ארום און בעקוקען מיך פערוואונדערט ; אין צווייטען עק ביי א וויעגעל שטעהט נאך איינס מיט א גרויסען קאפ, וואס וואקעלט זיך אויף א דינעם האלז און קוקט מיך אן פון ווייטענס און שמייכעלט. ביי די בארוועסע פיס ליעגט א שווארצער קודלאטער הונד און קוקט איהם אין פנים אריין, אוןווארט אויף א בעפעהל...

— קען איך מיך פערהאלטען דא, ביז דער רעגען וועט אריבער ?

די פויערטע ערלויבט עס מיר פריינדליך און דערלאנגט מיר א שטוהל צו זיצען.

פון דרויסען הערט זיך א וויטער דונער... גלייך פוהרען וואלטען דורכגעריבען אויף א הארטען וועג.

און אין שטוב איז שטיל געווארען, און אין דער שטילקייט דערהער איך אן אלטע שוואכע שטימע :

— ברוך אתה ה׳ אלהינו... א ברכה איבער'ן דונער.

איך קוק מיך אום, אין ווינקעלע ביים פענסטער זיצט איינגעהוי־קערט א איד איבער א שניידערשער ארבייט.

עס ווערט מיר היימליכער, עס פרעהט מיך צו טרעפען נאך א איד אין א גוי'שע שטוב, מען שפירט זיך עפעס היימיש.

— שלום עליכם, פעטער !

— עליכם שלום א איד.

— אודאי געקומען גערשט קויפען ! — טרעפט ער.

— ניין, איך געה נור פארביי.

— וואוהין ?

— קיין שעמענעץ.

— אזוי, נאך שעמענעץ ! איך בין טאקע א שעמענעצער.

און דאס האב איך אליין געוואוסט. מען דערקענט עס אין איהם. צווישען די קנייטשען אויף זיין אלטען פנים ליעגט שעמענעץ אויס־געגאסען און שמייכעלט !

יעדע קהילה האט שוין איהר סטעמפעל, וואס זי לעגט אויף איהרע איינוואהנער...

דאס לאנג־אויסגעצויגענע פנים, די מאגערע באקען, די קנייטשען ארום די אויגען, די קנייטשען ארום איינגעפאלענעם מויל, זיינען על פי נוסח שעמענעץ. על פי נוסח שעמענעץ זיינען די שווארצע טאבאק־צייכען אונטער דער לאנגער שפיציגער נאז...

— וואָס טהוט איהר דאָ, ר׳ איד? — פרעג איך איהם אבי צו פרעגען.

— איהר זעהט דאָך!

— איז אין דער היים קיין ארבייט ניטאָ?

— נייע מאָדעס, — זיפצט ער — א יונג פון אַל־די־שוואַרצע־יאָהר געקומען מיט אַן אכט־קאַנטיג היטעל, א „וואַרשאַווער שניידער" זאָגט ער... האָט ער שפּע... און איך אויף דער עלטער מוז ארומגעהן אויף די דערפער... ער נעהט נייעס... איך נעה, אזוי ווי מיין טאַטע האָט מיך געלערנט, און אזוי ווי מיין טאַטענס טאַטע האָט מיין טאַטען געלערנט... קיין איבער־שפּיצלעך קען איך ניט.

און גלייך ער וויל מיך טרייסטען, גיט ער צו:

— יעדען פריטאָג קום איך צו מיין אַלטער... אהיים! באַ... אומעטום גאָט'ס וועלט און זיינע בעשעפעניש׳ען! און ווידער ארום, — זאָגט דער אַלטער נאָך א לאַנגען איבערקלערען זיך — ווער דאנקט און לויבט דאָ גאָט פאַר אַלע זיינע תבואות, פאַר אַלעס וואָס ער האָט אונז בעשאַפען, אז ניט א איד וואָס פערבלאָנזשעט זיך אמאָל אהער?...

דערווייל האָט זיך אויסגעלייטערט און די זון איז אין פענסטער אריין.

— נאָך ווייט קיין שעמענעץ? — פרעג איך.

— א וויאָרסט דריי. דער וועג פיהרט גלייך צו.

איך דאנק דער בעל־הבית׳טע, געזעגען מיך, דער אַלטער האָט מיר לאַנג נאָכגעקוקט.

ערשט מאָנטאג! — הער איך הינטער מיר זיין זיפץ.

צוריק אויפ׳ן וועג! דער הימעל איז קלאָר, די וואָלקען ציהען זיך ערגעץ אוועק; די נאַסע פעלדער שמייכלען צום הימעל און דאנקען פאַר דער שפּע...

און איבער דעם קלאָרען הימעל מיט בלויע פערטונקענע וואָלקען בייגט זיך אויס א גאָלדענער רעגען־בויגען מיט בלויע קאַנטען. „גאָט איז בארמהערציג, ער האָט זיך דערמאָנט" — זאָגט דער הימעל און טריקענט די ערד מיט ליכטיגער ליעבשאַפט, ווי א מאַמע ווישט אָב די בעקלעך פון א פערוויינט קינד...

אויף ערבארמדיג זיינען די פעלדער ארום... זיי גערענקען פון גאר ניט און ווייסען פון גאר ניט...

די זון טוקט זיך, א לייכטער וואלקען שוועבט איבער׳ן הימעל, אין מערב גיסט זיך אויס א גאלדענער ים מיט צואווארפענע בלויע אינזלען. א רונדיגע לבנה שניידט זיך אויס פון די וואלקען און קוקט ארויס, ווי פון אונטער א פארהאנג, און דער וואלקען בעוועגט זיך לייכט ווי א פארהאנג, און שוועבט איבער דער לבנה...

און וואס א מאל מעהר, ווערט דער רויטער ים ווינציגער, די טונקעל־בלויע אינזלען — גרעסער. דער הימעל ארום, א ליכטיגער ים, פערטונקעלט זיך, און דער וואלקען איבער דער לבנה ווערט שיטערער און לייכטער, און שוועבט אריבער און עס בעווייזט זיך שוין א זילבערנע לבנה.

פון דערווייטען בעווייזען זיך עטליכע שיטערע ביימער... גלייך זיי הייבען זיך פון ערגעץ ארויס, און זיי מעהרען זיך — עס ווערט פון זיי א וואלד... און דער וועג פערבלאנקעט זיך צווישען די ביימער, און עס שווימען ארום אין דער לופט פערבלאנדזשעטע קולות... מענשליכע שטימען צוזאמען מיט א געקוואקעריי פון פרעש.

א פויעריש אינגעל קומט מיר אנטקעגען מיט א ליעדעל, מיט א ווייך קלינגענדיג ליעדעל, און ער נעהמט זיך ערגעץ אראב אין עק זייט און ווערט פערשוואונדען, און דאס ליעדעל וויעגט זיך נאך אין דער לופט.

די ביימער ווערען שיטערער, דאס שימערען פון די בלעטער הערט א ווײלע אויף, עפעס ווי הארכענדיג שטעהט די געגענד... מען רוהט זיך אב... פון דער ווייטען הערט מען נור דאס געקוואקעריי פון פרעש.

און דארט ווייט שטארט עפעס אין דער לופט... עס קומט וואס א מאל שארפער ארויס, נאר וואס — ווייס איך נאך ניט. א הונד בילט... דערנאך געהט אן אויסגעצויגענער „מע" בלשון רבים. קיה געהען אהיים זיך מעלקען... גרויסע געלע פלעקען בעוועגען זיך... מעעע...

א פויערטע מיט א צווייגעל געהט נאך.

צוויי אידען געהען אויפ׳ן וועג, האלטען זעקלעך אויף די פלייצעס, שטעקלעך אין די הענד און געהען.

טונקעל ווערט. היימיש איז אַלץ אַזוי ווי ביי דער מאַמען אין דער היים.

אַט שטעהט אַ פוהר פאַר אַ הייזעל, אַ קעלבעל ליעגט אויף די פוהר און שרייט, אינגלעך שטעהן פאַר'ן הייזעל און פרעהען זיך מיט די פערד.

די צוויי אידען קומען אָן, שטעלען זיך אָב ביי דער פוהר און רעדען עפּעס מיט דעם פויער. איינער טאַפּט דאָס קעלבעל וואָס איז אויף דער פוהר און דינגט עס. דער פויער האלט אַ פּיפּקע אין מויל און לאָזט געדיכטען רויך אַרויס, און לאַכט.

דער הימעל איז שוין טונקעל; קליינע שטערען זעהען אויס — ווי ליכטיגע פענסטערלעך אין די שטיבלעך פאַר מלאכים, די לבנה — ווי אַ גרויס פענסטער אין זיין ליעבען נאָמענס פּאַלאַץ... און גאָר אין עק, ווייט, ווייט, פערזינקט דאָס לעצטע ביסעל רויטקייט און ווערט פערטרונקען אין אפשר גאַנצע מחנות פערבלאָנדזשעטע טונקעל־בלויע וואָלקען... אָדער ווייס איך וואָס זיי זיינען?...

עס בעווייזען זיך שעמענעצער הייזלעך... ניעדריגע הייזלעך, איינס אָבגערוקט פון צווייטען, פּלאַץ איז ביליג! ווייבער זיצען אויף די שוועלען פאַר די טהירען און שמועסען. קינדער לויפען אַרום איבער'ן שטיינערנעם בריקעל פון איבער'ן אויסגעטריקענטען טייכעל פאַר די הייזער. אין מיטען מארק ליעגען גרויסע בינד שטרוי; אודאי נאָך אַ מארק־טאָג. אין אַ ברייטע „ליק“ צווישען צוויי הייזלעך שפּיעלען זיך חדר־אינגלעך אין זעלנער.

אָן איינפאָהר־הויז. אַ שילד מיט רויטע טראַנספּעראַנט־אותיות... אַ לעמפּעל רייכערט זיך פון הינטען, אויף אַ שוועל פון אַ געוועלב שטעהט אַ מיידעל מיט אויפגעקעמטע האָאר אין אַ ווייס פאַרטוכעל און קוקט אין גאַס אריין, וואו אַנדערע מיידלעך שפּאַציערען. זי קוקט צו דעם פעלדשערס שוועל געגענאיבער. דאָרט שטעהט אַ יונג, דער הוט אויף אַ שפּיץ „גרזיווע“, ער ווינקט צו איהר... קוק דערוויילן דרייצעהניעהריג מיידעלע; דיין זיווג לערנט זיך ערשט דאָס פּשט'ל צו „בר־מצוה“...

סאַמע ווייבער און קינדער — וואו זיינען די מענער?

— יתגדל ויתקדש... רייסט זיך פון בית־המדרש אַרויס! דאָרט זיינען זיי.

„אמן יהא שמיה רבא...“ ענטפערט דער עולם מיט א רעש.

און טהייל ווייבער אויף די שוועלען ווישען זיך די הענד אָן די וענד און זאָגען: אמן, יהא שמיה רבא...

שעמענעץ דאווענט!

די נאַכט איז צוגעפאַלען. זיכער און שטיל שטעהען די קליינע הייזלעך ארום מארק, זיי זעהען מיר אויס, ווי אַלטע ווייבער מיט שטריק-נאָדלען אין די הענד וואס האבען זיך פערזאמעלט אין א גרויסע שוהל און ווארטען, די זאָגערין זאָל קומען, די זאָגערין מיט ברילען אויף דער נאָז, מיט'ן פעקעל תחנות אין דער האנד...

אָבער א לבנה האָט שעמענעץ.

טונקעל איז דער הימעל, מיט די שטערען ווי מיט ליכטיגען מאָן בעשיט, אין מיטען שניידט זיך אויס א ריכטיגע לבנה, טאקע יהושוע'ס פנים, אָהן אַן איינציגע פּגימה'לע, די שכינה שיינט אויפ'ן הייליגען פנים... און זי קוקט אראָב, די לבנה, אויף איהר ליעבע „כנסת ישראל“ און שמייכעלט צו איהר, איהר כנסת ישראל דאווענט.

און הינטער מיר פרעגט א יונגע שטימע:

— מעג מען דען קוקען אין דער לבנה אריין? יא, מען מעג?

איך קוק מיך אום. א פּאָאר גרויסע קינדישע אויגען אין א בלאַס דאַר פּנים'ל.

— יא, מען מעג קוקען, יא מען מעג?

און איך טראַכט מיר: די שעמענעצער לבנה איז אפשר דעריבער אזוי קלאָר, אזוי הייליג, אזוי ריין, ווייל קיינער קוקט ניט אויף איהר...

מחלוקת אין קארטשעוו

דער וועג קיין קארטשעוו לאזט זיך אין א טהאל אראב. פון אלע זייטען לאזען זיך מיט אין דעם זעלבען טהאל אראב לאנגע בייטען ערד, טייל נאך שווארצע, ערשט בעאקערטע; פון א טייל בייטען הויבען שוין אן גרינע קערענדלעך שמייכלענדיג די קעפ ארויסצושטעקען, און זיי שמייכלען און ווינקען אזוי שעהן פון דערווייטענס; און טייל בייטען זיינען שוין אין גאנצען מיט גראז בעוואקסען. פון דער אנדערער זייט שטעדטעל זעהט זיך, ווי עס ציהט זיך פון טהאל בארג - ארויף א זאמדיגער וועג, פוןביידע זייטען מיט בעפלאנצטע בוימער. צוזאמען מיט דעם וועג ציהען זיך מיט אין דער הויך די לאנגע, טייל נאך שווארצע, טייל שוין בעגראזטע, און טייל שוין גאר אין גאנצען מיט הויכע גראזען בעוואקסענע בייטען און מישען זיך דארט אלע צוזאמען, ביז זיי ווערען אין גאנצען פון דער ווייטען פערשוואונדען פון דער אויג. איבער דעם אלעם שפרייט זיך אויס פון אויבען א גאנץ לאנגער און א גאנץ ברייטער ליכטיגער הימעל, אין וועלכען גרויע וואלקענדלעך באדען זיך און טוקען זיך.

אונטען אין דעם טהאל אויף א קליינעם פלאץ, הארט ביי א וואסער'ל פון איין זייט, הארט ביי א וועלד'ל פון א צווייטער זייט, זיינען צושאטען איינצעלנע הייזלעך, די דעכער זיינען איינס צוגענייגט צום צווייטען, — דאס איז דאס שטעדטעל ק א ר ט ש ע ו ו, א עיר ואם בישראל. קוקענדיג אויף דעם הימעל, וואס פערשפרייט זיך איבער דעם שטעדטעל, ווי א גאנץ ברייטע און אונענדליכע חופה איבער א קליינעם שווארצען פונקט, וואס איז פערטרונקען אין א גרינעם גראזעדיגען ים, דאכט זיך, אז דער הימעל פערגעסט עפעס קארטשעוו. קארטשעוו איז א פונקט, פערפלעקט אויף דעם אויבער־דעק פון זיין כלה — די ערד. נור קארטשעוו טראכט ביי זיך ניט אזוי, דער הימעל שיצט איבער איהר מיט א בעזונדער געטריישאפט און ליעבע. קארטשעוו איז

טאָקע אַ קליין שוואַרץ פּלעקעל, וואָס איז אויסגעמאָלט אויף דער ערד, און איבער דעם דאָזיגען פּלעקעל שיצט דער הימעל מיט גרויס רחמים און לאָזט זיך איבער איהם אַראָב אַזוי ווייך און גלעטענדיג, וואָס אַמאָל ניעדריגער און ניעדריגער.

דאַכט זיך דער הימעל שיצט אויף אַזוי ווייך, אַזוי געטריי איבער דעם נאָהענטען וועלדעל, ווי איבער קאַרטשעוו — ער בעשטעהט דאָך נור פון בוימער, וואָס שטעהען וואַרטענדיג, ביז מען וועט זיי אָבהאַקען און פערברענען אין פייער אין קאַרטשעוו גופא...?

און קאַרטשעוו אָבער — דער הימעל איז נור דירעקט צוליעב איהר: זי האָט אויף איהר גוט־אָרט דריי הייליגע צדיקים בעגראָבען, איהר שוהל, בית־המדרש, חוץ שטיבלעך און פּריוואַט מנינים, וועלכע שפּאַלטען דורך דעם הימעל דריי מאָל אַ טאָג.

נאָך מעהר איז די קאַרטשעווער קהלה בעריהמט מיט איהר נחלה'שאַפט, יעדער מענש אין קאַרטשעוו מוז זיין אייגענע נחלה האָבען — זיין שטוב, כאָטש זיין אייגען ווענדטעל.

עס זאָל דיר ניט וואונדערען, ווען דו געפינסט קאַרטשעווער הייזלעך פערשיעדען־פאַרביג אָבגעמאָלט: איין שטיקעל וואַנד רויט, דאָס צווייטע שטיקעל וויים־אָבגעמאָלט, פון דעם דריטען שטיקעל וואַנד זעהט מען אַרויס די שטיקלעך האָלץ, וואָס זיינען אין דער לענג און אין דער ברייט צוזאַמענגעקלאַפּט (אודאי אַ טייל פון אַן אביון). דער דאַך איז אויך ניט אומעטום גלייך. איין שטיבעל־דאַך איז בעשלאָגען מיט שינדלען, דאָס צווייטע איז געדעקט מיט שטרוי, דאָס דריטע מיט בלעך, אַ טייל איז גאָר אין גאַנצען אָפּען. דאָס איז ניט פון שעהנקייט וועגען — געה, זיי מוחל, און לייען איבער די נעמען, וועלכע זיינען אָנגעשריבען אויף דעם בלעכעל, וואָס איז אָנגעקלאַפּט פאַר דעם הויז, און וועסט געוואָהר ווערען, פאַר וואָס עס איז אַזוי:

נומער 3.

חצקעל מענדעלאָוויטש,
ישעיה וואַרשאַווסקי,
זרח פייגענשטאָק,
גדליה גוטמאַן,
און אַזוי ווייטער...

שעהן איז צו זעהן אין דער פריה, ווען די בעלי־בתים פון די

שטיבלעך לאָזען זיך אַרויס, יעדער זיין שטיקעל גאַס פאַר זיין הויז אָבצוקעהרען.

חצקעל קעהרט אַוועק זיין שטיקעל רינשטאָק, ישעיה זיין שטיקעל און זרח זיינס, נאָר תמיד בלייבט איבער צווישען איין טייל רינשטאָק און דעם צווייטען אַ שטיקעל ניט ריין געמאַכט. דער סטראַזשניק קומט אָן, זרח שרייט: איך האָב דאָס מייניגע אַוועקגעקעהרט, גדליה: דאָס שטיקעל געהערט צו דיר, חצקעל מאַכט זיך גאָר אין גאַנצען פון שטוב אַרויס.

און דער סטראַזשניק נעהמט אַרויס דאָס ביכעל, האַלט דעם בלייַשטיפט אין דער האַנד און דריידעלט מיט דער האַנד אַרום און אַרום, ציקעלט זיך עפּעס אַן אות צו מאַכען און קוקט דערווייל מיט איין אויג אויף די בעלי־בתים, וואָס האַלטען די בעזעמס אין דער האַנד און קריעגען זיך.

— געה גיעב איהם אַ אידער (אַ צעהנער), לאָז איהם ניט כתב'ע־נען (פערשרייבען) — שרייט זרח.

— איך זאָל געהען? — שרייט חצקעל — וואָס איז עס מיין געשעפט? געה צוברעך הענד און פיס!

— ביים גרינעם טיש וועסטו שוין אַזאַ בריה ניט זיין — וואָרענט איהם ישעיה.

— גרין און געל זאָל דיר דיין טרפה פּרצוף ווערען, רבונו של עולם פון הימעל, — בעקומט ער אַן ענטפער פון חצקעל'ס ווייב, וואָס שטעקט די שלאָפהויב אַרויס פון דורך אַ פענסטער אין דער הויף.

דער סוף איז: מען לעגט זיך צוזאַמען, יעדער גיט אַ פיערער און מען טראָגט עס צו דעם סטראַזשניק.

דער לעצטער שפּייט אויס, הייסט מיט אַ בייזערדיגער שטימע אויסקעהרען, געבענדיג צו פערשטעהן, אַז מיט דעם איז מען נאָך ניט יוצא, און אַריינלעגענדיג די פּאָאַר גראָשען אין קעשענע געהט ער אַוועק ווייטער.

אַ בעשטענדיגע מחלוקה אין קאָרטשעוו איז צווישען לייבעל דעם מלמד און בערעל דעם פוהרמאַן.

די מעשה איז אַזוי:

אַמאָל האָבען זיי ביידע געהאַט צוויי איינגעפאַלענע שטיבלעך

אונטער איין דעכעל, אַ ירושה פון זייערע עלטערן. געוואוינט האָבען זיי ביידע ניט דאָרט, איינס, די פּאָליציע האָט ניט געלאָזט, ווייל זי האָט פערלאַנגט, מען זאָל די חורבה צוואווארפען, נאָר ווען זי וואָלט אפילו יא מתיר געווען, וואָלטען זיי סיי־ווי־סיי דאָרטען ניט געוואוינט: דער דאַך איז אַראָבגעריסען, די ווענדטלעך שאָקלען זיך, און אַריינציהענדיג זיך דאָרט, אויסער וואָס מען דאַרף אַריינלעגען געלד, צורעכט צו מאַכען די חורבה (וואָס ניט ביידע זיינען עם אימשטאַנד), וואָלטען זיי נאָך דערמיט איינגעשטעלט זייער לעבען און זייערע קינדער׳ס לעבען, און אַזוי האָט זיך לייבעל מלמד וואו ערגעץ אַנדערש זיין חדר און בערעל וואו אַנדערש זיין שטיבעל. און די בעלי־בתים לעבען צווישען זיך אין שלום. טרעפט מען זיך אַמאָל צוזאַמען אין בית־המדרש אין אַ שבת פאַר־נאַכט, געהט בערעל דער פוהרמאַן צו צו לייבעל׳ן און לאָזט אַראָב זיין דיקע בעשמוצטע האַנד אויף לייבעל׳ס אויסגעמאָגערטען רוקען, וואָס האַלט תמיד אין איין ציטערען.

— נו, לייבעל, וואָס הערט מען עפּעס מכח אונזער נחלה?

לייבעל קעהרט זיך אום, ברומט אונטער די נאָז, פאַר זיך:

— גראָבער יונג.

וואָס טהוט דער יצר הרע, וואָס לאָקערט אויף די כנסת ישראל צו פערשפּרייטען קריעג צווישען זיי? שיקט ער אָן אַ פייער אויף קאַר־טשעוו. דאָס פייער לעקט אָב די נחלה פון אונזערע ביידע העלדען, און לאָזט איבער אַ „כותל מערבי״, אַ געדעכעניש פון דעם חורבן.

אַרום זעהט מען אַרום שוואַרצע, האַלב־איינגעפאַלענע קוימענס, וואָס שטעהען ווי אָבגעשאָפטע שמשים און צווישען די קוימענס שטעהט זיך איינגעקאָרטשעט אַ ניעדריג שוואַרץ ווענדטעל, צוזאַמענגעקלאָפּט פון אַ פּאָאַר פערברענטע ברעטלעך. די קוימענס זיינען באַלד צוריק בעמויערט געוואָרען, קאַרטשעוו איז צוריק — קאַרטשעוו, און נור דאָס פלויטעל שטעהט אַ געדעכעניש פון דער שרפה.

קריעגען זיך איבער דעם פלייטעל די צוויי בעלי־בתים — לייבעל מלמד און בערעל פוהרמאַן.

לייבעל ווייזט אויף מיט ראיות און פערשיעדענע פשט׳לעך, אַז דאָס פלויטעל איז אַ ווענדטעל פון זיין שטוב. ער דערקענט נאָך אפילו די צוועקעס, וואָס ער האָט אַריינגעקלאָפּט אין וואַנד אויפצוהענגען דעם זייגער און די אַטלעסענע קאַפּאָטע; ער דערקענט דעם צוואָק, וואָס אויף

איהם האָט ער געהאַט הענגען דעם טלית און תפילין — ער איז נאָך אביסעל איינגעבויגען. בערעל טענה'ט אָבער: ער ווייסט, אז דאָס פלויטעל איז א ווענדטעל פון זיין שטוב; קיין ראיות וויל ער ניט ברענגען — לערנען קען ער ניט.

געהען זיי ביידע צום רב. דער רב מאַכט א פשרה: וואוינען דאָרט קען מען דאָך סיי־ווי־סיי ניט, אלא מה, צו וואָס קען נוצען דאָס פלויטעל? נור אויף א וואנד צו א סוכה, און א סוכה דארפען זיי דאָך ביידע — לאָז דאָס פלויטעל שטעהן אויף סכות, און לאָזען זיי זיך ביידע דאָרט א סוכה מאַכען.

טענה'ט אָבער בערעל: לאָ, ער דארף דאָס פלויטעל אויף א שטאָל פאר זיין פערד. א גראָבער יונג איז ער און ווייס אפילו ניט צו זאָגען קיין להבדיל צווישען א סוכה און א שטאָל.

לייבעל מלמד ווערט אויפגעבראַכט: זיין נחלה, זיין פאָטער האָט דאָרט געוואוינט, זיין זיידע — זיין עלטער־זיידע, פון דעם פלויטעל מאַכען א שטאָל? ניין, אום לעבען זאָל עס איהם געהן.

בערעל פיהרט אוועק אהין צום פלויטעל א גוי מיט א זעג און א האַק, נעהמט דער גוי אַרויס א שטריקעל און הויבט אָן דאָס פלויטעל צו מעסטען, ווערט דערפון געוואָהר לייבעל מלמד, קומט ער אָן צו לויפען. און ער פערשטעלט דאָס פלויטעל מיט ביידע פאָלעס און לאָזט ניט מעסטען.

— געהסט אוועק, איך צוהאַק דיר דאָ דעם קאָפּ — שרייט בערעל.

— לאָזט מיך צו צו דעם עוכר, לאָזט מיך, איך וועל איהם קורע בדג זיין — שרייט לייבעל.

יוסקע לאָבוס, א באָרפוסער און נאַקעטער יונג מיט א צוריסען היטעל, שטעהט דערביי און קוקט.

— ווער האַלט איהם דען צו? לאָזט איהם, לאָזט איהם, — און ווינקט מיט אַן אויג צו בערל'ען: — נעהם איהם.

עס ווערט א קריעגעריי, אידען קומען זיך צונויף, מען מישט זיך אריין, מען רייסט אוועק בערל'ען פון איין זייט, לייבעל'ן פון דער צוויי־טער זייט, און דער גוי געהט צוריק אהיים מיט דער זעג.

דער מלמד הויבט אָבער אָן צו פערנאַכלעסיגען זיין מלמדות, געהט א גאַנצען טאָג אַרום און קלערט וועגען דער נחלה, און וואו ער זעהט א גוי פערבייגעהן מיט א האַק אויף דער פלייצע קלאַפּט איהם

דאָס האַרץ און ער געהט איהם נאָך, קוקט אויב ער געהט ניט אַהין צו זיין פּלויטעל.

טיילמאָל, ליעגענדיג ביינאַכט אין בעט, כאַפּט זיך דער מלמד אויף. טהוט זיך אָן דעם שלאָפראָק און לויפט אַהין צום פּלויטעל. עס דאַכט זיך איהם אַלץ, אז בערעל שטעהט מיט א האַק פאַר דעם פּלויטעל און צולעגט עס, און מאַכט זיך פון איהם א שטאָל.

זיין ווייב שרייט: גזלן, קוילעסט דאָך מיך מיט די קינדער אוועק, לאָז געהן א כפרה בערעל מיט'ן פּלויטעל אין איינעם. וואָס האָסטו דען דערפון?

— חצופה, מיין טאַטען'ס!...

און א גאַנצען טאָג דרעהט זיך לייבעל ארויף און אראָב פאַר דעם פּלויטעל, כאַפּט אָן יעדען פערבייגעהער, נעהמט איהם אָן פאַר די לאַצען און גיט איהם צו פערשטעהן, מאַכענדיג מיט די פינגער:

— זעה, והא ראיה, אז דאָס פּלויטעל איז מיינס — זעה, דאָ איז געוועזען אונזער שטיבעל, דאָס פּלויטעל איז טאַקע געוועזען די מזרח־וואַנד, פלעג איך אַמאָל אין דער היים מנחה דאַווענען, שטעל איך מיך אַניעדער ביי דעם ווענדטעל טאַקע ביי'ם פּלויטעל, אָט דערקען איך נאָך די צוועקעס, וואָס איך האָב זיי אַליין אריינגעשלאָגען.

און ווען דו געהסט אזוי ביי־נאַכט איינער אַליין אין די גאַסען פון קאָרטשעוו, זעהסטו ווי אויבען אין דער הויך שפּיעגעלט זיך אָב די לבנה און קוקט טרויעריג און ערנסט אראָב אויף די ניעדריגע הייזלעך, און אונטער א קליין ניעדריג שוואַרץ פּלויטעל, וואָס זעהט אויס ווי א שוואַרצער פלעק, ליעגט עפּעס ווער איינגעטוליעט דעם קאָפּ צוגענייגט צום פּלויטעל און שלאָפט. די בלייכע לבנה קוקט אראָב צו איהם, בעלויכטענדיג עטוואָס טרויעריג זיין קאַלטען קערפּער, וואָס איז אַרומגעוויקעלט אין א לייכטען כאַלאַטעל. דאָס איז לייבעל דער מלמד, ער היט אָב זיין ירושה.

צו וואס?

א פינף, זעקס יאָהר צוריק — האָט זיך בעוויעזען אויף דער גאַס א נייער סטראַזשניק, וואָס איז נאָך ניט געוועהנט געווען מיט די מנהגים פון דער גאַס. געהט ער זיך אמאָל ארוים זונטאָג אין דער גאַס אריין שפּאַצירען, און דערזעהט פון דער ווייטענס, ווי חיים נחום מאַנדריק רופט פריי און פראַנק אין זיין געוועלב אריין קונים גאַנצע 5 מינוט פאַר צוועלף אזייגער! נעהמט ער, דער סטראַזשניק, און פערשרייבט מאַנדריק'ן אין ביכעל אריין. דערפון ווערט א פּראָטאָקאָל, און דער פּראָטאָקאָל געהט אין סאָנד (געריכט) אריין. מאַנדריק איז דערווייל מיט'ן סטראַזשניק חבר און „כל ולך" געוואָרען. דער סטראַזשניק איז דערווייל מעהר „תושב" געוואָרען אין גאַס, און האָט זיך אויסגעלערענט און געקענט אויסווענינג אלע מנהגים פון גאַס, — פּראָטאָקאָל אָבער בלייבט פּראָטאָקאָל און מאַנדריק כאַפּט א פּסק: 25 רובעל קנס, אָדער 5 טעג קאָזע. לאַכט ער, מאַנדריק. 25 רובעל פאַר 5 טעג, ער וואָלט יעדע וואָך אזא געשעפט געמאַכט! און פאַר וואָס זאָל עס מאַנדריק ניט וועלען פערדיענען 5 רובעל א טאָג? האָט ער גענומען אויף זיך די „קאָזע". און דער וואָיט האָט שוין געשריעבען וואו מען דאַרף, אז מאַנדריק קען ניט צאָהלען. אָבער ניט אזוי געשווינד זעצט מען מאַנדריק'ן אריין! עס געהט איבער א צייט, מאַנדריק האָט שוין אָן דער גאַנצער מעשה פערגעסען, בעוויזט זיך פּלוצלינג דער סטראַזשניק. וואָס איז? מען רופט מאַנדריק'ן צום וואָיט. וואָס איז? וואָס וויל דער וואָיט? גאָר נישט. נור דער שרייבער לעזט איהם פאַר עפּעס אלטע חטאים מיט פינף טעג זיצען.

מאַנדריק דערמאָנט זיך. פון דעסטוועגען — מאַלע וואָס — איילט אייך ניט אזוי, זאָגט ער, דערווייל האָב איך קיין צייט ניט.... אנדערע געשעפטען, — איך מאַך א ברית די וואָך! — דער שרייבער איז דוקא ניט קיין שלעכטער, לעגט ער די פּאַפּירען אוועק, ווערען זיי

ערגעץ אין דער אַלטער שאַפּע פֿערפּאַלען, ליעגען זיי אָב אַ יאָהר צוויי, דריי. — מאַנדריק האָט ווייטער פֿערגעסען. ער האָט שוין לאַנג פֿערגעסען! און אַז ער דערמאָנט זיך אַמאָל — האָבען דערוויל יענע פֿערגעסען!

אַז מען דערמאָנט איהם דערין אין בית־המדרש, לאַכט ער: — זיי האָבען פֿערגעסען, ברידער, ווי אין פּאַר־אַ־יאָהריגען שנעע. מען מאָהנט מיך גאָר נישט!

וואָס געשריעבען און גע'חתמ'עט איז אָבער געשריעבען און גע'חתמ'עט... און פּאַר זייערם אַ יום־טוב, אַז מען איז געגאַנגען רוימען אין דער „גמינע", געפֿינט מען מאַנדריק'ס עסק אונטער דער שאַפּע.

און באַלד נאָך דער חנ'ע, אין אַ שעהנעם פֿריה־מאָרגען, ווען מאַנדריק דערהויבט זיך נאָכ'ן אָנבייסען און וויל אַרויסגעהן, ווי נעכטען און אייערנעכטען, עפֿענען דאָס געוועלב, פֿאַלט אַריין זשענזשע דער „שמש" פֿון גמינע מיט נאָך עפּעס אַ מין „לאַ־יחרץ'ל" אין אַ קאַפּעליוש מיט קאַנטען, — און מען בעט שעהן, מאַנדריק זאָל מוחל זיין אין קאָזע אַריין.

און עס העלפֿט ניט קיין „רביניו" און קיין „בעביניו"; מאַנדריק האָט מאָרגען אַ וועקסעלע צו צאָהלען, איבערמאָרגען פֿאַלט דער גרויסער יאַריד, — שריי „חי וקיים", אַז מען איז אין גלות!

די מאַנדריקאָווע איז צוגעפֿאַלען צום וואַיט מיט'ן קליינעם קינד אויף דער האַנד: גוואַלד, פּאַניע וואַיצע, זע'מיר דאָך עפּעס היימישע מענשען... סטייטש?

— עס העלפֿט ניט! די „בומאַגעס" זיינען צוגעשיקט געוואָרען פֿון „אויעזד", דער וואַיט איז גאָר ניט שולדיג.

די שטאָדט'ס קאָזע איז הינטער דער קאַנצעלאַריע פֿון דער גמינע, אין „קאַלער'ס" הויז, דאָס שעהנסטע און געזינדסטע הויז אין מאַרק. און די צוויי פֿענסטער, מיט די אייזערנע גראַטען קוקען זיך שעהן אין מאַרק אַריין, גלייך זיי וואָלטען גאָר קיין קאָזע־פֿענסטער ניט געוועזען.

און אויף יענער זייט מאַרק, פּונקט קעגענאיבער דער קאָזע, איז טאַקע מאַנדריק'ס געוועלב. שטעהט מאַנדריק אין קאָזע ביים פֿענסטער און קוקט אַריבער אין זיין געוועלב אַריין, צעהלט ער די קונים אין זיין געוועלב, און לויט דעם פּעקעל, וואָס דער קונה טראָגט אַרויס, בערע־

בענט ער די קאסע אין שופלאד. טיילמאל קומט א קונה פון געוועלב ארויס מיט ליידיגע הענד; דער עלטערער זוהן מאנדריק'ס לויפט איהם נאך און רופט איהם צוריק אין געוועלב אריין, — העלפט איהם מאנ־דריק דורכ'ן פענסטער צו. רופט ער: זייט מוחל, זייט מוחל, א נייער סארט פון ווארשא!

איז אין געוועלב קיין קונים ניטא, האט ער ניט וואס צו טהון, וויל ער ניט „באלעמוטשען", כאפט ער ארויס דאס תהלים'ל פון בוזעם, פונקט ווי אין געוועלב צווישען איין קונה און צווייטע, שלינגט ער איין א קאפיטעל תהלים, — א לייזונג אויף יענער וועלט אין דער מיט, דערזעהט ער דורכ'ן פענסטער יואל דוד'ן, טראכט ער וו[illegible]ען א גמילות־חסד, א וועקסעלע צו צאהלען, און רופט:

— יואל דוד! יואל דוד! — און אז דער וויסטער יואל דוד (א מעבעל הענדלער) דערהערט, אז מען רופט פון קאזע, געהט ער צו.

— הא! חיים נחום, פאר וואס? — און דערלאנגט איהם דעם גוט־מארגען דורך די גראטען.

— גוט־יאהר! — ענטפערט מאנדריק. — טאקע יענע מעשה... האבען זיך היינט דערמאנט, א שווארץ יאהר אויף זיי... זאג נור, האסט ניט א 25גער אויף א פאאר טעג? איך דארף דארט א וועקסעלע צו צאהלען, עס זאל זיי אזוי דער קאפ שטעהן צום טאנצען, ווי מיינער צום זיצען....

— דארט אויך, א פנים, ניט פאראן קיין שבחה, הא? — מאכט יואל דוד, און געהט אוועק אהן א קלארע תשובה וועגען גמילת חסד.

דערזעהט דערווייל מאנדריק, אז א פויער פיהרט א וועגעלע תבואה אין מארק אריין צו פערקויפען, שרייט ער אויס: — העי, העי! סלוכאי, סלוכאיטשע!

— הא? וואס? — דערשרעקט זיך א ביסעל דער פויער. און מאנדריק שרייט איהם ארויס:

— האסט מיך ניט דערקענט, סטעפאן! דאס בין איך דאך, ווייז מיר נור אהער א פראבקע.

— איי, דו איד, דו מאשעניק, אזוי לאנג געהט דער קרוג צום וואסער, ביז דאס אויער ברעכט זיך אב — זאגט דער פויער, און דער־לאנגט איהם דאך די פראבקע דורך די גראטעס.

— האב ניט קיין מורא! דיך וועל איך שוין ניט נארען —

ענטפערט מאַנדריק, אַרויסשטעקענדיג די האַנד דורך דער גראַטע נאָך דער פּראָבע. — און וויפיעל ווילסטו עס פאַר די „זשאַרנעס“ ?

— צו אַכט און צוואַנציג גילדען.

— טאַקע, אַ וואַ ! דו מיינסט, אַז איך זיץ אין קאָזע, מעג מען שוין לאַכען אויס מיר ? נאַ, זעה, וואָס איך גיב דיר !

און מאַנדריק נעהמט אַרויס געלד און הויבט אָן אויסצוצעהלען דעם פּויער אויפ'ן פּענסטער.

— וואָס רעדסטו מיט איהם, ער זיצט דאָך אין קאָזע ! — מאַכט צום פּויער בערעל פּאַקטער, אָנקומענדיג צו דער פוהר און אָננעהמענדיג די פּערד פאַר די לייצען.

— מיין תבואה ! — שרייט מאַנדריק — געקויפט !

— געה אַרויס און נעהם זי ! — ענטפערט בערעל, אָוועקפיהרענדיג דעם וואָגען.

— וואַרט גנב ! — שרייט אויס מאַנדריק — ווערסט דיך אַ שוואַרץ יאָהר אויסריכטען. געה איך אַרויס צו דיר, ברעך איך דיר האַלז און נאַקען.

— אדרבא, נו, קום אַרויס, אדרבא, פּרואוו אמאָל ! — רייצט זיך מיט איהם בערעל שוין פון דער ווייטען.

— אויסגעריסען זאָלסטו ווערען, רבונו של עולם ! פאַר וואָס קומט דאָס מיר ? — און מאַנדריק נעהמט זיך צוריק צום תהלים'ל.

נאָכ'ן אָנבייסען לאָזען זיך די קעסט־קינדער, וואָס האַנדלען שוין אַ ביסעל אין מאַרק, אויף דער גאַס אַרויס. געוועהנליך איז די „בערזע“ אין לאַנגע גאַס געוועלב, קעגענאיבער דער פּוילישער צוקערניע. היינט, — מאַנדריק'ן צוליעב, — פערזאַמעלט מען זיך פאַר די פּענסטער פון קאָזע.

— גוט־מאָרגען, חיים נחום, וואָס איז עס די מעשה ?

— זיי זאָלען אַזוי וויסען פון זייערע הענד און פיס. אַ מעשה פון פינף יאָהר צוריק.

די אידעלעך מיט די שטעקלעך אין די הענד קומען זיך צוזאַמען. מען הויבט אָן שמועסען פון געשעפט. מאַנדריק שיט דורך די גראַטען אַ פּאָאַר גלייכווערטלעך, ווי זיין שטייגער איז. עס ווערט היימלעך, מען פערגעסט גאַר, אַז מען שטעהט פאַר אַ קאָזע.

—זונדעל האָט אין שעלעץ געקויפט פאַר 2.80—דערצעהלט איינער א נייעס.

— פּלאַצען זאָל ער! די גאַנצע וועלט איז איהם ווינציג! — געהט אַ צווייטער צו.

קעגנאיבער קומט מאַנדריק'ס עלטסטער זוהן ארויס פון געוועלב, שטעלט זיך אויף דער שוועל און שרייט אריבער:

— טאַטע, טאַטע, מנשה גיט פאַר'ן ווייץ 3.20! זאָל איך?

— מנשה? ניין. איך קען נישט; אויף מיין עהרליך וואָרט, כ'קען נישט, — שווערט זיך מאַנדריק אנטקעגען.

דער עולם שטעהט און שמועסט, מאַנדריק לעגט זיך אָן בעל־בתיש אויפ'ן פענסטער. קויפט דורך די גראַטען ביי ר' יחיאל'ן פינף זעקלעך ווייץ, צו דריי רובעל. עס מישט זיך אריין א מעקלער, כאַפּט א צווייער־גילדען, און לויפט אַהיים אַבטראָגען דעם ווייב.

א בעל־הבית זאָגט א גוטען טאָג און רוקט זיך אָב פון רעדעל.

— ווי ער איילט זיך צו דער אכילה...— זאָגט מען איהם נאָך.

דער שטאָדט־זייגער קלינגט דריי. אין דער גאַס הויבען זיך אָן צו בעווייזען חדר־אינגלעך, וואָס לאָזען זיך פאַרלעכווייז אַהיים.

— צייט צום וואַרימעם! — רופט זיך אָן א צווייטער יונגער־מאַנטשיק, און געהט זיך אויף זיין וועג.

— מיינע וועט מיך באַלד מקבל־פּנים זיין — רופט זיך אָן מאַנ־דריק, פערגעסענדיג, וואו ער איז, און מאַכט א בעוועגונג, וועלענדיג מיטגעהן מיט דער חברה.

דער עולם לאַכט און צוגעהט זיך. מאַנדריק בלייבט אליין. ער דרעהט זיך אוים הינטער זיך. — דאָרט, ערגעץ אין א שוואַרץ ווינקעלע, ביי'ם אויווען, ליעגט אויף א בערגעל מיסט „פּריץ" דער שטאָדט־שכור און שלאָפט.

מאַנדריק שאָקעלט זיך אָב און דרעהט זיך צוריק איבער צום מאַרק.

ער דערזעהט זיין שלמה'ן געהן פון חדר.

— שלמה, שלמה! — שרייט ער אויפ'ן אינגעל, וואָס שטיפּט מיט חברה אויפ'ן וועג אַהיים.

— וואָס וויל דער טאַטע? — פרעגט דער אינגעל, צולויפענדיג צו דער „קאָזע".

— געה אהיים, זאָג דער מאַמע'ן, זי זאָל מיר שיקען ווארימעס.
— גוט, טאַטע; נור דער רבי האָט געבעטען מלמד־געלד.
— געה, געה! איך וועל דיר שוין געבען.
דער אינגעל יאָגט זיך אהיים.
שלמה'לע לויפט אריין אין שטוב. אין א רגע אָרום בעווייזט זיך די מאַנדריקאָווע אויף דער שוועל און דופט אריבער:
— באַלד, באַלד, עס קאָכט זיך שוין!
— מען האָט עפּעס היינט געלייזט? — פרעגט מאַנדריק.
— פּאַר דריי זעקלעך! — שרייט דער עלטערער זוהן פון געוועלב.
— אז איך בין נאַר נישטאָ, אז איך בין נאַר נישטאָ!
— האָסטו געדאַרפט זיין! — ענטפערט די מאַנדריקאָווע, וואָס געגעהנט שוין מיט'ן טעפּעל אין דער האנד צו דער „קאָזע“.
שלמה'לע קומט אָן נאָך דער מוטער מיט א שעפ וואסער פון פּלומפּ אין מיטען מארק. מאַנדריק נעהמט אריין דורך די גראַטען די שעפ און וואַשט זיך פון פענסטער ארוים. די מאַנדריקאָווע האָט דער־וויל דורך די גראַטען אויפ'ן קאָזע־פענסטער צום טיש געגרייט.
צווישען „שאו־ידיכם“ און „המוציא“ האָט מאַנדריק בעמערקט אין גאַס דעם וואָיט. ער גיט א ווינק צום ווייב, און ברומט: נו, נו.... זי האָט פערשטאַנען, איבערגעדרעהט זיך אין גאַס אריין, און פריינדליך צוגערופען דעם וואָיט צום פענסטער.
— א שעהן שטיקעל אָבגעטהון, האַ? — זאָגט מאַנדריק נאָך דער המוציא צום וואָיט. — מען נעהמט א טאַטען פון קינדער און מען מאַכט איהם צום נאַר, מען זעצט איהם אין „קאָזע“ אריין... וואָס מיינט איהר, איך האָב שוין גאָר ניט מעהר וואָס צו טהאָן, נור ביי אייך אין „קאָזע“ צו זיצען? וואָס? איך צאָהל אפשר קיין פּאַטענט ניט פּאַר'ן געוועלב? פיער רובעל א יאָהר צאָהל איך! און אז מען זעצט מיך איין, ווער וועט צאָהלען?
— מיר זיינען דאָך עפּעס היימישע מענשען! — חנפ'עט זיך אריין די מאַנדריקאָווע.
— וואָס זאָל איך טהאָן? ניט מיינע פּאַפּירען, איינגעשיקט פון דאָרט — פּאַר די „פּאַפּירען“ מוז איך אויך „דרך־ארץ“ האָבען — זאָגט דער וואָיט און וויל זיך געזעגענען...
— פּאַניע וואָיצע, פּאַניע וואָיצע — כאַפּט מאַנדריק אונטער

געשווינד — קען מען ניט בעקומען א פינף־און־צוואנציגער?...

— זאָל זי קומען, די מאַנדריקאָווע, וועלען מיר זעהן, — ענט־פערט דער וואָיט.

ביים דראַנג אין מיטען מארק שטעהט דער סטראַזשניק.

זייט מען האָט מאַנדריק'ן ארייגעזעצט, וויל ער זיך פאַר איהם ניט ווייזען; ער שעמט זיך איהם אין די אויגען אריינצוקוקען — ער געהט ניט צו. מאַנדריק דערזעהט איהם אָבער פון ווייטען, און גראַד דעמאָלט, ווען דער סטראַזשניק האָט צו דער קאָזע געקוקט. זייערע אויגען בעגעגענען זיך, ניט ווילענדיג, און מאַנדריק שאָקעלט, אויסמאַ־כענדיג די צייהן, מיט'ן קאָפּ אריבער צום סטראַזשניק: אַך, פאַניע! אַך, פאַניע!

פערפאַלען! דער סטראַזשניק האָט שוין געמוזט צוגעהן. ער קומט צו מיט א פערשעמטע מינע. און מאַנדריק פרעגט:

— אָבער צו וואָס האָט מען דאָס געדאַרפט? צו וואָס!

איבער דער גרענעץ

1.

דאָס שטעדטעל ליעגט אַ האַלבס אויפ'ן באַרג, און דער עק פון צווייטען האַלבען שטעדטעל גרייכט שוין אין וואַסער אַריין. און שטע־הענדיג אויפ'ן באַרג, פאַר'ן שוהל־פּלאַץ, קוקט מען גלייך אַריבער אויף יענער זייט וואַסער, וואו די פעלדער ציהען זיך ווייט אַוועק, און דאָרט אויף יענער זייט וואַסער ווערען זיי ערגעץ וואו פערבלאָנדזשעט, אַז גאָט איינער ווייסט וואו... און שטעהענדיג אויפ'ן באַרג, פאַר'ן שוהל־פּלאַץ, און אַראָבקוקענדיג אונטען אין וואַסער אַריין, דאָרט ווייט אין די פעלדער אַריבער, וואָס זיינען אויף יענער זייט וואַסער, ווילט זיך טיילמאָל אַ חדר־איינגעלע די הענד פערשפּרייטען, די פיס דערהויבען, און היידאַ.... אַ פליה אַריבער, ווייט אַוועק, איבער'ן וואַסער, ווייט אין די פעלדער אַריבער, פערבלאָנדזשעט מיט זיי אין איינעם צו ווערען, ווייט.... אַז, גאָט איינער ווייסט וואו...

געוועזען איז אַ טאָג אַ שעהנער און אַ פרעהליכער. די הימלען אויבען האָבען זיך געטהאָן דאָס זייעריגע, קיילעכדיג זיך פערשפּרייט, און האָבען מיט פיעל לייטזעליגקייט בעשיצט גאָט'ס וועלטעל אַזוי, ווי זיי זיינען געבאָטען געוואָרען פון ששת ימי בראשית אָן. און דאָס וואַסער האָט זיך אויך געטהאָן דאָס זייניגע, ווייט האָט עס זיך אויס־געגאָסען, איין וואַל האָט נאָכגעיאָגט דאָס צווייטע, די צווייטע האָט געכאַפּט די דריטע און האָט זיך אין איהר אַריינגעגאָסען. און אויס־געזעהן האָבען די וואַלען, ווי אַ שליח מיט אַ ראַפּאָרט קומט פון גאַנץ ווייט און געהט ערגעץ וואו, גאַנץ ווייט, און דערלעבט ניט זיין שליחות אויסצופיהרען, ער צוגיסט זיך און צוגעהט דערוויל אין וואַסער ; יאָגט איהם נאָך אַ צווייטער, צוגעהט ער אויך אין וואַסער, און אַ דריטער... און אַ פיערטער... און דאָס וואַסער שווימט ווייט אין דער וועלט

אריין... ביי דעם ברעג, אויפ'ן בארג, ווי א געטרייער בעל־הבית, שטעהט זיך דאס שטעדטעל, די ניעדריגע הייזלעך דערהויבען זיך, און קייטלען זיך אויפ'ן בארג ארויף. איין הייזעל שטעהט אויפ'ן צווייטען הייזעל'ס דעכעל. און בכלל זעהט אויס גאט'ס וועלטעל ווי א ליעבליך הויזגעזינד, וואס לעבט אין שלום, יעדער טהוט זיך דאס זייניגע. דער מאן קלאפט אויף דער מאשין און זינגט זיך זיין ליעדעל, דאס ווייב שטעהט ביי דער קיך, קאכט אב וויעטשערע און זינגט זיך איהר ליעדעל.

א דאנערשטאג נאך מיטאג. די קינדער זיינען פריהער פון דעם חדר אהיים געקומען, מען לאזט זיך צום וואסער אראב. אט שטעהט א אידענע ביי'ם ברעג און וואשט די קינדערלעך אויס לכבוד שבת. דאס קינד, א מיידעלע פון א יאהר זעקס, רייסט ארויס איהר נאסען, איינ־געזאפטען קאפ פון אונטער די מוטער'ס הענד און וויינט הויך. די אינגלעך שטיפען ארום אויף א לאדקע וואס שטעהט ביי'ם ברעג. איינער שטופט מיט דעם שיפלער פון דעם ברעג אב, און אט לאזט זיך די לאדקע אין וואסער. די קינדער שרייען און שאלען מיט גדולה, און אט קומט פון דער ווייטען א בערלינקע אן צו שווימען, און שווימט זיך רוהיג, פאמעלעך, ווי א שאטען דורך דאס שטעדטעל. פון דארט, פון דער ווייטען ווייזען זיך רויטע ספאדניצעס און נאקעטע פיס שטעהען אין וואסער, און נאקעטע הענד קלאפען אין ווייסע שטיקער וועש. א מיידעל שטעהט ביים ברעג און וואשט דאס געפעס אב, עס שווימט איהר א טעלערעל אוועק אין וואסער, זי וויינט, קומט אן א חדר־קונדס, ער לאזט שוין זיין לאנגע קאפאטקעלע אין וואסער נעצען און מיט'ן הוט שלעפט ער פון וואסער דאס אוועקגעשוואומענע טעלערעל ארויס. און אט קומט אויף דער לאדקע ר' חיים דוד און ברוך פישער צו־שווימען, מיט א גרויסע פולע נעץ פיש לכבוד שבת; און נאקעטע בני־יעקב'לעך אין די ארבע כנפות'לעך, אזוי ווי זיי וואלטען גאר קיין גלות־קינדער געווען, באדען זיך, און האדעווען זיך אין וואסער, ווי אמת'ע קינדער אויף דעם שוים פון אן אמת'ע מאמע. און דער ווינד בלאזט, פערשפרייט די לייוועגד אויף די לאדקע, לופטערט בערד, מאכט ציטערן פאות, און פאטשט מיט ציצית פון ארבע כנפות'לעך אין פנים אריין.

אביסעל אונטער דער שטאדט ציהען זיך אויס די הימלען זיכער, גיעסט זיך אויס דאס וואסער זיכער, אויף גאט'ס חסד געשיצט, און ביים

ברעג ליעגען אנדערע מענשען פון אן אנדער וואסער, א פארטיע „ליט־וואקעס“. יונג און אלט ליעגען זיי אויפ׳ן פעלד. פון דערווייטען זעהען זיך נור די בלעבענע טשייניקעס אנגעבונדען אויף די געפעק. עס ליעגט א אידענע אנגעלעהנט דעם קאפ אויף א קעסטעלע און איבער־געבענדיג א „כפרה“ די נאקעטע ברוסט דעם נאקעטען קינד, וואס ליעגט ביי איהר, ציהט זי איהר קאפ צום הימעל ארויף. די פערמאכטע אויגען בעטען שוין ניט, עס הייסט ווי זיי וואלטען צום בורא זאגען: ווילסט אזוי, טא זאל זיין אזוי...

עס זיצען די פאטערס אויף די געפעק זאכען; טהייל די קעפ אויף די הענד אנגעלעהנט און קלערען, טהייל גאר, — אזוי ווי עס וואלט זייער עסק ניט זיין, זיצען און שווייגען, ווארטענדיג אויף עפעס. ביים טאטען אויף דער ערד זיצט די מאמע און צוטהיילט די קליינע קינדער־לעך ברויט מיט אוגערקע, דער פאטער בייגט דעם קאפ פון די עסענדע קינדער אוועק און קוקט אין הימעל אריין. און דארט ביים ברעג וואסער שטעהט די עלטערע טאכטער און קוקט אויף די פליסענדע וועלען, און פון די אויגען רינען שטילע טרערען, און עס דאכט זיך, אז די ליפען שאקלען זיך.

און שטיל איז אין דער פארטיע. עס פרובירט צו רעדען א יונגער מאן עפעס מיט אן אלטען — דער לעצטער שווייגט. דער יונגער מאן רעדט ווייטער, דער לעצטער שווייגט אלץ.

עס לאזט זיך א אינגעלע, א ליטוואקעל א קליינס, פון דער פארטיע ארויס און גנב׳עט זיך צו צו די שטאדט־אינגלעך, וואס באדוועז אין די לאנגע קאפאטקעלעך, דארט אין דער גרויסער לאדקע וואס איז ביים ברעג וואסער. עס געהט דאס ליטוואק׳ל, געהט און קוקט זיך אום. לאזט זיך און כאפט זיך צוריק, און אט האט ער שוין אויך א פוס אין די לאדקע אריינגעשטעקט. נאר דארט אין דער פארטיע שטעהט א הויבע אידענע און ווינקט מיט שרעק אויף דעם אינגעלע, מאכט מיט׳ן פינגער: שלמה׳קע! און דאס ליטוואק׳ל געהט ברוגז׳דיג צו דער פארטיע צוריק, זעצט זיך צווישען די אידען און קוקט מיט בענקשאפט אויף די שפיעלענדע אינגעלעך, און שווייגט אויך.

פון אונטער דער ווינד־מיהל, וואס פערשטעלט די פארטיע פון מענשענס אויגען לאזט זיך עפעס א קליין מאגער אידעל ארויס מיט א געשווירען בערדיל און טראגט אנגעטהאן עפעס א מין דייטשען רעגענ־

מאנטעל, אונטען צונעפאטיעט, און א פיער־קאנטיג היטעלע, ער האלט א ביכעל אין דער האנד און שרייבט דעריין. נאך איהם לאזט זיך נאך פון אונטער דער ווינד־מיהל עפעס א הויכער סאלדאט מיט א רינגעלע אין אויער. עס רוימט זיך דער סאלדאט מיט דעם אידען אין דער שטיל. דער סאלדאט קוקט אויף די זיצענדע אידען און דאס אידעל שרייבט אין ביכעל, הינטער זיי געהט נאך א הויכער יונג. דאס פנים זיינס איז פערבונדען מיט א טוך, און ער האלט א גראבען שטעקען אין דער האנד, און דער יונג קלאפט וואוילעריש מיט'ן שטעקען אן דער פייכטער ערד.

אין דער פארטיע ווערט שטיל. עס בלייבען זיצען די וואנדערער אויף זייערע געפעק און שווייגען. עס קעהרט צוריק דאס מיידעל פון ברעג און זעצט זיך אין דער קאמפאניע. דאס קליינע ליטוואק'ל בעהאלט זיך אונטער דער מאמע'ס פארטוך און ציטערט. און די אימה'דיגע געזיכטער, און די אראבגעלאזטע אויגען רעדען עפעס אין דער שטיל: מיר זיינען גאר ניט שולדיג! גאר ניט שולדיג!

פון אונטער דער ווינד־מיהל ווייזט זיך ארויס א שטיק שווארצע קאפאטע, א האלב געזיכט, א האלבע בארד, א האלבער הוט און איין אויג בעאבאכטעט פון דערווייטען דעם איד מיט דעם רעגענמאנטעל. באלד ווייזט זיך פון אונטער דער ווינד־מיהל א האנד ארויס און ווינקט צו דער „פארטיע“, מאכענדיג ארויף און אראב.

די וואנדערער זיצען, קוקען איינער דעם צווייטען אן און שווייגען.

פארנאכט. א ווינד בלאזט, עס רודערט אויף די ליעגענדע, שטיל פליסענדע וועלען, און פון דערווייטען דאכט זיך, ווי אן אונגעהויערע חיה שווימט אין וואסער מיט לאנגע גרויסע וואסערדיגע קאלטענעס. די לייוואנד ווערען אויף די בערלינקעס אויפגעצויגען, ווי זיי גרייטען זיך עפעס אן צו עפעס א מלחמה. פון ערגעץ ווייט קומט אן א טראטווע צו שווימען און א פייערל ברענט זיך אויף דער טראטווע. און דארט איילט א מענש אויף א לאדקע צום ברעג, און ווייטער גיסט זיך דאס וואסער; עס גיסט זיך אוים געגענאיבער דעם טהוי־בעדעקטען הימעל, דער העלד האט זיך אבגעמאטערט און רוהט. און פון דעם בארג גלענ־צען אראב די קליינע זעקס ליכטלעך, וואס שטעהען אין קליינעם בית המדרש פאר'ן „עמוד“. טונקעל ווערט אויפ'ן וואסער, טונקעל ווערט

אויפ'ן הימעל און דאָס שטעדטעל הילט זיך אין טהוי־נעבעל איין און רוהט אויך. און פון דעם קליינעם בית־המדרש'ל לאָזט זיך אַ וויינענ־דיגער „והוא רחום" הערען, און די תפלה שוועבט אין דער לופטען, איבער דעם וואַסער, ווייט איבער די פעלדער... אַ קריאת־שמע לייענען איז עס פאַר'ן שלאָפען לעגען זיך פון דער גאַנצער וועלט...

2.

נאַכט איז געוואָרען, און שטיל איז ארום. דאָס וואַסער, ווי עס וואָלט זיך עפּעס אַ ברוגז מיט די חדר־איינגלעך געמאַכט, וואָס שטיפען דערמיט אַ גאַנצען טאָג אַרום, האָט זיך אין אַ טהוי־נעבעל איינגעהילט, עס הייסט אויף מענשען לשון: אין שטוב זיך ארייגעכאַפּט, די לאָדען פערמאַכט און שלאָפט. אויף אַ טראַטווע ערגעץ ברענט זיך אַ פייער'ל, אַ ברילּיאַנט איז אין דער פינסטערער נאַכט איינגעפאַסט, און דאָס פּינ־קעלט אַזוי פון דערווייטען... די שטאָדט־בעלי־בתים האָבען זיך אין זייערע הייזלעך בעהאַלטען, און יעדער שיצט זיך אונטער זיין דעכעל, וואָס דער עלטער־זיידע האָט איהם איבערגעלאָזט. און דאָס גאַנצע שטעדטעל בעהאַלטענדיג זיך אין דעם נעבעל, וואָס שטייגט פון וואַסער ארויס, דאַכט זיך, דאַנקט און לויבט השם־יתברך, זיך איינקאָרטשענדיג: אוי, וואָס פאַר אַ גוטען גאָט מיר האָבען! און דער נעבעל, שוועבענ־דיג איבער דעם שטעדטעל איז עפּעס ווי אַ מאַמע, וואָס פערשפּרייט איהר פאַרטוך איבער איהרע קליינע קינדערלעך, בעטענדיג זיך: דאָ ניט... דאָ ניט...

נאָר די לבנה, איינע אַליין אויפ'ן הימעל, קוקט אראָב איינע אַליין אויף דר'ערד, און בלאָנדזשעט ארום איינע אַליין אויף דער וועלט, זו־כענדיג נאָך אַ לבנה.... און אויף דעם שלאָפענדיגען וואַסער פאַלט אַ קאַלטער שטראַהל און בעלויכט עפּעס, שוועבענדיג אויף די רוהיגע, שלאָפענדע חוואַליעס. אַלץ טוליעט זיך, הילט זיך אונטער די פליגלען פון דער שכינה איין, בעטענדיג אין דער שטיל מיט פאָרכט: גאָט, זיי ערבאַרימדיג איבער אונז!

אונטען אויפ'ן פעלד איז דאָס וואַסער פערגליווערט אין איין שטיק, אין דעם אויר פון דער נאַכט. פערגליווערט מיט אַלעם: מיט דער וועלט, מיט דער ערד, הימעל און גאָט. ביים ברעג, אויף די פליענעל

פון א שווארצען ריהרעווודיגען אָדלער ליעגען ווער... צו זיינען עס מענ־שען, אָדער טויטע שאָטען פון דער נאַכט?... פנימ'ער קוקען אין דער לבנה אריין, בעטענדיג עפּעס.

און שטיל איז ארום.

פון דערוויטען הערט זיך, ווי עס רודערט זיך עפּעס אין וואסער... איין וואָל אויף דער צווייטער און דאָס גיעסט זיך צוזאַמען, ווי עפּעס קושען זיך און פליסטערן אין דער שטיל.... צו זיינען מתים דאָ די נשמות זייערע טובל אין וואסער?... באלד בעוועגט זיך א שאָטען אין דער לופט, שוועבענדיג איבער'ן וואסער. עס רודערט זיך און עס נעהנט זיך, דער שאָטען. אָט הערט זיך, ווי עס שווימט.... לאָקך... לאָקך.... דאָס וואסער קושט אין דער שטיל דעם ברעג... דאָס וואסער קלאַפּט אויף דעם ברעג... דאָס וואסער שלאָגט דעם ברעג.... עס איז ווער צום ברעג צוגעפאָהרען.

א שאָטען איז אויף דעם ברעג ארויף...

— שאַ—שאַ, ש־שטיל זייט!

עס רודערט זיך אויפ'ן פעלד. טריט קנייטשען און בויגען וויך דעם טהוי־בעדעקטען גראָז.

— יודען!

— וואו זיינט איהר? זיינט איהר אלע צוזאַמען?...

— קומט!

— ש... שטיל.

עס רודערט זיך אויפ'ן פעלד, פייכטע גראָז קנייטשט זיך אונטער די טריט.

— ליזע, האָלסט אברהמ'לען?

מען פליסטערט אין דער שטיל.

— ברוכ'ל, וואו ביסט דו?

— ביים טאַטען. —

מען געהט.

— יודען, האַלט אייך אָן ביי די הענד, קאָמאַנדעוועט ווער אין דער שטיל. מען געהט.

— שששששששאַ.

— שטיל זייט נאָר.

— שווייגט, האָרכט!...

עס הערט זיך אַ רודערען צווישען צווייגען פון דערווייטען.
— מען האָרכט, דאכט זיך.
— יאָ.
— האָרכט נאָר —
— מען געהט.
— מען יאָגט נאָך...
— שטיל זייט — שששש...
— לעגט אייך פּאמעליך אויף דר׳ערד אַניעדער.
— בעהאַלט דאָס פּנים אין די גרעזער.
— האַלט איין דעם אָטהעם.
שטיל איז ארום.
— די לבנה איז בעוואָלקענט, זיי וועלען אונז נישט זעהען.
— גוט.
— אַ, גאַנצע מחנות שווארצע וואָלקען ציהען זיך איבער איהר!
— געלויבט צו גאָט.
עס הערט זיך אַ פּישצען פון אַ קינד.
— האַלט דעם קינד דאָס מויל צו, זאָל עס ניט שרייען.
— געדענקט אין גאָט, וואָס טהוט איהר?!
דאָס קינד הערט אויף צו פּישצען.
עס הערען זיך טריט פון פערד.
— מיר זיינען פערלוירען!
— האָט קיין מורא.
— ליעגט אויף דר׳ערד, רודערט אייך גאָר ניט.
— בעט גאָט אין הארץ. —
— רבו—נו—ש—ל עולם!
ש־ש־טיל.
— מאַמע, וואו ביסט דו?
— דאָ, דאָ!....
— שווייגט!
— מאַמע, איך האָב מורא.
— זיי שטיל, איך בעט דיך.
— מאַמע, פערדעק מיך מיט׳ן טוך.
— שטיל וועט איהר זיין!...

— מאמע...

— ווארפט איהם אין וואסער !...

די טריט פון די פערד הערען זיך שוין נעהענטער.

— ש־ש־ש־טיל.

די פערד האבען זיך אבגעשטעלט.

שטיל איז ארום.

—שעוועליטסיא ? ניעט ? (עס ריהרט זיך עפעס ? ניט ?)

שטיל איז, מען הארכט.

— ניע סלישנא. (מען הערט נים.)

עס הערט זיך א גאלאפ, מען רייט געשווינד.

די טריט פון די פערד הערען זיך שוין פון דערווייטען.

באלד, זיי פערשטומען אין דער שטילקייט פון דער נאכט.

— געלויבט השם יתברך !

מען שווייגט.

— וואס פאר א גוטען גאט מיר האבען !

— הויבט אייך אויף פאמעליך...

— האלט אייך אן ביי די הענד.

— קומט, יודען.

עס הערען זיך טריט פון מענשען.

— אט איז די לאדקע, לעגט אריין די געפעק.

דאס וואסער קלאפט אויף דעם ברעג.

— וואו איז אברהמ׳על ?

— דא, דא.

— שטייגט איין פלינקער.

— דאס לעצטע מאל זעה איך דיך, מיין לעצטער טריט אויף דיין ערד !...

— וועסט שפעטער זאגען קנות.

— דעם טאטען מיט דער מאמען דא אין קבר איבערגעלאזט, און דו טראג זיך די ביינער אנדערש־וואו....

— מאך דיך נישט צום נאר.

— היידא... פלינקער, קיין צייט נישטא.

— פערטיג ?

— שטופט אב.

— פאמעליך, אין דער שטיל.

עס רודערט זיך, דאס וואסער קלאפט אויף דעם ברעג, עס הערט זיך חוואליעס יאגען, מען שיפט זיך.... לאקך... לאקך.... מען פאטשט דאס וואסער...

די לבנה שווימט רוהיג פון די וואלקען ארויס. זי שמייכעלט. עס פאלט א קאלטער שטראהל אויף די וואלען.

א חלל

פון אונטער דער שטאָדט־חורבה, וואָס שטעהט אויפ׳ן באַרג ווי אַ גרויסע מצבה אויף אַ גאַנץ פאָלק, — איז דער מאָרגען־שטערן ארויס, רויט־פלאַמענדיג, און האָט זיין גלאַנץ איבער די גרויע וואָלקען, וואָס זיינען איבער׳ן הימעל ווי וואַסער־כוואַליעס פערגליווערט געוועזן, — אָבגעגלאַנצט. דער יונגער טאָג האָט אויפגעבראָכען. אין געסעל רורדערט זיך שוין. צווישען די איינצעלנע, פריהע בויערשע פוהרען, וואָס דער נאַכט־טהוי האָט נאָך צערטליך אויף זיי זיין שפור איבערגעלאָזט, דרעהען זיך שוין איינצעלנע יודען און טהירען אין מארק זיינען נאָך פערשלאָסען; פאַר דאָס רוב איינוואָהנער איז נאָך דער טאָג נישט געבוירען געוואָרען. פון אַ טהיר אין אַ הויף הויז, מיט פערלאָשענע אויגען — צוגעמאכטע לאָדען, לאָזט זיך אַ דיענסט מיט אַ קאָרב אויף דעם אָרעם ארויס. אויף דעם פרישען מאָרגענדיגען געזיכט, וואָס שיינט פון אונטער איהר לייכטען טוך ארויס, שוועבט נאָך דער חלום, וואָס זי האָט פאר א שעה געזעהען. עס הערט זיך שוין די קירכען־גלאָקען, קלינג, קלינג — און דאָס איז דער ערשטער הויכער קול, וואָס דער יונגער טאָג פערנעהמט...

און אַ טאָג האָט עס געזאָלט זיין ווי נעכטען, ווי מאָרגען — און פלוצים איז עפּעס וואָס געשעהן.

פון עק מארק, פון „וועג“ צו, קומט צו לויפען, קוים וואָס ער כאַפּט דעם אָטהעם, יחזקאל דאָרפס־געהער. די ווייסע באָרד צו־פלאָשעט זיך איהם איבער׳ן גאַנצען האַרץ, דער הוט ביז אין האַלבען קאָפּ ארויפגערוקט, דאָס זעקיל אויף די פּלייצעס שלאָגט איהם אין רוקען, מיט׳ן שטעקען מאַכט ער אַרויף און אַראָב, אַזוי ווי ער וואָלט וועלען עפּעס דורך דעם שטעקען אויסזאָגען, — און די אויגען אויפגעריסען, ווי ברענענדיגע לאַמטערן, לויפען פאָראויס פאר איהם, און זיין געוואָלד הערט זיך מיט האַרץ־שרעקען איבער דער גאַס.

— וואָס איז דאָס ?

קיין וואָרט הערט מען נישט פון זיין מויל, נור א ווילד, שרעקליך געשריי רייסט זיך פון הארץ ארויס מיט אן אימה. ער ווינקט מיט דעם שטעקען ווייזענדיג, דאָרטען הינטער'ן בארג !

און ר' יחזקאל דאָרפס־געהער לויפט ווידער פאָראויס, דאָס פעקיל טאנצט איהם איבער'ן רוקען, און דאָס געסעל נאָך איהם. די לאָדען האָבען זיך מיט רעש געעפענט ; פרענטען אייזען שלאָגען אָב פון דער־וויטען, טהירען ווערען אויפגעריסען, און האלב־נאקעטע מענשען. באַ־פענדיג אויף זיך ווער א פאלטאָ, ווער א פאטשיילע, לאָזען זיך פון יעדער הויז־טהיר ארויס, ארויס אויפ'ן וועג נאָך ר' יחזקאל דאָרפס־געהער.

עס זעהט אויס, ווי די איינוואָהנער וואָלטען די שטאָדט פערלאָזט. געלאָזען די הייזער, דעם מארק — און דעם יונגען טאָג, וואָס קומט אַז... זיי זיינען באלד הינטער'ן בארג געקומען.

וואָס איז עס אזעלכעס ? — האָט עס גאָט פון הימעל אראָבגע־וואָרפען ?

צו פוסען פון בארג, פערוואָרפען צווישען די גרעזער, ליעגט ווער, הארט און שטייף אויסגעצויגען, א מענש, און דאָך נישט קיין מענש ; שטום און טויט ווי א שטיין. צוויי לאנגע פיס, ניין, לאנגע שטיוועל, איינער הארט ביים צווייטען. די הענד בלייך, דאכט זיך, צוויי לאנגע, טויטע שטעקענעס, פערוואָרפען האלב איינגעזונקען אין גראָז. דאָס זשילעט אויפגעריסען, און פון דעם צוריסענעם העמד זעהט זיך א שטום־פערהארטעוועט הארץ ארויס. עס איז דורכגעשפּאָלטען, און א קאלטער שטראָם בלוט איז פערגליווערט איבער'ן הארץ, איבער דער וועסט און איבער דעם גראָז... דער האלז לאנג און אויסגעצויגען, פון מיטען זעהט זיך דער גאָרגעל, ווי ער איז אין האלז פערשטיינערט גע־וואָרען, אָהן א ריהר זיך צו געבען. די האָר פון דער קליינער באָרד, ווי דינע דראָטען, וועלכע דאָס ווינדעל בלאָזט ארום און מאכט זיי ציטערען און בעוועגט זיי, שרעקען עפּעס... דאָס פנים בלייך, קאלט און שוויינענ־דיג. די ליפען בלייך און פעסט בעהאלטען איינע אין דער צווייטער. די אויגען קוקען שטום אויף אלעמען און אויף גאָר נישט, און עס דאכט זיך, אז זיי זעהען אלעס און גאָר נישט... דער שטערען איז אין איין שטיק פערגליווערט בלוט פערהילט, און פון דעם „רויטען קאפּעל" ווייזט זיך איין שווארצע ברעם ארויס, און עס דאכט זיך, אז די ברעם זעהט

מעהר פון דעם אויג. אונטער די שווארצע אויגען־לעבער רוהט א טיע־פער, שטילער ערנסט פון א מענש א צדיק, וואס האט דאס זייניגע אב־געטהאן און געהט זיך מיט א רוהיג הארץ זיין וועג... אויף די טויטע פערגרעמפעלטע ליפען איז ווי א רוהיג צופרידענקייט אויסגעגאסען. פון אויבען ציהט זיך דער הימעל ליבטיג, ווי דער טאג; אונטען — די שטומע ערד. א ווינטעל בלאזט און בעוועגט די גרעזער. די האר פון בארד, די פערבלוטיגטע האר פון קאפ, ער בלאזט איבער די קאלטע, טויטע הענד, איבער'ן קאלטען, טויטען פנים. נור דאס פנים איז אבער צו שווער, אז דאס ווינטעל זאל עס בעוועגען, און עס דאכט זיך, אז דאס איז קיינמאל קיין מענש נישט געווען — נישט אויף די פיס געשטאנען, נישט קיין ווארט גערעדט. שטום איז עס שטענדיג געווען און טויט איז עס געוועזן, ווי א שטיין אין פעלד. ריהרט מען עס — ריהרט עס זיך, און אז עס ליעגט — ליעגט עס....

און דאך פערמאגט דאך נאך די שווארצע ברעם, וואס קוקט פון אונטער דעם רויטען, פערגליווערטען קאפעל, ווי עטוואס לעבען אין זיך, און זי ווינקט: איך וויים, ווער דאס האט געטהון, איך וועל עס פאר קיינעם נישט זאגען...

און די מענשען, די צוזעהער, שטעהען ארום דעם קערפער שטיל, און קוקען איינער אויפ'ן צווייטען: ווער איז דער? וואס איז דאס אזוינס? און ווער האט דאס געטהון? זיי קוקען אויף דעם טויטען, ווי זיי וואלטען געבעטען צו איהם אין זייערע הערצער, געפרעגט איהם שטילע קשיות: ווער? וואס? ווען?... און די שווארצע ברעם פון אונ־טער דעם רויטען קאפעל, זי זאגט וואס און איז דאך שטום...

עס שיינט, אז דער מת בעהאלט אין זיך עפעס, עפעס זעהר טרויעריגעס, ער האט דעם סוד מיט זיך אין דער ערד גענומען, קיינעם קיין שפור דערפון נישט אויסגעזאגט.

און די מענשען שטעהען שווייגענדיג, קוקען איינער אויפ'ן צוויי־טען, קוקען אויפ'ן טויטען, און וויסען נישט וואס צו טהון...

און די שווארצע ברעם ווינקט, און עס דאכט זיך, אז פון אונטער דער שויפעל ערד וועט עס ארויסווינקען, אויסזאגען — און דאך שווייגען.....

די זון איז אונטערגעגאנגען אויף יענע זייט לאנקע, אונטער'ן וואלד

אין געשטאַלט פון אַ רוהיגען רויט־לירטיג פליסיגען טייך. דער טייך האָט זיך אַוועקגעלעגט ווייט אויף יענער זייט וועלט און איז אריינגע־שוואומען צווישען לייכט ציטערענדיגע גרויע וואָלקען, וואָס האָבען פון דערווייטען אויסגעזעהען, ווי קלאָר וואסער פון אַן אונענדליכען ים. און דער רויט־פליסענדיגער טייך האָט זיך נישט אויסגעמישט מיט דעם קלאָרען וואסער — נאָר פאר זיך אין דער שטיל. אין דער טיעפעניש אַראָב און דורך די פליסענדיגען וועלען האָט זיך זייער ליכט געפונקעלט. און בעגילדעט האָט דער טייך די קעפּ פון די גרויע וועלען־בערג, וואָס זיינען גאַנץ ווייט איבער דער ערד געהאַנגען, און פון דערווייטען האָבען זיי אויסגעזעהען ווי ריעזיגע סקאַלען, וואָס שטעהען אויף יענער זייט ים. דאָרט זיינען די „מדבריות“... און דאָ, אויף דער זייט, ביים ברעג פון גאָלדענעם טייך, זיינען געשטאַנען איינזאַמע, הויכע בוימער מיט די ארויפגעוואַקסענע צווייגען און האָבען „תשליך“ אָבגעריכט פאר'ן גאָל־דענעם טייך...

שטיל איז געווען ארום דער גאַנצער געגענד. אויף יענער זייט הימעל צו מזרח צו, האָט זיך אָנגעהויבען, ווייס איך פון וואַנען, צו צי־הען זיך אַ ריעזיגער, שוואַרצער וואָלקען — און האָט זיך לאַנגזאַם, לאַנג־זאַם איבער'ן הימעל געצויגען.

דער טויטער קערפּער איז זיך אַלץ ווייטער אונטער דעם באָרג גע־לעגען, שטום און גלייכגילטיג. ארום איהם נור נאָך איינינגע מענשען, וואָס האָבען טרויעריג און שווייגענדיג אויף זייערם גלייכען געקוקט, גע־קוקט און נישט פערשטאַנען....

און טיעפער האָט זיך אַלץ דער גאָלדענער טייך אין דעם גרויען וואָלקען־ים זיך אריינגעלאָזט, און פון דערווייטען האָבען זיך געהערט ווי די טאָפּאָלען שאָקלען זיך איבער'ן טייך... אויפ'ן הימעל איז דער ריע־זיגער וואָלקען געפּלאַצט, פון אַלע זייטען זיינען מאַסען אונבעקאַנטע וואָלקען אָנגעקומען, איינער איז ארויף אויפ'ן צווייטען, איינער אריין אין אַנדערען און מלחמה געפיהרט. דער הימעל אַ שלאַכט־פעלד, און די וואָלקען־שטיקער, צובראָכענע הימלען גליטשען זיך איינס איבער דאָס צווייטע. אָט איז איינער אין צווייטען מיט'ן קאָפּ אריין און יע־נעם צושמעטערט אויף שטיקלעך. די שטיקלעך צושווימען זיך און יע־דער, וואָס איז שטאַרקער, שלינגט דעם צווייטען איין. אָט קומט איי־נער אַ ריעז אָן, דעם קאָפּ שטעקט ער ארויס, און לאַנגווייליג, ווי מיט

ישוב הדעת, לאָזט ער זיך די גאַנצע וועלט איינשלינגען. זיי, דאָרט פערשטעהען: עס האַלט שמאָל! און מאַכען פּליטה, איילען זיך, און איי־לען זיך, ציהען אָב און דאָך שטעהען זיי אויף איין אָרט, ווי מען וואָלט זיי מיט קייטען איינגעבונדען.... אָט האָט שוין דער ריעז זיין פליגעל אויסגעשפּרייט און זיי איינגעשלונגען; פון יענער זייט הימעל שטעקט אַ צווייטער ריעז דעם קאָפּ ארויס, נאָך אַ גרעסערער, און מיט איין שווארצען פליגעל שלינגט ער יענעם איין — וואָס איז דאָס? צי האָט אַ שפּיז דעם הימעל געשטאָכען? אַ ברענענדיג קויל איז אריין צווישען די וואָלקען, און באַלד — וואָס איז דאָס? צי איז דער הימעל צושמע־טערט געוואָרען? זיין קול האָט איבער די גאַנצע וועלט אָבגעשלאָגען. די ערד קאָרטשעט זיך איין, זי האָט מורא פאַר די ריעזען, וואָס פיהרען צווישען זיך מלחמה, אז זיי זאָלען זי נישט מיט איין הויך איינשלינגען, שווייגט!

אָט קומט עטוואָס מעכטיגעס! דאָס מוז גאָט אַליין זיין. — אי־בער'ן גאַנצען הימעל פערשפּרייט ער זיך, שווארץ און ריעזענדיג און שלינגט איין דעם גאָלדענעם טייך, מיט דעם בלאָען ים. דער גאָלדען־פייעריגער גלאַנץ גלענצט זיך נאָך פון אונטער דעם שווארצען ריעזיגען העלד, וואָס ער האָט איהם איינגעשלונגען, נאָר וואָס אַ מאָל, וואָס אַ מאָל, ווערט דער שיין שוואכער, שוואכער, ער גיסט זיך אויס אין דעם ריעז און עס דאכט זיך, אז דער שיין איז אַן אויג, וואָס פונקעלט אין דעם שטערען פון ריעז, וואָס האָט דעם גאַנצען הימעל איינגעשלונגען. נאָר וואָס אַ מאָל פערלעשט זיך דאָס אויג, דער שיין שטאַרבט אָב, אָט נאָך דער לעצטער שפּור — באַלד יעהט דער שיין אין גאַנצען אויס...

און שווארץ איז דער הימעל, שווארץ—אויס, נישט קיין הימעל, נישט קיין ערד — נישט קיין אָנהויב, נישט קיין ענדע, נאָר שווארץ איז אַלץ.

שווארץ און שטיל.

טיילמאָל פאַלט אַ ברענענדער שפּיז אין די וועלט אריין און שטעכט וועמען, — אַ מינוט בלישטשעט עס. דער הרוג מוז אַ ריעז זיין, אַ שטיק הימעל, ווארום די גסיסה איז געווען אזוי שרייענדיג...

באַלד פאַלען איינצעלנע טראָפּען פון ערגעץ און שלאָגען אין די

ערד אָב. וואָס אַ מאָל ווערען זיי געדיכטער און שטאַרקער — און זיי־דענדיגער. און אין דעם שווארצען רעגען פאַלען ברענענדיגע שפּיזען — זייער גלאַנץ בלישטשעט און ריעזען פאַלען, וואָרום די גסיסה איז דונערענדיג....

אַ מלחמה אין דער פינסטער.

צי רעגענט נישט פון הימעל מיט בלוט? — — —

אַ ווינד האָט די הרוגים פון הימעל אוועקגעשארט, פערשעהמט און צנועה׳דיג האָט דער גילדענער טייך אין ים זיך ווייטער אָבגעשלאָגען.

דער הימעל ריין, שווארץ־העל, אזוי ווי עס וואָלט גאָר נישט אויבען געווען. דער אויר איז קלערער און פרישער — אויף דער ערד גיסט זיך דאָס וואסער.

אונטער דעם בארג, פערוואָרפען פאר זיך, אויף די נאסע גרעזער ליעגט דער קערפּער, טויט און שווייגענדיג, דאָס וואסער האָט זיין בלוט אויפגעפרישט, און דער שטראָם וואשט עס אָב מיטנעהמענדיג עס מיט זיך, אין דער וועלט אריין... עס בעווייזט זיך דאָס הארץ בלייכער און שווייגענדיגער. דער טויטער, נאסער קערפּער איז גלייכגילטיג און שווייגענדיג, דאָס וואסער וואשט דאָס רויטע קאפּעל פון איבער דעם שטערען אָב, עס בעווייזט זיך די שווארצע ברעם, נאָר זי איז שוין אויך טויט און שווייגענדיג....

אין שלעכטע צייטען

(אַ פּאָגראָם־בילד)

אַ פארצייטיג שולעכיל, ביז אין דער העלפט איז עס אין דער ערד אריינגעגראָבען. מיט אַ כיון האָבען עס אונזערע עלטערן אזוי געמאכט, כדי עס זאָל נישט הויך פון אויסוועניג אויסזעהען.... פון דרויסען זיי־נען די פענסטער נאָהענט פון דער ערד, אינוועניג אָבער הארט ביים באַלקען. פון דרויסען איז עס אָרים, איינגעפאַלען, — מיט פערפויל־טע ברעטער בעקלאַפּט; עס שטעהט נור, הייסט עס, ווייל עס איז אַ שולעכיל.... אינוועניג נאָך מיט געזונדטע ברעטער בעפרישט, אויסגע־מאָלט מיט קוים אָנזעהענדיגע מנורות, צוויי שופרות פוןביידע זייטען בעלעמער. דאָס מזרח־וואנטעל איז אויסגעפוצט מיט רויט גילדערנע אותיות, וואָס זיינען אויסגעמעקט פון אַלטקייט — אַ קאָפּ פון אַ הירש דערקענט מען נאָך אין דער הויך איבער די צוויי לייבען, וואָס זיינען אויף דעם ארון אין אַ קליין פערשטויבט פענסטעריל, אויסגעשטיקט מיט פערשיעדען־פארביגע גלעזערלעך, די ענגלייכטער האָט מען פון דער שול ארויסגע'גנב'עט און עס העגנען נאָר לאַנגע שווארצע שטריק אויף אַ זכר פון באַלקען אראָב. ביי די צוויי אַלטע מעשענע לייכטער־לעך, וואָס זיינען אויפ'ן בעלעמער, העגגט אַ רונדיגע מצה לזכרון.

אין דער גאס מוז נאָך גרויסער טאָג זיין, וואָרום די קליינע פענס־טערלעך אין דער הויך בלישטשען און די רויטע שטיקלעך שויבען גלענ־צען. דאָס שפינוועבס ארום לאָזט די שטראַהלען אין שולעכיל נישט אריין, זיי זאָלען, חלילה, אין גאס נישט אויסזאָגען, וואָס עס טהוט זיך אין שולעכיל אָב....

אין שולעכיל איז האלב טונקעל; קאַלטע אונבעוועגליכע שאָטענס ליעגען ביז אויף די העלפט ווענט, נאָר אויבען אין דער הויך, אין די

קליינע פענסטערלעך, וואָס זיינען אין דער ווייבערשער שוהל, דרינגען ליכטיגע שטראַהלען פון אונטער די פּאַרהענגלעך אריין, און פון אויבען, פון דער ווייבערשער שוהל, הערט זיך אַ שטילער געוויש, ווי מתים וואָלטען אין דער שטיל אויף די הינער־פיסלעך ארומגעגאַנגען...

אין מיטען טאָג, נאָך נישט מנחה צייט און די עדה איז אין שולע־כיל פערזאַמעלט. וואָס איז דאָס? דער עולם איז היינט אויסגעמישט: בעלי־בתים, חברה־ליט, חסידים און דייטשען, וואָס אַ גאַנץ יאָהר שמע־קען זיי אין שוהל נישט אריין, זיינען היינט אַלע צוזאַמען. בחורים, חדר־יונגלעך, מיידלעך קליינע, ווייבער זיצען ארום די הינטערשטע שטעדט. „ווייבער אין מאַנס־שוהל"? ווייבער האַלטען די פּיצלעך קינ־דער אין קישעלעך פערבונדען און גיבען זיי וועהמוטהיג די ברוסט אין די מיילכעלעך, און פון די אויגען רינען שטילע, איינזאַמע טרעה־רען, וואָס רופען קיין מינדסטען קרעכץ ניט ארויס. און דאָס קינד זויגט אַ טראָפּען מילך און אַ טראָפּען די מאַמעס טהרער... און מען דערקענט אין זייערע קרומע פערביסענע קנייטשען ארום די מויי־לער, אז זיי שטאַרקען זיך, דאָס געוויין אין זיך צו פערשטומען, אז מען זאָל זיי, חלילה, נישט הערען. דאָרט ביי דער טהיר שטעהען קאַסטענס, גרויסע און קליינע. עס ליגען פּעק בעטגעוואַנד אין ווייסע ליילעכער איינגעבונדען, שטובזאַכען אין טיכער פערפּאַקט. איין פּאַק קניפּט זיך אויף, און פון טוך פאַלען ארויס צוויי מעשענע לייכטערלעך, אַ פּאָר ספרים׳לעך אָהן טאָוולען, אַ צובראָכען טעלעריל און נאָך עפּעס...

אין אַ ווינקעל שוהל, אויף „כסא אליהו", ליעגט אַ יודענע אויף בעטגעוואַנד אויסגעבעט, איהר בלייך געזיכט קוקט מיט שרעק און אימה פון דער ארומגעוויקעלטער טוך ארויס, און אזוי ווי מען וואָלט עס איהר מתיר געווען קרעכצט זי הויך, און פון איהר האַרץ רייסען זיך פראַנק און פריי ביטערע ווייהען ארויס; ארום איהר טהוען אייניגע ווייבער, יונגע און אַלטע, איינע האַלט איהר דעם קאָפּ ארום, און דער הויכער איד אין קורצען רעקיל גיט איהר אַ פלעשעל עפּעס צו שמעקען; מאַנספּער־שוינען קוקען דאָרט מיט שרעק אַהין...

דער עולם זיצט היינט ניט כסדר — אויסגעמישט, די מאַנספּער־שוינען טהייל זיצען שטיל, פערטראַכט, דאָס פּנים אין די הענד פער־באָרגען און מאַכען „חשבון הנפש". טהייל יונגע קענען נישט איינרו־הען אויף די ערטער: האַלב שטעהען, האַלב זיצען זיי, און איינער קוקט

אויפ'ן צווייטען, דאָך האָבען זיי מורא נישט בלויז צו רעדען, נור אפילו צו ווינקען איינער צום צווייטען. אַלע אויגען קוקען מיט איין ווארטענדיג אויסדריק אויפ'ן אַלטען רבי'ן, וואָס שטעהט, איינגעוויקעלט אין שלאָפראָק, אין א ווינקעלע, נישט אויף זיין שטאָדט, און קוקט פערטראַכט אין א ספר אריין. ער זעהט אויס גאָר ווייט צו זיין פון דאַנען, ער שוויגט קלערענדיג עפּעס פון הויכע, הויכע ענינים...

רוהיג און שטיל איז צווישען דעם עולם, אַזוי, אַז עס הערט זיך אַ א שטילער קרעכץ פון א שוואכער פרויען־ברוסט, שלאָגט ער אָב מיט שרעק איבער דער גאַנצער שוהל, און די שטילקייט פון די מאַנספערשוינען, דאכט זיך, וואָלט אויסגעזאָגט, אז נישט בלויז זיי זיינען מסכים אויפ'ן קרעכץ, נור ער איז א „חזן" פאר זייערע געפיהלען...

דער זון־פלעק געהט אין דער שטיל וואָס א מאָל העכער אויף די ווענט, ביז ער בעהאַלט זיך פון די אויבערשטע פענסטערלעך, און א טונקעלער געדיכטער שאָטען שוועבט איבער די האַלבע שטוב און פערשטעלט די לעצטע סמנים פון די ווייבער, וואָס זיצען ארום די הינטערשטע „שטעדט". ער פערכמאַרעט די איינצעלנע זיצענדע, אַזוי, אַז עס דאכט זיך, אז איין שווארצער בולט'ער פלעק זונדערט זיך אָב פון די ארומיגע פיער ווענד און באַלקען, און דער פלעק איז אין איינעם צוזאַמענגעגאָסען, טויט און ניט ריהרעוודיג. דאָך אָבער שטאַרט פון פלעק טיילמאָל אַ הויכער שפּיץ ארויס און בעוועגט זיך טרויעריג. איבער די ווענט, און פון מיטען כאַפּט זיך טהיילמאָל א ביטערער זיפץ ארויס, און עס דאכט זיך, אז דאָס האָט דער גאַנצער פלעק אָבגעזיפצט...

פינסטער איז; קיין ליכטעל צינדט מען נישט אָן, און די פינסטערקייט שטייגט וואָס אמאָל העכער, ביז זי מישט זיך אויס מיט דעם שווארצען פלעק און מיט די פיער ארומיגע ווענט, און עס גיסען זיך צוזאמען ארום די פיער ווענט מיט'ן אָרון הקודש און בעלעמער, דער באַלקען מיט די כרובים. און אַלץ ווערט איין פינסטערעס שטיק, איין שורלעביל. אַלץ ארום איז פינסטער און שטיל...

נאָר דאָס שוויגען איז אַ ווארטענדיגעס. מען דערקענט, אז דער פלעק איז פון פערשיעדענע שטיקלעך צוזאמענגעגאָסען און ביי דער קלענסטער בעוועגונג צוריהרען זיך די שטיקער אין קליינע שטיקלעך. אָבגעזונדערטע שאָטענס טאַנצען אויף די ווענט. מעהרסטענטהייל אָבער איז דער שווארצער פלעק איין שטיק, וואָס שוויגט און וואַרט...

פלוצים, מען ווייס ניט פון וואנען עס האט זיך גענומען, און דער פלעק פלאצט, און יעדער איינציגער הויבט זיך אן צוצושטופען צום ארון הקודש. טייל כאפען די קינדער אויף די אקסעל און שטופען דעם צווייטען און לאזען זיך אויף די טרעפלעך צו צום ארון הקודש. אין שור־לעכיל שטארקט זיך די בעוועגונג, נאר אין דער שטיל און שווייגענדיג. וויבאלד עס הערט זיך א קינדיש ערנסט און פארכטענדיג געוויין, פרובט מען עס איינצושטילען. פון דארט, פון עק שוהל הערט זיך א יודענעם וויינעדיגער קול: משה, משה, וואו איז חיים'ל? חיים'ל וואו איז? דאס גערודער פערגרעסערט זיך. מען שטופט זיך, ווייבער הויבען אן צו שלוכצען הויך, די קינדער, הערענדיג די מוטער'ס געוויין, וויינען אויך.

— שווייגט, געדענקט אין גאט, מען וועט דאך אונז הערען!

די ווייבער פרובען שטיל צו שווייגען, פון זייערע פערשטיקטע שלוכצען רייסט זיך א טיעפער, ביטערער ברום און דאס ווארפט אויף אלעמען ארויף א פינסטערע מורא.

א מינוט איז שטיל. און נאך א מאל האט זיך דער באלקען און די פאדלאגע און אלע פיר ווענט אין איין שווארצען פלעק צוזאמענגעגאסען. ארום און ארום איז שא, שטיל, ווי מתים וואלטען אויף דער ערד צוזאמען געלעגען. און דער פלעק — איין שווארץ ליילעך איבער זיי צוגעדעקט. און די ערנסטע, שטילע ליכטיגקייט דרענגט מיט אן ארימ־קייט ארויס פון „נר תמיד'ל", וואס איז אין דער וואנט איינגעמויערט, און דער שטאהל פאלט איבער דעם טויטען שווארצען פלעק, און עס דאכט זיך, אז א נשמה־ליכטעל ברענט צו־קאפענס א גאנצע עדה יודען... און מען שווייגט...

פלוצים, מען ווייסט ניט פון וואנען און פון וואו, לאזט זיך פון עולם הערען אן אלטע, אין טרעהרען פערטרונקענע שטימע, און די שטימע שלאגט איבער די קעפ פון דער עדה, דעם שווארצען פלעק, ווי א טרויעריגער מתים נגון, וועלכער דריקט ארויס די ווערטער:

אש־רי יוש—בי בי—ת—ך.

דער רב דאווענט פאר'ן עמוד מנחה.

און דאס קול פון עולם האט זיך אין איינעם צוזאמענגעגאסען און עס איז געווען נישט קיין וויינעדיג קול, נישט קיין בעטענדיג קול, נאר א שטילע שטימע, ווי פאר זיך זעלבסט...

אש—רי יוש—בי בי—ת—ך.

און א קינדיש וויינענדיג קול׳כעל האט מיטגעהאלפען די עדה דריקענדיג די זעלבע ווערטער ווי אן אלטער.

און דער באלקען און די פאדלאגע און אלע פיער ווענט זיינען איין שטיק, איין שווארצער פלעק און אלע שטימען זיינען איין ערנסט טרויעריג קול.

א ודוי פון א גאנצער עדה...

און פינסטער איז ארום, און דער שטראהל פון דעם „נר תמיד׳ל“ דרינגט איבער דעם פלעק.

און דער צוזאמענגעגאסענער, שווארצער פלעק בעוועגט זיך אהין און צוריק, און די קולות, וואס זיינען א תפילה פון איין הארץ, לאזען זיך הערען צו ערשט פאמעלעך, פאמעלעך, נאר וואס א מאל העכער און העכער.

פלוצים ווערט שטיל צווישען דעם עולם. דער שווארצער פלעק שטעהט, ווי ער ווארט אויף עפעס. נאר אין דרויסען איז שטיל. מען הערט אפילו קיין שארך נישט, דאך קען מען עפעס נישט ווייטער דאווענען. די שטילקייט ווערגט, די שטילקייט שרעקט. מען ווארט... מען הארכט... באלד פון דערווייטען, פון גאנץ ווייט הערט זיך א געלייפיג רוישענדיג קול, עס געהט, עס געהט און קומט אן. וואס איז דאס אזוינס? און דער רעש׳דיגער קול געהט וואס א מאל נעהנטער.... מען דערקענט, ווי ער קומט אן...

מען געהט!

און דער עולם, צוזאמענגעגאסען אין איין שטיק, הויבט זיך פלוצלונג אן צו שאקלען, בלייבענדיג אויף איין ארט, און פערשיעדענע שטימען, מענליכע, ווייבליכע און קינדערשע גיסען זיך צוזאמען, עס ווערט איין קול, און דער קול איז שרעקליך טרויעריג:

רבונו של עולם! רבו—נו של עו—לם.

און פלוצלונג הערט זיך דעם רבי׳נס שוואכע, אין טרעהרען פערטונקטע שטימע מיט א מין זיכערקייט און פעסטקייט:

— אב הרחמן! שמ—ע קו—ל—נו ה׳ אל—ה—נו חוס ור—חם ע—לי—נו.

און דער עולם האט שוין אן אלעם פערגעסען, — איין צער אין הונדערטער הערצער צוגיסט זיך אין איין קול:

— אָב הרחמן ! שמ—ע קו—ל—נו ה' אל—הי—נו חוס ור—חם ע—לי—נו.

און דרויסען ביי דעם שולעכיל איז נאָך שטיל, שטיל און שווייגענ־דיג, נאָר עס הערט זיך ווי אַ קול געהט פון דערווייטענס, איין געוואַלדי־גער רעש'דיגער קול מיט עזות. מען ווייסט נישט, וואָס דאָס איז אַזוינס? און דאָס קומט... מען הערט, ווי טויזענדער שטיקער אייזען וואַלטען אויף שטיינער געקלאַפּט, עפּעס אַן אונגעהויערע קראַפט איז אין אַ ווילדע חיה אריין, און די חיה קומט אָן. שטיל איז נאָך דער־וויל, נאָר אַלע פּיהלען, אַז עפּעס וואָס דאַרף באַלד אויסברעכען... הוראַ! הוראַ! די חיה האָט טריאומפירענד די שטאָלענע רינגען פון איהר לאַנג געפּעסעלטען שטייג אויסגעריסען און קומט, אָט מאַכט זי חרוב די גאַנצע וועלט...

און דער עולם אין דער שטיל שטעהט צוזאַמענגעדריקט איינער צום צווייטען.קיינער ריהרט זיך נישט פון אָרט. מען שאָקעלט זיך; טאַ־טעס כאַפּען די קינדער אויף די אַקסלען און פון די ווייבער הערט זיך אַ ווילדער מורא'דיגער געשריי, אַ געשריי אָהן אַ וואָרט, אָהן אַן אויסדרוק. און דער קול פון די מתפללים ברעכט זיך ארויס, און צווישען די קולות הערט זיך דעם רבינ'ס ערנסטע רייסענדיגע שטימע, ווי ער זוכט אין די ווערטער די איינציגע הילף.

— אָב הרחמן שמ—ע קו—ל—נו ה' אל—הי—נו.

און די עדה איז איין הארץ און איין קול.

— אָב הרחמן שמ—ע קו—ל—נו ה' אל—הי—נו.

און אין דרויסען שטעהט שוין די ווילדע חיה, מען שפּירט איהר הייסען דאָרשטיגען אָטהעם... אונגעהויערע לאַפּעס, דאַכט זיך, קלאַפּען אויף די ווענט, אָט, אָט מען זוכט... מען טאַפּט...

און אינוועניג איז איין קול און די איינציגע הילף איז —

— אב הרחמן! אב הרחמן!

און פון דרויסען שרייט די דאָרשטיגע חיה:

— הוראַ! הוראַ!

און די קולות פון דרויסען און די קולות פון אינוועניג האַלטען מלחמה, ווער וועמען וועט גובר זיין.

אויף אַ מינוט ווערט דער עולם שטיל, מען וואַרט.

קראַך, קראַך, די טהיר איז צושמעטערט.

א צואה

קייטען, הערט אויף צו קלינגען ; מערדער, הערט אויף די מעסערס צו שלייפען ! זעצט אייך, פערוואונדעטע, אויף דער ערד אנידער, פערשטיקט אויף א ווײלע אייערע וואונדען מיט די צויטלען פון אייערע אבגעריסענע קליידער. יתומים, לעהנט אן אויף א ווײלע די מיעדע קעפ אויף די לייבען פון אייערע אייגענע. לאזט רוהען אויף א מינוט דאס צושפאלטענע קינד ביי איהר מוטער׳ס אבגעשניטענע בריסטען. פעראומרייניגטע שוועסטער, ענטפלעקט אויף א רגע די געזיכטער פון די פערשטעלטע הענד. דעקט די טויטע מיט די שווארצע ליילעכער צו, אין דער שטיל הערט מיך אויס, מיט די הערצער הערט מיך אויס, דאס וואס איך וועל אייך דערצעהלען פון הינטער דעם תלין׳ס מעסער.

נישט טרייסטען בין איך אייך געקומען, נאר א צואה בין איך אייך געקומען לייענען. א צואה פון אונזער זיידען. און וועט איהר אויף דעם בלוט קוקען, וואס די ערד האט אין זיך איינגעזאפט — זאלט איהר וויסען, פאר וואס עס איז פערגאסען געווארען. און וועט איהר אויף אייערע מתים קוקען — זאלט איהר וויסען צוליעב וואס זיי זיינען געשאכטען געווארען.

פון דער פרעמד איז אונזער זיידע געקומען צו ציהען, אין א פינסטער, ווילד לאנד. הארט, גראב, און אונבעארבייט איז געוועזן די ערד פון דעם לאנד. גראב, ווילד און קנעכטיש איז דער מענש געוועזן, וועלכער האט דאס לאנד בעוואוינט. אין פאלע פון זיין קלייד האט אונזער זיידע א ווארצעל געהאט איינגעבונדען. א ווארצעל פון אן אײלבירטבוים, וועלכען ער האט געפיהרט מיט זיך פון איבער ימים און טייכען, פון איבער בערג און טהאלען, פון זיין „היימאט“ לאנד. וואו ער האט זיך אבגעשטעלט אין זיין אהן־צוועקליכען רייזע־גאנג, האט ער דעם ווארצעל איינגעפלאנצט.

שווער, אונגעהייער שווער האָט דער וואָרצעל פון דעם איילבירט־בוים אין די נייע לענדער זיך אָנגענומען. צו קאַלט איז די ערד געווען דעם וואָרצעל חיונה צו געבען, אין זיינע אָדערען חיות אריינגעבען. נאָר קוים האָבען זיך די צווייגלעך פון דעם איילבירט־וואָרצעל פון דער ערד אויסגעבראָכען, האָט דער זיידע געוואוסט, אז עס איז שוין מעהר פאר איהם קיין אָרט נישט דאָ, האָט ער פון די וואָרצעל פון דעם נייַ־פערפלאַנצטען בוים גענומען און ווייטער אין וואנדלער־וועג געגאַנגען.

נאָר שווערער פון אלע לענדער איז דעם זיידען אָנגעקומען צו פערפלאַנצען זיין איילבירט־וואָרצעל אין דעם פינסטערען לאַנד, אין וועלכען ער איז אריינגעקומען. צו האַרט איז די ערד געווען אין איהר צו גראָבען. צו גראָב און ווילד זיינען זיינע איינוואָהנער געווען צו פערשטעהן דעם ווערטה פון אַן איילבירט־בוים.

האָט ער געפּרופט זיין לאָפּאַטע אין די ערד אריינשטעקען, האָבען זיך אַרום איהם די איינוואָהנער פערקליבען, זיין לייב צוריסען, זיינע פינגער אויסגעדרעהט:

— מענש, וואָס פערדארבסטו אונז די אויבערפלאַכע פון דער ערד?

האָט זיך דער גערטנער בייַנאַכט אין קעלט און רעגען געפעדערט, בעהאַלטענערהייט זיין וואָרצעל פערפלאַנצט, בעהאַלטענערהייט פאר גאָט און מענשען.

אָבער צו קאַלט איז די ערד געווען אין זיך דעם וואָרצעל צו האַלטען, צו קאַלט איז דער קלימאַט געווען דעם איידעלען וואָרצעל צו ענטוויקלען, צו פוילען האָט ער אָנגעהויבען — איז דער זיידע געקומען, יעדע נאַכט זיינם א קינד געשאָכטען, און מיט דעם בלוט די ערד אָנגעוואַרעמט דעם וואָרצעל צו ערהאַלטען ביים לעבען.

האָט דער וואָרצעל זיינע צווייגלעך פון דער ערד אָנגעהויבען ארויסשיקען, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען די היטערס פון דעם לאַנד און האָבען געזאָגט, אַז די בלעטער פון בוים זיינען סם פאר די איינוואוינער און האָבען זיי ארויסגעריסען. דאָס אָרט וואו די בלעטער האָבען זיך געוויזען האָבען זיי מיט שטיינער אויסגעשטיינערט....

אָבער דעם וואָרצעל פון דעם איילבירט האָבען זיי ניט געקענט אויסרייסען. צופיעל בלוט האָט דער וואָרצעל אין זיך איינגעזאַפט,

אז ער זאָל פוילען, צו טיעף איז ער אין דער ערד אריינגעדרונגען, אז מען זאָל איהם אויסרייסען קענען.

צווישען די שטיינער האָבען זיך די בלעטער, די צווייגען פון וואָר־צעל געריסען, און געבליהט, און געצויגען זיך צו דער זון.

און צווייג אויף צווייג, און בלאַט אויף בלאַט האָבען די וועכטער פון לאַנד געריסען: סם איז עס; געוואלד, איהר וועט זיך פער׳סם׳ען!

נאָר בחנם: די ערד האָט זיך אָן דעם וואָרצעל אָנגעשטעקט, דאָ האָט מען דעם וואָרצעל אויסגעריסען, דאָ האָט ער אָנגעהויבען צו בליהען; דאָ האָט מען דאָס בליהען פערשטיינערט, דאָרט האָט עס פון צווישען די שטיינער און מויערען זיך געריסען.

וואָרום נאַכט אויף נאַכט איז דער גערטנער געקומען, קינד נאָך א קינד האָט ער אויף דעם וואָרצעל געשאָכטען, און דאָס יונגע בלוט האָט דעם וואָרצעל מחיה געוועזן, די ערד ווארעם געמאַכט, אז דער וואָרצעל זאָל זיך אין איהר קענען האַלטען.

בחנם איהר ווינדען, בחנם איהר שטורמען, דעם וואָרצעל, דעם שורש וועט איהר ניט קענען אויסרייסען.

— גערטנער, דו גערטנער, וואָס פלאַנצט דו דאָ, אז דיר לוינט דיינע קינדער אויף דעם וואָרצעל צו שעכטען?

— איך פלאַנץ דאָ פאַר אייך א פרייהייטס־בוים, וועט איהר פון זיינע פרוכטען געניסען, וועלען אייך די אויגען זעהענדיג ווערען, וועט איהר דעם יאָך פון די אַקסלען ווארפען, וועלען אייך די פערבונדענע הענד בעפרייט ווערען, וועט איהר פון קנעכט צו מענשען ווערען...

— ניין, דו גערטנער, ניין! אונזער קלימאַט איז צו קאַלט פאַר דעם געוויקס, אונזער ערד צו האַרט פאַר דעם וואָרצעל, אונזער מענש איז צו גראָב פאַר די פרוכט...

פון זיין לייב האָט מען פאַסען געריסען, שטראָמען בלוט האָבען זיך פון זיינע אָדערען געגאָסען, אין די ערד אַריינגעפלאָסען, ווייכער איז די ערד געוואָרען, וואַרעמער איז די ערד געוואָרען, און זי האָט זיינע פלאַנצען געוואַרעמט.

און ווי גאָט׳ס א וואָרט, אַזוי האָט זיך דאָס בליהעכטס פון אונטער די שטיינער געריסען, דורך נאַכט אויפגעוואַקסען, אין א שעהנעם פריה־מאָרגען פאַר דער וועלט געשטאַנען.

די וועלט האָט זיך געוואונדערט, ווער האָט דאָס אַזוי דורך די

פינסטערע נעכט, דורך די לאנגע ווינטער־נעכט, דאָס בליהעכטס געהאל־טען, געהאָדעוועט.

נאָך וואונדערט זיך די וועלט. די מענשען אָבער פון דעם לאנד, פאַר וועלכע דער גערטנער האָט זיין בוים געפלאַנצט, האָבען די צווייגען פון בוים אָבגעריסען, און מיט זיי דעם לייב פון דעם גערטנער געדראָ־שען, די האָאר פון קאָפּ האָבען זיי איהם אויסגעריסען, זיינע קינדער האָבען זיי פאַר זיינע אויגען געשאָכטען, זיינע טעכטער האָבען זיי פאַר זיינע אויגען פערגוואַלטיגט, פון זיין מוטער די בריסטען געשניטען און פאַר די הינד געוואָרפען.

נעהם דו, גערטנער־וואנדלער, א וואָרצעל פון דיין פלאַנצעכטס אין פּאָלע און געה אין דיין וואַנדלער־וועג דיין בוים פלאַנצען.

דיין גאָרטען איז שוין פאַרטיג, מיט די שאַרפסטע מעסער וועט מען זיינע צווייגען נישט קענען אָבשניידען, מיט די שאַרפסטע העק וועט מען זיינע בוימער נישט קענען אונטער־האַקען, אין די וואָרצלען פון דעם גאָרטען לעבט דיינע קינדער׳ס בלוט.

פון די פרוכט פון גאָרטען וועלען אַנדערע געניסען, דו געה אין דיין אייביגען וואַנדלער־וועג, זיי מקיים דיין גאָט׳ס שליחות, — דיין פּריוהייטס־בוים פלאַנצען.

דעם וואָרצעל האָסטו אין דיין פּאָלע איינגעבונדען.

אין דער פּרעמד

ה׳ פינקעלשטיין האָט נאָכ׳ן פּאָגראָם פערלאָזט אדעס און איז ארויסגעפאָהרען קיין אויסלאַנד. ער האָט געהאט וואוינען א זוהן אין פּאריז — יענער איז שוין אין פּאריז א צייט מיט יאָהרען. חתונה געהאט און געוואָרען א גאַנצער דאָרטיגער — האָט ער צו איהם געשריבען אַ בריעף, אַז ער וויל ארויספאָהרען קיין אויסלאַנד. דער זוהן האָט פאַר׳ן פאָטער און פאר די גאַנצע משפחה אָבגעדונגען אַ וויללע — אַן אַלט שלאָס אין דער פּראָווינץ סאַוואָיא — וואוהין ה׳ פינקעלשטיין און זיין פאמיליע זיינען אוועקגעפאָהרען צו פערבלייבען דאָרט, ביז עס וועט רוהיג אין דער היים ווערען.

דאָס שלאָס איז געלגען אין אַן אַלטען פערלעגטען גאָרטען נעבען אַ געדיכטען שווארצען וואַלד טיעף אין טהאָל, אונטער דעם באַרג מאָן־בלאַן, וועלכער האָט תמיד אַריינגעקוקט אין דעם קליינעם דאָרף מיט זיין ווייסען בעשנעעטען קאָפּ. דאָרט איז זעהר שטיל געווען. דאָס שלאָס פלעגט גאַנצע מאָנאַטען ליעגען אין שאָטען. און פון געדיכטען שווארצען וואַלד פלעגט אַ ווינד יאָגען און בויגען די הויכע טאָפּאָלען, וואָס זיינען געשטאַנען אַרום דעם שלאָס, און געוואָרפען זייערע צווייגען אויף דעם דאַך פון הויז, אַז עס האָט דערוועקט אַן א י מ ה.

געקומען מיט ה׳ פינקעלשטיין איז זיינע א טאָכטער, אַן א ל מ נ ה, מיט איהר׳ס א זיעבען־יעהריג יונגעל. דאָס קינד, אַזוי ווי די מוטער, איז געווען זעהר שוואַך, מיט שרעקליך אויפגערייצטע נערווען. נאָר בעזונדערס איז די מוטער פון דעם קינד זעהר נערוועז קראַנק געווען. יעדע מינדעסטע איבערראַשונג, וועלכע איז געקומען איבער איהר א ו נ ג ע ר י כ ט, פלעגט זי טרייבען אין אַ קרעמפּען־שוואַכקייט; ביי יעדער בעוועגונג פלעגט זי דערציטערט ווערען, איינ־ריידענדיג זיך, אַז א נישט געזעהענע קראפט פערפאָלגט זי...

די קרענק האָט זי בעקומען בשעת דעם פּאָגראָם. ווען די חוליגאַ־

נעם זיינען אין זייער גאַס אַריין, האָט זי זיך מיט איהר קינד בעהאַל־טען ביי אַ בעקאַנטען קריסט. דער קריסט האָט אפילו אַרויסגעוויזען זיין אונצופריעדענהייט, נישט איבער שלעכטסקייט ווי איבער שרעק, אַז די חוליגאַנעס זאָלען זיך אויך אָן איהם נישט נוקם זיין, געפינענדיג זיי דאָ, — נאָר דאָך האָט ער נישט געקאָנט, אַלס אַן אַלטער גוטער פריינד, מעיז פנים זיין. דאָס קינד האָט אָבער אין רעש אָנגעהויבען צו ציטערען און וויינען... אין שטוב איז געוואָרען אַ שרעקליכע אויפ־רעגונג. זיי האָבען געפּרובט דאָס קינד איינצונעהמען מיט אַלעס, אָבער דאָס דערשראָקענע נערוועזע קינד איז אונמעגליך געווען איינצור־שטילען. דער קריסט האָט זעהר בעדויערט, ער האָט אויך קליינע קינ־דער, און כמעט ווי געסטראַשעט זי מיט'ן אַרויסוואַרפען. נאָר דאָס קינד, פּלוצלונג דערהערענדיג די שאָסען פון די זעלנערשע זאַלפּען אין גאַס, האָט אויפגעהערט צו וויינען און פערשפּיעלט זיך מיט די שאָסען. כדי דאָס קינד וואָס מעהר צו פערשפּיעלען, האָט די מוטער עס צוגע־נומען צום פענסטער, איינהאָרכענדיג זיך.

— וואַרט, וואַרט, יוסף'ל, אָט באַלד וועט וויטער מאַכען פּיף־פּאַף....

— הערסט, מאַמע, אָט, אָט ווי עס מאַכט: ראַם־ראַם: האָט דאָס קינד זיך געפרעהט, פּאַטשענדיג זיך אין די הענדטלעך מיט נאָך פול־פערוויינטע אויגעלעך.

דאָס האָט איבערגעלאָזען אין דער מוטער אַזאַ איינדרוק, אַז יע־דעם מאָל ווען זי האָט זיך דערמאָהנט אָן דעם, — פלעגט זי אַנידערפאַ־לען אויף דער ערד, האַקען זיך דעם קאָפּ אָן וואַנד, רייסען די האָהר פון קאָפּ, קריצען מיט די צייהן און אויסשרייען מיט אַ נישט־מענשליכער שטים:

מיט ה' פינקעלשטיינען איז אויך מיטגעקומען זיין פאָטער, ר' נחום — אַן אַכציג־יעהריגער בלינדער זקן, מיט אַ הויכען שטערן און אַ לאַנגער ווייסער באָרד. דער זקן, וואָס איז שוין בלינד געווען 20—30 יאָהר, האָט אייגענטליך די אויגען שוין נישט געדאַרפט און האָט שוין נישט געבענקט נאָך זיי. זיין דאַווענען מיט דעם יום תהלים פאַר יעדען טאָג האָט ער געקענט אויסוויינינג און אין די צימערען פון זיין זוהן'ס וואוינונג אין אַדעס, ביי וועלכען ער איז געווען זינט ער איז אַן אַלמן געוואָרען, איז ער געווען אַזוי בעקאַנט, ווי יעדער איינציגער פון די הויז־

מענשען. ער האָט תמיד געפונען זיין אָרט און געוואוסט יעדע זאַך, וואו זי געפינט זיך — אַזוי האָט ער זיך אויסגעלערענט מיט זיינע הענד טאַפּען, אָנשטאָט די אויגען צו בענוצען.

אין דעם אינטעליגענטען הויז ביי ה' פּינקעלשטיינען איז דער אַלטער געווען זעהר בעליעבט. די קינדער האָבען זיך געלערענט אין אויסלאַנד און ווען זיי פּלעגען אַמאָל אויף אַ יום־טוב אהיים קומען צו די עלטערן און געפינען דעם אַלטען בלינדען זיידען אין אַ ווינקעל שטוב, פּלעגט ער אויף זיי מאַכען אַן איינדרוק עפּעס ווי אַן אַלט ספר, וואָס מען האַלט עס אין שטוב פון אַ זכר וועגען, אָדער ווי אַן אַלטער אַנטיק, וואָס האָט דורכגעלעבט געוועזענע צייטען...

פון פּאָגראָם אָן, איז דער אַלטער געוואָרען צופיהרט אין גאַנצען און פיהלט זיך זעהר פרעמד און שלעכט. ער האַלט זיך אַליין פאַר אי־בערדריסיג. „גענוג", פּלעגט ער זיך אַליין זאָגען — און עס האָט זיך איהם געוואָלט שטאַרבען. נישט, אייגענטליך, דער פּאָגראָם אַליין האָט געמאַכט אויף איהם אַזאַ איינדרוק. דער פּאָגראָם איז ביי איהם גע־ווען אַ געוועהנליכע זאַך: עס איז געקומען אַן „עת צרה" אויף אידען — און דאָס איז פאַר איהם גענוג געווען צו ערקלערען די לאַגע: עס איז נישט דאָס ערשטע מאָל, עס איז נישט דאָס לעצטע מאָל... אין יעדען דור פּלעגען קומען צרות אויף יודען; אונזערע עלטערן האָבען אַזעלכע צרות געהאַט, מיר — אַזעלכע. און ווען מען האָט איהם פון שטוב ארויסגענומען און בעהאַלטען איהם אויף אַ בוידעם, איז עס ביי איהם געווען רעכט; קיין וואונדער נישט, — אַזוי ווי ער וואָלט זיך גע־ריכט אויף דעם. האָט ער געהערט שיסען, געוואַלדען — האָט ער וידוי אָבגעזאָגט און איז גרייט געווען... נאָר פון דער צייט אָן, אז מען האָט איהם אויף דעם בוידעם ארויפגעפיהרט, פיהלט ער זיך אַרום זיך פרעמד. אין שטוב ביים זוהן פּלעגט ער געהן פינף טריט פון זיין „אָרט", אָנ־קלאַפּען מיט'ן שטעקען — איז געשטאַנען דער טיש. נאָך דריי טריט רעכטס — איז געשטאַנען דער אַלמער, דאַן קלאַפּט ער אָן מיט'ן שטע־קען אין טהיר פון סאַלאָן, און דערנאָך איז דאָס פענסטער. ער האָט זיך אָריענטירט און געוואוסט, וואו ער געפינט זיך. נאָר זינט מען האָט איהם אויפ'ן בוידעם אַליין איבערגעלאָזט, איז ער שטעהן געבלי־בען ערגיץ אין אַ „מיטען". געקלאַפּט מיט'ן שטעקען רעכטס, לינקס, גערופען שטיל אַ נאָמען — קיינער האָט איהם נישט אָבגעענטפערט, —

נור דרויסען אין דער גאַס איז אַ רעש... אַ געוואַלד... מען שיעסט, וויי־בער חלש'ן... קינדער וויינען... שכורים שרייען... פון דעמאָלט אָן פיהלט זיך דער אַלטער, ווי ער וואָלט שטעהן געבליבען אין מיטען אין אַ גרויסען וויסטען מדבר, אַרום איהם ליעגען שטיינער, און ווי ער ריהרט זיך, פאַלט ער איבער עפּיס. מען האָט איהם געפיהרט ערגעץ ווייט אַוועק, אין אַ פרעמדע מדינה. פערשיעדענע שפּראַכען האָט ער געהערט אַרום זיך, פערשיעדענע מענשען זיינען געזעסען אַרום איהם — אַלץ ווייטע, פרעמדע. איצט איז ער אויף אָן אָרט, אין אַן אַנדער שטוב. דאָ מוז עפּעס זיין נעבען הויז. אַ ווינד יאָגט, אַ בייזער וויל־דער ווינד קומט יעדע נאַכט אָן צו יאָגען און וויינט אין פענסטער. די שטוב איז איהם פרעמד. וואו מען זעצט איהם אַנידער — דאָרט בלייבט ער זיצען און וואַרט ביז מען וועט איהם פון דאָרט אַוועקפיה־רען. ער האָט זיך מורא צו ריהרען פון אָרט, ער זאָל נישט אָן עפּיס וואָס זיך אָנקלאַפּען. אַזוי זיצט ער גאַנצע טעג, דאַוונט אָדער זאָגט תהלים. גאָט איז אומעטום, ער וועט איהם פון דאַנען אויך הערען....

ביי־טאָג ווי ביי־נאַכט, נאָר ווען די נאַכט פאַלט צו, און אַ ווינד קומט אָן צו יאָגען פון דעם הויכען באַרג מאָן־בלאַן און טוליעט איין מיט איין פליעגעל דעם גאַנצען וואַלד און קלאַפּט אויף די ווענד פון דעם הויז — פלעגט דער אַלטער זיצען אין אַ ווינקעל און ציטערען. אַן אימה פלעגט איהם בעפאַלען. ער האָט עפּעס פערשטאַנען, אַז דאָס איז נישט אַ היימישער ווינד. דאָ נעבען איהם, הינטער'ן הויז מוז עפּעס אַזעלכעס זיין, פון וואַנען עס קומט צו יאָגען דער ווינד — נאָר וואָס דאָס איז אַזעלכעס, האָט דער אַלטער זיך נישט געקאָנט פאַרשטע־לען. איהם האָט זיך אויסגעוויזען, אַז דאָס מוז זיין עפּעס אָן אוננאַ־טירליכעס, אַזעלכעס, וואָס מיר, פּראָסטע מענשען, זיינען נישט גע־וואוינט צו דעם, און ער פלעגט מורא קריגען דערפאַר...

צו דער משפחה איז געקומען צופאָהרען דעם זוהן'ס פרוי פון פּאַריז מיט איהר'ס אַ פינף־יעהריג קינד. זי איז געווען אַ קריסטין — אַ פּאַריזער קליין־בירגער'ס אַ טאָכטער, מיט אַלע מעלות און חסרונות פון די פּאַריזערינס: אָפּענהערציג, גוט, לייכטזיניג און איבערהויפּט קאָקעט. זי האָט פאַר איהר מאַן חתונה געהאַט, נישט אָבשטעלענדיג זיך פיעל, צי ער איז יאָ אַ יוד אָדער נישט. עס האָט איהר גאַנץ ווינ־ציג אויסגעמאַכט: זי האָט איהם ליעב געהאַט. איהרע עלטערן האָט

עס אויך גאנץ ווינציג אויסגעמאַכט. ער איז אַ דאָקטאָר און האָט געלד אַ וואוינונג אויסצומעבלירען זיך — און זי וועט ביי איהם אַ שעהן לעבען האָבען.

דער ה' פינקעלשטיין איז געוועזן איינער פון די אַלטע משכילים, וועלכער האָט די פינגער געלעקט פון אַ העברעאישען שיר און איז בטל געוואָרען פאַר יעדען יונגעל, וואָס טראָגט מעשענע קנעפּ פון אַ שול־אַנשטאַלט, און ווער רעדט נאָך פון „פראַנצויזיש“. איהם האָט עס יאָ אפילו בשעת מעשה פערדראָסען, ווען דער זוהן האָט איהם געשריבען, אַז ער נעהמט אַ קריסטין פאַר אַ פרוי: „אַלמאי וואָלט זי זיך מגייר געווען — האָט ער גע'טענה'ט — אין פאַריז מעג מען זיך דאָך מגייר זיין.“ נאָר די טעכטער האָבען געלאַכט פון איהם און בעוויזען איהם, ווי ער איז ניט טאָלעראַנט. „פאַר וואָס זאָל ער זיך ניט שמד'ן?“ — האָבען זיי צוריק גע'טענה'ט — „יודען זיינען קיינמאָל ניט טאָלעראַנט!“ דער פאָטער האָט זיך אַביסעל געשעהמט פאַר די קינדער צו ווייזען זיך פאַר אַ רעאַקציאָנער, אַ פאַנאַטיקער. אין הויז האָט מען אויפגעהערט צו רעדען דעריבער.

זי, דעם זוהן'ס פרוי, קומענדיג צופאָהרען צו זיינע עלטערן, האָט געמיינט, אַז זי וועט טרעפען דאָ אַ פרעהליך לעבעדיג רוסיש הויז, וואָס וועט זי ענטציקען מיט דער בריימקייט און נאָך ווילדקייט פון דער רוסישער נשמה, פון וועלכע זי האָט אַזוי פיעל געלעזען און געהערט דערצעהלען. אידען האָט זיך אַבסאָלוט ניט געקענט. ווי איבערהויפּט די אויסלענדער, האָט זי געהאַלטען יעדען יודען פאַר אַ יודישען רוס, אָבער באַלד אין די ערשטע טעג פון איהר אָנקומען, האָט זי געזעהען, אַז די „רוסען“ לעבען גאַנץ אַנדערש, ווי זי האָט עס זיך פאָרגעשטעלט. אָנשטאַט „פרעהליכע“ האָט זי געטראָפען מענשען מיט זעהר שווערע געמיטער, צובראָכענע הערצער, יעדערער געהט זיך זיין איינזאַמען וועג. און איבערהויפּט, איבער דעם גאַנצען הויז שוועבט עפּעס אַ מרה־שחורה, וואָס זי האָט דאָס באין אופן נישט געקאָנט פערשטעהן....

אַזוי האָט געלעבט דאָס הויז, יעדערער בעזונדער אין זיין וועלט — וויים פון זייער היימאַט אין אַ פרעמד לאַנד, אין דער שעהנער פראָווינץ סאַוואָיאַ אונטער דעם וויים־בעשנעעטען מאָן־בלאַן.

דער ה' פינקעלשטיין האָט נישט געהאַט אָבגעריסען מיט דער היים אַלע זיינע געשעפטען. ער האָט נור אָבגעוואַרט די צייט, ביז מען וועט

פון „דאָרט“ דערהערען אַ גוט בשורה, אַז ער זאָל קענען צוריק פּאָה־רען צו זיינע געשעפטען. דאָ, אין אויסלאַנד, האָט ער זיך געפיהלט פרעמד און שלעכט. ער האָט נישט געוואוסט, צו וואָס מען נעהמט זיך, וועגען וואָס מען קלערט, און האָט געוואַרט מיט אונגעדולד, ביז „אין דער היים“ וועט רוהיג ווערען. אָבער דאָס רוסישע בלאַט, וואָס האָט זיך געוואַלגערט אין דער וועלט פיער טעג ביז עס איז צו זיי אָנגעקומען, האָט יעדען טאָג אָבגעגעבען פון „דער־היים“ זעהר שלעכטע גריסען. אַלע טאָג נייע הריגות, אומגליקען. עס איז געווען אין די טעג פון דער דומע. און לייענענדיג דאָ, אין רוהיגען גאָרטען אין סאַוואָיא, די רע־דעס פון די דעפּוטאַטען, איז ה' פינקעלשטיין געוואָרען אַזוי בעגייס־טערט, דאָס ער איז אַרומגעגאַנגען און אויסגעקלערט אַ רעדע, וואָס ער וואָלט געהאַלטען, ווען ער וואָלט געווען אַ דעפּוטאַט. און ניט האָבענ־דיג פאַר וועמען די רעדע צו זאָגען, פלעגט ער אַליין פאַר זיך די רעדע אָבהאַלטען אָדער זוכען אין פראַנצויזישען ווערטער־בוך ווערטער, כדי די רעדע זיינע צו איבערזעצען און זי אין אַ פראַנצויזיש בלאַט אָב־דרוקען.

עס איז געווען אַ יונגער פריהלינגס־טאָג. די גאַנצע פאַמיליע איז אויף דער וועראַנדע געזעסען און מיטאָג געגעסען. דער בלינדער זיידע איז ביים עק טיש געזעסען, נעבען איהם — ביידע אור־אייניקלעך, וועל־כע האָבען זיך מיט זיינע הענד געשפּיעלט און געפרעגט איהם פער־שיעדענע שאלות. דאָס „פרעמדע“ אור־אייניקעל האָט ער נישט פער־שטאַנען — האָט מען איהם געדאַרפט איבערזעצען אויף יודיש, און ער האָט איהם אָבגעענטפערט. די שנור פון פאַריז פלעגט קוקען מיט זעהר גרויס דרך ארץ אויף דעם אַלטען, און האָט עפּעס אַזוי ווי פאַר איהם מורא געהאַט... דער אַלטער ר' נחום האָט נישט געוואוסט, אַז דאָס „פרעמדע“ אור־אייניקעל איז שוין קיין יוד, נור ער האָט עס ווי געפיהלט. דאָך האָט ער דאָס קינד נישט ווינציגער ליעב געהאַט פון יענעם אייניקעל. ער האָט נאָר אויף דאָס קינד גרויס רחמנות גע־האַט. און אַנטאַפּענדיג זיין פול, רונדיג פּנים'ל, וואָס האָט מיט אַ שמייכעלע ארויסגעלאַכט צום זיידען, האָט ער געפיהלט, אַז עס איז נישט דאָס דאָר, ציטערענדיג, בלייך געזיכטעל פון יענעם אייניקעל — עס איז אַן אַנדער קינד...

געגענאיבער זיי האָט געלאַכט אין די גליהענדע זון דער ווייסער מאָן־בלאָן, וואָס האָט געלויכטען פון מיילען ווייט.

דער בריעף־טרעגער האָט די צייטונג געבראַכט. ה׳ פינקעלשטיין האָט היינט, ווי יעדעס מאָל, פלינק די צייטונג אויפגעעפענט און אָנגע־הויבען צו לעזען הויך אויפ׳ן קול. פּלוצלונג איז ער שטיל געבליבען, און בלייך אוועקגעלעגט די צייטונג זיך אין טאַש און אָנגעהויבען פון עפּעס אנדערש צו רעדען.

די טאָכטער האָט דערנאָך די גאַנצע צייט די צייטונג ארומגעזוכט, האָט אָבער זי נישט געפונען. די צייטונג איז ערגיץ פערפאַלען גע־וואָרען.

ה׳ פינקעלשטיין האָט זיך אליין אין גאָרטען ארונגעדרעהט. ער האָט געוואָלט עמיצען דערצעהלען, זאָגען וואָס ס׳איז געשעהן. אַ פּאָ־גראָם, אַ נייער פּאָגראָם אויף יודען — הונדערטער דער׳הרג׳עטע, פער־וואונדעטע, יודיש פערמעגען צוראַבעוועט.... אַ פּאָגראָם.... ער האָט גע־מוזט האָבען וועמען צו דערצעהלען. דער טאָכטער האָט ער מורא גע־האַט צו זאָגען דערפון, זי זאָל נישט קראַנק ווערען. ער האָט דערזעהען די שנור אין גאָרטען שמועסענדיג מיט׳ן בעל הבית פון הויז. ער האָט זי אוועקגערופען אָן אַ זייט און אָנגעהויבען דערצעהלען איהר, מיט אַ שטילען טאָן: אָן אונגליק, אזוי פיעל מענשען אויסגע׳הרג׳עט, קינדער, קליינע קינדער צושניטען.

די שנור האָט די אַקסלען אויפגעצויגען, געקוקט אויף איהם פער־וואונדערט און געפרעגט:

— פאַר וואָס הרג׳עט מען? ווי הייסט, מען הרג׳עט? פאַר וואָס?

ער האָט איהר ניט געקענט געבען צו פערשטעהן: מען הרג׳עט, ווייל מיר זיינען יודען.

די שנור האָט עס נישט פערשטאַנען. זי האָט זעהר בעדויערט, עס איז איהר אָבער צום סוף לאַנגוויילינ געוואָרען דאָס בעדויערען, איז זי מיטגעפאָהרען מיט׳ן בעל הבית אין וואַלד אריין.

ה׳ פינקעלשטיין איז געבליבען שטעהן אין גאָרטען. עס האָט איהם געדריקט דאָס שרעקליכע נייעס, און ער האָט עס געמוזט עמיצען דערצעהלען — אַ נאָהנטען, וואָס זאָל עס מיטפיהלען. ער האָט דער־זעהן דעם פאָטער, דעם בלינדען יוד, וועלכען דיביידע אייניקלעך האָ־

בען געפיהרט ביי די הענד אין גאָרטען אריין: איינער האָט גערעדט צו איהם פראנצויזיש, דער צווייטער — רוסיש.

ה׳ פינקעלשטיין האָט געקוקט אויף דעם אַלטען בלינדען יוד, וואָס די אייניקלעך — איינער א פראנצויזישער גוי, דער צווייטער — א רוסישער יוד — פיהרען איהם ביי די הענד, און עס איז איהם עפּעס א גערדאנק קלאָר געוואָרען. דעם אידישען גלות האָט ער געזעהן פאר זיך....

ער איז צוגעאנגען צום פאָטער:

— ווייסט, טאטע, מען הרג׳עט וויעדער יודען אין רוסלאנד. א נייער פּאָגראָם.

דער אַלטער האָט די בלינדע אויגען געווענדעט צום הימעל:

— עס איז א עת־צרה אויף יודען, א גזרה רעה.

א מינוט זיינען זיי ביידע שטיל געבליבען. דער אַלטער האָט זיך פלוצלונג אָבגערופען, אַנטאפּענדיג מיט דער האנד דאָס „פרעמדע" אור־אייניקעל:

— זאָג, שלמה, ער איז גע׳מל׳ט?

נאָך א לאנגען שווייגען האָט דער זוהן שוואך אָבגעענטפערט:

— ניין, טאַטע.

דער אַלטער האָט ביטער אָבגעקרעכצט.

— נו, ער וועט שוין פון דעם נישט וויסען....

אַ שבת אין אַ שטעדטיל

1.

דער שבת אריינקום.

די זון האָט זיך שוין געטוקט אין דעם וואַסער'ל וואָס איז אונ־טער דעם שטעדטיל. און האָט בענקענדיג געקוקט אויפ'ן שטעדטיל — דער שבת קומט אָן, זי געהט אַוועק... יונגען, בעלי עגלות האָבען זיך פלינקער פון וואַסער ארויסגעאײלט. די געוועלבער אין מאַרק זיינען אַלע שוין פערמאַכט, אָבגעוואַשענע יודען מיט שבת'דיגע קאַפּאָטעס לאָזען זיך איבער'ן מאַרק אין דעם שמאָלען שול־געסיל אריין. פאַר ר' עוזר וויינשענקער'ס געוועלב שטעהט אַ יוד אַ שניידער מיט אַ געלע באָרד, האַלט עפּעס אונטער דער אָרים, און ער קלאַפּט אין טהיר אריין: — „עפּענט, ר' עוזר". פון אינווייניג הערט זיך אַ קול: — „עס איז שוין שפּעט", די פערבייגעהענדיגע יודען שאָקלען מיט'ן קאָפּ אויף דעם געלען שניידער, טהייל ברומען איילענדיג זיך: — נישט גע־קענט פריהער קויפען! און דער שניידער פערשעהמט זיך, קלאַפּט שטאַרקער אין טהיר: — נו, עפּענט שוין!

צווישען די פערמאַכטע געוועלבער ווייזט זיך ארויס אין עק מאַרק די אָפּענע אַפּטייק; פון דער צווייטער זייט די אָפּענע שענק, פון וואַנען עס הערט זיך אַ האַרמאָניע שפּיעלען, און די אָפּענע געוועלבער ווערען עפּעס ווי פערשעהמט פאַר די צוגעמאַכטע יודישע קרעמלעך, העלדען זיינען זיי אין זייער דערוואַכענדיג לעבען.

אין מאַרק בלאָזט אַ לייכט ווינטעל און דערהויבט דעם שטויב. אין דער לופט פליהט דורך אַ גרינער, אויסגעטרעטענער בלאַט פון שאַלאַטע, אַ שטיקעל פּלים פּאַפּיער, פון אַן איינגעוויקעלט פלעשעל וויין; אייניגע ציעגען שטעהען און עסען געשמאַק דאָס איבערגעבלי־בענע גרינס פון די „שטעלען". ביי דער ברונען אין מיטען מאַרק

שטעהען א פּאָר גוים און גויעס נעהמען וואסער. אין זייער דערוואַכענ־דיג אויסזעהען מאכען זיי נעביך דעם איינדרוק פון „קנעכט“. עפּיס אַזוי ווי מען וואָלט פּלוצים פון זייערע געזיכטער די מאַסקעס אראָבגערי־סען: גוים, נישט געשטאַנען אויפ'ן בארג סיני!....

פון די שווארצע הילצערנע, „כורעים־בוקענדיגע“ הייזלעך שיינען ארויס די אָנגעצונדענע ליכט און קוקען מיט עפּעס א פרעהליכדיגע הייליגקייט אין מארק אריין, די חושכ'דיגע הייזלעך מיט די ליכ־טיגע שבת'דיגע פענסטער זעהען אויס ווי אָרעמע מחותנים וואָס קומען אויף א חתונה אין צוריסענע בגדים...

אין דער שוהל־גאַס.

פון איין זייט שטעהט די הויכע אריסטאָקראַטישע שוהל, פון די ברייטע פענסטער פינקלען די ברענענדיגע הענגלייכטער ארויס, דעם חזן'ס לכה־דודי אונטערגעהאַלטען פון זעקס משוררים הילכט אין גע־סיל, געגענאיבער דער שוהל שטעהט דאָס בעל־הביתישע בית המדרש, פון די פערשטויבטע פענסטער שיינען זיך די ליכטלעך ארויס און דעם שוחט'ס „לכה־דודי“ פון בית המדרש פערשעמט זיך פאַר'ן חזן'ס קול. אין טהיר פון בית המדרש שטיפּען ווייסע חברה'ניקעס ארום, אורחים שפּאַרען זיך צו דער טהיר, אז מען זאָל זיי אויף שבת נעהמען.

אין דעם צווייטען האַלבען הויז פון בית המדרש וואָהנט דער רב. די פרומע רבי'צין שטעקט איהר שבת'דיג, צנועה'דיג געזיכט ארויס — אין די ווייסע שבת'דיגע הויב — זאָגט עפּיס די גאַס אָן: גוט שבת.

אין די חסידים־שטיבלעך האָט מען שוין מקבל שבת געווען, נאָר מען וואַרט מיט מעריב ביז עס וועט גוט שפּעט ווערען, דערווייל שפּאַ־צירט דער יונגער עולם אין די אַטלעסענע קאַפּאָטקעלעך, אין די זיידענע גאַרטעלעך אין די גאַס; די דינע פּאות'לעך ציטערען אויף די באַקען; א רעדעל יונגע בחורים'לעך, יונגינקע חסידים'לעך, „פּרואוו־בחורים“, געהען צוערשט און רוקען זיך אַליין נעהנטער צו, און רייבען זיך צו דער צווייטער רעדעל „חתן־בחורים“, וואָס געהען הינטער זיי שוין פּאַמעליכער, געלאַסענער און קוקען מיט גדלות אויף די „פּרואוו־בחורים“, און די חתן־לייטלעך, וואָס געהען נאָך פּאַמעליכער, נאָך געלאַסענער הינטער זיי, די יונגע לייטלעך טראָגען שוין שטריימלעך און דערווייטערען זיך פון

די „חתן־בחורים“ און קוקען עפּיס אויף זיי פון דער הויך, מיט רחמנות: נאָך נישט קיין גאַנצע יודען.

אויפ'ן צווייטען זייט געסיל געהען צוערשט עטליכע יונגע מיידלעך מיט רויטע אָבגעוואַשענע פּנים'ר, שוואַרצע שבת'דיגע צעפּ און ווייסע פאַרטוכלעך, זיי געהען געלאַסען, און קוקען זיך אַלץ אום הינטער זיך צו דעם רעדעל „כלה־מיידלעך“, וועלכע ווילען זיך אַלץ צורייבען צו דעם רעדעל ווייבלעך, וואָס געהען הינטער זיי נאָך פּאַוואָלער, נאָך געלאַסענער. די לעצטע טראָגען טיעפע שייטלען, מיט נייע שלאָפּראָקען; זיי האַלטען די קעפּ פעררייסען אין דער הויך און קוקען מיט גדלות אויף די כלה־מיידלעך וואָס געהען פאַראויס פאַר זיי און שטעלען זיך אַלע מאָל אָב ווי וואַרטענדיג אויף עפּיס...

און אַ טונקעלער שאָטען הילט שוין דאָס שטעדטעל איין און ער לאָזט זיך אַוועק ווייט, און אידען געהען פון שוהל, פון בית המדרש אהיים, נאָך טהייל שלעפּט זיך אַן אורח מיט, און זיי געהען זיך אהיים, רוהיג, שבת'דיג.

2.

פרייטאָג צו נאַכט.

די נאַכט שוועבט לייכט איבער דעם שטעדטיל, די געוועלבער זיינען פערמאַכט, און פון די אָפענע פענסטער גיסט זיך דאָס שבת'דיגע ליכטיגקייט אויף דער גאַס ארויס. פון אויבען, פון הימעל פינקלען די נוטהערציגע שטערען אראָב און זעהען אוים ווי ליכט וואָס זיינען אויך לכבוד שבת אין הימעל אָנגעצונדען געוואָרען. אַ לייכט ווינטעלע בלאָזט און אַ הענגעדיגע שילד קלאַפּט זיך אָן דער וואַנד. טהיילמאָל פערבלאָנדזשעט זיך אין געסיל אַ שטילער זמירות־נגון פון אַ בעל־הבית. און פון די פיער אָפענע פענסטער, וואָס איז אין מיטען מארק, פון וואַנען עס גיסט זיך אַ גרויס ליכטיגקייט ארוים, קנאַקט אַ גוואַלדיגער „מנוחה ושמחה“, און קלינגט אָב מיט רעש אין דער גאַס. מען דערקענט באַלד אין זיין עזות'קייט, אַז דער נגון קומט פון אַ נגידישען טיש אראָב.

און שטילער ווערט אין געסיל, די אָנגעצונדענע ליכטלעך אין די פענסטער פערלעשען זיך, טהיילמאָל שפּאַציערט זיך אַ יוד אין אַ ווייי־

סען שלאף־ראק מיט במנוחה'דיגע טריט, און ברומט זיך, מחמת פער־געניגען א שטיל טרויעריג נגונדיל, גאר נישט, גלאט אזוי...

אין דעם קצבישען געסיל זיצען יודען, האלב־נאקעט, פאר דער טהיר און שמועסען צווישען זיך; פאר טהייל הייזער איז פאר דער טהיר אויסגעבעט מיט בעטגעוואנד און א שטעדטילשער בעל הבית האט זיך עולם הזה אין גלות און שלאפט זיך פאר דער טהיר.... ערגעץ אונ־טער א לאדען שטעהט עפּיס איינער שווארץ אנגעטהון, און יעדעס מאל, ווען עס הערט זיך טריט געהן, פליהט דער שווארצער שאטען אין הויז אריין, און אין דער נאכט ווייזט זיך א ווייס פארטיכעל.... און נאקעטע הענד האלטען ביים לאדען אן, גאר נישט, גלאט דעם לאדען צו־מאכען...

אין אן אונטער־געסעל דרעהען זיך פינף יודען ארויף און אראב, געהען איבער דער גאס און זייערע טריט קלאפּען אין דער שטילקייט פון דער נאכט, שומרים זיינען דאס, וואס היטען מען זאל חלילה דאס שטעדטיל נישט אונטערצינדען — ווארום א קול איז ארויסגעגאנגען, אז די ארעמע פּויערען ווילען דאס שטעדטיל אונטערצינדען כדי זיי זא־לען ארבייט האבען.

באלד הערט זיך א דריי פון א גרעגער, א הונד בילט, א פייף פון א פייפיל ענטפערט דעם גרעגער, און עס ווערט ווייטער שטיל.

פּלוצים הערט זיך א געשריי, דערנאך א געלויף.

יודען דערשרעקען זיך, מען לויפט פון די הייזלעך ארויס, האלב נאקעטע ווייבער, האלב נאקעטע קינדער און מען קוקט גלייך אין הי־מעל אריין: פון וועלכער זייט איז ער רויט.

— פאר וואס קלינגט מען נישט?

— ווים איך?

— וואו? מען זעהט דאך גאר נישט.

— אודאי ערגעץ אין א דארף.

פון דערווייטענס הערט זיך א קול.

— מען האט זיי געכאפּט.

א יונג קומט אין דער גאס אן צו לויפען, און שרייט אין דער גאס:

— געכאפּט!

און דורך דער גאס פיהרט מען א יונגעל מיט א מיידעל דורך, אלע לויפען, יעדער בעל הבית הויבט זיך אויף פון דער טהיר און געהט

נעהנטער צו און קוקט זיי אין די אויגען אריין.

— ווער זיינען די העלדען?

— דו ווייסט נישט? דעם שוחט'ס טאָכטער מיט'ן טאַמעשאָווער בחור! — שרייט א יונג.

— א בייזע נאכט אויף זייערע קעפּ... טפו, דערשראָקען זיך, הערט זיך א ווייבערשער קול אין קצבישען געסעל.

.3

דער שוהל־גאַנג.

פאַר טהיר און טהויערען שטעהען נאָך נישט אָבגעוואשענע יודע־נעס, נאָך נישט אויסגעקעמטע מיידלעך איינגעוויקעלט אין פאַטשיילעס און ווייסע ספּאָדניצעס, און קוקען.

פון דעם שוהל־געסיל לאָזען זיך יודען אהיים, טהייל טראָגען פערלייגט דעם טלית איבער'ן האלז, ווי א האלז־טיכעל; טהייל אונטער די קאַפּאָטעס טראָגען גאָר פריי און פראַנק דעם טלית אויף די אַטלעסע־נע קאַפּאָטע, אזוי ווי ביים דאווענען. גוים שטעהען אין גאַס און לאַ־כען, נו, זאָלען זיי לאכען, וועמען אַרט דאָס?

דערנאָך ציהט זיך א שורה ווייבער, יעדע געהט אנדערש אָנגעטהון פון דער צוויטער, שטיקלעך ארבייט פון דעם שטעדטילשען ווייבער־שניידער, פערשיעדענע מיני קאַפּעלושען און גלאַט אזוי בענדלעך און טשיפּקעס. איינע פאַראויס, רייזעלע די גבאי'טע, אין א שטערען־באַנד מיט פעריל בעפּוצט אויף'ן קאָפּ. נאָר דער עיקר איז דאָס געהען. פאַר־אויס געהט, ווי טראָגענדיג א פּאָהן א יונגעלע. ער האלט אין דער האנד די מאַמעס סדור מיט נאָך עפּיס א ספר'ל איינגעוויקעלט אין א נאָז־טיכעל, דערנאָך געהט זי אליין און קוקט אויף די אנדערע ווייבער, זי דרעהט אוועק דעם קאָפּ און קוקט פאַר זיך, גאָר נישט, גלאַט: איך האָב דיך אין דער ערד...

באלד ציהט זיך נאָך א שורה ווייבער. פאַראויס לויפט א מיי־דעל צי א ווייבעל אין א ווינטערדיגע נייע רעטאָנדע — אין דער גרוי־סער היטץ, אויף'ן קאָפּ טראָגט זי א דיק שייטעל מיט א גרויסען קאַ־פּעליוש, וועלכע האלטען מלחמה מיט די אָבגעשאָרענע האָר וואָס וויי־זען זיך אויף'ן שטערען, דאָס שייטעל מיט'ן קאַפּעליוש רוקען זיך אי־

בער׳ן קאָפּ אראָב, ווילען זי מאַכען פאר א ווייבעל, די האָר אָבגעשאָרענע ווייזען זיך אַלץ ארוים און ווילען זי צוריק פאר א מיידעל מאכען. נאָך איהר ליופען נאָך עטליכע ווייבער, טהייל אַלטע קענען ניט נאָכלוי־פען, קריכען זיי פון הינטען, און די אָרים־געוויקעלטע מיידלעך פאר דער טהיר ווייזען מיט׳ן פינגער און שרייען הויך, איינראַמענדיג איינע דער צווייטער אין אויער אריין: דאָס איז די כלה! די כלה!

*

*

נאָכ׳ן עסען.

די הימלען זיינען איבער דעם שטעדטיל איבערגעצויגען ווי א ווייסער ליילעך, אָהנע זיך צו בעוועגען. עס דאכט זיך ווי די הימלען דורכרייזענדיג נאכטען פון וויט, ערגיץ אין דער וועלט אריין, האָבען זיך אָבגעשטעלט, דאָ, אין שטעדטיל שבת צו האַלטען.... און די גלי־הענדע שטראהלען פאַלען אויף דעם לענגליכען געסיל אראָב, וואָס ציהט זיך ווייט אוועק. אויף ערגיץ א טרעפּיל פון א געוועלב ליגט א הונד אויסגעצויגען, די אויגען פערמאַכט און ער עפענט יעדעס מאָל דאָס מויל אויף און כאַפּט א פליג.... פאר די טהירען זיצען ווייבער, האַלטען גראָבע ספרים אין די הענד און לייענען. ערגיץ אין א פענסטער, פון וואַנען עס ווייזען זיך ווייסע פאָרהאַנגען און בלומען־טעפּ, קוקט א מיידעל ארוים און האַלט א בוך אין האַנד. אויף א באַנק פאַר א הויז זיצען שניידער־יונגען אָנגעטהון אין אויפגעשטעלטע קעלנער מיט קורצע רעק און מאָדישע היטלעך און קנאַקען קערליך. טהיילמאָל שפּאַצירט זיך דורך א בעל הבית, דאָס טיכעל אויפ׳ן האלז פערלעגט און בעקוקט די הייזעלעך; ער גיט א מאָל א שאָקעל מיט׳ן קאָפּ אין א פענסטער אריין: גוט שבת! פון וואַנען עס ווייזט זיך א ווייסער שלאָף־מיטץ צוריק שאָקלענדיג: — גוט שבת!

אין דער גאַס איז שטיל. בעלי־הבתים שלאָפען, בעלי־בית׳טעס לייענען. באַלד ווייזט זיך א יוד, נור דער איז שוין מיקל און טראָגט דאָס טיכעל ארוּם די האַנד ארומגעבונדען, און גיט זיך אַלע מאָל א רייב מיט׳ן האַנד פאַר דער וואָנסע — דער פעלדשער.... א גויע געהט דורך, טראָגענדיג צוויי עמערס וואסער, און פּלוצלונג ווייזען זיך פער־שלאָפענע יודען, האַלב נאַקעט, דאָרשטיגע ווייבער, און שלעפּען מיט זיך מיט קינדער וואָס טראָגען: קריגלעך, גלעזער, און יעדער שעפּט

וואַסער פון די עמער. די גויע שעלט, שרייט, רייסט אַוועק די עמער, ווער קוקט אָבער אויף איהר?...

און ווייטער ווערט שטיל אין גאַס.

דאָרטען אין עק מאַרק שפּאַצירט זיך אַ מיידעלע אַליין. זי גערט באַוואָלע, אודאי האָט זי זיך היינטיגען שבת מיט אַ קליידעלע בע־נייעט! און קען זיך נישט איינהאַלטען...

4.

שבת׳דיגע פערגעניגענס.

אַ שבת׳דיג קרעמעל מיט שבת׳דיגע קונים.

דער מאַרשעליק האָט זיך זיין שבת׳דיג קרעמיל. ער מאַכט זיך עפּיס אַזאַ מין לימאָנאַדע, נאָך זיין אופן נאָך. קאָכט צוזאַמען פּאָמע־ראַנצען מיט צימרינג, שניידט אריין אַ פּאָר ציטרין, און זאָדע, און דאָס האָט עפּיס אַ מין משונה׳דיגע קאָליער. און אַז מען נעהמט אראָב די דראָט, וואָס איז אויפ׳ן קאָרעק פון פלעשיל, גיט עס אַ זעטץ ווי פון אַ הארמאַט און דער קאָרעק פליהט גלייך אין שויב אריין, און פון דעם פלעשיל גערט אַ רויך ארויס, באַלד אַ געוואַלדיגער שוים, וואָס צוהיצט זיך און שפּריצט אויפ׳ן באַלקען — און דאָס וואַסער האָט עפּיס אַ מין טעם, נישט זויער, נישט זיס, נאָר עס דרעהט עפּיס אינוויינינג, בורזשעט אויף די נעכטיגע פיש מיט דעם היינטיגען טשאָלענט.

דאָס ווייב זיינס האָט צו פּערקויפען אויף שבת פערשיעדענע קנאַק־קערליך, גלאַטע און קאַנטיגע, שוואַרצע און ווייסע, ארץ־ישראל׳־דיגע און היגע, און אַז איהר גערט דורך פאַר׳ן מאַרשעליק׳ס שטוב, קען מען דערטרונקען ווערען אין דעם ים שאָלעכטס וואָס ליגט פאַר דער טהיר.

טאָמער וויל אַ איד עפּעס הנאה האָבען שבת פון אַ שעהנע מעשה, מיט׳ן בן־מלך און דער בת־מלכה, און די זעקס גזלנים, אָדער גלאַט אַזוי שמר׳ס אַ העכסט אינטערעסאַנטען ראָמאַן, קומט מען אריין צום מאַרשעליק. — אין אַ שוואַרץ שאַפקעלע, וואָס הענגט אויף דער וואַנד, ליגען אַלע וואונדער־שעהנע מעשיות, וואָס אַ יודיש הארץ קען נאָר גלוסטען.

און דאָס קרעמיל האָט פּרנסה נאָר פון שבת. דאָ פערקויפט מען חלילה נישט פאר קיין געלד, חלילה. אויף דער וואנד הענגט א מין לאַנגער טאָוועל מיט אותיות אויפגעשריבען. אונטער יעדען נאָמען ציהט זיך אוועק א שורה לעכלעך. נעהמט איינער א פלעשיל וואסער — שטעקט מען אין א לעכעל א שטיקעל פאפּיער. נעהמט ווער א האנד קנאַק־קערליך שטעקט מען אריין צוויי שטרוי, נעהמט ער עפּיס א בוך צום לעזען, שטעקט מען אין לעכעל נאָר איין שטרוי אריין. טהייל, ווייטער, האנדלען מיט עפּעס אזוי מיני קוויטלעך, וואָס זיי קויפען די קוויטלעך פאָראויס. און ווייטער די, וואָס האָבען ניט קיין קאָנטע, למשל, ישיבה בחורים ווילען טרינקען וואסער, לאָזען זיי איבער די גארטלען א משכון, אָדער א מיידעל וויל א ראָמאַן נעהמען צום לעזען — לעגט זי א טהיי־לעפּעלע איין, א טאַשען־טיכעל, אָדער א פארטוך.

*

אין גאָרטען ביי חנה ביילע'ן.

ווען דער עולם איז פערטהון מיט'ן שלאָף — און ביים מאַרשעליק לימאָנאַדע טרינקען, קלויבען זיך צוזאמען יונגע חברה ביי חנה ביילען אין גאָרטען און כאפּען א טענציל.

צווישען פיער בוימער שטעלען זיך אוים פיער דאמען און פיער הערען, נעבעך פערהאָרעוועטע דיענסטמיידלעך, מיט שניידער יונ־גען. דער מנהג איז ביים טאַנצען נישט צו רעדען פּראָסט יודיש אזוי ווי מען רעדט תמיד, נאָר מען פערדרייטשט דאָס יודיש רעדען.

איינער פון זיי זיצט אויף דעם גראָז און באָמבעלט עפּים אונטער דער נאָז א מין ליעדעלע, און דער עולם דרעהט זיך אהין און אהער. איינער פון זיי — מיט אַן אונטערגעהאַקט אויג און מיט א טיעף אָבגע־שוירענע פאה, און א פערשפּיליוועטען געקראָכמאַליעטען קאָלנער — לערענט דעם עולם.

— פריילין דאָבשע, געבען זי מיר די האַנד, אָט אזוי, ראָנדע, ראָנדע.

— אין א זייט — קאָמאַנדעוועט א צווייטער.

דער דין ר' ליביש ווערט עם געוואָהר, ער כאפּט דעם בית־המדרש־שמש און לאָזט זיך אין גאָרטען אריין.

— הולטייעס, עוכרים, די שטאָדט ברענגט איהר אונטער.

און דער עולם כאפּט די פּים אויף די פּלייצעס און מאַכט פּליטה.

.5

שבת אויפ'ן בארג.

און דער שבת איז אויפ'ן בארג. דאָס שטעדטיל שלאָפט זיך געשמאַק, אונטער די מאַמעס פאַרטוך — די מנוחה פון שבת. און חדר־יונגלעך האָבען זיך אויפ'ן בארג פערקליבען, אויף דעם שפּיטץ בארג שטעהען יונגען און קוקען דורך די פויסטען אויפ'ן שטעדטיל, מרגלים הייסען דאָס, „שפּירען אוים" דאָס „אָרט" מיט שפּאַקטיפּען, בארג־אראָב, גליטשען זיך יודישע קינדער איינס נאָכ'ן אַנדערען, איינס נאָכ'ן אנדערען, און צורייבען די שבת'דיגע קאַפּאָטקעלעך, מיט די שבת'דיגע שטיוועל. ווייבער געהען שפּאַציערען אויפ'ן וועג, פאַר'ן בארג, און שטעלען זיך אָב, שרייען אויפ'ן בארג ארויף: נחום, די שבת'דיגע קאַפּאָטע, חיים, געהסט אראָב, דו געהסט? חברה הערען ניט און גליטשען זיך ווייטער איינס נאָכ'ן אנדערען בארג־אראָב. באלד שרייט א יונגעל: דער רבי געהט, דער רבי! און חברה מאַכען פּליטה, ווייט אוועק....

און דאָרט ווייט אונטער'ן בארג ציהט זיך דער וועג אוועק. אָט ווייזט זיך דאָס וואסעריל וואָס עס טהיילט דאָס שטעדטיל דורך, דאָרט איז די וואסער מיהל, דאָס ראָד קלאַפּט אין וואסער, און עס פּאַטשט פון דערווייטען, און דאָרט נאָך דער וואסער מיהל געהען בית המדרש בחורים ווייט אויפ'ן וועג שפּאַצירען...

.6

דער טהייל שבת וואָס קעהרט צו גאָט.

דער עולם דערהויבט זיך פון שלאָף, אין די גאַסען הויבט אָן צו רעש'ן, פון די אָפענע פענסטער לאָזט זיך דער קול תורה הערען. אָט הערט זיך א קוויטשענדיג קול פון א יונגעל פערהערענדיג זיך ביים טאַטען. א יוד זאָגט ערגיץ פרק הויך, אויפ'ן קול. פון ערגיץ וואו הערט זיך ווי א צווייטער יוד לערנט חומש. באלד קומט פון ערגיץ א טרויעריגער גמרא־נגון צו שווימען. אין דער גאַס מאַרשירט א שערענגע קינדער צו פּאָרלעך; פאָראויס דער בעהעלפער, ווי א פּאַסטוך פאַר דער סטאַדע,

הינטער זיי דער רבי ; זיי געהען באלד אין הויז אריין, א אינגעל הויבט אן אודאי חומש צו לערנען.

אין דער שוהל־גאס איז היימלעך, ווייבער אנגעטהון שבת'דיג זי־צען פאר דער טהיר און שמועסען צווישען זיך. אין עק שוהל־גאס, וואו עס הויבט זיך אן די שוסטער־גאס, האלטען יודישע יונגלעך מלחמה מיט שקצים, שיסען מיט שטיינער, א געלויף ווערט, יודען לוי־פען, ווייסען אליין נישט וואו : א גוי יאגט !...

דאס בית־המדרש איז פול, דער בעריהמטער לאמזער משולח זאגט היינט פאר'ן עולם, און זיין קול הערט זיך פון די אפענע פענסטער, מיט א וויינענדיגען „ר ב ו ת י !" און דער עולם שטעהט צוזאמענגעקוועטשט און שוויצט, עלטערע ווייבער אויף די פענסטער בייגען די אויערען אין בית־המדרש אריין, ווילען אויך א ווארט הערען.

די בעלי־בתים פון דער אריסטאקראטישער שוהל לאזען זיך בע־גניגען מיט א בלויזע קאלטע מנחה...

אין דער גאס זעהט מען נור ווייבער.

אין דער זעלבער שוהל־גאס, ערגיץ אין א הויף, אויף קרומע טרע־פען, אין א קליין שטיבעלע, ד' על ד', האבען זיך א פאר יונגע לייטלעך צוזאמענגעקליבען. די ווענד אין דעם קליינעם שטיבעל זיינען בעהאנ־גען מיט בילדער און צייכענישען; א גרויסער „מגן־דוד" אין מיטען „ציון" אויסגעקלעבט מיט רויט פאפיער, פון איין זייט מגן דוד הערצי ל'ס בילד צוזאמענגעשטעלט פון קליינע פינטעליך, וואס דאס, זאגט מען, זיינען אותיות ; אויף דער צווייטער זייט הענגט א ראם, דרינען א שטיק פאפיער, מיט פערשיעדענע פארבען אויסגע־מאלט, דאס זאל זיין א יוד, וואס אקערט די ערד, און די הויכע טענענ־בוימער גיבען צו פערשטעהן, אז עס איז ארץ ישראל, אונטען איז מיט גרויסע גילדערנע בוכשטאבען אויסגעמאלט : „מאתי געציל בן־ציון". אויף דעם טיש, וואו ס'זיצען די יונגע לייטלעך (צו מעהרסטען טראגען זיי ברילען), ליגען אויף פאראדע אויסגעשפרייט איניגע אלטע געלע נומערען „די וועלט", א יונגער־מאנטשיק מיט אן ארומגעשוירען בער־דיל און בלאע ברילען, — אין די לאצען פון פאלטא טראגט ער עפעס א מין שפילקע אריינגעשטעקט, אין וועלכער עס איז קינצליך א מגן־

דוד אויסגעקריצט — שטעלט זיך אויבען־אָן, נעהמט א נומער „וועלט“ אין האנד אריין און הויבט אָן צו לעזען:

— ר ב ו ת י! הויבט ער אָן, ווי דער מגיד א דרשה.

7.

דער שפּאַציער.

עס האָט שוין אָנגעהויבען צו טונקלען, די זון ציהט זיך פּאַוואָלע מיט רוהיגע שבת'דיגע טריט ארונטער אונטער'ן שטעדטיל. יודען געהען אהיים פון שוהל שלוש־סעודות עסען. זעליג פוהרמאַן לאָזט זיך מיט זיין „וויסען אָדלער“ שפּאַציערען צום ברונען. דער וויסער טראָגט אויפ'ן האלז דעם עמער, און געהט זיך מיט פוילע טריט, מנוחה'דיג, אזוי ווי ער וואָלט געוואוסט, אז מען טאָר אום שבת קיין „פסיעה גסה“ ניט מאכען. אין דעם געסיל הויבט זיך שוין אָן וויזען פּאָרלעך, מיידלעך קוועטשען זיך איינע אין דער צווייטער און געהען צוזאמענגעדריקט שפּאַציערען. באלד ציהט זיך דורך א שורה ווייבער אין טיעפע שייטלעך, בעלעגט מיט אלערליי מיני ציערונג: קייטעלעך, אויער־רינגעלעך, און יעדע האלט ביי דער האנד משה'לעך, שלמה'לעך אָנגעטהון אין כנפות'לעך און אין היטעלעך, די יונגעלעך האלטען זיך אָן ביי דער מאַמעס הענד, און די ווייבער מיט זייערע קינדערלעך אָהן עין הרע, פערשטעלען דעם וועג, באלד לאָזט זיך אדורך א גרופּע מאנס־פּערשוינען, אלע גלייך אָנגעטהאָן, נאָר טהייל האָבען געלע בערדלעך, טהייל שווארצע, טהייל רויטע (די ערוואקסענע קינדער געהען מיט די טאַטעס מיט), און דער עולם שמועסט הויך אין דער גאַס פון פער־שיעדענע שטאָדט־זאכען.

אויף די בענק פאר די הייזער זיצען אלטע ווייבער און קוקען שטום אויף דעם יונגוואַרג; בעטראַכטען דעם דור, וואָס זיי לאָזען נאָך זיך איבער, טהיילמאָל מאכט איינע די צווייטע א בעמערקונג און רוימט איהר עפּעס אין אויער איין, נאָר מעהרסטענטהייל איז דער אלטער עולם שטיל און בעטראַכט די שפּאַציערענדע.

8.

מוצאי שבת.

עס טונקעלט שוין, די זון האָט זיך לאַנג שוין אָראָבגעלאָזט אונ־טער די שפּיטץ דעבער, אונטער די „ארענדע", און דאָס שטעדטיל איז אין א טונקעלען שאָטען איינגעהילט געוואָרען, עפּעס ווי איינצושלאָפען, ווייבער געהען איילענדיג פון שפּאציער אהיים און א קליין מיידעלע שטעהט פאר א הויז און וויינט הויך: „מאַמע!"

אַלע בעלי־בתים זיינען אין בית המדרש פערזאמעלט, און אין בית המדרש אין שטאָק פינסטער ,איינער שמועסט מיט'ן צווייטען, נישט צו זעהען זיין געזיכט. פון דעם פינסטערען עולם לאָזט זיך פּלוצלונג הערען א וואָכענדיגער „והוא רחום", דער שמש שטעהט אויף די טרעפּ־לעך פון דעם בית המדרש און קוקט אין הימעל אריין, זוכט א שטערן, אז ער זאָל קענען א ליכט אָנצינדען.

ביים רב זיינען די פענסטער אָפען, און פון דאָרט דרינגט א טרויעריגער „שיר המעלות"־נגון ארויס, יודען בעגלייטען דעם שבת מיט געזאַנג...

אין די גאַס איז שטיל — דאָרט אין עק איז שוין פינסטער, און פון א אָפען פענסטער פערבלאָנדזשעט זיך א שטילער טרויעריגער „גאָט פון אברהם".

פון דערווייטענס הערט מען:

— שרה'לע, מען מעג שוין אָנצינדען.

אין א שווארץ פענסטער בעווייזט זיך א ברענענדיג ליכט.

און דער עולם לאָזט זיך פון בית־המדרש אהיים, טהיילמאָל הערט זיך צווישען עולם א טרויעריגער „גוט וואָך", דער איבריגער עולם איילט זיך שטיל, טרויעריג אהיים.

אויבען אין הימעל בעווייזען זיך וואָס א מאָל מעהר די שטערען, עס איז נאכט.

באַלד ערגיץ וואו עפענט זיך, פּלוצלונג, א געוועלב, און א גרויער פּאַס ליכטיגקייט פאַלט פון געוועלב אין דער פינסטערער גאַס אריין.

באַלד בעווייזט זיך א צווייטעס, א דריטעס געוועלב און די פינס־טערע גאַס ווערט ליכטיגער.

פון דערווייטענס דערהערט זיך א קול:

— טאַטע, זעליג שפּאַנט שוין דעם וואָגען איין...

קאָנסטיטוציע

עס איז נאָך געווען נאַכט, נאָר דאָך האָט שוין אַ גרויער מאָרגען־פלעק פון אַ חשון טאָג ברוגז׳דיג און פרעמד זיין גרויקייט אויסגעגאָסען אין אַן עק הימעל וואָס האָט זיך געוויזען ווייט אין עק גאַס, צווישען צוויי הויכע ציילען הייזער.

די הויכע גאַס הייזער, אזוי ווי מען וואָלט פלוצלונג פון זיי די שווארצע נאַכט־דעקע אַראָבגענומען, זיינען ווייטער געשטאַנען ווי פריהער, פערשלאָפען און שטום... אין גאַס איז קיינעם ניט געווען צו זעהן, נאָר פון ערגעץ ווייט האָט זיך געהערט אַ רעדער־קלאַפּען פון אַ לויה־וואָגען, וואָס איז ערשט דורך די נאַכט אין דער גאַס דורכגעפאָהרען.

און די רעדער האָבען אין די שטיינער אָבגעהאַקט ווי אַ שווערער קויהלען־וואָגען. דעם לויה־וואָגען איינער אַליין, מיט אַ מת אין זיך, און מיט איין לעבעדיגען מענש — דעם שמייסער — אויף זיך, האָט געשלעפּט איין לעבעדיגער פערד, וואָס דאַכט זיך אַז קיינער האָט עס אָנגעטריבען, נאָר איינס אַליין האָט עס געבלאָנדזשעט גאַס אויס, גאַס איין.

אויפ׳ן טראָטואר, געגענאיבער אַ נאַקעטען בוימען־סקווער, איז געלעגען אַ טוידטער קערפּער פון אַ גע׳הרג׳עטען יונגען מענש, האַלב פערנעצט אין דעם בלוט וואָס איז פון זיין אויפגעשפּאָלטענעם קאָפּ גערונען, האָט ער יעצט, אין דער נאַכט, זעהר שווארץ אויסגעקוקט...

די טוידטע שמאַטע וואָס האָט זיך אויפ׳ן טראָטואר אַרומגעוואַלגערט האָט אַזוי עפּעס פערשטומט די גאַס, אַז דער זעלנער מיט די ביקס, וואָס איז ניט ווייט פון איהר געשטאַנען איינגעוויקעלט אין זיין פּייכטען מאַנטעל, האָט אויך דעם איינדרוק געמאַכט ווי אַ טוידטע שמאַטע איינגעוויקעלט אין אַ זעלנערשען מאַנטעל, וואָס מען האָט

אַניעדערגעשטעלט נעבען אַ וואַנד, און ווי עפּעס אַ שפּיעלעריי, האָבען איהם קינדער אַ ביקס אין אָרעם אַריינגעשטעקט...

אויף זייביידע, אויף דעם טוידטען קערפּער און אויף דעם זעלנער, האָבען די נאַקעטע צווייגען פון די נאַקעטע בוימער אין דעם גאָרטען־סקווער געשאָקעלט אהין, געשאָקעלט אהער, געזאָגט... געזאָגט... און געזאָגט, און איין גאָט וויים וואָס זיי האָבען געוואָלט...

און ביי דעם אַלעם איז אין גאַס אַזוי שטיל געווען, ווי איינס וואָלט מיט דעם צווייטען פרעמד געוועזן... ווי איינס וואָלט דאָס צווייטע ניט דערקענט...

אַזוי פרעמד און אונבעקאַנט האָט זיך איבער דעם אַלעם געצויגען אַ גרויע פּלאַכטע פון אַ פערנעבעלטען חשון טאָג...

ווייט אין עק גאַס האָט זיך אַ שוואַרץ פּלעקעל געוויזען, וואָס איז וואָס אַמאָל נעהנטער אָנגעקומען! אין דער שטילער גאַס, ווי פון אַ פרעמדער וועלט, איז אַ אינגעל, אַ גאַזעטען־טרעגער, מיט באָרפוסע פיס און אַן אויפגעדעקטען קאָפּ אָנגעקומען צו לויפען. אין אָרעם האָט ער געהאַלטען אַ פּאַק מיט „עקסטראַס" אין אַ ווייס שטיק פּאַפּיר אין האַנד, און אַ קול פון אַ יונגע ברוסט האָט די שטילע לופט פון די שטילע נאַכט דערציטערט:

„קאָנסטי־טוצ־יאַ!"

ער האָט געגעבען אַ בליק אויף דעם טוידטען קערפּער, וואָס האָט זיך אויפ'ן טראָטואַר ארומגעוואַלגערט, און פלינק געמאַכט פיס... פון הינטער איהם האָט זיך געהערט זיין קול:

„קאָנסטי־טוצ־יאַ!"

קיין אַמעריקאַ

אויף די שיף צווישען אַלע צווישענדעקער האָב איך זי בעמערקט. עס איז געווען אַ ליטווישע גוי'ע מיט צוויי קינדער. דאַר און טרוקען איז איהר געזיכט געווען, און האַרט איז איהר הויט געווען. און גרויס און לאַנג זיינען איהרע הענד געווען. דאַר אזוי ווי די ערד וואָס האָט זי ארויסגעגעבען, — די אָרימע ליטווישע ערד, וועלכע ציהט זיך מיילען אוועק, און קיין וואַסער און קיין באַרג בעזוצט איהר רוקען ניט. טונקעל און אָרעם איז איהר געזיכט. נור איהרע שוואַרצע, טיעפע אויגען זיינען פייכט און וואַרפען אַ טרויעריגען שימער אויף איהר גאַל פאַרמעט־געזיכט.

פון די ערשטע מינוט אָן, וואָס זי האָט זיך מיט איהרע קינדער אויף איהר אָרט אין די צווישענדעק אוועקגעלעגט, אזוי איז זי געבליבען ליעגען, ניט צו בעוועגען זיך פון אָרט, ווי אַ הוהן, וועלכע האָט זיך אויף איהרע הינדעלעך ארויפגעזעצט, און וואַרימט זיי מיט איהרע פעדערען, אזוי האָט זי אונטער איהר קאַפּטען איהרע צוויי קינדער ארונטער־גענומען, און בעהאַלטען זיי. מיט קיינעם האָט זי קיין וואָרט געטוישט, האָט נור פון צייט צו צייט אַ חושד'יגען בליק אויף די ארומיגע געוואָר־פען און באַלד האָט זי זיך ווייטער געגעבען אַ לאָז אריין אין איהרע געדאַנקען און האָט געשוויגען... און איהר בליק איז ערגעץ־וואו געווען געריכטעט, וואס ניט די שיף, ניט דער ים, איז זיין ציעל געווען.

עס האָט זיך דיר געדאַכט, אזוי ווי זי האָט איהר בליק איינגע־טאָפּיעט אין דעם סטאַוו וואָס גיסט זיך הינטער איהר אָרעמע כאַטקעלע, דאָרט אין דער ליטע, און קען זיך ניט אָברייסען פון איהם. די „שקצים'לעך", איינס אַכט יאָהר, דאָס צווייטע פיער יאָהר, האָבען אויך פון הינטער זייער מוטער'ס קאַפּטען זייערע בליקען ערגעץ־וואו געריכטעט. אזוי איז זי אָבגעזעסען גאַנצע טעג אָהנע אַ וואָרט צו רעדען, אָדער זיך צו בעוועגען פון איהר אָרט.

איך פלעג טהיילמאָל אין אבענד אריינגעהן אין צווישענדעק. איך האָב מיך יעדעס מאָל אָבגעשטעלט קוקען אויף די גוי'ע מיט די צוויי קינדער, וועלכע ליעגען אין די טונקעלע נאכט אין דעם רוישענדען רעש פון די אָרומיגע פויערים און קוקען מיט שרעק דורך דעם פענסטער אין דעם שווארצען ים אריין. וויפיעל מאָל איך האָב ניט געפּרואווט רעדען מיט איהר, האָט זי מיר ניט אָבגעענטפערט, נור געוואָרפען א חושד'יגען בליק אויף מיר, און צוגעשארט די „שקצים'לעך" צו זיך, מורא־האָבענדיג אַז איך זאָל זיי ניט אוועקנעהמען פון איהר, און איך האָב שטענדיג דאָס געפיהל געהאַט ווי דאָס שיף, אויף וועלכען מיר פאָהרען, מיט זיינע שווארצע קוימענס איז עפּעס א ריעזיגע ים־חיה, וועלכע קומט אָנגעלאָפען און גזל'ט אוועק מוטערס פון זייערע קינדער, קינדער פון זייערע מוטערס און פיהרט זיי אוועק ערגעץ ווייט, ווייט, אין פרעמדע לענדער, צו פרעמדע ברעגען.

אויף די שיף האָט געהערשט מאָזלען. דער דאָקטאָר איז יעדען אין דער פריה אָרומגעגאַנגען און האָט אונטערגעזוכט די אויגען און די אויערען פון די קינדער. די מוטערס פלעגען מיט שרעק קוקען יעדען אין דער פריה אויף די קינדער, און ווען דער דאָקטאָר איז צוגעקומען צו זיי, האָבען זיי רחמנות'דיג מיט ציטערנדע הענד און שלאָגענדע הערצער בעהאַלטען די קינדער ביי זיך, און נור געוויזען די קעפּלעך פון די קינדער, און בלייך געקוקט אין דאָקטאָר'ס אויגען אריין.

דער דאָקטאָר האָט אויך בעקוקט יעדען טאָג די גוי'עס אינגלעך. די גוי'ע האָט ניט געוואוסט צו וואָס און ווען, נור יעדעס מאָל ווען דער דאָקטאָר פלעגט זיך דערנעהנטערן צו איהר, פלעגט זי נעהמען איהרע קינדער אונטער איהר קאַפטאַן, און אָרויפלעגען זיך אויף זיי, און מיט שרעק און מורא געקוקט אויפ'ן דאָקטאָר, ווי אויף א מלאך המות, און אויסגעשטרעקט איהרע הענד, ווי זי וואָלט זיך געוואָלט פון איהם רעטען, און נור מיט געוואָלט פלעגט עס געלינגען די קינדער פון אונטער איהר בויך אָרויסצוקריגען, און בעקוקען זיי.

אין איין טאָג האָט דער דאָקטאָר געהייסען זיינע בעגלייטער צו־נעהמען דעם קליינעם אינגעל אין קינדער־האָספּיטאַל, אין די אבטהיי־לונג פון מאָזלען און קיינעם ניט צולאָזען צו איהם. דער קליינער אינגעל איז קראַנק געוואָרען. אַז מען האָט געפּרואווט אוועקטראָגען דעם אינגעל, האָט די גוי'ע צום ערשטען מאָל געגעבען אַזא שריי אויס

„יעזוס", אַז די גאַנצע צווישענדעק איז דערציטערט געוואָרען, און מיט אויסגעשטרעקטע הענד ווי אַ וואָלפין האָט זי זיך געגעבען אַ לאָז אריין צווישען די מאַטראַזען, מיט איין שטויס האָט זי דעם מאַטראַז געוואָרפען צו דער ערד, און האָט צוריק ארויסגעקריגען איהר קינד, אַ וואַלע ארויף זיך אויף איהם, פערדעקט איהם מיט איהר קערפּער, און אויסגעשטרעקט איהרע אויגען מיט איהרע נעגעל אריינצוועסען זיך אין דעם שונא'ס פלייש אריין אום איהר קינד צו ראַטעווען.

נאָך אַ שעה שווערער אנשטרענגונג איז אַכט מאַטראַזען מיט צודראַפּעטע הענד, צוביסענע פינגער און צובלוטיגטע פּנים'ער געלונגען דאָס קינד פון אונטער איהר ארויסצוקריגען און אין האָספּיטאַל צו ברענגען. די גוי'ע האָט זיך אָבער געגעבען אַ וואָרף ארונטער הינטער די טהיר פון האָספּיטאַל און איז אָבגעלעגען אַ גאַנצע נאַכט. ווי אַ הונד האָט זי געוואַרעט אויף די טהיר און ביי די ערשטע געלעגענהייט, ווען דער פעלדשער האָט געעפענט די טהיר, האָט זי זיך געגעבען אַ לאָז אריין, און מיט איין שפּרונג איז זי שוין געלעגען אין קינד'ס בעטעל און האָט ארומגענומען איהר קינד און צוגעטוליעט צו זיך.

ווען דער דאָקטאָר איז אריינגעקומען האָט ער שוין דערזעהן ווי דאָס קראַנקע קינד נאָרעט איין זיין רויט צוהיצט פּנים'ל אין די בריסטען פון זיין מוטער. ווי אַ קאַלב אַזוי גראָבט ער איין דאָס פּנים'ל אין די מוטער'ס לייב, און די מוטער הויכט דארויף, צו קיהלען זיין היץ און אָטהעמט איין אין איהר מויל דעם קינד'ס ווארימען אָטהעם, און בעקושט עס, און בעלעקט עס, ווי אַ קוה בעלעקט איהר יונג קעלבעל, אַזוי בעדעקט זי מיט איהר געלב פּנים דעם קינד'ס פלאַמענדע קעפּעל און פּנים'על.

עס איז שוין געוועזן פערפאַלען, מען האָט געמוזט די גוי'ע לאָזען ביים קינד. הינטער דער טהיר איז אָבער געלעגען דאָס עלטערע אינגעל און האָט מיט זיין קעפּעל געשלאָגען אויף די טהיר פון האָספּיטאַל, און האָט מיט אַ וויינענדע שטימע געשריען: „מאַמוכאַ, מאַמוכאַ!" עס האָט ניט געוואָלט נעהמען צו זיך ניט קיין עסען, ניט קיין צוקערוואַרג. די מוטער פלעגט ארויסשפּרינגען פון בעט, צולויפען צו די טהיר, רייסען די טהיר, האַקען, אָבער די טהיר איז געווען גוט פערשלאָסען. האָט זי צו איהם דורך די טהיר ארויסגעשריען אַ פּאָאר „לאַסקאַווע" ווערטער, און האָט זיך צוריקגעלעגט צום קינד אין בעט אריין. כל זמן זי האָט

געהערט דעם קינד'ס געוויין פון יענער זייט טהיר איז זי רוהיג געווען, נור צום סוף האָט מען מורא געהאַט, אַז די מוטער זאָל זיך ניט אַרויס־קריגען פון האָספּיטאַל און אַריינגעהמען דאָס צווייטע קינד און אָנ־שטעקען עס מיט מאָזלען, האָט מען דעם אינגעל מיט געוואַלט אַוועק־גענומען פון הינטער דער טהיר, און אָבגעפיהרט איהם אין אַ צווייטע אבטהיילונג.

די גוי'ע האָט געהערט פון אינווענינג דעם קינד'ס געשריי. מיט איין שפּרונג איז זי געווען ביי דער טהיר און געקלאַפּט מיט איהר קאָפּ אָן וואַנד, שרייענדיג מיט אַ האַרצרייסענדען קול: „גאָספּאָד פּאָמילוי", „גאָספּאָד פּאָמילוי"! זי האָט מיט די הענד געקראַצט אויף די טהיר, געביסען, געוואָרפען זיך, און געשלאָגען מיט דעם קאָפּ, אבער עס האָט גאָר ניט געהאָלפען; די טהיר איז געווען צו שטאַרק.

ביי די ערשטע געלעגענהייט ווען עס איז נור ווער אריין אין האָספּיטאָל, האָט זי זיך געגעבען אַ חאַפּ אַרויס און איז אַריין אין די צווישענדעק און האָט אָנגעהויבען זוכען צווישען די בעטען און די קינדער איהר אינגעל, רופענדיג איהם ביים נאָמען: „אַנטאָניו, אַנטאָניו!"

עס איז געוואָרען אַ געוואַלד, די גוי'ע שטעקט אָן די קינדער מיט מאָזלען, די מוטערס האָבען געכאַפּט די קינדער און זיינען אַנטלאָפען פון איהר, בעהאַלטענדיג זיך אין די ווינקעלעך, אויף די בעטען. די פאָטערס האָבען זי אַוועקגעיאָגט פון זייערע קינדער, און זי איז ווי אַ משוגענע אַרומגעלאָפען אין אַלע ווינקעלעך, אויף אַלע דעקען און בעטען און געזוכט איהר עלטערן „שקצ'ל" — בעטענדיג זיך ביי די מוטערס. מען האָט מורא געהאַט פאַר איהר, דער דאָקטאָר האָט געשריען: „בעהאַלט די קינדער!" אַנדערע האָבען געשריען: „דער טויט, דער טויט, זי וועט אייך די קינדער טויטען!"

מען האָט זי געפּרואווט צוריקצונעהמען אין האָספּיטאַל אַריין. עס האָט אָבער ניט געהאָלפען. וויפיעל די מאַטראָזען האָבען זיך ניט אָנגעשטרענגט, זי האָט מלחמה געהאַלטען מיט איהרע נעגעל און מויל, און דער געשריי אין צווישענדעק איז געוואָרען וואָס אמאָל העכער און האַרצרייסענדער.

דאָן איז דער דאָקטאָר אַריין אין האָספּיטאַל און האָט אַרויס־גענומען דאָס קראַנקע קינד אויף זיינע הענד, האָט עס אַריינגעבראַכט

אין צווישענדעק און האָט עס געוויזען פון דערווייטען דער גוי'ע. די גוי'ע, דערזעהענדיג דאָס קינד, האָט זיך געגעבען א וואָרף אויפ'ן דאָקטאָר. דער דאָקטאָר האָט עס אָבער גענומען און גאַנץ פאַמעלעך דערמיט אַרוים פון צווישענדעק, ווייזענדיג עס אַלץ די גוי'ע.

דאָס קינד האָט די הענדטלעך אויסגעשטרעקט נאָך דער מוטער, און די מוטער איז ווי א קוה נאָכגעגאַנגען נאָך דעם קינד, אַלץ אומ־קוקענדיג זיך, זוכענדיג מיט די אויגען און שרייענדיג: „אַנטאָניו, אַנטאָניו!“

ער האָט זי, נאָכלויפענדיג נאָך איהר קראַנקעס קינד, אַריינ־געצויגען אין האָספּיטאַל אריין, און האָט זי געהאַלטען פערשפּאַרט דורך די גאַנצע צייט פון אונזער רייזע.

בריעף פון דער רייזע

„אין אמעריקא איז דיין טאטע" — הייבט זיך אן א אידיש פאלקס־ליעד, און ניט בלויז דער טאטע.

אמעריקא — עס איז דאך אונז א צווייטער בית־הקברות געווארען. עס האט דאך ביי אונז די אינגסטע, געזונדסטע קינדער צוגענומען, עס האט דאך פון אונז אונזערע זיהן און טעכטער, ברידער און שוועסטער צוגענומען. זייער פאטאגראפיען הענגען דאך ביי אונז אויף דער וואנד, עס קוקען די מוטערס אויף די פאטאגראפיען פון די קינדער, פאפיערלעך שווייגען. און דארט אויף יענער זייט ים אוקינוס, הענגען די פאטאגראפיעס פון אונז ביי זיי אויף דער וואנד און שווייגען אויך. וועלכעס הויז האט ניט איינעם אין אמעריקא? ווער האט ניט קיין פעטער, קיין ברודער, קיין מוהמע, קיין שוועסטער אין אמעריקא? עס ליעגט דער ים צווישען אונז — נור אפילו די ברויזענדע וועלען פון ים אוקינוס קענען דאך אונזערע ברידער ניט אוים אונזערע ברידער מאכען.

אויף די ימים שווימען שיפען, — קניעט אנידער, נעהמט אראב דעם הוט פאר די שיפען. אין זייערע צווישענדעקען רייזט אן אייביג פאלק פון איין ברעג צום צווייטען — דאס פיהרט דער ים א גרויסען, גרויסען גייסט, אן אייביגקייט איבער, פון איין ברעג צום צווייטען.

ניט קיין מענשען רייזען דא אין די צווישענדעקען אויף די שיפען — א פאלק, א פאלק, ווי עס וואלט זיין היימאטהס־ערד, די בערג און די טהאלען, די וועלדער און די פעלדער פון זיין לאנד מיט זיך אויף די שיפען מיטגעפיהרט קיין אמעריקא.

דא דער טאטע, דארט דאריבען — די קינדער; דא דאס ווייב, דארט דאריבען — דער מאן.

א קלייניגקייט ליעגט נור צווישען זיי — לענדער און דער ים אוקינוס.

און יעדעס מאל, ווען איך דענק פון אמעריקא, זעה איך פאר מיר

די מוהמע רחל־לאה פון אונזער שטעדטעל.

די מוהמע רחל־לאה האָט דאַריבען אין אַמעריקא דעם מאַן געהאַט, אַכטצעהן יאהר איז ער שוין דאַריבען געווען. אויף יעדען יום טוב האָט ער דאָלארס געשיקט מיט אַ פּאָטאָגראַפיע, אין גאָלדענע קייטען איז ער געווען געמאָהלט, און האָט געשריעבען, אז די מוהמע רחל־לאה זאָל איהם אויך איהר בילד שיקען.

נור די מוהמע רחל־לאה איז וואָס אַמאָל עלטער געוואָרען: איהרע באַקען איינגעפאַלענער, איהרע אויגען טיעפער אין די אויגען־לעכער אריין — איז זי צום פאָטאָגראַפיסט געגאַנגען און געלאָזט זיך אָבמאָהלען אין אַ קאַפּעלוש.

— זאָל ער זעהען אז מען קען זיך אויך דאָ פוצען אין קאַפּעלושען, אפשר וועט ער זעהען און אָנהויבען צו בענקען...

נור דער קאַפּעלוש איז שוין געווען אביסעל צו יונג פאַר איהר.

פלעגט זי זיצען אין די שעהנע זומערדיגע פרייטאָג־צו־נאַכטסען פאַר דער טהיר פון איהר הייזעל, די לבנה האָט אין הימעל שפּאַציערט, דער בעז האָט אין דעם סטעלמאַר'ס גאָרטען געבליהט, און פאַר דער טהיר, דאָרט אין ווינקעל, איז דער קצב ליב מיט זיין יונג ווייבעל אויסגעבעטט פאַר דער טהיר געזעסען, און האָבען געקיכערט אין דער שטיל...

דאָס קיכערן האָט שטענדיג מיין מוהמען אויפגערעגט, האָט זי אָבגעקרעכצט, און אין שטוב אריין. פאַר איהר בעט איז „איהרער" געהאַנגען אין גאָלדענע קייטען געמאָהלט.

נור קיכערן האָט ער ניט געקענט, פאַפּיער קאַן דאָך ניט קיכערן...

און דער צוג געהט ווייטער, און פאַר מיין פענסטער פליהען פאַרביי פעלדער און טייכען.

און דאָס זיינען דאָך די פעלדער, אויף וועלכע מיינע ברידער האָבען זיך ערצויגען. איהר, וועלכע קענט דעם חלום פון מיין יוגענד, איהר, פאַר וועלכע איך האָב אַלעס פערטרויט — איהר האָט קינדער ערצויגען, זיי זיינען דערוואַקסען געוואָרען, האָבען אייך פערלאָזט. די אַלטע זיינען נאָך אין שטעדטעל געבליבען, לעבען פון דעם, וואָס די קינדער שיקען געלד פון אַמעריקאַ, און וואַרטען אויפ'ן טויט, אז זיי זאָלען אין אייך בעגראָבען ווערען, מיט אייך אויסגעמישט ווערען.

די יונגע, וועלכע איהר האָט ערצויגען, האָבען זיך אויף אייך ניט געקענט דערהאַלטען, און זיינען אין דער וועלט געגאַנגען. אַלע שיפען האָבען זיי איבער אַלע ימים צו די ברעגען געפיהרט און יעצט פאָהר איך דאָך צו זיי, איך זעה אייך — וואָס זאָל איך זיי זאָגען פון אייך? איך וויל מיך אין אייך איינקוקען, און דאָרטען זיי דעם טאָן פון אייער טרויעריג געמיטה איבערגעבען. איך וועל אַ פויסט ערד אין מיין פּאַלע איינבינדען און זיי מיטברענגען — זייט געגריסט היימאַטליכע פעלדער, איהר זיינט מיר אַזוי פרעמד און דאָך אַזוי נאָהענט...

און געגענאיבער מיר זיצען קינדער, קינדער וואָס פאָהרען נאָך אַמעריקאַ.

דאָס עלטסטע — דאָס מיידעל איז אַלט אַ יאָהר זעכצעהן. זי איז די מוטער פון איהרע צוויי אינגערע שוועסטער און אַכט-יעהריגען ברודער. אַ קינד נאָך איז די מוטער. אין אַן אנדער פאָלק, אין אַן אנדער לאַנד, וואָלט עס אפשר יעצט אויף דעם אייז געגאַנגען זיך גליטשען — זי פיהרט די איהריגע איבער די ימים אַריבער.

דער פאָטער איז אין אַמעריקאַ, נעהמט ער זיי אַראָב, ער האָט געשריעבען, געשיקט אַ שיפסקאַרטע. די מוטער איז קראַנק, קראַנקע אויגען, מען וועט זי ניט „אַראָבלאָזען“, האָט זי געמוזט בלייבען אין דער היים, האָט די מוטער פערלאָזט די קינדער אויף איהר, אויף איהר זעכצעהן-יעהריגע טאָכטער.

און זי האָט זיך אויף איהר פערלאָזען. אַ קינד איז עס נאָך, מיט טהוי נאָך בעהויכט זיינען איהרע בלייכע מיידעל-באַקען — און אונ-בעריהרט, ווייס, איז דער מיידעל-האַלז, וואָס קוקט פון דעם טוך אַרויס. נור זעה די אויגען! אין די יונגע שווארצע אויגען פון דער אידישער מיידעל ליעגט אויסגעגאָסען דער טרויער, ניט בלויז פון איהר אונגליקליך יתום׳דיג לעבען — עס ליעגט אויסגעגאָסען דער טרויער פון איהר פאָלק, דער צייכען פון איהר נאַציע. דאַכט זיך דורות לאַנג האָבען געמוזט גלות ליידען און פיהלען אין זיך די לייד פון גלות, אַז דער שטילער צניעות׳דיגער טרויער זאָל אין די אויגען פון זיינע קינדער ליעגען...

און אַ מוטער איז זי שוין אַ רייפע. אַליין נאָך אודאי קיינמאָל מיט מוטער-צערטליכקייט ניט זאַט געווען, געבענקט נאָך מוטער-צערטליכקייט, ווייזט זי עס אַרויס צו איהרע שוועסטערלעך און

ברודער׳ל. ציטערנדיג צוטהיילט זי דאָס ברויט צווישען די קינדער, היט איהר ברודער׳ל זאָל זיך ניט פון פענסטער ארויסבויגען. וויקעלט זיין דין, דאר קערפּער׳ל אין טוך איין, אום עס זאָל זיך ניט פערקיהלען. און טיעף אין זיך איז בעהאַלטען איהר ליעבע צו די איהריגע.

זי איז אַ קינד פון איהר פאָלק. ביי אונז מוזען די קינדער רייף זיין. זי פיהלט די פּליכט אויף זיך. און דאָס צווייטע שוועסטערל, דאָס דרייצעהן-יעהריגע, ווייס שוין גאַנץ גוט, אז זי מוז זיין אַ דערוואַקסענע; נור דאָס קליינע אינגעל מיט דעם דאַרען, דאַרען קערפּערל און די גרויסע שוואַרצע אויגען, וואָס דאַכט זיך קוטליטשען זיך צווישען די ביינער פון זיין פּנים׳ל, איז ניט רוהיג, וויל דוקא שטעהען ביים פענסטער, און זיינע גרויסע אויגען קוקען ערנסט אויף די פעלדער.

לאָז איהם, מיידעלע, קוקען, אפשר וויל ער מיט זיך אין זיין לעבען מיטנעהמען דעם בליק פון די פעלדער, אויף וועלכע ער איז געבוירען געוואָרען, ערצויגען געוואָרען, און וועט שוין קיינמאָל, קיינמאָל ניט ווידער זעהען.

נור אידען זיינען בני רחמנים. באַלד ווערען די הערצער דער־וואַרעמט איבער די קינדערלעך. די ווייבער ציהען פון זייערע קוישעלעך פּרוכטען ארויס, עסענוואַרג, שאָקאָלאַד און טראָגען די קינדער אונטער, רעדען מיט זיי, טרייסטען זיי, און לערנען דאָס מיידעלע, ווי אַ מוטער צו זיין צו די קינדער. די אידען גיבען עצות — ווי זיי זאָלען זיך האַלטען, זאָלען מיט קיינעם ניט רעדען אויפ׳ן וועג, זאָלען זיך קיינעם ניט פערטרויען. נאָר דאָס מיידעלע וויל נור איין זאַך וויסען — צי וועט מען זיי צום פאָטער אין אַמעריקא אריינלאָזען.

עס געהט צו אַ יונגערמאַן אין אַ קאַפּעליוש׳ל, בעטראַכט די קינדער, בעטראַכט זיי גוט פון קאָפּ ביז די פיס, קוקט זיי אין די אויגען אריין, פרעגט זיי אויס פערשיעדענע זאַכען, טאַפּט זיי די הענטלעך, און ווי אַ גרויסער מבין, וואָס קען זיך אויף דעם אַרטיקעל גוט, זאָגט ער מיט זיכערהייט:

— גוט, מען וועט אריינלאָזען!

דאָס קינד — די מוטער, האָט לייכט אָבגעקרעכצט.

מאַמע רחל, האָסט געדאַרפט קומען און צוזעהן, ווי מען בעטראַכט דיינע קינדער, ווי מען וועגט זיי אויף דער וואָג, ווי מען מעסט זיי מיט דער מאָס — אויב זיי זיינען גוטע סחורה.

ער לאַכט

איך האָב איהם בעגעגענט אין גאַס, פון דערווייטענס האָב איך איהם שוין ערקענט, ער מיך אויך, מיר שטעהען אַזוי איין מינוט און קוקען איינער אויפ'ן צווייטען, איך אויף איהם, ער אויף מיר: „איז עס יאָ דערזעלבער, איז עס ניט דערזעלבער", און מיט אַמאָל גיהען מיר צו איינער צום צווייטען מיט אויסגעשטרעקטע הענד:

— איך זאָל דיך אַזוי לעבען! — מאַכט ער צו מיר — שלום! הע?

— איך זאָל דיך אַזוי לעבען! — מאַך איך צו איהם — יאַנקעל לעקעך־בעקער! הע?

— האָסט דיך דאָך גאָר ניט געענדערט! — מאַכען מיר ביידע צוזאַמען, און ער מיך און איך איהם בעקוקען זיך פון קאָפּ ביז צו די פיס.

און איך ערקען איהם טאַקע, יאַנקעל, דערזעלבער יאַנקעל פון אונזער שטעדטעל, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן מאַרק און האָט לעקעך־בעקלעך פערקויפט, און וואָס יעדען נאָכ'ן אַנבייסען אַז איך בין געגאַנגען אין חדר־אַריין האָב איך ביי איהם געקויפט פאַר'ן „צווייער" וואָס די מאַמע האָט מיר געגעבען „לעקעך־פּאַפּיער". אַט געדענק איך דאָך נאָך איהם — ווי עס ווערט אַ געשריי אין געסעל, מען לויפט פון די הייזער, פון טהויער און טהירען מיט שרעק. ווייבער און טיכער איינגעהילט כאַפּען די קליינע קינדערלעך פון די וויגען, אידען אין די אונטערהויזען פון די בעטען און אַלע פרעגען מיט שרעק, און קוקען אין הימעל אַריין: וואו ברענט? און באַלד געהט ווער דורך און שטילט איין דאָס געסעל: „שרייט ניט, לויפט ניט, דאָס שלאָגט שוין יאַנקעל ווידער אויס דאָס ווייב; דאָס שרייט שוין ווידער די יאַנקעלאָווע אויפ'ן קול". און אַ אידענע, אויף אַ שוועל פון אַ טהיר, שפּייט אויס דריי מאָל און רייבט זיך די הענד אָן וואַנד: געלויבט צו גאָט דערפאַר, אָבגעקומען מיט שרעק, — אָטהעמט די אידענע אָב — און וואָס האָט מיר גע'חלומ'ט די נאַכט און אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָהר זאָל אויסגעהן אויף זייערע קעפּ און אויף זייערע הענד און פיס. האָסטו געהערט אַ שרייען?!

וואָרום אַ מיאוס'ע נאַטור האָט ער געהאַט, דער יאַנקעל לעקעך־בעקער פון דער היים אויס. ער האָט זיך טאָג און נאַכט אַרומגעשלאָגען מיט'ן ווייב. מען זאָגט טאַקע, ער האָט אַ ווייב אַ מרשעת, „רע הינדעלע“ האָט מען איהר אין געסעל אַ נאָמען געגעבען. געוועזען איז „דאָס“, געדענק איך, אַ קליינס, אַ דאַרס, מיט אַ מאָגער פּנים'ל און מיט שפּיציגע אויגען און מיט אַ שפּיציג נעזעל און אַ שפּיציג געמבעלע, און אַז עס האָט גערעדט האָט עס צוגעקוויטשעט מיט אַ דין שפּיציג קול'כעל און האָט געוואָרפען מיט די הענד, און די אויגעלעך זיינען תמיד געשטאַנען אויף איין אָרט — האָבען זיך קיינמאָל ניט בעוואויגען, און דאָרע בלאַסע ליפּעלעך האָט דאָס געהאַט, און קיינמאָל האָט מען דארויף קיין שמייכעלע ניט דערזעהן, און, אַז מיר אינגלעך זיינען געגאַנגען אין קעלער אריין לעקעך קויפען, האָט מען שטענדיג גאָט געבעטען, אַז מען זאָל יאַנקלען טרעפען — און ניט די הינדעלע. ווארום יאַנקעל איז געווען אַ גוטער איד מיט אַ שמייכעלע; מיט אַ פּאַפּירען היטעלע אויפ'ן קאָפּ און מיט מעהל בעשמירט דאָס פּנים, האָט ער אויסגעזעהן ווי אַ „פּורים־שפּיעלער“ און האָט שטענדיג געגעבען אַ שטיקעל לעקעך צו „פּאַר'ן וועג“ און האָט דערביי געשאָלטען דעם רבי, און האָט געמאַכט אַזוי:

— געה ניט אין חדר אריין, שלום, וואָס טויג דיר דאָס חדר. האָב'ן אין דר'ערד דיין רבי'ן, דעם „פּראַנצאָל“.

און האָט מען אָבער געטראָפען „רע הינדעלען“, פּלעגט זי אין דער שטיל, מיט שטילע טריט ווי אַ קאַץ, אַרויסגעהן פון הינטער דעם פּאַר־הענגעל און האָט געקוקט אויף דיר מיט איהר געלע שפּיציגע אויגען, וועלכע האָבען זיך דיר ניט אַ ריהר געגעבען, אַז אַ קעלט איז דורך אין אַלע ביינער:

— וואָס ווילסט דו?

— פּאַר אַ צווייער לעקעך־פּאַפּיער.

— ניטאָ.

און דו האָסט שוין ניט וואָס צו מאַכען און געהסט אַרויס פון קעלער און שרייסט אַראָב:

„רע הינדעלע מיט די קאַצען־אויגען“.

און מיט דער מרשעת האָט יאַנקעל אָבגעלעבט 35 יאהר, און קינדער נאָך געהאַט, און יעדען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג איז ער צום

רב געגאַנגען זיך גט'ן, זיינען די טעכטער אַנגעקומען אין בית־המדרש אריין מיט אַ געוויין און אַ געשריי:

— געוואַלד, דער טאַטע וויל זיך גט'ן מיט דער מאַמע!

זיינען די זיהן געקומען צו לויפען:

— טאַטע, אַהיים געה!

און דער רב האָט צוגערעדט צו שלום.

און יאַנקעל האָט געשריען:

— אוי, רבי, אַ מרשעת! אוי אַ מרשעת!

און דאָס פּאָר פאָלק איז ווידער אַהיים געגאַנגען לעבען.

אַמאָל, אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען כאַפּען מיר זיך אויף, און מיר ווערען געוואָהר, אז הינדעלע איז איבערגעבליבען אַן עגונה. יאַנקעל האָט צוגענומען ביינאַכט אַ פּאָאר הָעמדער און איז אַוועק קיין אַמעריקאַ.

פון דענסטמאָל האָב איך איהם ניט געזעהן.

יעצט אויף דער פינפטער סטריט בעגעגען איך איהם ווידער, דער זעלבער יאַנקעל מיט דעם שמייכעל אויפ'ן פּנים, נור די באָרד האָט ער געשווירען און קנייטשען, קנייטשען ארום די אויגען, — פון אַלט־קייט, זאָג איך, — פון דער „מרשעת“, זאָגט ער. נור דאָס בעקערנע פּאַפּיער־היטעל האָט ער ניט אויפ'ן קאָפּ און דאָס פּנים איז ניט מיט מעהל איינגעשמירט. ער פערשטעלט זיך שוין ניט מעהר.

— און ווי געהט? — פרעג איך.

— געהען געהט עס שוין איינמאָל גוט, נור די „מרשעת“.

— ווי הייכט?

— דער יונג האָט איהר געשיקט אַ שיפסקאַרט און האָט זי מיר אַהער געבראַכט, דאָ אַהער.

— און וואָס טהוסט דו?

— גאָר ניט, איך לאַך, — גיט ער אַ שמייכעל, און גיט אַ מאַך אַ גרימאַסע ווי ער וואָלט אַ פראָש אַראָבגעשלונגען.

— ווי הייכט?

— גאָרניט. איך וואוין דאָך דאָ מיט איהר. זאָלסט דו זעהן אַ לעבען!

— וואָס, איהר שלאָגט זיך ווידער אַרום?

— ווער שלאָגען, וואָס שלאָגען, דאָ איז דאָך עפּעס „לעדע פּאַרס“

— מיר וואוינען דאָך עפּעס אין קאָלומבוס לאַנד, אז אויסגעריסען האָט ער געדאַרפט ווערען דער קאָלומבוס אין גאַנצען מיט זיין „לעדע פאָרם". דאָ שלאָגט מען ניט, ברודער, דאָ לאַכט מען.

— ווי הייסט?

— איך האָב איהר אמאָל געגעבען א זעץ אין קאָפּ אריין, שטעל דיר פאָר, האָבען זיי דאָך מיך גענומען און איינגעזעצט.

— „דאָ שלאָגט מען ניט" — מאַכט צו מיר דער שופט — „נו, זאָג איך, געהט איהר וואוינען, שופט לעבען, מיט דער מרשעת און ווייזט מיר א קונץ און שלאָגט זי ניט." ווייסט, זיי האָבען מיך אָב־געהאַלטען פיער וואָכען, קוים מיט צרות, דער יונג האָט מיך ארויס־גענומען. נו, אז מען טאָר ניט שלאָגען — שלאָג איך ניט. זאָלסטו זעהן א לעבען, זאָלסטו זעהען ווי איך קום דורך מיינע פּאַאר טעג. איך בין דאָך שוין באַלד משוגע, איך וועל יונגערהייט אין דר'ערד אריין געהן צוליעב איהר.

— וואָס, זי דריקט דיר אָב די גאַל?

— אָבער נאָך ווי! קומסט דיר אהיים פון דער ארבייט, דאָס עסען איז ניט אָבגעקאָכט. „פאַר וואָס האָסטו ניט אָבגעקאָכט דאָס עסען?" „יענקעל בענקערט, ענטפערט זי מיר, האָסט געדאַרפט א מיתה משונה איינגנעהמען בעפאָר איך האָב דיך דערקענט". „פאַרוואָס האָסטו ניט אָבגעקאָכט דאָס עסען?" „יענקעלע בענקערט, וואָס האָסטו געוואָלט פון מיינע יונגע יאָהר? פאַרוואָס האָסטו מיך אונ־גליקליך געמאַכט?" ענטפערט זי מיר. „פאַרוואָס האָסטו ניט אָב־געקאָכט דאָס עסען?" „יענקעלע בענקערט, האָסט געדאַרפט די פיס צוברעכען בעפאָר איך האָב דיך בעגעגענט." — דו הערסט אַן ענטפער? איך בין הונגעריג, קום אהיים פון דער ארבייט, און זי האָט פּרעטענ־זיעס צו מיר פון פאַר פינף און דרייסיג יאָהר!

— און וואָס טהוסט דו?

— איך לאַך, ברודער, די גאַל ווערט דיר צוזעצט און איך לאַך. איך וואָלט איהר אָנגענומען דאָס דינע העלזעל און וואָלט עס איהר אזוי ארונטערגעדרעהט; איך, איך לאַך, איך שמייכעל, די גאַל צוגעהט דיר, אז די „כאָלערע" נעהמט דיך, — און איך לאַך. האָסט עפּעס אנאַנדער עצה? אדרבה, זאָג.

קינדער

איך בין אמאָל מיט מיין פריינד נאָמבערג, דעם אידישען שריפט־שטעלער, אין א קליין דייטשע שטעדטעל געווען. קיינע בעקאַנטע האָבען מיר דאָרט ניט געהאַט, און קיינער האָט אונז ניט געקענט. פערלאָזט און עלענד געשטימט האָבען מיר דאָרט אין דער קליינער שטעדטעל, אויף א פרעמדער ערד, אונטער א פרעמדען הימעל, צווישען פרעמדע מענשען זיך ארומגעדרעהט, און מיר האָבען געבענקט אהיים. אמאָל, אין א שעהנעם פריהמאָרגען, קום איך צו מיין פריינד, איך געפין איהם פאר דער טהיר, שטראַהלענדיג פאר נחת, אין דער האַנד „א שטרויסכען פיילכען", און זינגט א דייטשעם קינדער־ליעד.

— גוטען טאָג, מיין הערר! — בעגריסט ער מיך, נייגענדיג זיך פאַר מיר מיט רעספּעקט.

— וואָס איז מיט דיר די שמחה?

— דאָס קינד פון מיין שכן, די זיעבען־יאהריגע, בלאָנד־האָריגע לואיזע, האָט מיך היינט בעגעגענט אויף דער שוועל פון מיין טהיר, האָט מיר „א שטרויסכען פיילכען" איבערגעגעבען און האָט מיר „גוטען טאָג" געזאָגט.

דאָס איז דער איינציגער מענש וואָס גריסט מיך, אין דער פרעמדער שטאָדט, מאַכט ניט קיין אונטערשיעד אויב איך בין א היגער אָדער א פרעמדער, און היינט, דעם ערשטען פריהלינגס־טאָג, האָט זי מיר דאָס „שטרויסכען פיילכען" איבערגעגעבען, און האָט מיך דאָס קינדער־ליעד אויסגעלערנט.

און דער יונג איז פרעהליך געווען א גאַנצען טאָג, און ווען מיר האָבען אויף דעם וועג בעגעגענט, האָט ער בעגריסט:

— גוטען טאָג, מיין הערר!

דאָס זעלבע איז אויך מיט מיר.

קיין זאך מאכט מיך ניט אזוי היימיש און אנגעבונדען צו אן ארט, ווי דער שעהנער זונען־טאג און דאס קינדער־שפּיעל אויף דער גאס. אפטמאל דרעה איך זיך ארום איבער די גאסען פון ניו יארק און האב דאס געפיהל אזוי ווי איך בין א פרעמדע פלאנצונג, וואס איז איבערגעטראגען געווארען אין א פרעמדען קלימאט. און א טיעפע בענקעניש נעהמט מיך אן צוריק אהיים, צו דער אלטער פערוויסטער רוסלאנד, נאך ווארשא, נאך ווארשא, צו מיינע אלטע פריינד, צו מיינע אלטע בעקאנטע. און איך פרעג מיך אליין; צו וואס און ווען? וואס טהו איך דא? איך געה אראב צום ברעג פון ים אין באטערי פּארק און קוק ווייט, ווייט אין ים אריין, און זעה די ווייסע כמארעס, וואס ליעגען אין דעם שטח, און פערהילען פון מיר דאס אפענע הארץ פון ים, און טראכט מיר: „ווען וועט מיך די שיף, וואס האט מיך אהער געבראכט צו דעם ברעג, אוועקפיהרען פון דעם ברעג" — נור קוים שיינט די זון איבער דעם ניו יארקער הימעל, און דער פריהלינגס־דופט, וועלכער שטיקט זיך דא צווישען די הימעל־קראצערס, פאכערט איבער מיין פנים, אדער ווען איך זעה די קינדער, די פרייע אמעריקאנער קינדער, אין די גאסען זיך שפּיעלען, און זייער יונגעס לאכען קלינגט אב צווישען דעם ליארם פון די עלעוויטעדס — ווער איך היימיש און אנגעבונדען צום ארט, און ס'ווילט זיך מיר נעהמען דעם שטעקען אין האנד אריין — און געהן, און געהן ווייט איבער'ן לאנד. אדער ווען איך בין אויף איסט בראדוויי, אין די צוועלפטע שטונדע מיטאגס, און איך זעה די כוואליעס קינדער לאזען זיך ארוים פון די סקולס, וואס זיינען ביי דעם אויסגעטריקענטען סקווער אין די אידישע איסט בראדוויי, און איך הער זייער קינדעריש לאכען, וואס קלינגט אב ווי דאס גיסען זיך פון קלארעס וואסער אין שטיינער־קוואלען, — נעהמט מיך אן אן אינערליכע פרייד, און איך האב דאס געפיהל ווי דער פריה־לינג לייכט אויף אין מיין היימאטהס־לאנד, און איך בין גליקליך, און לאז מיך אריין צווישען די קינדער, וואס פילען אן מיט זייער יוגענד און פרייד דעם ארימען אידישען סקווער, און בעהעלען זיין טונקעלען טרוקענעם באדען, זיין שמוציגע ווינטער־ערד, בעלעבען די אויסגעטריי־קענטע פּאאר בוימעלעך, וואס שטעהען דארט, און ארום און ארום קלינגט אב די יוגענד פון פריהלינג, די פרייד פון פריהלינג, און איך בין צווישען זיי... א, קינדער, בעגיסט מיך אויך מיט אייער פרייד,

איך וויל מיך באָדען אין אייער קינדיש לאַכען, איך ווער אינגער, איך ווער אינגער.

און איך בענש דאָן אַמעריקאַ. אַמעריקאַ, וואָס איז געוואָרען די היימאַטה פון די קינדער, ניט פון די עלטערן. זעה — זייערע עלטערן דרעהען זיך אַרום אין דעם זעלבען סקווער, אויף יענער זייט אייזערנעם פּלויט, וואו די קינדער שפּיעלען זיך, און טראָגען זייערע הענד אויף דעם מאַרק צו פערקויפען, — אבער די קינדער לעבען דאָ אויס זייער קינדישעם לעבען מיט די גאַנצע פרייהייט פון זייער יוגענד. און, אַז איך זעה זיי, דערמאָהן איך מיך אָן זייערע קליינע ברידערלעך און שוועסטערלעך דאָרט אין דער היים — אין די קליינע פּוילישע און רוסישע שטעדטלעך, וועלכע שטיקען זיך אין דער שלעכטער לופט פון די קליינע ענגע חדרים׳לעך, און די שמוציגע רבי׳ס שטעהען פאַר זיי מיט די קאַנטשיקעס אין די הענד, און פון קליינערהייט אָן רויבט מען פון זיי אוועק דאָס ביסעלע פרייהייט, לופט, ליכט, וואָס די גוטע ליעבע זון שענקט אונזער ערד־קוגעל, צו ערפרעהען יעדעס בעשעפעניש און יעדעס וואַקסענדע וואָס איז אויף איהר.

אַמאָל בין איך אויף עסעקס סטריט געגאַנגען. איך זעה דריי קליינע בני יעקב׳לעך, אונזערע אידישע אויסגעדאַרטע פּנים׳לעך מיט די כשר׳ע אידישע אויגען שטעהען ביי אַ פּאָליסמאַן און נעהמען איהם אָן ביים שטעקען, וואָס ער האַלט אין די הענד, און שטיפען מיט איהם אַרום. איך האָב מיך דערמאָהנט אָן אונזערע קינדער אין דער היים, וועלכע מען סטראַשעט מיט דעם קאָזאַק און מיט דער נאַגייקע — און דער פּאָליסמאַן פון עססעקס סטריט איז דאָך איינער פון די אַמעריקאַ־נער קאָזאַקען. און, זעה, אידישע בני־יעקב׳לעך שפּיעלען זיך גאָר מיט דעם קאָזאַק׳ס נאַגייקע!

איך ווייס ניט, וואָס עס וועט אויס זיי ווערען — ווען זיי וועלען גרויס ווערען; וויפיעל קרעפטען גוטע און שלעכטע ליעגען פערבאָרגען צווישען די קליינע מענשעלעך, וועלכע מאַכען פרעהליך און היימיש די טונקעלע שוואַרצע גאַסען פון דעם אייזערנעם קאַסטען — ניו יאָרק, וואו די לייטערס פון די עלעוויייטעדס פערשטעלען פון אייערע אויגען דעם הימעל און זיין ליכט. דאָס זיינען דאָך די איינציגע שוואַלבען אין דער גאַס, וועלכע קלאַפּען מיט זייערע פליעגלען, און זאָגען אייך אָן מיט זייער לאַכען און פרייד, אַז אויסער אייער ביזנעס, אויסער

דעם שאַפּ, וועלכע איהר גיט אוועק די גאַנצע טעג פון אייער לעבען — איז דאַ נאָך עפּעס אַנדערעס: פריהלינג, זון און קינדהייט.

ניין, ניין, עס איז מיר ניט קיין אונטערשיעד, וואָס וועט אויס אייך ווערען. היינט זייט איהר קינדער, היינט זייט איהר שעהן און יונג.

איך בין אמאָל אין פעטערסבורג אויף אַ קינדער־פאָרשטעלונג געווען, וואָס מען האָט געגעבען אַ זונטאג נאכמיטאג פאַר אַ שולע, וועלכע ציהט אויף טשינאָווניקעס. מיין חבר, אַ רוסישער שריפט־שטעלער, וועלכער איז געזעסען נעבען מיר (מיר האָבען זיך צופעליג געפונען אויף דער פאָרשטעלונג) האָט מיר געוויזען אויף דעם קינדער־געפּאַקטען אַלעקסאַנדראָווסקי טהעאַטער און זאָגט: „אָט דאָס זיינען די צוקינפטיגע בלוט־זויגער פון גאַנץ רוסלאַנד. מען וועט דאָס דערנאָך איבער אַלע פּראָווינצען צושיקען, און דאָס וועט דאָרט פון דעם אָרימען פויער און אידען זיין מאַרך אויסטרינקען.“ איך האָב ניט געהערט זיינע ווערטער, אין מיינע אויערען האָט אָבגעקלונגען זייער לאַכען און הענד־קלאַטשען, וואָס האָט זיך געגאָסען פון אַלע פּלעצער און גאַלערעען ווי ריינעם קוואַל־וואַסער. מען האָט געשפּיעלט אָסט־ראָווסקי'ס אַ זאַך, ווי אַ רייכער רוסישער קופּעץ שדכנ'ט זיך צו אַ בעל־בתי'שע מיידעל, וועלכע האָט אַ געליעבטען. דער פאָטער צווינגט זי, אַז זי זאָל חתונה האָבען מיט דעם אַלטען רייכען קופּעץ און פערלאָ־זען איהר יונגען, אָבער אָרעמען געליעבטען. גאָט! ווי האָט די נאַאיווי־טעט געווירקט אויף די קינדער. זייערע הערצער זיינען געוועזען ווי די זונן אונבעפלעקט. די מיידלעך האָבען אין דער שטיל טרעהרען פערגאָ־סען, און די אינגלעך האָבען די ליפּען געביסען. איינער האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטען פון די גאַלערעע און האָט אַראָבגעשריען: „טי סטאַרי דוראַק“! (דו אַלטער נאַר!). אַז איך בין צווישען די אַקטען אין דאַווידאָוו'ס גאַרדעראָב געוועזען, האָט ער געהאַט אַ קאַמפּף מיט דעם רעזשיסאָר. ער האָט ניט געוואָלט אַרויסגעהן שפּיעלען די ראָלע ווייטער פאַר די קינדער. „די קינדער האָבען מיך פיינד“ — האָט ער געזאָגט. און צום סוף אַקט טאַקע, אַז די טראַגעדיע האָט דערגרייכט צום שטאַרק־סטען, אַז די קינדער האָבען פּשוט פון די גאַלערעע אַראָבגעשריען, האָט דער אַלטער דאַווידאָוו זיך ניט געקענט איינהאַלטען. ער האָט אַראָבגעריסען פון זיך די מאַסקע און געוויזען זיין אַלט גוט געזיכט,

און האָט אויסגערופען, „יאָ וועד וואָש סטאָרי דאַווידאָוו“ (איך בין דאָך אייער אַלטער דאַווידאָוו), און די קינדער האָבען זיך אַזוי דער־פרעהט, זייער שמחה איז מיט טרעהרען אויסגעבראָכען, דאָס די מעשה איז נישט וואהר.

שפּעטער האָב איך געזעהן די קינדער אין דעם סקווער פון די „פּושקינסקאַיאַ אוליצאַ“, וואו פּושקין׳ס דענקמאַל שטעהט. די קינדער האָבען זיך אַרומגעשטיפּט אין גאָרטען, און געלערענט זיך זיינע גע־דיכטע אויף אויסענווענינ, וואָס מען האָט זיי אין דער שוהל אויפגעגע־בען. איין אינגעל האָט זיך אַרויפגעכאַפּט אויף פּושקין׳ס אַקסלען רייטענדיג און האָט זיך פון זיין ביכעל געלערענט פּושקין׳ס „פּטיצאַ“, און אַז ער האָט ניט געדענקט ווי עס געהט ווייטער, האָט ער פּושקין׳ען אין די נאָז געשנעלט.

— פּושקין, סקאַזשי דאַליע! (פּושקין, זאָג ווייטער).

דאָס זעלבע האָב איך אויך געזעהן, ווען איך בין געווען אין אַמסטערדאַם. אין אַ קינדער־גאָרטען שטעהט רעמבראַנדט׳ס דענקמאַל. די קינדער קומען צו־געהן, אויף זייערע שירצלעך איז אויסגעמאָלט רעמבראַנדט׳ס בילדער „די נאַכט־וועכטער“, און שפּיעלען זיך מיט איהם.

אַז דער דיכטער שטאַרבט ווערט ער נאָך אַמאַל געבוירען אין יעדען קינד׳ס פאַנטאַזיע, אין יעדען קינד׳ס לעבען.

דאָס זעלבע האָב איך אויך געזעהן דאָ אין ניו יאָרק, ביים לעצטען וואַשינגטאָן־פעסט אויף יענער זייט וויליאַמסבורג בריק. וואַשינגטאָן׳ס דענקמאַל איז געווען בעפלאַגט מיט׳ן אַמעריקאַנישען פאָהן. קינדער זיינען געשטאַנען אַרום דעם דענקמאַל, און זיינען געקראָכען אויף די לייטער, וואָס מען האָט אַוועקגעשטעלט ביים דענקמאַל דעקאָראַציאָנען אָנצוהענגען. איינער פון די קינדער האָט זיך גאָר אַרויפגעכאַפּט, כאַפּט זיך אָן ביים עק פון וואַשינגטאָן׳ס פערד און רייט מיט.

ווי וואָלט איך געוואָלט זעהן אויף די איסט סייד, אין דעם סוארד פּאַרק אַ דענקמאַל פון אַ אידישען דיכטער, וועמעס געדיכטע די אידישע קינדער זאָלען אין סקול לערנען, און דערנאָך קומען אַרומרייטען אויף זיינע פּלייצעס און זיינע געדיכטע לערנען אויף אויסענווענינ.

אָבער ביי אונז? ביי אונז דאָרט אין דער היים —

וואַרט! איך דערמאָן מיך אַ בילד. עס איז געווען אין די רעוואָ־

לוציאָנס־טעג. די מאַסען האָבען אין די גאַסען מאַניפעסטירט מיט רויטע פאָהנען. האָבען זיי די קינדער נאָכגעמאַכט. אין אַן ענגע, שמוציגע אידישע גאַס האָבען זיך צוזאַמענגענומען אַ סך קינדער. די בעקלעך דאַר, בלייך, קיין איין טראָפּען בלוט ניט, אויסגעדאַרט פון די פייכטע קעלערס, מיט די דינינקע קראַנקע ביינדעלעך, פערראָפּיעטע אויגעלעך, וואָס דאָס האָט קיינמאָל קיין זונען־ליכט פון זיין וויעגעלע נישט געזעהן, אין צוריסענע הויזעלעך מיט די תחתונים אַרויס, האָט זיך דאָס צוזאַמענגענומען, איינס איז געגאַנגען פאָראויס און האָט געהאַלטען אַ רויט שטיקעל שמאַטקעלע אין די הענד, און מיט אַ פערכריפּעט קול פון שקאַרלאַנטין־קראַנקהייט, האָט דאָס געשריען:

— רעוואָלוציע, רעוואָלוציע, מיר מאַכען די רעוואָלוציע.

איך בין דאַן צוגעגאַנגען צו די קינדער, און האָב זיי אָנגענומען:

— קומט מאַניפעסטירען, אָבער ניט מיט דעם רויטען שמאַטקעלע, וואָס איהר האַלט אין האַנד, נור מיט אייערע דאַרע ביינדלעך, — אייערע מוטערס האָבען אייך ניט געגעבען זייערע מילך צום טרינקען, וואָס איז געוועזן אין זייערע בריסטען פון גאָט פאַר אייך בעשערט, האָבען פערקויפט אייער קינדישע נאַהרונג צו פרעמדע קינדער, קומט — מאַניפעסטירען, מיט אייערע פערראָפּיעטע אויגעלעך, וואָס מען האָט פון אייך די זונען־שטראַהלען גערויבט, וואָס איז פון גאָט פאַר אַלע בעשעפעניש׳ען בעשערט — קומט מאַניפעסטירען, מיט אייך —

אָ, עס איז געווען אַ מאַניפעסטאַציע, וואָס האָט געמאַכט דערציטערען.

אַ צופיהרטע הויז

שרה־לאה האָט אין איינעם מיט איהרע קינדער, ערוואקסענע מיידלעך, די היימאטה פערלאָזט און קיין אַמעריקאַ אראָבגעקומען.

אין דער היים איז זי טאקע געווען אַ שעהנע בעל־הבית'טע, אמאָל געהאט אַן אייגענע מויער, נור בעל־הבית'טע אהין, בעל־הבית'טע אהער, דאָך אַז עס איז געקומען צו אַ שדוך טהאָן האָט מען נדן געוואָלט. און די בחורים'לעך זיינען אויך אונטערגעוואקסען, אין חדר ביים מלמד האָט זי זיי ניט געקענט מעהר האַלטען. ניט געווען פון וואנען. דאָס גוי'אישקע קרעמעל, וואָס דעם גלח'ס מוטער האָט זיך אין געסעל אויפגעמאַכט געגענאיבער איהר'ס, האָט איהר אַלע קונים צוגענומען. דעם גלח'ס מוטער — זיינען אַלע פויערים אהין געגאנגען. איהרע עלטערע צוויי אינגלעך זיינען אוועק פריהער נאָך לאָדז — פון דאָרט האָבען זיי די מאַמע'ן אַ בריוועל געשריבען: „ליעבע מאַמע, בלייב געזונד, מיר פאָהרען אריבער קיין אַמעריקאַ צום „פעטער בענ־דעד". דער „פעטער בענדעד" — איהר געשטאָרבענעם מאַן'ס אַ ברודער — איז שוין געהאַט אוועק אַ צייט מיט יאָהרען. האָט טיילמאָל אַ בריוועל געשריבען, טיילמאָל אויף אַ יום־טוב אַ פּאָר דאָלאַר געשיקט — האָבען די קינדער שטענדיג גערעדט פון „פעטער בענדעד" אין אַמעריקאַ. אַבי וואָס, האָט מען די מאַמע'ן געסטראַשעט: „איך וועל אוועק צום פעטער אין אַמעריקאַ" — ביז זיי האָבען טאַקע גענומען און געפאָהרען.

צוערשט האָט זי זיי בעוויינט, ווי מען בעוויינט אַ טוידטען — ביז צום ערשטען בריוועל. אויף פסח האָבען זיי די ערשטע פּאָר רובעל אהיים געשיקט, און געשריעבען, אַז פּאַר רחלה'ן און דבורה'לען — זייערע שוועסטער — איז דאָ אַ לעבען, אַז פּאַר מיידלעך איז דאָ אַ בעסער אָרט ווי פאַר בחורים, אַז מיידלעך פערדיענען דאָ פיעל מעהר — און אַ שדוך קען זיך אויך פלינקער מאַכען דאָ ווי אין דער היים.

נדן איז ניט אָנגענומען. די אידענע האָט זיך עם געלייגט אויפ'ן שכל, און וואָס טאַקע וועט זיין דער סוף? בלייבען זיצען אַלטע מוידען ביז אין גראָהען צאָפּ אריין?

אָבער פאָהרען, ווי אַזוי? — טאַקע די קינדער שרייבען, זיי האָבען ארויסגעשיקט צוויי שיפס־קאַרטען (האָבען גענומען אויף אויסצאָהלען) מיט אַ פּאָאר טאָלער אויף הוצאות, — אָבער וועט זי לאָזען צוויי ערוואַקסענע מיידלעך פאָהרען אליין אין דער וועלט אריין, אין אַ פרעמדען מקום? שכנים טענה'ן: אַ וועלט מיט מענשען פאָהרען, זיי וועלען ניט פערפאַלען ווערען, — אָבער וואָס איז זי חיים'קע שניי־דער'ס ווייב, וואָס וועט לאָזען אליין ערוואַקסענע מיידלעך אין דער וועלט אריין? איהר מאַן איז דאָך געווען יואל זשאַבלינער. „זי וועט זיך איינשטעלען דאָס לעבען" און וועט מיטפאָהרען, קינדער וועט זי ניט אַליין לאָזען, און דאָרט, אין אַמעריקאַ, — ערוואַקסענע מיידלעך אָהן אַ טאַטען און אָהן אַ מאַמען, שעהנע לייט קען דערפון ווערען?

אַן אויסגעגעבענעם זוהן מיט אַן אויסגעגעבענע טאָכטער האָט זי שוין אין שטעדטעל געהאַט, די אייניקלעך ליעב געהאַט אַ געוואַלד, — אָבער פערפאַלען, זי וועט די קינדער ניט לאָזען אַליין פאָהרען, און עס האָט גאָר ניט געהאָלפען. די אינגלעך פון אַמעריקאַ האָבען געמוזט צושיקען נאָך אַ טיקעט פאַר די מאַמע'ן. זי האָט דאָס געוועלבעל איבער־געגעבען דעם אויסגעגעבענעם זוהן, איז געגאַנגען מיט די טעכטער אויפ'ן בית־עולם געזעגנען זיך מיט יואל'ן.

אָראָבגעקומען קיין אַמעריקאַ, האָט מען זיך געדונגען אַ דירה, און די קינדער האָבען געוואוינט ביי די מאַמע. די מיידלעך האָבען באַלד אָנגעהויבען צו פערדיענען, און „העטס" זיך געקויפט. די מאַמע האָט געפיהרט דאָס בעל־הבתיש'קייט אויפ'ן אַלטען שטייגער, ווי אין דער היים. פרייטאָג־צו־נאַכטס האָט ברוך'ל, דער עלטערער זוהן, קדוש געמאַכט, און כאָטש אַמעריקאַ איז אַ פרייע לאַנד און דאָ האָבען עלטערען איבער קינדער גאָר ניט צו זאָגען, דאָך האָט שרה־לאה ניט גערוהט. מילא די אינגלעך זיינען אינגלעך, נאָר די מיידלעך האָט זי געהיט ווי דאָס אויג אין קאָפּ. אַ האַלבע שעה שפּעטער אַהיים געקומען פון שאָפּ — די אידענע האָט ניט גערוהט, אויסגעפרעגט, וואו און ווען ביזטו געווען? און אַז אַ יונגער באַי איז אין שטוב אריינגעקומען, — האָט זי זיך אָנגעזעצט אין אַ ווינקעל און האָט איהם גוט בעטראַכט,

און ניט געוואָלט איין מינוט אָבטרעטען פון ווינקעל און צו אַלעם זיך איינגעהאָרכט וואָס ער רעדט מיט די טעכטער. איין מינוט זיי ניט אַליין געלאָזט.

מילא, זי האָט זיך שוין צו אַלעם צוגעוועהנט. שבת אין דער פריה הויבט זי זיך אויף און וועקט די קינדער אויף. זי הויבט זיך אויף און נעהמט דעם סדור און געהט אין שוהל אריין דאַוונען. די קינדער אָבער נעהמען דעם אָנבייסען און — אין שאָפּ אריין ארבייטען. פיעל מאָל האָט זי זיך געזאָגט: „וואָלט איך מיר דאָס געקענט אין דער היים פאָרשטעלען, אז שרה־לאה, ר׳ יואל׳ס ווייב, וועט זעהן ווי איהרע קינדער געהען שבת ארבייטען!“ נור צו צרות געוועהנט מען זיך צו, — האָט זי אין שוהל, ביים סדור, איהר ביטער הארץ אויסגעגאָסען, און פאר די קינדער געבעטען, און מן הסתם רוהט יואל אין קבר אויך ניט. נור פאר איינס האָט זי מורא געהאַט, מורא געהאַט ווי פאר דעם טויט, ווי פאר א מגפה, — דאָס איז דאָס, וואָס מאַכט זיך אין די גרויסע שטעדט מיט מיידלעך. ערוואַקסענע מיידלעך, א גאַנצען טאָג ניט אונטער די מאַמע׳ס אויג, און אַמעריקאַ איז א פרייע לאַנד... האָט זי נאָכגע־שפּיערט, און נאָכגעשפּיערט. און אז עס איז געקומען א זונטאָג און די מיידלעך זיינען אין גאַס ארויס שפּאַצירען — האָט זי זיך ניט געפוילט און נאָכגעגאַנגען, נאָכגעגאַנגען פון דער וויטענס. און עס האָט זיך אַמאָל שוין געטראָפען, זי האָט א באַי אויסגעפּאַטשט אין מיטען דער גאַס, ווען ער איז געגאַנגען מיט די טעכטער, און די מיידלעך אַהיים געשלעפּט. א געלעכטער איז אין גאַס געוואָרען. אַן אַלט־מאָדישע אידענע, זי איז א „גרינע“, אַמעריקאַ איז א פרייע לאַנד... דאָ גיבען די קינדער די מאַמעס צו עסען... ברייננגען די „ווייזשעס“ אַהיים. נור „ווייזשעס“ אַהין, „ווייזשעס“ אַהער, — און מיט קיין באַיעס וועט זי זיי ניט לאָזען געהן. אַן אַלט־מאָדישע אידענע.

נור לאַנג דאָס הארץ האָט זי זיך ניט געהאַט וואָס אָבצוועסען. מיט די עלטערע האָט זיך באַלד געמאַכט א היימישער שדוך, א לאַנדסמאַן, גאָר א גליק. ער — א פּערדיענער, זי — א פּערדיענערקע. נאָך דער חתונה — האָט זיך באַלד ארויסגעוויזען, אז עס איז ניט געווען אַזוי איי־איי. קוים האָט זי אָנגעהויבען צו שוואַנגערען, און האָט ניט געקענט געהן ארבייטען — האָט געפעהלט א האַלבע פרנסה, און נאָכ׳ן ערשטען קינד האָבען, — איז פון איהר גאָר א תל געוואָרען. ניט געקענט פון

שטוב אַרויסגעהן. נור געליבט צו גאָט דערפאַר. אַבי פּטור געוואָרען. און מיט די אינגערע האָט זיך אויך באַלד עפּעס געמאַכט. אַ גאַליציאַנער, אַ גאַנץ פיינער מענש, פון זעהר אַן אָרענטליכען טאַטע'ן אַ פרומען איד. געליבט איז גאָט, האָט שויןביידע טעכטער אַרויסגע'פּטר'ט פון שטוב, און מיט די יונגען איז פערזאָרגט.

נור, אַז זי האָט די מוידען אַרויסגע'פּטר'ט פון שטוב, איז די פרנסה אין שטוב קלענער געוואָרען. דיביידע יונגען האָבען אויסגעהאַלטען די שטוב. פּופּצעהן טאָלער אַ מאָנאַט רענט און „געז“, איז אַביסעל שווערליך געוועזן, האָט דער עלטערער באַי געוואָלט זיינס אַ פריינד זאָל אַריינמופען אַלס „באָרדער“, האָט דער אינגערער ניט געוואָלט, און די טעכטער האָבען אויך ניט געלאָזט, די מאַמע זאָל נאָך אַרבייטען אויף פרעמדע... געזאָגט האָבען זיי — נור געלד געבען האָבען זיי ניט געגעבען. די אינגערע נאָך די חתונה האָט נאָך אַמאָל אונטערגעשטעקט די מאַמען אַ טאָלער און צוויי, אָבער נאָכ'ן ערשטען קינד — האָט זי ניט געקענט. די מאַמע האָט נאָך געדאַרפט אָבשפּאָרען און דער עלטערער טאָכטער, וועלכע האָט שוין געשוואַנגערט מיט'ן צווייטען קינד — אונטערשטעקען. נור דאָס איז נאָך גאָר ניט געוועזן. דער עלטערער יונג, ברוך'ל, וויל חתונה האָבען (שוין צייט געוועזן, אַן אַכט און צוואַנציגער), און ער האָט טאַקע חתונה געהאַט, און אַרויסגעמופט פון שטוב. איז די גאַנצע שטוב געפאַלען אויף יצחק'ן, דעם אינגערען.

טאַקע מען האָט געמופט אין קלענערע רומס, נור צוועלף טאָלער מוז מען צאָהלען און „געז“ אויך, און אַ מאַמען אויפצוהאַלטען אויך, — האָבען די קינדער זיך צוזאַמענגענומען אַמאָל, און גע'טענה'ט: „אַ מאַמע קען אויסהאַלטען צעהן קינדער, און צעהן קינדער קענען ניט אויסהאַלטען איין מאַמען“ — האָבען אָבגעמאַכט, יעדער זאָל עפּעס געבען. ברוך'ל האָט געגעבען אַ דאָלאַר אַ וואָך, ביידע טעכטער אויך אַ דאָלאַר, און „הויז“ זאָל בלייבען „הויז“.

איין טאָכטער האָט געוואוינט דאַון־טאַון, די צווייטע אַפּ־טאַון, דער זוהן גאָר אין די בראָנקס. נור זונטאַג נאַכמיטאַג זיינען זיך אַלע מיט די מענער און די קינדער צוזאַמענגעקומען אין „הויז“, פערבראַכט מיט דער מאַמען אַ פּאָאַר שטונדען. די באָבע האָט זיך געפרעהט מיט די אייניקלעך, נור זי האָט זיי ניט פערשטאַנען, זיי האָבען גערעדט

צו איהר ענגליש; די באָבע האָט גערעדט צו זיי — זיי האָבען די באָבע יאַ פערשטאַנען.

די קינדער האָבען גערעדט וועגען זייערע זאַכען — „סאָסייעטיס" און „יוניאָנס", און די מאַמע האָט געשטעלט עפּעס אויפ'ן טיש, און האָט זיך דערמאָנט אָן דער היים, און אַ קרעכץ געגעבען „יואל", און געגעבען אַ גלעט אַ קינד איבער'ן קעפּעל, און דאָס שטיבעל איז גאָר בעלעבט געוואָרען. די קינדערלעך האָבען אָנגעפאַנגען צו וויינען, שלעפריג געוועז, אין דער מאַמע'ס שטיבעל איז אַ גאַנצע רייהע קינדער־וועגעלעך געשטאַנען, האָט מען די קינדער שלאָפען געלעגט, און דער עלטערער זוהן האָט נאָך ביער געשיקט, און אַ צוויי לאַנדסלייט זיינען אויך אריינגעקומען, האָט מען זיך דערמאָהנט פון דער היים, פון קליינעם שטעדטעל, און דערצעהלט מעשיות, און אָנגערופען פערגאַנגענע נעמען פון אַ „מאיר מלמד", „שלמה וואַסערטרעגער" — און די אַלטע אידענע האָט פון צייט צו צייט געקרעכצט „יואל".

אזוי האָט דאָס שטיבעל געלעבט פון זונטאָג צו זונטאָג.

איז אָבער געקומען, און דער אינגערער זוהן יצחק האָט אויך געוואָלט חתונה האָבען. און ניט קיין וואונדער, שוין אויך אונטער־געוואַקסען, און מיט אַ מיידעל געגאַנגען אַ פּאָאַר יאָהר. באַלד אריינ־נעהמען די מאַמע צו זיך, קען ער ניט. אַזאַ טראָבעל, און קיין פער־דיענער איז ער אויך ניט קיין גרויסער, און „סלעק" מאַכט זיך אויך — און גלאַט אזוי — ווי האַלט מען אַ מאַמען באַלד נאָך דער חתונה — אַ יונג ווייבעל. און דער עלטערער זאָגט אויך דאָס זעלבע: „ענג אין די רומס", און פון די טעכטער איז דאָך אָבגערעדט, שלעפּט מען זיך אָב פון טאָג צו טאָג, פון וואָך צו וואָך, און יעדען זונטאָג רעדט מען דעריבער. און די מאַמע פיהלט זיך שוואַך. מילא דער ווינטער, ווי דער ווינטער, אָבער די זומערס אין ניו יאָרק האָבען פון איהר אַ תל געמאַכט. און דער אינגערער זוהן קען ניט אויפהאַלטען דאָס „הויז" אַליין, און חתונה האָבען וויל ער.

און פון דער היים שרייבט מען, אַז דעם עלטערן ברודער געהט עס ניט שלעכט, און גלאַט אַן אַלטע אידענע וועט זיך אין דער היים בעסער פיהלען, איהרע היימישע מענשען, און דער מאַן, איהר „יואל" ליעגט דאָרט... און וואָס דאַרף מען אין דער היים? אַ קליין

שטעדטעל, — דער היגער טאַלער איז דאָרט צוויי רובעל — און ניו־יאָרק איז דאָך ניו יאָרק.

עצה'ט מען זיך אהין, עצה'ט מען זיך אהער, מען לעגט זיך צוזאַמען, מען נעהמט דער מאַמע'ן אַ שיפסקאַרטע און מען שיקט זי אהיים, די קינדער וועלען איהר שיקען יעדער נור אַ האַלבען טאַלער אַ וואָך, וועט זי האָבען איהר הוצאה בריות. און וואָס איז אַ האַלבער טאַלער? און אַ „הויז" אויפהאַלטען אין ניו יאָרק איז דאָך ניט קיין קלייניגקייט.

* * *

אין אַ שעהנעם דיענסטאג נאָך אַ פּורים־טאָג האָבען זיך די קינדער מיט די אייניקלעך צוזאַמענגעקליעבען ביים האַפען פון די האַמבורג־אַמעריקאַן ליניע בעגלייטען די מאַמע אויף די שיף. די מאַמע, אָנגעטהאָן אין דעם שווארצען שלייפעל אויפ'ן קאָפּ, וואָס זי האָט זיך נאָך פון דער היים געהאַט מיטגעבראַכט, איז געשטאַנען ביים אָנלעהן פון די שיף און האָט געקוקט אויף די קינדער און אייניקלעך, וועלכע זיינען געשטאַנען אין אָפענעם פענסטער פון די האָלל אויף דעם אַמעריקאַנישען ברעג. עס זיינען געוועזען איהרע קינדער, וועלכע זי האָט מיטגעבראַכט פון דער היים און האָט זיי דאָ איבערגעלאָזט, און די אייניקלעך איהרע האָבען אַריבערגערעדט צו איהר, אין אַ פרעמדע שפּראַך, וועלכע זי האָט ניט פערשטאַנען, און האָבען געפאָכערט צו איהר מיט די אַמעריקאַנער פענדלעך, וועלכע זיי האָבען געהאַלטען אין די הענד. און די אידענע האָט געקוקט אויף איהר גאַנצעם לעבען, וועלכעס זי לאָזט דאָ איבער אויף דעם ברעג, און די שיף האָט זיך פאַמעלעך, מיט אַ שטילע ערנסטקייט דערוויַיטערט וואָס אַמאָל מעהר פון דעם פענסטער, פון וועלכען עס האָט נאָך געפאָכערט דאָס אַמעריקאַנער פענדעל פון איהרם אַן אייניקעל, זי צו ברענגען צוריק פון וואַנען זי איז אהערגעקומען, דאָ איבערצולאָזען איהר נאַכקומענשאַפט.

די אלמנה

ווען עס האָט אָנגעהויבען גרויען אין קעלער אַריין, דורך דעם איינגעזונקענעם פענסטערל, האָט רחל לאה'ס „צרה" אָנגעהויבען צו קרעכצען: רחל לאה! רחל לאה!

רחל לאה, וועלכע איז געלעגען אין אַנדער'ן ווינקעל מיט דער טוך צוגעדעקט, האָט נאָך פון שלאָף אַרויס אָבגעענטפערט: „באַלד, באַלד", האָט זיך אויך דאַן באַלד אויפגעהויבען, עפּעס געגראַבעלט ביים ווינקעל קיך און איז מיט'ן טעפּעל צוגעגאַנגען צום „חולה'ס" בעט און עס איהם דערלאַנגט.

באַלד דערויף האָט זיך וואָס אַמאָל מעהר געגרויט דאָס פענס־טער'ל, און רחל לאה האָט זיך גענומען אָנטהון. אין דעם קעלער האָט זיך געהערט אַ מורמלען „מודה אני".

— אַודאי באַלד אַלע פוהרען אויסכאַפּען, די טויבעכניצע, די גאַנ־צע וועלט איז איהר צו ווענינ, אַלע פוהרען בעלייגען, און אַלע פוי־ערים אָבוואַרטען! — האָט רחל לאה ווערטער געוואָרפען אין מיטען „מודה־אני".

דער חולה אין בעט האָט עפּעס דאָרט געשטאַמעלט אונפערשטענד־ליכע ווערטער.

שוין פערטיג געווען מיט'ן אָנטהון, האָט זי האָלץ צוהאַקט און באַלד דערויף האָט אַ פייער'ל אין קיך געקנאַקט.

— צרה מיינע — האָט רחל לאה גערעדט צו איהר מאַן אין בעט, וועלכער איז געווען אַ חולה שוין פופצעהן יאָהר, און האָט איהם דער־לאַנגט דאָס הייסע טעפּעל און צוגעוואָרפען איהם דעם טלית און תפילין אין בעט אריין — איך מוז מיך איילען, — וועה איז מיר, נחה מוז שוין אודאי ביי די פוהרען זיין.

דאָס האָט זי געמיינט איהר קאָנקורענטקע, נחה טויבניצע, וועלכע

איילט זיך שטענדיג פריהער פאר איהר צו די פוהרען פון די פויערים און קויפט איהר אויס אלע היהנער, פוטער און אייער.

זי האט שוין געכאפט דאס טוך אויף זיך מיט די קערב, בערייט ארויסצולויפען — אבער זי האט געווארפען א בליק אויפ'ן אלטען, וועל־כער האט זי אנגעקוקט מיט זיינע אויגען, ווי ער וואלט איהר מיט די בליקען געוואלט זאגען דאס, וואס זיינע שטאמעלדיגע ווערטער האבען איהר נישט געקענט געבען צו פערשטעהן. האט זי אויף איהם רחמנות געקראגען — האט זי די קערב אוועקגעשטעלט און איז צו צום אלטען און ארויסגענומען דעם טלית און איהם ארומגעוויקעלט, ארויסגענומען די תפילין און איהם די רצועה ארומגעוויקעלט אויף די אונמעכטיגע האנד, וועלכע איז יעדען מאל צוריקגעפאלען, און אנידערגעלעגט דעם סדור פאר איהם. זי האט נאך געוואלט ווארטען ביז ער וועט אָב־מורמלען דאס ערשטע בלעטעל פון דאוונען, איהם איבערמישען דאס צווייטע, אז ער זאל זיך נישט דארפען איינבויגען און מיט די צייהן עס טהאן, — נאר זי האט זיך באלד דערמאנט אין נחה'ן, וועלכע מוז שוין אודאי יעצט ביי די פוהרען זיין, און זי האט געזעהן ווי נחה האלט אין ארויסלעגען אייער פון א פויערטעס קארב אין איהר קארב אריין, האט זי אלעס שטעהן געלאזט, צוגערוקט נור דאס ווארימע טעפעל מיט די זעמעל נעהנטער צום „חולה" צו — און צוגעווארפען איהם א ווארט: „איך וועל באלד אהיים קומען", איז זי ארויס אין גאס.

אזוי האט שרה לאה אבגעלעבט מיט איהר „צרה" פופצעהן יאהר. שוין פופצעהן יאהר ווי זי איז נישט געלעגען אויף א בעט און זיך די ביינער אויסגעגלייכט, נור געלעגען אויפ'ן פאדלאגע, צוגעדעקט ווינטער און זומער מיט איהרע טיכער. יוען זי האט חתונה געהאט, האבען איהר מענשען מקנא געווען. זי האט גענומען הענוך דעם לעהרער, וועלכער האט געלערענט מיט מיידלאך עברי אין ארענטליכע הייזער. זי איז נור געווען א פראסטע דיענסט דאן. און טאקע נאך דער חתונה איז איהר גאנץ גוט געגאנגען, — האבען זיך גוט געלעבט — כאטש קיין קינדער האבען זיי נישט געהאט. נור וואס קומט ארויס, — באלד איז געשעהען דאס אונגליק... דער מאן האט אמאל, אין א שעהנעם העלען זומער־טאג דעם שלאג געקראגען און נישט געקענט בעוועגען נישט מיט קיין האנד און נישט מיט קיין פוס.

זי האָט געמיינט, אַז עס וועט אַדורכגעהן אַ פּאָאַר וואָכען, אַ פּאָאַר חדשים אַ פּאָאַר יאָהר, — ער ריהרט זיך אָבער נישט, אַזוי ווי ער האָט זיך צום ערשטען מאָל אריינגעלעגט אין בעט, אַזוי ליגט ער פופצעהן יאָהר. היינט געדנקט זי שוין נישט דערפון. זי איז שוין געוואָרען צוגעוואוינט דערמיט — אַזוי ווי עס וואָלט געוועז שוין פון אייביג אָן — און זי האָט דאַן גענומען די פּרנסה אויף זיך.

און אַ לעבען האָט זי געהאַט אַ שווערס. געלאָפען מיט די קערב אייער, פּוטער, היהנער, וואָס זי האָט איינגעקויפט ביי די פּויערים, איבער די גביר'ישע הייזער — און אַז זי איז אהיים געקומען, האָט זי קיין היים נישט געהאַט. דאָס „בעט" האָט ער פערנומען. אָרט אויף אַ צווייטע בעט איז אין קעלער נישט געוועזן, און זי האָט בעדאַרפט זיין אָן אייביגער משרת ביים חולה, אַלעס איהם צום מויל דערלאַנגען, אייניגע מאָל בייטאָג אויפשטעהן, איהם אויפדעקען און צודעקען און איהם זאכען צו דערלאַנגען. — אין מיטען טאָג, ווי זי האָט די קערב ארומגעטראָגען, פלעגט זי זיך דערמאָנען אָן איהר „צרה", איז זי אַהיים־געלאָפען אַ טעפּעל צושטעלען. דעם בעסטען ביסען פלעגט זי פאַר איהם אָבשפּאָרען. און דער „חולה" איז געלעגען — און עסען האָט ער דוקא געוואָלט. ער איז נישט קראַנק געוועזן, — נור נישט געקענט ריהרען נישט מיט די הענד און נישט מיט די פיס, און רחל־לאה האָט אַלץ צו איהם גע'טענה'עט:

— אַ מענש זאָל ליגען איבערזאמען! פּרוביר דיך אויפצוהויבען — פּרוביר דיך, אַז דו וועסט פּרובירען, וועסטו קענען — אַ מענש זאָל נישט געהן, נור ליגען.

און העניך לעהרער האָט פּרובירט, מיט'ן גאַנצען הארצען האָט ער געוואָלט אויפשטעהן, נעהמען אַ שטעקען און ארויס אין די גאַס, נור די הענד — ווי שטיינער, די פיס — ווי שטיינער, און ער האָט געהאַט דאָס געפיהל, ווי די אברים זיינע געהען שוין נישט צו איהם: מען האָט זיי אָבגעשניטען פון איהם און זיי ליגען ביי איהם און געהערען צו אַן אַנדערען.

נור איין איינציגעס מאָל, — ער געדענקט נישט ווי אַזוי עס איז געוועזן — האָט ער זיך מיט אַ מאָל געגעבען אַ הויב אויף, גענומען דעם שטעקען און אָנגעהויבען צו שפּרייזען, און ער האָט געמאַכט צוויי, דריי

שפּרייז איבער'ן שטוב און עס איז געגאַנגען, געפּרובירט ווייטער און עס איז געגאַנגען. אַ גרויס ליכט האָט ער מיט אַמאָל דערזעהען — און ווייטער געפּרוואווט, און פּלוצלונג בלייבט ער שטעהן. דער קערפּער ווערט שווער, ער וואַרפט זיך אין גאַנצען אויף זיין שטעקען — און ער פאַלט אום.

אז רחל לאה איז אויף דער נאַכט אַהיים געקומען, האָט זי איהם געטראָפען אויף דער ערד, וואו ער איז געלעגען אויף אַלע פיער — צוגערוקט צום בעט. זי האָט איהם געפרעגט, וואָס עס איז געשעהען, ער האָט נישט געוואָלט זאָגען. — דאָס איז געווען זיין געהיימניס, — און היינט נאָך, אז ער ליגט אין בעט, קלערט ער נור פון דעם, וואָס ער האָט זיך אַמאָל אויפגעהויבען און איז „געגאַנגען" — און ער רעדט צו זיך אַליין:

— פאַר־וואָס האָב איך געקענט? — פאַר־וואָס האָב איך געקענט? פאַר־וואָס?

אז רחל לאה הערט איהם טהיילמאָל אזוי אַליין רעדען צו זיך, פערשטעהט זי נישט וואָס ער מיינט, זאָגט זי צו איהם:

— וואָס רעדסט דו דאָס צו דיר?

דער חולה ענטפערט איהר נישט. ער בעהאַלט דאָס פאַר זיך, דאָס איז זיין סוד....

און קיינער האָט זיך אויף רחל לאה'ן נישט אַרומגעקוקט. אין גאַס, און אין די בכבוד'ע הייזער, וואו זי האָט די קערב אַרומגעטראָגען, האָט מען זי פאַר דעם, וואָס זי האָט אַ קראַנקען מאַן, נישט מעהר געשעצט ווי אַנדערע. זי האָט איהר צרה — יעדער האָט זיין צרה. און אז רחל לאה האָט טהיילמאָל גענומען רעדען וועגען איהר מאַן, אז זי האָט, למשל, אין אַ גביריש הויז גע'טענה'ט:

— בעל־הבית'טע, נעהמט פון מיר די אייער, — איך האָב דאָך אַ קראַנקען מאַן, וואָס איך דאַרף צו דערנעהרען, אוי, מיין צרה אין דער־היים!

האָט איהר איהר קאָנקורענטקע אַזוי אָבגעענטפערט:

— גיב נאָר אַ קוק, וואָס זי גיט אָן מיט איהר קראַנקען מאַן!

יעדער האָט אַ קראַנקען מאַן, — אַלעס קומט איהר, אַ קראַנקען מאַן!

און רחל לאה אַליין האָט טאַקע איינגעזעהען, אַז די קאָנקורענטקע

האָט רעכט. וואָס איז זיך דאָ צו בעריהמען מיט א קראַנקען מאַן! יעדער האָט זיין „אונגליק“ — און האָט פאר ליעב גענומען איהר גורל — ווי א גאַנץ נאַטירליכע זאַך, און האָט נישט מעהר גערעדט דערפון.

מיט אַמאָל האָט זיך ביינאַכט אין דעם געסעל, וואו רחל לאה וואָהנט, געהערט א גרויס געשריי, שכנים זיינען זיך צונויפגעלאָפען מיט א געוואלד: „וואָס איז?“ — רחל לאה׳ס שטימע פערהילכט דאָס געסעל:

נעוואַלד, איהר „צרה“ שטאַרבט!

און איהר „צרה“ איז טאַקע געשטאָרבען.

ארויסגענומען איהר „חולה“ און בעהאַלטען אין דער דר׳ערד, האָט אייגענטליך רחל לאה אויפגעלעבט. דער קעלער איז געוואָרען גאַנץ אַנדערש. אז רחל לאה האָט פריה־מאָרגענס אויסגעקעהרט דעם קעלער און צוגערוימט, איז נישט געיוען ווער עס זאָל אָנשפייען און איינריכטען. ער איז געוועזן צוגערוימט א גאַנצען טאָג. — אז רחל לאה האָט טאַקע די ערשטע נאַכט איבערגענעכטיגט אין דעם חולה׳ס בעט, האָט זי זיך אויפגעהויבען צו־מאָרגענס מיט גלייכערע ביינער, און אַז זי האָט פאַרנאַכט זיך אהיים געבראַכט א האַלב פונט פלייש, און זיך צוגעשטעלט א יאַיכעל, האָט זי טאַקע דאָס בעסטע שטיקעל פלייש אויפגעגעסען.

רחל לאה איז געוואָרען עפּעס א חשוב׳ער מענש אין גאַס, אין נגיד׳ישע הייזער. ווייבער האָבען אויף איהר געקוקט און געשאָקעלט טרויעריג מיט׳ן קאָפּ אויף איהר: נעבאַך, אַן אונגליקליכע „אַלמנה“. און זי אַליין האָט זיך אויך אָנגעהויבען אַנדערש צו בעטראַכטען, רחמנות געקראָגען אויף זיך, און פלעגט זיך טהיילמאָל, אין א שעה־נעם העלען טאָג, פאר די ווייבער ביי די פויערישע פוהרען אוועקשטעלען און אָנהויבען צו וויינען: „איך בין דאָך נעבעך אַן אונגליקליכע אלמנה!“ און, אַז נחה וויל איהר די אייער פון די פויערטע אויסקויפען, אָדער ביי די גביר׳טע אין שטוב, אַז נחה ברענגט אריין א הוהן, רופט זיך רחל לאה אַן:

— בעל־הבית׳טישע, — איך בין בין דאָך נעבעך אַן אונגליקליכע אלמנה! קויפט עס ביי מיר!

אויף דעם האָט נחה שוין קיין אָנטוואָרט נישט צו געבען און מוז אָבטרעטען דאָס אָרט פאַר רחל לאה'ן.

און רחל לאה האָט אָהן דעם חולה געהאַט אַ גוטען עלטער. די באַקען האָבען איהר אָנגעהויבען רויטליכער צו ווערען, און די ביינער זיינען איהר אויסגעגליכען געוואָרען, און אז עס איז געקומען אַ שבת, אַ יום־טוב, האָט מען רחל לאה'ן געזעהען אין אַ נייער הויב אין שוהל געהן.

איז נאָך פופצעהן יאָהר, אז עס איז געקומען י"ז בשבט, האָט זיך אין רחל לאה'ס געסעל געהערט אַ גרויסער יאָמער, ווי עס וואָלט, חלילה, אַן אונגליק געשעהען.

און, אז מען האָט זיך ארומגעקוקט און געפרעגט: „וואָס איז געשעהען?"

האָט מען געזעהען רחל לאה'ן זיצען פאַר די שוועל פון איהר טהיר, מיט אַ געוואַלד און אַ געשריי:

— איך האָב דאָך היינט יאָהר־צייט נאָך מיין „חולה"!

אַ גט

— אין דיין פּנים דערקען איך עפּעס ניט גוטעס, — האָט די אידענע אויסגערופען, ווען איהר מאַן, יודעל, איז אריינגעקומען אין טהיר, נאָך אין שאָפּען־פּעלץ, איינגעהילט און אין שאַל ארומגע־וויקעלט.

יודעל האָט גאָר נישט אָבגעענטפערט, האָט זיך אוועקגעזעצט אין פּעלץ און אין פוטער־היטעל, אין די טיעפע קאַלאָשען אויף דעם ערש־טען, בעסטען שטוהל וואָס ער האָט געטראָפען; געזעסען, געשוויגען, געקוקט ערגעץ־וואו מיט די אויגען, ווי דאָס וואָלט ניט זיין היים געווען, נור ווי אַן אָפענע אכסניא, וואו מען וואַרט אויף אַ פוהר.

— וואָס שרעקסטו מיר אָב דאָס הארץ — פאַר וואָס זאָגסטו ניט?

— האָט דאָס ווייב מיט איין אָטהעם אויסגערופען. — די באַקען איהרע זיינען רויט געוואָרען, און די ווייסע הארלעך אויף די צוויי ווערצעלעך, וואָס זי האָט געהאַט ביים ווינקעל פון די אויבערשטע ליפּ האָבען זיך אויפגעשטעלט.

דער מאַן האָט נאָך אַלץ געשוויגען.

— איך שרעק דאָך מיך טאַקע — האָט דאָס ווייב מיט הארץ־קלאַפּען געזאָגט, — וואָס זאָל עס הייסען — חלילה — דאָך נישט „דאָס“! האָט די אידענע ניט מיט אַ מענשען־קול אויסגערופען.

דער מאַן האָט טרויעריג מיט'ן קאָפּ געשאָקעלט, קוקענדיג אויף אַן אנדער ווינקעל.

— אוי מאַמע! — האָט די אידענע אויסגעשריען און זיך אויך אוועקגעזעצט אויפ'ן ערשטען בעסטען שטוהל.

אזוי זיינען זיי ביידע זיצען געבליבען אַ פּאָר מינוט ניט ריידענדיג איינער צום צווייטען אַ וואָרט, און ניט קוקענדיג איינער אויפ'ן צווייטען.

נאָך דעם ערשטען אויגענבליק איז די אידענע ארויס אין אַ שטראָם טרעהרען:

— א בראָך איז נאָך מיר ! — וואָס האָב איך דערלעבט ! — און מיט א פנים פול מיט טרעהרען, און כליפענדיג אויפ'ן קול האָט די אידענע די נאָז זיך געווישט און געזאָגט צום מאַן :

— האָסט אודאי ניט געזאָגט, יודעל, — אוי, האָסט אודאי ניט געזאָגט. —

— געזאָגט, גערעדט, גע'טענה'ט — מאכט דער איד מעהר מיט די הענד ווי מיט'ן מויל, א בפירוש'ער דין — האָט דער רבי געזאָגט, — אז מען וואוינט מיט אַן אשה צעהן יאָהר אָהן קינדער, מוז מען זיך גט'ן, — אפשר וועט זי אויך געהאָלפען ווערען, — אפשר איז עס ניט געווען קיין גלייכער זיווג.

— געהאָלפען ווערען — האָט די אידענע געכליפעט, — א בראָך נאָך מיינע יאָהר ! ווי קען איך געהאָלפען ווערען ? ווער קען מיר העלפען ? א פערוויסטע גרושה — ווער וועט מיר העלפען ? אָבגעלעבט מיט א מאַן צעהן יאָהרען — אוי, טהו אויס, יודעל, דעם פעלץ, וועסט דיך נאָך, חלילה, פערקיהלען — זאָגט זי מיט דעם זעלבען כליפענדען טאָן, בעמערקענדיג ווי איהר מאַן זיצט אין פעלץ.

יודעל האָט זיך אויסגעטהאָן דעם פעלץ אָהן ווערטער, — ער איז געבליבען שטעהן א חסיד'ישער יונגער מאַן, מיט א שווארץ־רונדיג בערדעל, — כמעט נאָך א בחור נאָכ'ן אויסזעהן — און האָט זיך אוועק־געזעצט אויף זיין פריהערדיג אָרט, שטיל, ווי א פרעמדער.

פון איהר געוויין איז די שכנה אריינגעקומען, האָט נאָך געהאַלטען א טעפעל אין האנד, און מיט א נייגיעריגע מינע האָט זי געוואָרפען א בליק אויף יודעל'ן און געפרעגט די וויינענדיגע אידענע :

— וואָס האָט ער געזאָגט, דער רבי ?

— גט'ן, אוי נעהע־קרוין, גט'ן, וועה איז נאָך מיר, גט'ן, — האָט די אידענע געכליפעט.

— אוי, מאמע קרוין ! — האָט די שכנ'טע די באַקען געקניפען, — אזא אונגליק ! אזא אונגליק ! — אָבער אין א מינוט אַרום דערמאָנט זי זיך, — זעהט, איהר זאָלט מיר לעבען, וואָס לאָזט איהר זיצען אייערען, ער איז דאָך פון וועג אָנגעקומען, ער האָט דאָך אודאי היינט גאָר נישט אין מויל געהאַט.

— איך וויים דען וואָס עס טהוט זיך מיט מיר ? נא, ווערט דאָס יאָכעל פערברענט — איז די אידענע צוגעלאָפען צום קיך.

מיט טרעהרען אין די אויגען, און מיט דעם זעלבען כליפּענדיגען קול האָט זי צום טיש געגרייט, געהייסען יודעל'ן ער זאָל זיך וואשען. יודעל האָט עס געטהאָן, שטיל, שווייגענדיג, ווי א פרעמדער און האָט זיך ביים טיש אוועקגעזעצט.

די שכנ'טע האָט נאָך עפּעס געזאָגט, געקרעכצט און איז ארויס פון שטוב.

אז דער יונגער מאן איז געזעסען ביים טיש, האָט זיך דאָס ווייבעל אוועקגעזעצט געגען איהם, און האָט אָנגעהויבען צו ריידען מיט דעם זעלבען כליפּענדיגען קול:

— וואָס וועט זיין פון געשעפט? ווער וועט דאָס האַלטען?, און מיט די „שטעדט" אין די שוהל, — וועה איז נאָך מיר! ווער וועט דאָס אַלעס, די כלים, דאָס ווירטהשאַפט — האָט די אידענע געוויינט, ווייזענדיג ארום אויף דער בעל־הבתי'שקייט, וואָס איז אין שטוב.

— מילא, עס וועט דאָך זיין א דין תורה, ווי דער רב וועט פּסק'ענען אזוי וועט זיין, — האָט דער יונגער מאן אָבגעענטפערט מיט דעם זעלבען שטילען טאָן.

— און, מיט דיר, יודעל, און מיט דיר? — שאָקעלט די אידענע מיט'ן קאָפּ און א נייער שטראָם טרעהרען גיסען זיך איהר אויס פון די אויגען. באַלד דערמאָנט זיך אָן עפּעס די אידענע, אז ער איז א מאַנס־פּערשוין — פאר'ן גט... און האַלט זיך צוריק.

דער יונגער מאן האָט הויך געבענשט.

נאָכ'ן בענשען האָט ער גענומען די גמרא און אָנגעהויבען צו לערנען. איהם איז געווען שלעכט צו קוקען אויפ'ן ווייבעל, ווי זי ליידעט, — ריידען מיט איהר האָט ער ניט געהאַט וואָס. צייט נאָך דער חתונה האָט ער מיט איהר ווייניג וואָס גערעדט. וואָס איז דאָ צו ריידען מיט אן אשה? געלעבט ווי א אידישער חסיד'ישער יונגער מאן דארף לעבען מיט אן אשה, אין צניעות, אין ריינקייט — מן הסתם איז עס געווען א גאָט־זאַך, זיי האָבען קיין קינדער ניט געהאַט. אייגענטליך האָט ער גאָר ניט אזוי זעהר געוואָלט האָבען קיין קינדער. קינדער — יא, ווי הייסט? מען איז דאָך א איד, א איד מוז האָבען קינדער, — אָבער די קינדער האָבען איהם ניט געפעהלט, דאָס ווייבעל איז געווען א כשר אידיש ווייבעל, דעם דין געהאַלטען און ליעב געהאַט דעם מאַן, ווי דער אידישער דין איז. איז ער געפאָהרען איין מאָל צום רבי'ן, א צווייטען

מאָל, געבעטען אויף קינדער — האָט מען איהם געהייסען וואַרטען, און אַז עס זיינען פול געוואָרען די צעהן יאָהר, האָט דער רבי זיך גט'ן געהייסען, נאָכ'ן אידישען דין. אַז דער רבי האָט געהייסען, און דער דין איז אַזוי — וואָס איז דאָ אַ ספק צו קלערען? מיר זיינען דאָך אידען — און מילא! און זי — דאָס ווייבעל, פערשטעהט דאָך אויך גאַנץ גוט, אַז עס איז ניט אַנדערש צו מאַכען, והא ראיה, זי איז דאָך מקבל באהבה, אַ אידיש ווייבעל... נור אַ גרויס רחמנות איז איהם געוועזען אויף איהר, אויף זיך — האָט ער געלערענט מיט אַ הויך קול, געזונגען די גמרא, אום אַ ביסעל זיך צו פערגעסען, און גלאַט אַזוי, מיט אַ אשה אין שטוב. — — —

זי האָט זיך איינגעהערט צו זיין גמרא־נגון און דאָס האַרץ האָט איהר נאָך מעהר געקלעמט. דעם גמרא־נגון האָט זי געהערט צייט ער איז ביי איהר פאָטער צו גאַסט געווען, און יעצט וועט ער איהר זיין אַ פרעמדער, אַ ווייטער. דער גמרא־נגון איז שוין ניט איהרער, ניט איהר מאַן'ס. און זי איז אַרויס מיט אַ נייעם געוויין.

— פאַר וואָס האָב איך דאָס דערלעבט, טאַטע אין הימעל! וועניג בושה האָב איך געהאַט וואָס איך בין אַן עקרה, וואָס דו האָסט מיר קיין קינדער נישט געגעבען — דאַרפסטו מיר דעם מאַן צונעהמען? מיט וואָס האָב איך זיך אַזוי פערזינדיגט ביי דיר?

דעם יונגען מאַן האָט געשניטען אין האַרץ איהרע ווערטער. ער האָט אויף איהר גרויס רחמנות געקראָגען. צעהן יאָהר אָבגעלעבט מיט אַן אשה, אַ אמת אידיש ווייבעל געווען, אַ צדקת — האָט איהם אָבגעגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ — האָט ער אַרויפגעלעגט דאָס טיכעל אויף דער גמרא און האָט זיך אָנגעהויבען צו דרעהען איבער דער שטוב, און גערעדט צום ווייב:

— וויין נישט, שרה'לע, וויין נישט, מסתמא איז עס דאָך אַ גאָט־זאַך. מיר זיינען דאָך אַלע אין זיין האַנד, וואָס זאָלען מיר טהאָן? און אפשר איז עס גאָר צום גוטען, אפשר בין איך ניט דיין זיווג, און גאָט וועט דיר נאָך העלפען, און דו וועסט דיין זיווג געפינען, און וועסט נאָך האָבען כשר'ע קינדער, אידישע קינדער, ווי דו האָסט עס פערדיענט.

ער האָט ניט בעמערקט ווי ער האָט זיך דערנעהנטערט צו איהר,

און האָט די האַנד אויסגעשטרעקט און האָט זי געגלעט איבער די האָאר, איבער די באַקען, איבער די אַקסעל, ניט קוקענדיג אויף איהר.

— דו ביזט דאָך אַ כשר אידיש ווייבעל — זאָגט ער ווייטער — איך וויים דאָך, אַז דו ביזט אַ צנועה און גאָט וועט דיר העלפען — און אודאי וועט ער דיר העלפען — און טרעהרען קאַפּען איהם פון זיינע אויגען אויף איהרע האָאר.

זי איז געשטאַנען נעבען איהם. זי האָט זיך געלאָזט טרייסטען, האָט שטיל אָבגעהעשעט — דאָס ערשטע מאָל זייט זייער חתונה, רעדט ער צו איהר אַזוי ליעב און טרייסט זי, און איהר איז גוט געװען, האָט זי שטיל געוויינט:

— אוי, יודעל, יודעל, מיין יודעל, מיין איינציגער, איינציגער יודעל!

און ער האָט זי געגלעט איבער'ן פּנים, איבער די האָאר, איבער די פּלייצעס אָהן ווערטער, אָהן ווערטער...

נאָר באַלד האָט ער זיך דערמאָנט, אַז עס איז אַן אשה, און נאָך פּאַר אַ גט, איז ער פּלוצלונג אַוועק, געזעצט זיך צו דער גמרא און געלערענט מיט אַ הויכען זינגענדיגען ניגון.

„אמר אביי!“...

און זי איז שטיל געזעסען אין אַ ווינקעל, איינגעהאָרכט זיך צו זיין גמרא־נגון און שטיל געוויינט.

אין אייניגע טעג אַרום האָט זיי שלמה בעל־עגלה'ס וועגעלע גע־פיהרט צו דעם נאָהענטסטען שטעדטעל, וואָס איז ביים טייך סובאָטנע (דורך דעם מעג מען זיך דאָרט גט'ן), צום רב, צום גט. זי איז געזעסען אין איין ווינקעל און האָט געוויינט. און ער איז געזעסען אין אַ צווייטען ווינקעל און האָט געוויינט. און ווייבער זיינען אַרום דעם פוהרעל געשטאַנען און האָבען זיך די הענד געבראָכען, און האָבען געקוקט איינע אויף די אַנדערע, ווייזענדיג מיט די פינגער אויף שרה'לען, אויף דעם אונגליק וואָס האָט איהר געטראָפען, און שלמה בעל־עגלה מאַכט צו די ווייבער אַרום פוהרעל:

— זעהט, זעהט אַז איהר זאָלט זיך ניט מיטכאַפּען מיט מיר אויף מיין וועגעל אין שטעדטעל אַריין צום גט.

אָנגעקומען אין דעם שטעדטעל, צום רב, — דער רב האָט גאָר ניט

געפּרופּט שלום מאַכען צווישען מאַן און ווייב — עס איז אַ גוט מצוה. — ביים גוט איז געווען אַזאַ געוויין ווי ביי אַ מת, און אַלע ווייבער הינטער דער שוהל האָבען מיטגעוויינט.

נאָכ׳ן גוט. מען דאַרף אַהיים פאָהרען. טאָר מען דאָך שוין ניט זיצען אין איין פוהר, — איז ער אַהיים געפאָהרען מיט שלמה בעל־עגלה, און זי האָט געוואַרט אויף אַ צווייטע פוהר, און אַז יודעל איז געזעסען אויפ׳ן וואָגען, האָט זי איהם נאָכגעשריען:

— פערבינד דיר דעם האַלז, יודעל, זאָלסט זיך חלילה ניט פערקיהלען.

— וועה איז מיר, אַ פרעמדען מאַנספערשוין! — זאָגען די ווייבער וואָס שטעהען דערביי, — עס איז דאָך שוין נאָכ׳ן גוט!

— איך ווייס דען וואָס איך טהו? — קלאָגט די געגט׳ע — אַ פרעמדען מאַנספערשוין!

אַ שאָו-פיגור

חנה'לע איז געווען אין איהר שטעדטעל פערריבענט פאַר אַ שעהן מיידעל, און ניט בחינם. אַלס קינד נאָך, ווען זי האָט זיך אין דעם געסעל אַרומגעוואַלגערט מיט אַנדערע קינדער אין דעם שמוציגען קליידעל, אין דעם צוריסענעם שירצעל, האָבען איהרע צוויי שעהנע שוואַרצע אויגעלעך אַרויסגעשיינט פון איהר שמוציגען פנים'ל, האָט איהר מיילעכעל, וועלכעס האָט געמאַכט די עדעלסטע ליניע הינטער איהר נעזעל, זי אויסגעצייכענט פון די קינדער און ניט איינמאָל, ווען די מאַמע האָט חנה'לען פרייטאָג נאָכמיטאָג מיט געוואַלד הינטער די שיסעל גענומען און איהר קעפעל אויסגעצוואָגען און איהר אַ ריין שירצעל אָנגעטהאָן, האָט די מוטער געקרעכצט: „וואָלט איך פאַר איהר אַ שעהן קליידעל געהאַט, אַ שעהן קליידעל געהאַט!“

און אַ שכנ'טע, וועלכע איז געשטאַנען דערביי און האָט חנה'לען מיט'ן אָבגעצוואָגען קעפעלע געזעהן, האָט צוגעלעגט:

— אַן אָרעמאַן האָט קיין מזל ניט, ווען דאָס וואָלט געווען ביי אַ נגיד אין די הענד, אַ מלכות'דיג קינד וואָלט עס דאָך געווען.

נור דאָס איז גאָר נישט געגען דעם, וואָס פון חנה'לען איז געוואָרען ווען זי איז אויסגעוואַקסען. אַז זי האָט אַ שבת נאָכמיטאָג געגעבען אַ געה אַרויס אין געסעל שפּאַצירען, האָבען איהר אַ האַלבע געסעל נאָכגעקוקט. די מוטער האָט איהר תמיד אין טאַש אַ שטיקעל ברויט מיט זאַלץ אַריינגעלעגט, אַז מען זאָל איהר חלילה קיין עין־הרע ניט געבען. און די בחורים, די בחורים אין שרה'לעס גאָרטען האָבען גאָר פאַר איהר די מפּלה געקראָגען.

נור חנה'לע האָט נעבעך ניט געהאַט וואָס אָרענטליכעס אָנצוטהאָן. דער פאָטער, אַ שוסטער, האָט געהאָרעוועט אויף אַ שטיקעל ברויט, זיך פון מויל אָבגעשפּאָרט, אַבי חנה'לען אויף אַ יום־טוב אַ קליידעל צו מאַכען. נור ניט תמיד האָט ער זיך געקענט פערשאַפען דאָס פערגעניגען — זעהן חנה'לען אין אַ פסח אין אַ נייע קליידעל, אָבער אַ פּאָאר שיכלעך האָט תמיד געמוזט זיין. אַ גאַנצע נאַכט אויף געווען, די ערב

יום־טוב נאַכט, אַבי פאַר חנה׳לען די שיכלעך פאַרטיג צו מאַכען — און אז חנה׳לע האָט צו מאָרגענס געגעבען אַ גײה אַרויס אין געסעל אין די נייע פאַנטאָפּעלעך — נו, נו, — איז דאָס געװען אַ געקוק.

נור דאָס קליידעל, דאָס קליידעל.

און ניט איינמאָל איז חנה׳לע געשטאַנען פאַר דעם שױ־פענסטער פון דעם גרױסען געשעפט ביי זיך אין שטעדטעל און געזעהן װי מען פוצט אויס די גרױסע פאַרצעלײענע שױ־פיגור, װאָס שטעהט אין שױ־פענסטער פאַר אַ יום־טוב; אין דעם שעהנסטען און אין דעם בעסטען, מיט די טהייערסטע שטאָפען פוצט מען די פיגור אויס. און אויף יעדע צייט פון יאָהר האָט זי נייע קאָסטיומען. קוים װערט נאָר פריה־יאָהר, די פיגור טראָגט שױן אַ פריהלינג־הוט, — קוים װערט נור װינטער — די פיגור טראָגט שױן דעם שעהנסטען װינטער־הוט, אין פוטערנע קראַ־גענדלעך געפוצט, — נור איהר געל פאַרצעלײענע געזיכט קוקט אַרויס פון דעם פוטער, פון דעם זיידענס און עס איז אַזוי מיאוס, אַזוי מיאוס... האָט זיך חנה׳לע געטראַכט, װען מען װאָלט איהר אַזוי אויסגעפוצט, און איהר דין איידעל העלזעל װאָלט אַרומגענומען דער טהײערער פוטער קראַגען — װען זי װאָלט געטראָגען דעם װינטער־הוט, און װאָלט דערמיט אין געסעל שפּאַצירט, װאָלט זי געװען אַ שעהן מיידעל, — אָך, װען מען װאָלט זי, חנה׳לען, מיט איהר שעהן פּנים׳ל אויסגעפוצט אין די אַלע שעהנע קליידער, װאָס די פיגור אין שױ־פענסטער...

נור מענשען האָבען ליעבער אַ פאַרצעלײענע פיגור געפוצט...

שױן דריי יאָהר װי חנה׳לע געפינט זיך אין „לאַנד“. חנה׳לע איז אויסגעװאַקסען אַ זעלטענע שעהנהייט, נור קיין פאַסענדעס האָט זיך אַלץ ניט געמאַכט. „יא אַ שעהן מיידעל, ניט קיין שעהן מיידעל, — און נדן האָט יעדער געװאָלט“.

מענשען האָבען געטענה׳ט: — װי האַלט מען דאָס אַזאַ בריליאַנט אין אַזאַ קליין שטעדטעל בעהאַלטען, דאָס דאַרף די ליכטיגע װעלט צו זעהן, טאַטע־מאַמע קען נאָך דעריבער בעגליקט װערען, — חנה׳לע האָט געװאָלט פאַהרען נאָך לאָדז אין „פאַבריק“ אַריין. טאַטע־מאַמע האָבען מורא געהאַט, און דאָ האָט זיך געמאַכט, אַז דער פעטער יענקעל האָט געשריבען אַ בריעף פון אַמעריקאַ, — און קיין פּרנסה איז אויך ניט געװען, און אפשר װער װייסט קען זיך טאַקע טרעפען אַ גליק מיט׳ן

קינד, — אַ גראַף, אַ רייכער סוחר, — און „טאַטע־מאַמע נאָך גליקליך מאַכען" — ווייניג לעזט מען פון אַזעלכע זאַכען!

אַראָבגעקומען קיין ניו יאָרק, האָט זיך חנה׳לע געוואונדערט וואָס מען קוקט איהר דאָ ניט אַזוי נאָך, ווי אין דער היים. אָן אַנדער מדינה, דאָ לויפט מען, יעדער איז פערנומען, און עס איז ניטאָ קיין צייט אויף אַזעלכע נאַרישקייטען.

געקומען פון שאַפּ דאָס ערשטע מאָל, איז חנה׳לע טרויעריג געוואָרען. די מוטער האָט זי אויסגעפרעגט די סיבה, נור דער מוטער האָט זי ניט געזאָגט פאַר וואָס זי איז טרויעריג.

דאָ האָט זי געזעהן, אַז זי איז ניט אַליין. אין שאַפּ האָט זי געטראָפען אַ סך שעהנע מיידלעך, ווי זי, — און אפשר נאָך שעהנערע — און אַלע זיצען און אַרבייטען, און קיינער קוקט זיך ניט אַרום.

אַז עס איז דורכגעגאַנגען אַ קליינע צייט, און מיט חנה׳לען האָט זיך גאָר נישט „געמאַכט", מאַכט די מוטער אַמאָל אַזוי צום פאָטער אַ געוויסען אויף דער נאַכט, ווען חנה׳לע איז אין דער היים ניט געווען:

— עפּעס גאָר ניט קיין מדינה, דאָס אַמעריקאַ! קיינער קוקט זיך אויף קיינעם ניט אַרום.

— מיינסט, אַז דאָ ביזטו אַליין? דאָ איז ניט „סאַבאַטע", אין „סאַבאַטע" האָבען מיר געקענט זיין מורנות מיט חנה׳לען. דאָ זיינען דאָ אַ סך שעהנע מיידלעך. דו ביזט דאָ ניט אַליין.

די מוטער אָבער, וועלכע איז שטאָלץ געווען אויף איהר חנה׳לען, האָט דאָך אינערליך געגלויבט, אַז חנה׳לע איז ניט איינע פון די הונדערטע אַנדערע שעהנע מיידלעך, וואָס אַרבייטען אין שאַפּ; עס איז דאָך איהר „חנה׳לע" — און איהר חנה׳לע וועט מען דאָך בעמערקען פון טויזענדער, פון צעהן טויזענדער. נור דאָ דאַרף מען זיך אויספוצען, שעהן זיין געקליידעט. דורך דעם האָט זי געזעהן אָבצושפּאָרען, אַבי ניט קיין סך אַראָבצונעהמען פון חנה׳לעס וויידזשעס, אַז דאָס קינד זאָל זיך האָבען שעהן אויסצוקליידען.

און חנה׳לע האָט אויך אַזוי געדענקט. אַז זי האָט געזעהן פאַרנאַכט די מיידלעך אויף גרענד סטריט מיט זייערע אַריינגעשטיפּטע האָאַר, אין ברייטע קאַפּעלושען, אין די מאַנטעלעך, האָט זי געטראַכט, — אַז זי וועט זיך אַזוי אויסקליידען, וועט מען זי שוין בעמערקען, וועט מען שוין...

און זי האָט זיך אויפגעכאַפּט אין דער פריה, און איז געלאָפען יעדען טאָג אין שאָפּ, ניט קיין איין טאָג פערפעהלט, און געאַרבייט, און געאַרבייט, אַ גאַנצען, גאַנצען ווינטער. אויפ'ן פריהלינג, אין „ספרינג“ — ניט אַנדערש אַ זיידען־קלייד, אַ זיידען־קלייד פאַר פופציג דאָלאַר, אַזאַ, ווי זי האָט געזעהן אין אַ שאָו־ווינדאָו אויף גרענד סטריט, מיט אַ ברייטע קאַרענקע פון הינטען, און אַ גרויסען הוט, דעם מיט די „פלאָוערס“ — וואָס איז אויף די שאָו־פיגור'ס קאָפּ, און אַ פּאָאַר געלע פּאַנטאָפּעלעך, און זי וועט אין דעם, אין ספרינג נאָך קוני איילאַנד אַרויספאָהרען — מען וועט שוין וויסען ווער חנה'לע איז.

און זי האָט געאַרבייט דעם ווינטער פאַר וויפיעל עס איז, אָבגע־שפּאָרט פון מויל און געלעגט אַ סענט צו אַ סענט, און אַלע זיך גע־טרייסט : אין ספרינג — אין ספרינג.

אַז עס איז געקומען דער ספרינג און חנה'לע האָט שוין געהאַט זיך די אַלע זאַכען איינגעשאַפט, האָט זי זיך אַמאָל אויף דער נאַכט דאָס קלייד אָנגעמאָסטען מיט'ן הוט, און שפּיגעל זיך געשטעלט, זעהן ווי זי זעהט אויס.

— זעה, וואָס פאַר אַ שפּיגעל דו האָסט! שטענדיג ווייזט עס געל, איך וועל דעם שפּיגעל פון שטוב אַרויסוואַרפען! — האָט זיך חנה'לע געבייזערט.

די מוטער האָט בעהויכט דעם שפּיגעלע און געווישט עס מיט'ן שירץ.

נור בחנם איז געווען חנה'לע'ס בייזערען זיך אויפ'ן שפּיגעלע, בחנם דער מוטער'ס ווישען. נישט דאָס שפּיגעלע איז שולדיג געווען, וואָס האָט חנה'לען געוויזען אין איהר זיידען קלייד מיט דעם נייעם הוט אַ געל פּנים, ווי די פיגור אין שאָו־ווינדאָו ביי זיך אין שטעדטעל. — נישט דאָס שפּיגעל איז שולדיג געווען, וואָס די ליפּען, דער שעהנער שטריך הינטער איהר נעזעל פון איהר קינדיש געזיכט, זיינען גראָב געוואָרען און געשפּאָלטען, און די באַקען געל, אויסגענאָגט, און די אויגען איינגעפאַלען און אויסגעלאָשען — דאָס פּנים איז טאַקע מיט אַן אמת'ן געל, און חנה'לע האָט אויסגעזעהן אין שפּיגעלע, ווי די שאָו־פיגור אין שאָו־פענסטער, אין די שעהנע קליידער אויסגעציערט, מיט דעם געלען פּנים.

ניט דאָס שפּיגעלע איז שולדיג געווען...

די געבורט פון שטן

אז גאָט האָט שוין געהאַט אַלעם בעשאַפען, איז נאָך דער ווילען ניט געווען בעשאַפען. און גאָט איז געזעסען אויף דעם אַקס פון דעם בעשאַפונגס־שטח, אין וועלכען עס האָבען געוואַנדעלט די זונען, שטערען, קאָמעטען, אויסגעלאָשענע און ברענענדע, און ער האָט געזעהן ווי זיי מאַכען זייערע אומקרייז־רייזען אַרום זיך מיט אַן אונגעהייערע איילינקייט, כדי ניט אויסצוגיסען די ימים, וואָס זיינען אויף זיי, און וואַרפען זייערע ליכטער, אָדער בעשאָטענען מיט זייערע טונקעלע טהיילען אַנדערע זונען, ליכטער, קאָמעטען. און אַלץ לויפט און איילט אַרום זיך, דורך חדשים, יאָהרען, צעהנדליגע און הונדערטער יאָהרען, און איינס ריהרט ניט אָן אַן צווייטען, און עס קומט צו צו דער מינוט, צו דער צייט, צום יאָהר און חודש, צום פונקט לויט וועלכען ער האָט בעשטימט, לויט זיין שעפּפונגס־רעכענונג. איז ער שטאָלץ געוואָרען אויף זיין ווערק, און האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין טהראָן, וועלכער האָט געהאַנגען איבער דעם שאַפונגס־שטח, און האָט אָנגענומען די לויב פון די מלאכים, וועלכע זיינען געקומען איהם פרייזען פאַר זיין ווערק.

און מיט האַרפען־שפּיעלען און מיט געזאַנג זיינען אָנגעקומען הונדערטע, טויזענדער מחנות מלאכים, ברענענדע און אויסגעלאָשענע, טהייל אין שוואַרצען פייער, טהייל אין ווייסען פייער, טהייל האָבען געהאַט פליגלען און שווערדען, טהייל האָבען געהאַט ליליען און האַרפען אין די הענד, — און זיינען געפאַלען פאַר איהם, און געבוקט זיך פאַר איהם, און געזונגען זיין לויב.

און גאָט האָט ווידער געוואָרפען אַ בליק אויף זיין שאַפונגס־שטח, און האָט דערזעהן אין דער אונגעהייערער ים־פינסטערנים פון דעם שטח די בעוועגליכע ברענענדע ליכטער, וועלכע דרעהען זיך אַרום אַנדערע ליכטער מיט אַן אונגעהייערע איילינקייט, און קומען צום פונקט,

וועלכען ער האָט בעשטימט, — איז איהם זייער פּינקטליכקייט אַ ביסעל איבערדריסיג געוואָרען, — וואָרום ער, גאָט, דער בעשעפער האָט גע־וואוסט דאָס, וואָס זיי, זיינע בעשאַפונגען, האָבען ניט געזעהן ווייסען, — אַז עס איז דאָ „ווילען". דאָס געפיהל „ווילען" האָבען אָבער די לבנות מיט די שטערען, זונען און קאָמעטען ניט געקענט האָבען, ווי אויך ניט זיינע מלאכים, — ווייל זיי זיינען געוועזן בעשאַפונגען, געמאַכט, געזעצט און בעשטימט פון אַן אַנדערען, און האָבען נור געקענט אויספיהרען דאָס, וואָס איז זיי געוועזן בעשטימט אויסצופיהרען.

זיינען איהם געקומען די מלאכים פּרייזען און לויבען, האָט ער מיט זיין געטליך אויג געקוקט אויף זיי, און האָט געזעהן ווי יעדער פון זיי לויבט, זינגט און פּרייזט, ווייל ער איז צו דעם בעשטימט, אָבער קיין ווילען איז נישטאָ אין זייער טהון, — און זיי טהוען נור דאָס, וואָס זיי מוזען; איז איהם לאַנגוויילינ געוואָרען הערענדיג זייער געזאַנג, און ער האָט זיך פון זיי אָבגעקעהרט.

דאַן האָט זיך גאָט ארומגעדרעהט אין זיינע הימלען, האָט פון אונטען געזעהן דאָס טאַנצען פון די ליכטער, וועלכע האָבען אָהער־געדרונגען צו איהם פון דעם אונענדליכען שטח, און האָט מיט פער־אַכטונג אָוועקגענומען זיינע אויגען דערפון. דאָס איז ניט קיין שאַפען, האָט ער צו זיך אַליין גערעדט, וואָרום קיין ווילען איז נישטאָ. און גאָט האָט געזוכט דעם ווילען.

איז גאָט בעטריבט געוועזן די גאַנצע צייט פון יענע טעג.

איז אַמאָל געקומען צו לויפען דער מלאך „גבריאל" (שטענדיג דער מלאך „גבריאל") און האָט אויסגעשטרעקט זיינע הענד צום הימעל, און האָט אויסגערופען: אונזער שעפער, אַ זאַך איז געשעהן אין דיינע הימלען! איינער פון דיינע מלאכים, די קעניגין לילית, האָט דיין לויב ניט געוואָלט זינגען, און ווען מיר זיינען אין מחנות צו דיין טהראָן געדרונגען, האָט זי זיך אָבגעקעהרט פון אונז. מיר ווייסען ניט וואָס דאָס בעדייט.

אַ גרויסע פרייד האָט דעם בעשעפער אַרומגענומען. ער האָט דערפיהלט דאָס, וואָס ער האָט נאָך קיינמאָל ניט געפיהלט צייט ער איז גאָט, דעם ווילען פון אַ צווייטען, און האָט אויסגערופען מיט פרייד:

— וואו איז די קעניגין? איך וויל זי זעהן.

— מיר האָבען זי פערשיקט נאָך די גרענעצען פון דיין שאַפונגס־שטח, ווייל ניי און ווילד איז געוועזן פאַר אונז די בענעהמונג פון דער קעניגין.

אין טונקעלער נאַכט האָט גאָט זיך אין זיין שוואַרצען וואָלקען־מאַנטעל געהילט און איז אַליין, אָהן בעגלייטונג, געגאַנגען איבער די הימלען, איבער דעם בעשאַפונגס־שטח, און איז אַרויסגעקומען אויף יענער זייט פון זיין וועלט־קרייז. און אויף דעם ראַנד פון אונענדליכע שוואַרצע נאַכט־ימים און נאַכט־תהום'ען, איז געזעסען אַ פרוי, און האָט זיך איהרע צעפּ געפלאָכטען.

— ביזטו עס, לילית, וועלכע האָט מיך נישט לויבען געוואָלט?

— איך בין עס. — האָט זי אין די נאַכט אַריינגעזאָגט, ניט צו־קעהרענדיג איהר געזיכט צו גאָט.

— ווייסטו ניט, אַז איך בין גאָט, וואָס האָט בעשאַפען די הימלען, און האָט בעשאַפען דעם שטח אין וועלכען עס קרייזען די מיליאָנען זונען, קאָמעטען און וועלטען?

— איז וואָס? — פרעגט די פרוי אין די נאַכט אַריין — צו דיין צייט־פערטרייב האָסטו זיי בעשאַפען, אַז זיי זאָלען נור טהאָן דאָס וואָס דו האָסט זיי בעפוילען, אָבער קוק זיך צו צו זייער טהון, — זיי ווייסען ניט, אַז זיי בעוועגען זיך, ווייל קיין ווילען איז נישטאָ אין זייער טהון. און אַזוי וועלען זיי זיך דרעהען יאָהר איין, יאָהר אויס, מיליאָנען, מיליאָנען דורות, און לאַנגווייליג וועט דיר ווערען פאַר זייער אייביגעם קרייזען, — ווייל זיי ווייסען ניט, אַז זיי טהוען דאָס וואָס זיי טהוען.

— און ווער ביזט דו?

— איך בין דער גאָט פון מיר אַליין. איך האָב מיך אַליין בעשאַ־פען, און האָב מיר געגעבען דאָס וואָס דו האָסט מיר ניט געגעבען, — וואָס דו האָסט מיר ניט געקענט געבען.

— וואָס אַזעלכעס האָסטו זיך געגעבען?

— איך האָב מיר געגעבען „ווילען“. דו האָסט מיך פון אַ שטיקעל ליכט דורך דיין מלאכים־פאָרם אויסגעגאָסען, און איך בין אַרויסגעקור־מען איינער פון די מיליאָנען מלאכים וועלכע ווערען אויסגעגאָסען פון דער פאָרם, און קענען ניט מעהר, ווי נור געהן אין דעם וועג וועלכען דו האָסט זיי אָנגעוויזען, און טהאָן דאָס וואָס דו האָסט זיי געהייסען.

זיי זינגען דיר ליב — דו האסט זיי קיין ווידערשפענסטיגונג ניט געלערענט; וואס איז דיר א ליב פון מלאכים־קנעפלעך, וועלכע דו האסט ניט אנדערש נור ליבען געלערענט, וואס איז דיר א בעשאפונג פון טויזענדער וועלטען? זיי דרעהען זיך און קריגען דאס ליכט איינס פון דאס צווייטע, ווייל זיי קענען ניט אנדערש — דו האסט זיי ניט אנדערש געלערענט, אבער איך האב מיר „עפעס" געשאפען, דאס וואס דו האסט מיר ניט געגעבען, איך האב מיך אליין געטליך געמאכט — דאס איז מיין ווילען — דיך נישט צו ליבען.

— גיב מיר דיין „ווילען" — זאגט גאט.

— נעהם דיר איהם, אויב דו קענסט.

האט גאט געפרופט איהם צו נעהמען, האט אויסגעשטרעקט זיין האנד — און די קעניגין, דער מלאך, האט צו ברענען אנגעהויבען.

— דו נעהמסט נור צוריק דאס פייער, וועלכעס דו האסט מיר געגעבען, דאס פייער וועלכעס דו האסט געגאסען אין מיין פארם אריין, אבער מיין „ווילען" קענסטו דיר ניט נעהמען! — האט זי אויסגערופען ברענענדיג.

האט זי גאט בעהויכט, איז זי צוריק געשטאנען פאר איהם. און גאט האט צו איהר געזאגט:

— איך וויל דיין „ווילען", מיך רייצט דיין „ווילען".

פון יענעם טאג אן האט גאט מעהר ניט געקענט צוהערען דעם געזאנג פון די מלאכים, האט מעהר ניט אויך זיין וועלט געקענט אנקוקען, — ווארים, וואס זיינען דען די אלע געטליכע בעשאפונגען און געזאנגען פון מלאכים געגען איין ווילען?

און ער האט זיך פון די מלאכים אוועקגע'נב'עט, און יעדע נאכט איז ער צו לילית געקומען און ער האט געקוקט אויף איהר — און עס האט איהם זעהר גערייצט איהר ווילען, נור ער האט איהר גאר נישט געקענט טהון.

זאגט גאט אזוי אמאל צו איהר: — קום! לאמיר בעשאפען א מענש אויף די וועלטען וועלכע דרעהען זיך אין מיין שטח. איך וועל איהם געבען מיין געטליכעס, און דו גיב איהם דאס געפיהל פון ווילען, ווארים פער'מיאוס'ט זיינען מיר שוין געווארען די ליב־ליעדער פון די מלאכים, וואס קענען ניט אנדערש נור ליב־ליעדער מיר זינגען. איך וויל הערען דאס געזאנג פון מענשען, וועלכע וועלען האבען די

ברירה מיך צו ריהמען אָדער שענדען. איך וויל זייער „ווילען" האָבען.

האָט אונזער מוטער, די קעניגין לילית, געענטפערט אזוי:

— איך וויל מיט דיר גערן א מענשען בעשאפען וואָס זאָל ווילען האָבען, אָבער אז דער מענש וועט אַליין זיין און עס וועט קיינער ניט זיין וואָס זאָל איהם בעשיצען, וועסטו איהם לייכט קענען גובר זיין, וועסט איהם מיט דיינע דונערען דערשלאָגען, מיט דיינע בליצען דער־ציטערען, וועסט אויף איהם די ימים פון די רעגען ארויסשיקען, און מיט א ציטער פון דיינע וואָלקען וועסטו זיין הארץ דערשרעקען און דו וועסט איהם בעזיעגען, און וועסט איהם אונטערטהעניג מאכען אונטער דיין מאכט — ניט אזוי, גאָט. ווילסטו א מענשען בעשאפען, וויל איך א זוהן פון „ווילען" האָבען, וואָס זאָל מיר העלפען דאָס מענשליכע צו שיצען, וואָרים איך בין א פרויענצימער, און איך בין צו־שוואך דעם מענשען'ס ווילען אָבצוהיטען, און דו ביזט א גאָט, און שטארק איז דיין מאכט, און דו האָסט מיך שוין באַלד מיט דיין שטענדיגען קומען צו מיר אונטערטהעניג געמאכט, און וואָס וועט דאַן זיין, אז דו וועסט דעם „ווילען" אונטערברעננגען, אז ער וועט פון דעם וועלט־קרייז אין גאַנצען פערשווינדען?

— דו האָסט רעכט, — זאָגט גאָט — איך וויל מיט דיר א פרוכט פון ווילען האָבען, אז ער זאָל דאָס מענשליכע אין מענשען אָבהיטען. ווילגסט דו איין?

— אז דו וועסט איהם פאר א גאָט מאכען; אז דו וועסט איהם די הערשאפט פון דער וועלט איבערגעבען. — טהייל און טהייל זאָל זיין קראפט זיין מיט דיר, די וועלט און מענש צו רעגיערען, וועל איך מיט דיר און פון דיר א זוהן האָבען.

— טהייל און טהייל, — ענטפערט גאָט — און איך וועל איהם איבער דער וועלט פאר א הערשער מאכען, איבער יעדענס הארץ און יעדענס געפיהל. און ער זאָל זיי איינרעדען צו ווידערשפענסטיגען מיך, און צו לעסטערן מיך. פון די בעצויבערונג פון זיין וואָרט־קראפט וויל איך זייער ווילען, פון אונטער זיינע הענד וויל איך דעם מענשען'ס הארץ האָבען. געגען זיך און געגען זיין הערשאפט זאָל צו מיר דער מענש קומען. — איך וויל „ווילען" ברעכען. און וועל איהם, דיין זוהן, שיקען צו פערניכטען און צו צושטערען, די פערדארבונג אין מענשען אונטער־

ברענגען, און פון אונטער זיינע חורבות וועל איך דעם מענשען׳ס הארצען האבען.

— און וואוהין ער וועט ניט קומען, — זאגט לילית, — דארט וועט קיין צושטערונג אפילו ניט זיין, עס וועט קיין פינסטערנים ניט זיין, ווייל עס איז קיין ליכט דארט דא. קיין לעבען וועט ניט זיין אין זייער לעבען, קיין גלוסטונג ניט אין זייער טהון. טויט וועלען זיי זיין אין זייער לעבען. ווי שאטענס וועלען זיי זייערע טעג דורכגעהן אהן נוצען פאר זיך און פאר אנדערע. זייערע תפילות, זייערע ליוב־געזאנגען וועלען צו דיין אויער ניט דרינגען, וועלען דיין געמיטה ניט ריהרען, ווייל עס איז קיין גלוסטונג ניטא אין זייער געזאנג. זייער ליוב איז ווי אויסגעדרעשעטע זאנגען, וועלכע דער ווינד דערהויבט מיט דעם שטויב פון דער ערד. אבער וואוהין ער וועט יא קומען, דארט וועט דער „ווילען“ הערשען. פערצוקען וועלען די מענשען זייערע לעבענס־טעג אין שטרא־מענדיגער לוסט. וועלען טרינקען און פער׳שכור׳ען זיך אין זייער לעבענ־דיגעם לעבען; וועלען אוים די געצעהלטע מינוטען, וואס דו האסט זיי מיט א קארגער האנד אהין געווארפען, אייביגקייטען זיך מאכען; עס וועט זיי ניט ארען דער ראנד פון פינסטערען אונטערגאנג, וואס דו ווערסט זיי שטענדיג ווייזען פאר זייערע אויגען, כדי זייער ווילען צו צוברעכען. מיין זוהן, דער קעניג פון ווילען, וועט דעם קלאנג פון זייער צייט־זייגער מיט רוישענדיגען מוזיק־שאל פערקלינגען; וועט דעם ראנד פון אונטערגאנג מיט בליהענדע רויזען פערזעען, אז זיי זאלען זיין שווארצע טונקעלהייט ניט זעהן, און שכור׳דיג פון גליק און „ווילען“ וועט ער זיי אויפ׳ן וועג צו דיין אונטערגאנגס־ראנד פיהרען.

און גאט איז געווען מיט איהר די דאזיגע נאכט, און האט פון איהר א זוהן געהאט, און האט זיין נאמען גערופען: שטן, דער קעניג פון „ווילען“.

און פון דענסטמאל אן איז א בעשטענדיגע מלחמה צווישען גאט און דעם קעניג פון ווילען — ווער עס זאל דאס מענשען־הארץ בעזיעגען.

ווי א געטרייער געפאנצערטער פרינץ שטעהט דער קעניג פון „ווילען“, דער שטן, און וואכט איבער דעם מענשען׳ס הארץ — איבער דעם „ווילען“.

די פּאַלעסטינא רייזע

.1

אויף די שיף.

ווי אַ שטיל געבעט, אַזוי שווימט אריין אונזער שיף אין דעם ברייטען, אונהיימליכען „שווארצען ים". ווי אַ שווארצע שרעקענדע מאַסע ציהט די נאַכט פון די בעוואָלקענטע וואסער־טויערען און נעהמט אריין אין איהרע שווארצע פליגלען הימעל, ים און שיף.

עס בענקט זיך.

אין אַ הייליג לאַנד שווימט אַב אונזער שיף. און נישט קיין מלחמה־פאָהן, און נישט קיין פריעדען־פאָהן פלאַטערט פון אונזער שיף אַראָב.

אונזער שיף פיהרט אריין אין דעם ברייטען שווארצען שטח פון נאַכט און ים די פאָהן פון בענקען.

און דאָך געפינען זיך צוויי מענשען אויף דעם שיף, דער „יוד" און דער „רוס". פון די ווייטע סטעפּען, פון די סיבירישע שנייען, שלעפּט דער „געוויסען־ביסען" דעם אַלטען מוזשיק צום הייליגען קבר צו דערצעהלען זיין „לעבענס"־זינד, וואָס ער האָט קיין מענשען־אויער נישט געקאָנט פערטרויען, פאַר די שטויב פון דעם, וואָס האָט אַלעס געקאָנט פערגעבען. אין די לאַדען פון אַ הייזעל ביים ברעג וואָלגע האָט גאָט אריינגעקלאַפּט אין דער נאַכט פון זיין געבוירען ווערען, און די אַלטע גויע זאַמעלט שוין אַ גראָשען צו אַ גראָשען פון איי צו איי, פון טראָפּען מילך צו טראָפּען מילך, צו געהן פון גובערניע צו גור־בערניע, צו פאָהרען איבער ימים ווייט, צו קלאַפּען דעם שטערען אויף דער שוועל פון יוסף ארימאַטהיא'ס פעלזען, וואו ער האָט פרייטאָג צו ליכט צינדען דעם געפּייניגטען קערפּער פון מענשליכען גאָט, אין ווייסע לייַלעכער געהילט, בעגראָבען.

פון דער אָרימער ליטאַ איז דער אַלטער יוד אָנגעקומען. אַט זיצט ער דאָ אויף דעם צווישען־דעק מיט זיין קליין אייניקעל. דער לעצטער זעהונגס־בליק, וואָס ער האָט געוואָרפען צו די איבערגעלאָזטע אויפ׳ן ברעג קינדער, צום לעצטען מאָל פאַר זיין טויט, העגגט נאָך אויף זיינע לעפּלען. ער פאָהרט אַהין אַ קבר זיך אויסקלייבען אויפ׳ן הר־הזתים ביי׳ם לעבען, און אין בית־המדרש וואַרטען, מיט דוד׳ס תהלים אויף די ליפּען, אויף דעם בעשטימטען טאָג. אַ קליין יונגעל פיהרט ער מיט זיך — אַן אייניקעל. ער פיהרט מיט מיט׳ן טויט דאָס לעבען. מיט׳ן לעצטען טאָג פון אַלטען — דעם ערשטען טאָג פון נייעם יאָהר. „אַ נשמה — אָבגעשטאָרבען — זאָגט ער, אַ נשמה — אויפלעבען.“ און עס זיצט דאָס יונגעל מיט דעם אַלטען מאַן אויף דעם צווישען־דעק און קוקט מיט די קליינע אויגען דורך דעם קליינעם פענסטעריל אין ים אריין. אַ קליינער ים קוקט אין אַ גרויסען ים אריין.... אַ חוואַליע קומט אָן, אַ חוואַליע געהט אַוועק, און די וועלען שווייגען אַלץ. אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט, האָט ער שוין אין ים דורכ׳ן פענסטערעל אריינגעוואָרפען: דעם אַלטען׳ס כשר מעסער און גאָפּעל... און דער ים שווייגט אַלץ, און איהם ציהט אַלץ אַהין טיעף אריין... וואו דער „גאָפּעל־מעסער“ איז פערזונקען.

און דאָך געפינען זיך צוויי מענשען אויף דעם שיף, דער „יוד“ און דער „רוס“.

פון איין לאַנד קומען זיי צו ציהען, אויף איין שיף געפאָהרען, צו איין ברעג געציעלט, צו צוויי געטער געוואַנדעלט — איינער פון די צוויי פערגינט ניט זיין חבר׳ס גאָט אין הימעל. דער אַנדערער פערגינט איהם נישט זיין לעבען אויף דער ערד. און יעדער בעזונ־דער אין זיין ווינקעל שיף, אויף די ליפּען דיזעלביגע פּסאַלמען, וואָס פון איין האַרפּע זיינען זיי געוואָרען געשפּיעלט, און זיי זאָגען דאָס אייגענע קאַפּיטעל תהלים אויף צוויי שפּראַכען צו צוויי געטער.... אין מיט׳ן פּסאַלם אויף זייערע ליפּען שווימט די שיף טאָג אויס, נאַכט איין, זונען אויפגאַנג, זונען אונטערגאַנג, ביז עס גילדעט זיך אין בליץ און שטראַהל דער קאָנסטאַנטינאָפּאָלער „גאָלדענער האָרן“. און ווי אַ יונגער חתן פאַלט די זון איבער איהר כלה־לייב. און פאַלט דער שטראַהל און ברעכט און בעלויכט ים און שיף, און קאַהן און זעגעל, און מענש, און ברעט.

מיט דעם טאג איז אונזער שיף אריינגעשוואומען אין די דארדא־נעלען, נאך בעהויכט מיט דעם נאכט־טוי, ווי שבת־מאמע־טראפען, און ער לויכט זיך אין די יונג־זומער שטראהלען, וואס קומען גע־שפראצט פון ים און זון, און ער וויגט ים און ברעג, וואסער און לאנד. ס'שטעהט הויז און מויער, מיט טוי־טראפען בעהויכט, איבער נאכט איז עס, ווי דאס בוימעל און גרעזיל, פון טויט שפראצענדיג געווארען, און ס'טריקענט זיך אויף דער ליעבער זון. און קירשען־בוימיל און מירטען־בוימיל, אין טוי אויסגעבאדען, צום טריקענען אויף די זון געשטעלט, קוקט אויף דעם פרעמד פערביישווימענדען שיף, ווי חדר־יונגלעך, וואס ווערען — נאך דער שלאף אין די אויגען, די טראפען אין די פאות'לעך — מיט בייגעל און סדור פון בעהעלפער געפיהרט. און ס'בעגלייט אונז מיט א בליק און פיהרט אונז פון הייזיל צו הייזיל, פון בוימיל צו בוימיל, און עס רוקען זיך די הייזלעך איינס צום אנ־דערען, איבער'ן אנדערען, אויפ'ן אנדערען, ביז עס פערשטעלט בוימיל און וועלדיל, גרעזעל און בלעטיל. און עס פאלט די זון, ווי א יונגער חתן, איבער שטיין און מויער, קופעל און דאך. און עס ברעכען זיך די שטראהלען און פאלען פון דאך צו דאך און טראגען זיך פון בלעך צו בלעך. עס ברענען די קופעלען, עס בלישטשען די שטראהלען פון גאלדען־בלעך צו זילבער־בלעך, און עס גלאנצט הימעל־שטראהל צו קופעל־שטראהל, און עס שטראהלט גלאז־שטראהל צו שארבען־שטראהל, און עס לויכט שויבען־שטראהל צו שויבען־שטראהל, און עס קושען זיך די מעטשעט־שפיצען אין שטראהל און ליכט. און עס גיסען זיך צונויף די ליכטער, און עס ווערט איין שרייענדער שטראה־לען־שטרייטענדער זונען־מארגען איבער דעם גאלד־הארן פון קאנסטאנ־טינאפאל.

און ווי א שטיל געבעט שווימט שיף און מענש פון דעם שמאלען באספאר אין די ברייטע ליכטיגע וואסערען פון דעם מיטעל־לענדישען מעער.

דא איז שוין נישט קיין ים, דא איז הימעל, וואלקען און טוי־שטראהל דורכגעוועבט אין איין שטילען ליכטיגען קוש. ביבליש שטיל ליגט דער הימעל איבער'ן ים, און עס ציהען זיך די ליכטיגע וואלקען איבער'ן הימעל, ציהען זיך לאנג איבער'ן הימעל, פון הימעל אין וואסער אריין, און ווי א ליכטיג יונגעלש־לייב שוועבט דער וואל־

קען איבער'ן וואסער, און שיינט קוים, קוים, ציטריג־מיידעלש, ווי די קאַלטע ציטערנדע ברוסטען פון דער כלה, צו וועקען דעם שטילען וואַל, דעם שטילען טראַפּ. און עס וועקען זיך די וועלען און הויבען זיך לייכט און שווימענדיג, און קושען זיך צום וואָלקען אויף — און עס גלאַנצט און בלישטשעט טראַפּ און וואסער, צו פערל פערוואַנדעלט און צו בריליאַנט פון וואסער אין'ם ליכט געשליפען. און עס שלאָפט איין שטיל הימעל און ים און חלום'ט פון ליכט און גלאַנץ און פער־פיהרט אין חלום און שלאָף א שיף אויף זיין וועלען־גלאַנץ. און עס פערשלייערט זיך הימעל און ים אין ליכטיגע, דורכזיכטיגע נעבעל־שלייער. דער הימעל וועבט זיי צום ים, דער ים — צום הימעל, און זיי פערוויקלען לופט און ליכט, און שטיל, פער'חלומ'ט פיהרען די וועלען דעם שיף פון וואַל צו וואַל, פון שלייער צו שלייער, ביז עס פאַלט, ווי א חתונה־רעגען, נאכט־ליכט און שטערן־ליכט איבער ים און שיף. און ס'קריכט ארויס פון זיין געהיימען בעהעלטעניש דאָס שאָטען־שיף און שווימט ווי א חלום נאָך דעם שיף איבער די וועלען, און די וועלען פערשווימען און פערפיהרען אין די טונקעלע נאכט זיין זעגעל־בוים. און עס פאַלט א שרעק איבער שיף און ים, איבער דעם אונהיימליכען שאָטען, וואָס שווימט נאָך טריט ביי טריט אונזער שיף — ווי א שווארצע חיה פון דעם טיעפען ים, פון דער טיעפער נאכט געצויגען.

און אזוי בלאָנדזשעט אונזער שיף אויף דעם מיטעל־לענדישען ים פון איין גריכישען אינזעל צו דעם צווייטען, וואָס שטעקען, בערע־געגנט פון נאכט־ליכט און שטערען־ליכט, פערפאַלען און בעהאַלטען אין דער טיעפעניש פון מיטעל־לענדישען מעער. און ס'האָבען זיך אויפ־געוועקט די געטער פון זייער שלאָף, אין די טעמפעל, און האָבען פער־פיהרט זייערע נביאים מיט זייערע נביאה'טעס אין די טיעפע אינזלען אריין. — און זיי האָבען זיך פערשטעלט פון מענשען'ס אויג אין נאכט און ים. און פערשמעקען און טריקענען זייערע נאַקעטע לייבער אין ווייר־געשמאַק, וואָס רויבערט זיך אויף די קליינע ווייסע מזבחות. און עס טאַנצען ארום די געטער מיט די פּראָפעטען, און עס בענקען די געטער נאָך די מענשען, און עס בענקען די מענשען נאָך די געטער און קאָנען איינער דעם צווייטען נישט געפינען. זיי זינגען אויס זייער בענקען אין שטילע מעלאָדיען — און עס ציטערען די געזאַנגען און שווימען איבער'ן ים און עס פערפיהרען די וועלען די געזאַנגען אי־

בער'ן מיטלע-לענדישען מעער, און טראגען זייער וועה צו אלע איהרע ברעגען און פערפיהרען שיף און מענש מיט זייער בענקשאפט. און עס יאגען זיך אלע ווינטען איבער'ן ים און הערען זייער געזאנג, און ס'צופליהען זיך די שטערען און בעשטראהלען מיט בענקשאפט די נאכט און די וועלט.

ווי א שטיל געבעט שווימט אונזער שיף פארביי די גריכישע אינזלען און מיידט אוים וויהרוף און בענקען-געזאנג, און ווי א שווארצער פליעגעל פון א שווארצען פויגעל באהנט ער זיך צווישען די לייכטע, פון בענקען דורכגעזאפטע און פון געזאנג-בעהויכטע וועלען. זיין וועג פיהרט צו א ווייטען ברעג אין א ווייטען לאנד די בענקענדע נאך גאט, צו זוכען גאט, צו געפינען גאט.

און דאך געפינען זיך צוויי מענשען אויף דעם שיף, דער „יוד" און דער „רוס".

2.

לבנון.

דער ים ארום און ארום איז געלעגען אויסגעצויגען אין זיין דונקעלען געהיימניספאלען שלאף, געלאגערט ווי א שווארצע שרעקליכע חיה, וואס איז געקומען צו לויפען און האט זיך אראבגעלאזט איבער דער ווייטער אונענדליכקייט, אריינגעהמענדיג הינטער איהר ברוסט דעם גאנצען לאנגען ברייטען שטח און פערשטעלט איהם מיט איהרע שווארצע וואסערדיגע קאלטענעס, וואס זי האט אויף זיך. און עס האט זיך געדאכט, אז יעדע מינוט כאפט זיך דאס טהיער אויף פון זיין געלעגער און טרייסעלט אלץ פון זיך אראב. נור דערווייל איז דאס טהיער — דער ים געלעגען אין פעסטען שלאף, נאר פון צייט צו צייט האט זיך געווארפען א וואסערדיג ליכט פון איבער זיינע שימערדיגע קאלטענעס, אדער א טיעפער שטערן אין הימעל האט טיעף שפיעזדיג אין זיין דונקעלען אויבער-דעק זיין דונקעלען ליכט געציעלט.... און עס האט זיך דערהערט פון דער-ווייטענס דאס שווערע ערנסטע ניסען פון כוואליע אין כוואליע, ווי דאס שווערע אטהעמען פון א חיה, און האט געשראקען פון דער-ווייטענס מיט זיין גרויזאמער געהיימניסקייט.

נור רוהיג און זיכער, ווי געשטיצט אויף גאָט'ס חסד, האָט אונזער
שיף געשפּאַנט זיין וועג צווישען טיעף בעשטערענטען הימעל און
דונקעלען וואַסער, ווי אַ שטילער געהיימניספּאָלער שליח, וואָס וואַנ־
דעלט פון עק וועלט צו עק וועלט אַ פערבאָרגענע שליחות אויסצופיה־
רען; ער האָט אויסגעשטרעקט פאר זיך זיין ווייטען האַלז, געזוכט
זיך אַ וועג אין דער אונזיכערער אונענדליכקייט. ווענינ מענשען זיי־
נען געשלאָפען די נאַכט אויף דעם שיף. עס איז געווען די לעצטע
נאַכט ווי אונזער שיף איז ארויסגעפאָהרען פון די גריכישע ברעגען צו
וואַרפען זיין אנקער אין דעם סירישען פּאָרט. דאָ און דאָרט האָבען
זיך איינצעלנע געשטאַלטען ארומגעדרעהט, אָדער בעהאַלטען פער־
טיעפט אין בענקען — געוואַרט אויף דער מאָרגען־זון, וואָס וועט
ארויסגיסען פון הינטער דעם לבנון...

און אַ גרויס בענקעניש האָט ארומגענומען די, וואָס זיינען געוועזן
אויף דעם שיף, צו זעהן די ברעגען פון הייליגען לאַנד. זעה, אין ווינ־
קעל שיף זיצען די אַלטע יודען, וואָס פאָהרען נאָך ארץ־ישראל מיט'ן
הזתים־באַרג געגען־איבער הר־הבית אויסצומישען זיך. און ביים שיין
פון קליינע ליכטלעך זאָגען זיי תהלים, און די אַלטע ווייבער שטעהען
אַ ביסעל אָבגערוקט פון זיי, — זינדיגע יודענעס, נעביך, קאָנען אין
דעם כאָר קיין אנטהייל ניט נעהמען — און רייבען זיך די הענד אין די
נאַסע לאַסטען פון שיף, וואָס זיינען בעהויכט מיט ים־פייכטקייט, און
זאָגען וואָס זיי קענען, איינע אַ תחינה, די צווייטע דערמאָנט זיך אַ
פּאָר פסוקים פון דאַווענען, די דריטע זאָגט גלאַט ברכות אין דער וועלט
אריין... און איינע, גאָר אַ קליינע און אַן אַלטיטשקע און אַ פּראָסטע,
האָט גאָר נישט צו זאָגען, קלאַפּט זי מיט די אַלטע אָהן־צייהנדיגע
יאַסלעס „די הייליגע אבות", „די הייליגע אמהות", און די „מאַמע
רבקה" און די „מאַמע רחל", און קוקט מיט גרויס ערנסט און כבוד אויף
די אידען וואָס זאָגען תהלים. אין צווייטען ווינקעל האָט דער אַלטער
פּאַפּ ארומגענומען ארום זיך אַלע גוים און אַלע גויעס, וואָס פאָהרען
צום הייליגען קבר, און זיי זינגען אין כאָר הייליגע קירכען־ליעדער און
די שטימען פון די קירכען־ליעדער קומען אהער צובלאָזען מיט'ן ווינד
און מישען זיך אוים אין איינעם מיט די יודענס תהלים־זאָגען. און די
תפלות מישען זיך אוים און שווימען אין איינעם איבער'ן דונקעלען
אויבערפלעך פון ים.... אויף דער דעק שטעהען יונגע בחורים מיט מייד־

לעך, געקומען צו פֿאָהרען פֿון פּלאָנסק, אַ שטעדטעל אין פּוילען. מיט הערצער פֿול האָפנונג, מיט ליעבע פֿול די בריסטען — פֿאָהרען זיי נאָך ארץ־ישראל, די ערד אין די קאָלאָניעס צו בעארבייטען און זינגען שוין לשון־קודש'ע ליעדער. צו זיי האָבען זיך בעהאָפטען די מיידלעך, וואָס האָבען זיך אויפ'ן שיף געפונען, און בעגלייטען זיי מיט זייערע ווייכע יודיש־מיידעלשע שטימען... אויף דער אויבערדעק דרעהט זיך דער „געלעהרטער" ארום (פֿאָהרט נאָך ארץ־ישראל שוין נישט צום ערשטען מאָל), קוקט אויף אונז אַלע,ווי אויף ליעבע קינדערלעך: „פרעהען זיך די קינדערלעך מיט ארץ ישראל", קומט אָבער אויך צום סוף אהער, שטעלט זיך אין אַ ווינקעל (מען זאָל איהם נישט בעמער־קען) און הערט זיך אויך צו די ליעדער איין... פֿון דער־ווייטענס שיינט זיך ארוים דאָס ליכט פֿון „געצעלט", וואָס דער פּאַשאַ פֿון דמשק האָט אויפגעשטעלט אויף דער אויבערדעק פֿון שיף פֿאַר זיין הארעם, וואָס ער פֿיהרט מיט זיך... דער קאַפּיטאַן וואַכט אויף זיין פּאָסטען און לענקט דאָס שיף, און דער הויכער שווארצער מאַסט־בוים ווארפֿט זיין ריעזען־שאָטען איבער דעם דונקעלען ים.... און איך און אַלע פֿיהלען מיר זיך ווי פערוואָגעלטע קינדער, וואָס זיינען געוועזען ער־גענץ־וואו געפֿאַנגען אין דער פֿרעמד... און קומען צוריק אהיים נאָך אַ צייט מיט יאָהרען צו דער מאַמען אין שטוב אריין... און איך קען נאָך מיין מאַמע נישט...

אזוי האָבען מיר אַלע געוואַרט, יעדער שטאַם און גלויבען אין אַן אַנדער ווינקעל, אויף די זון וואָס וועט צום ערשטען מאָל בעלויכטען די ברעגען פֿון אונזער היימאַטס־לאַנד...

פֿון דער ווייטענס האָט מען שוין בעמערקט, ווי דער טאָג בלייכט זיך אין דעם נאַכט־ים פֿון הינטער אַ דונקעלען ריעז, וואָס ווארפֿט שרעקענדיג און מעכטיג זיין שאָטען אין דעם ים אריין — און וואָס אַמאָל מעהר דער טאָג האָט זיך געבלייכט, איז דער ריעז־באַרג בולט'ער געוואָרען און אויסגעשניטען זיך פֿון שטח ארוים מיט זיינע שאַרפֿע ברעגען — שוין בעלייכט דער טאָג גראָהע שניי־בערגער, וואָס הענגען אין דער לופֿטען... שוין באָדט זיך דער טאָג אין שניי און ווארפֿט אַ זונען־גלאַנץ איבער שניי־הויך. און איך ווייס נישט פֿון וועמענס ברוסט עס האָט זיך פֿריהער ארויסגעכאַפּט: „ד ע ר ל ב נ ו ן."

און אַלע, ווי גרויס, ווי קליין, ווי יוד, ווי גוי האָבען זיך געגעבען

אַ וואָרף צו די ראַנדען פון שיף — טהייל האָבען די הענד אין דער הויך געהויבען... טהייל די קעפּ אין שטילקייט געבויגען — דאָרט שטעהען די גוים און קרייציגען זיך — און אַלע שווייגען: דער באַרג לבנון.

די זון באָדט זיך אין זיינע שנייען, איידער זי געהט ארוים איבער דער וועלט צו שיינען.... באָדט זיך און הייליגט זיך אין איהם, און שניי פלאַקערט אין דער זון. און שניי־ליכט און הימעל־ליכט קושען זיך אין איין העלע פלאַם צוזאמען, און זיי בעגיסען דעם גאנצען שטח מיט ליכט אַרום... ווי שטיקער געפאַלענע וואָלקענס זעהט דער גאַנצער באַרג אויס, — זיין קאָפּ שטייגט אין הימעל אַריין, און עס יאָגען די וואָלקענס איינער נאָכ'ן אַנדערען איבער'ן הימעל ברייט אַרום און זיי קומען אָן צום באַרג־שפּיץ און גליטשען זיך איבער איהם אַראָב, און ליעגען אויף איהם ווי געבראָכענע שטיקער הימעל, און די זון צולאָזט מיט איהרע שטראַהלען וואָלקען און שניי צונויף און זיי גיסען זיך אין איינעם ווי אַ פלאַמענדיגער העלער שניי־טייך, שניי־וועל אין זון־וועל און פאַלען פון דערהויך און צוברעכען זיך אויף טויזענדער שטראָמען און מיט זון־לאַכען און מיט שטראַהלען־געשריי לאָזט זיך דער זון־טאַנץ שטראָמענדיג איבער'ן באַרג אין ברייטען ליכטיגען ים אַריין.

און פריי און ליכטיג ליעגט דער ים אויסגעצויגען צו דעם לויכטענדיגען באַרג'ס פיס. אַוועק איז די שוואַרצע נאַכט־חיה, וואָס האָט געהאַרט איבער'ן ים די גאַנצע נאַכט, און בעפרייט איז געוואָרען וועלען־גלאַנץ פון איהר שווערער וואסערדיגער קאָלטענעס־ברוסט און איבער דער ברייט און לענג פון מיין היימאַט'ס־ים לאַכט פרייע זון און לופט....

און מיר שטעהען אויף דער אויבער־דעק פון שיף און קוקען צו דיר, באַרג לבנון....

זיי געגריסט, זון איבער מיין היימאַט!

זיי געגריסט און זיי געבענשט היימאַט!

ווי שטאָלץ בין איך אויף דיר, איך דיין פערוואָגעלט אונרוהיג קינד, איבער דיר, באַרג לבנון.... איך בין געקומען צו דיר מיין יחוס זוכען... איך בין געקומען צו דיר מיין שטאַם געפינען — פון וואַנען קום איך? ווער בין איך?

דו, ווינקעל פון מיין היימאַט, אויף דיר האָבען מיינע עלטערן שפּאַצירט אין זייער חתן־כלה־צייט... דו ביזט דאָס ווינקעל געוועזן

פון מיינע עלטערן־פּאָר. דו האָסט געהערט די ליעבעס־ליעדער פון מיין מאַמע־כלה, געזונגען ווען גליקליך איבער די ברכה פון פרוכט־באַרקייט, וואָס אונטער איהר ברוסט, איז זי געווען. קום, באַרג, און זאָג עדות איבער מיר. אין דיינע שפּאַלטען ליעגען דאָך נאָך די שבועות פון מיין עלטערן־פּאָר פון זייער חתונה־צייט. דו האָסט דאָך דאָס פריידען־געשריי פון זייער שעפּפונגס־גליק געהערט.

און פאַרוואָס שווייגסטו?

פעראיינזאַמט קום איך צו דיר, — פערוואָגעלט פון אַ פרעמדען היימאַטס־לאַנד, וואָס איז מיר צו מאַמע געוואָרען און וואָס איך האָב מיין קאָפּ הינטער איהר ברוסט בעהאַלטען און איהר אַלעס פערטרויט... פון מיין פרעמדען היימאַטס־לאַנד קום איך צו דיר, נאָך עדות צו דיר....

און וואָס שווייגסט דו, באַרג? ווען זוכט דיין שטאָלצער בליק? דו דערקענסט מיך נישט, באַרג? איך בין דאָך אַן אָב־שטאַם פון דיין חתן־כלה־פּאָר, וואָס האָבען אונטער דיינע צעדערען גערוהט.... זייער עדות ביסט דו, זעה, איך בוק דעם קאָפּ פאַר דיר, איך וואַש מיין לייב, אז ער זאָל מעגען דיין שטויב בעריהרען. פער־צעהל, באַרג.... זאָג עדות איבער מיר, באַרג, עדות זאָג.

הינטער מיר שטעהט אַן אַלטע יודענע, איינע פון די אַלטיטשקע, וואָס האָט ביינאַכט דעם שיף מיט תהלים־זאָגען בעגלייט. לכבוד ארץ־ישראל האָט זי זיך אָנגעטהאָן די נייע שבת'דיגע קאָפּטע, מיט די ווייסע שפּיצען און קלאָר־סאַמעט־בענדער, שטעהט זי הינטער מיר, די ברילען אויף די אויערען מיט אַ גראָבען קרבן־מנחה־סדור אין האַנד.

— איהר זאָלט מיר לעבען, דאָס איז ער, דער באַרג פון חומש?

— דאָס איז ער, באָבעשי, דער באַרג פון חומש ארוים, לבנון....

— אוי, פון חומש ארוים, אוי, באַרג לבנון, זאָלסט דיך לויפען מיהען פאַר'ן כסא־הכבוד פאַר דיין דיענסט אַעגען יענטע בת לאה, און פאַר איהרע קינדערלעך, וואָס זי האָט איבערגעלאָזט אין דער־היים, און פאַר כל־ישראל, אמן סלה...

באַרג לבנון, לויף דיך מיהען פאַר'ן כסא־הכבוד. דו ביסט אַ גרויסער, גרויסער חשוב...

און די אַלטע יודען, אויסגעפּוצט אין די שבת'דיגע קאַפּאָטעס לכבוד דעם באַרג לבנון, האָבען אָנגעטהאָן טלית און תפילין און אין

מאַרגען־ליכט און אין ארץ־ישראל־לופט האָבען זיי זיך אנידערגע־שטעלט דאַוונען געגען־איבער דעם באַרג לבנון.

— תחת ההר הטוב הזה... אונטער דעם דאָזיגען גוטען באַרג... קנייטשט א יוד און ווייזט מיט'ן פינגער אויפ'ן באַרג לבנון, וואָס שטעהט געגענאיבער איהם...

דער יונגער דור, די בחורים פון פּלאָנסק, אייניגע יונגע־לייט ציוניסטען, בעלי־מלאכות, די מאכען זיך די פּעקליך גרייט, לאַנדען אין ביירות, די גרעסטע האנדעלס־שטאדט פון סיריען, פון דאָרט אריבערצופאָהרען אין די קאָלאָניעס וואָס זיינען אין גליל.

— און איהר וועט נישט פריהער ירושלים זעהן, די כותל־מערבי, די מאַמע רחל'ס קבר? — וואונדערען זיך די אַלטע יודען...

— מיר וואַנדלען נישט נאָך ארץ־ישראל שטאַרבען, אז מיר זאָלען קיין ירושלים אויף קבר־אבות קריכען.... מיר קומען נאָך ארץ־ישראל לעבען, אין די קאָלאָניעס ארבייטען, — קלינגט די שטאָלצע אנט־וואָרט.

— אָווא, — וואונדערען זיך די אַלטע. א ניי ארץ־ישראל.

עס קומען אָן די קליינע עמפּפאַנג־שיפלעך צו אונזער שיף. דער פּאָרט איז געעפענט.

— און אז איהר וועט זיין אין ירושלים, גריסט מיר דאָרט דעם „בצלאל", נישט די אַלטע מצבה די כותל מערבי, — וואַרפט נאָך א יונגער בחור צו א פּאָר ווערטער, האַלטענדיג זיין טשעמאָדאַן אויף די פּלייצעס.

— וועמען אזעלכעס?

— דעם בצלאל... דער „בית עקד" און די גני ילדים... זיי, זיי, — הערט זיך פון דער־ווייטענס.

— וועמען דאָס אזעלכעס? וועמען דאָס אזעלכעס? — פרעגט דער אַלטער.

— לאָז געמאַך, עס זיינען פון די ציוניסטען — זאָגט א צוויי־טער יוד.

אין א ווינקעל ביים קעסעל האָט דער פּאָפּ די גוים צוזאַמענגענו־מען, זיי האָבען אויף דעם באַרג לבנון בעגעגענט, זיי האָבען זיך אויך לכבוד דעם לפנון זונטאג'דיג אָנגעטהאָן. אויסגעשמירט די שטיוועל, רויטע רובאַשקעס איבערגעביטען און די צוקנייטשטע יום־

טוב'דיגע מארנארקעס, וואס זיי האבען געהאט אין די פעקלעך, אנ־געטהאן. דער קירכען־פאטער ווייזט אויפ'ן בארג... און די גוים אין אונטערטעניגקייט בויגען די קעפ פאר'ן לבנון און קרייציגען זיך.

אזוי האט אונזער שיף בעגריסט דעם געבענקטען ברעג פון ארץ־ישראל.

3.

אויפ'ן וועג קיין ירושלים.

אז אראבער האט מיך אנגעכאפט ביים קאלנער און פון שיף אראבגעווארפען. איך האב מיך געפונען אין א קליין שיפעל, וואס האט זיך געהויבען און גענידערט אויף די רוישענדע געכמארעטע ווע־לען. דער ים פון ארץ־ישראל־ברעג איז דער רוישענדסטער, שטורמ־דיגסטער פארט פון גאנצען מיטעל־לענדישען ים. שוין ביי־נאכט, ווען אונזער שיף איז אריינגעפאהרען אין ארץ־ישראל־ים, פארביי דעם כרמל, וואס איז אין נאכט־וואלקען פערהילכט געווען — האט זיך דאס שיף געהויבען אויף די הויכע וועלען און גענידערט אין די טיעפע גראבען, וואס אין ים. דער שטילער, אין זיין וועג זיך געהענדער מיטעל־לענדישער ים, איז גאר־נישט געווען צו דערקענען. ברויזענ־דיג איז ער געווארען און שטורמדיג, די אינדען האבען זיך אין איהם צוקאכט אזוי, אז די יודענע, וואס איז דארט נעבען מיר אויף דעם אויבערדעק געזעסען, האט זיך אנגערופען: „עס איז נישט קיין וואונ־דער, מיין קינד, וואס דער ים שטורמט אזוי, דא רינען דאך אריין אלע טרעהרען און תפלות פון יודישע קינדער.“

און דאס שיפעל האט זיך געווארפען, דא איז עס אראב אין א טיעפען טהאל, נור בעגראבען צו ווערען הינטער א בארג וואסער, דא האט עס זיך געהויבען אויפ'ן הויכען וואסער־בארג־שפיץ. נאר מיר האבען גארנישט געפיהלט, געזעהן, אונזערע אויגען זיינען געווען אנ־געשטעלט צום ברעג. פאר אונז האבען זיך די ווייסע לייזמענע דע־כער פון יפו געבאדען אין דער זון, פאר אונז האט זיך דער ווייס־געע־קאלכטער וועג פון ארץ־ישראל אויסגעצויגען ווייט, ווייט אין דער טיעפער זון אריין....

און איין וואל ווארפט אונזער שיפעל צום צווייטען, און אונזער

שיפעל פאלט אריין צווישען די הויכע ריעזיגע שטיינער, וואָס שטייגען דאָרט ארויס פון ים, ביים פּאָרט פון יפו.

די יודענע, וואָס זיצט נעבען מיר אין שיפעל, זאָגט: „זעהט, זעהט, דאָס זיינען נאָך די שטיינער, וואָס שלמה המלך האָט נאָך אריינגעשטעלט אין ים. ער האָט זיך דאָ", זאָגט זי, „א גלעזערנעם פּאַלאַץ געבויט פאר פרעה'ס טאָכטער, זיין ווייב, וואָס ער האָט איהר אלץ נאָכגעגעבען, וואָס זי האָט נור געוואָלט".... פון וואַנען זי ווייסט דאָס, די יודענע — ווייס איך נישט, זי איז דאָך נאָך קיינמאָל נישט געוועזען אין ארץ־ישראל, נור זי ווייסט שוין דאָס, זאָגט זי, פון גאַנץ, גאַנץ לאַנגע צייטען.

און איך גלויב איהר.

מיין פריינד האָט געוואָלט, אז איך זאָל איבער'ן טאָג אין יפו בלייבען. מיר האָט זיך שטארק געוואָלט נאָך דעמזעלבען טאָג זעהן ירושלים, און נישט קוקענדיג אויף מיין פריינד'ס איינרייידען מיר, בין איך מיט'ן ערשטען „צוג", (ווי ווילד דאָס קלינגט!), וואָס געהט אָב פון יפו נאָך ירושלים, אויף יענער זייט יהודה־בערג אָבגערייזט.

ווייסט און לעער ציהען זיך די פעלדער פון אונזער היימאטס־לאַנד. דו זעהסט נישט קיין הייזעל, קיין בוימעל, נור ווייס גע־קאַלכט, אזוי ווי גאָט האָט זיי בעשאַפען פון ששת ימי בראשית אָן, ווי קיין מענשענס האנד וואָלט זיי נישט געוועזען אָנגעריהרט, וואר־טענדיג נור אויף דעם, וואָס וועט קומען צו זיי פון ערגיץ־וואו גאַנץ ווייט, קומען צו זיי אהיים. און טהיילמאָל דוכט זיך, אז די פעלדער זיינען איינגעשלאָפען, פערוואַנדעלט געוואָרען דורך א געהיים גע־שפרעך אין א הארטען שטיין, און וואַרטען אויף א משיח, וואָס וועט קומען און זיי בעפרייען און וועקען פון דעם געהיימניספאָלען שלאָף... נר דאָ און דאָרט שטייגט ארויס אַן איינזאַמע פּאַלמע, איינזאַם און אַליין מיט איהרע טונקעלע צווייגען שטייגט זי אין הימעל אריין, א יורש פון א יחוס'דיגער פאַמיליע, א זכר פון אַמאָליגע צייטען, און זי דערצעהלט, די איינזאַמע און אריסטאָקראַטישע פּאַלמע, פון וואַנען זי קומט ארויס, אז עס זיינען אַמאָל דאָ פעטע, געגרינטע פעלדער געוועזען, אז עס זיינען דאָ אַמאָל טונקעלע, געהיימניספאָלע וועלדער געווען. און הינטער איהר שאָטען האָט דער וואַנדערער גערוהט, און פון דעם

קוואַל וואַסער, וואָס נעבען איהר, געטרונקען, אונטער איהרע צווייגען איז דאָס חתן־פּאָר געזעסען און ליעבע זיך געשוואָרען... און דאָ און דאָרט ווייזט זיך אַ בערגעל, געטאַקט אין זיין הויף, און שטעהט אליין. אפשר האָבען אויף זיין הויף פּאַקעלען געברענט, אין לבנה־נאַכט, אָנגעזאָגט די ווייטע איינוואָוינער, אַז דער חודש איז אָנגעקומען... אפשר האָבען זיך אויף זיין הויף מיינע אור־עלטערן, אַז זיי זיינען קינדער געווען, געשפּיעלט.... און איצט שטעהט דאָס פּערוויסט און פערלאָזט אַרום.

— ווי דאָס וויינט, ווי וויסט דאָס איז נעביך, דער חורבן, דער חורבן — קרעכצט די יודענע.

— עס איז אַמאָל פעט געווען, — זאָגט דער יוד, וואָס זיצט דאָרט, אַזוי ווי פאַר זיך, נישט קוקענדיג אויף דער יודענע, — עס איז אַמאָל פעט געווען; ווען די קינדער פון ישראל האָבען דאָ געוואָוינט, האָבען זיך טייכען פון מילך און האָניג געגאָסען מיילען ווייט, און ארץ־ישראל איז ברייט געווען פיער הונדערט מיילען אויף פיער הונדערט מיילען, נור אַז מען האָט די קינדער פון ישראל פערטריבען, איז ארץ־ישראל איינגעשרומפּען געוואָרען.

— אַזוי ווי אַ מאַמע נעביך, אַז די קינדערלעך זיינען דאָ, איז אין אַלע ווינקעלעך פרעהליך; אַז די קינדערלעך זיינען ניטאָ, איז אין שטוב פוסט און וויסט, — גיט די יודענע צו פערשטעהן אויף איהר לשון.

נור באַלד געהט דער קאָנדוקטאָר פאַרביי און מאַכט אויפמערקזאַם ,אַז דאָרט, גאַנץ ווייט, וואו די בוימער ווייזען זיך, דאָרט איז די יודישע קאָלאָניע „ראשון־לציון“, — דער ערשטער נאָמען, וואָס האָט מיין האַרץ מיט שרעקען־פרייד ערציטערט. מיר האָבען געקוקט דורכ'ן פענסטער — — — — — גאַנץ ווייט, גאַנץ ווייט, צווישען דער ברייטער ים־וויסטע, האָבען איניגע בוימער געשניטען אין הימעל.

און דו האָסט געהאַט דעם געפיהל, אַז דאָס זיינען די איינציגע בוימער, די איינציגע ערשטע בוימער אין דער ים־וויסטע, און אָט די בוימער האָבען אונזערע איינגעפלאַנצט; אונזערע זיינען געקומען פון דער ווייט, פון דער פרעמד, און האָבען אין זייער וויסטער היים די ערשטע בוימער געפלאַנצט.

און עס האָט זיך געוואָלט געהן צום יודישען פאָלק, און יעדען

יודען, וואו ער איז דאָרט פערוואָרפען, אין אלע עקען פון דער וועלט, אין גאס איהם אָבשטעלען, פון האנדעל־וואנדעל, פון רעש און טומעל איהם א מינוט אָבשטעלען און זאָגען: דו, דיין היימאט איז פערוויס־טעט געוואָרען, געה אהיים, און ארבייט אין דיין היים, דיינע פיער איילען, און דערנאָך געה צוריק צו דיין ארבייט....

באלד איז אונזער צוג שטעהן געבליבען אויף א סטאנציע. עס איז געווען די ערשטע יודישע סטאנציע „רמלה“.

אויף דער סטאנציע האט מען בעגעגענט די שול־קינדער, מיט זייערע לעהרערס פון דער אידישער קאָלאָניע „רחובות“.

דער ערשטער ארץ־ישראל־גרוס.

די קינדער זיינען געווען פרעהליך און האבען פון דער סטאנציע צוגערופען: „שלום“, „שלום!“ און איינער האט צום צווייטען גע־זאָגט: קומה ונעלה עמהם ירושלימה....

מיין יודענע קוקט ארויס פון פענסטער, דערזעהט די קינדער, פרעגט זי:

— יודישע קינדער?

— יודישע קינדער פון די קאָלאָניעס.

— זיי רעדען דאָך עפּעס נישט קיין יודיש — וואונדערט זיך די יודענע.

— זיי רעדען לשון־קודש, — ענטפער איך דער יודענע.

לשון־קודש, אוי, אוי, לשון־קודש, קינדערלעך, קינדערלעך, געזונד און לעבען אויף אייך, זיי רעדען דאָך לשון־קודש. שמואל, שמואל, רופט זי צום מאן, דו הערסט, זיי רעדען לשון־קודש, מיר זאָל זיין פאר אייך, קינדערלעך, זאָגט זי פאר זיך, ע, ע, יונגעל, קריך נישט אויפ׳ן ראָד, קריך נישט, רופט זי צו א יונגעל, וואס האט זיך ארויפגעכאפּט אויף א וואָגען, אוועק, יונגעל, מען קאן דיך נאָך, חלילה, איבערפאָה־רען. אין דעם קומט אן צולויפען א צווייטער יונגעל, מיט אן אָבגע־ברענט פנים׳ל, מיט לאנגע שווארצע לאָקען, מיט שווארצע גלאנצענ־דיגע אויגען, מיט דינע יונגע גליעדער, נור אויסצוקושען אלע זיינע ביינדלעך. פון דעם צווייטענס וועג־זאק געבאפּט א שטיק פּוטער־ברויט, מיט א פול אָנגעשטאָפּט מויל, רופט ער צו:

— למורה... למורה....

— וואס, אויך א יודיש קינד? — פרעגט די יודענע.

— יא, אויך א יודיש קינד.

— ער געהט דאך אהן א הוט, ער עסט דאך אהן המוציא? — וואונדערט זיך די יודענע.

— ער רעדט לשון־קודש.

— וואס טויג מיר זייער לשון־קודש, אז זיי זיינען קיין יודען נישט, — קרעכצט די יודענע. א יודיש אינגעל אהן א היטעל, אהן המוציא — און דא אויף דער הייליגער ערד, — קרעכצט די יודענע.

נור באלד ריהרט זיך אונזער צוג אין וועג אריין...

— שלום לירושלים, שלום לירושלים! — רופען אונז נאך די קינדער.

— שלום לרחוק ולקרוב! — זאגט דער יוד, וואס זיצט דארט, דעם פסוק ווייטער....

נור באלד פאהרט אונזער צוג אריין אין דעם שעהנסטען טהאל פון ארץ ישראל. טיעף, הינטער די הרי יהודה האט זיך אויסגעשפרייט דער טהאל און האט אויסגעבעט זיין גאנצע ברייט מיט די פיינסטע גרעזער, מיט די שעהנסטע אוילבירטען־בוימלעך. דא ווערט שוין דאס אויג דערקוויקט, זעהענדיג ווי א טייך זאנגען־פעלד שלענגעלט זיך אריין טיעף אין טהאל. דארט שטעהט א יונגער איילבירטען־וואלד, שטעהט אין מיטען פעלד און ס'זעהט אויס, ווי א חברה יונגע בחורים מיט מיידלעך האבען זיך אין פעלד פערזאמעלט, האבען זיך ביי די הענד אנגענומען און טאנצען זייער בייגעל־טאנץ...

אן אראביש דארף שטעהט אליין אין פעלד. שטיל איז אין דעם אראבישען דארף. די ווייסע געקאלכטע דעכער גליהען אין דער זון, דער הויף איז אויסגעשטארבען פון מענשען, די קינדער זיינען געגאנ־גען די שעפסען פאשען אין פעלד. די ווייבער זיצען אין די געצעל־טען און ווארטען אויף די מענער, און די זקנים אין די ווייסע העמדער, האבען זיך אין טויער פון דארף פערקליבען, אויסגעזעצט זיך אויפ'ן פעלד, אין דעם שאטען פון אן איילבירטען־בוים, ביי א קליינעם טייך, וואס רינט דארט צווישען די שטיינער, זעהן, ווי די ווייבער דרעשען מיט די אקסען דעם קארן פאר זיי, און זיי רעדען גאנץ לאנגזאם מיט א שטילער ווירדע וועגן די ענינים פון דער עדה... אן אלטער לייענט פאר פסוקים פון קאראן, און די אלטע לייט זיצען שטיל און שאקלען מיט די קעפ... די קינדער פאשען די שעפסען אין פעלד, עס איז

געקומען די מיטאָג־שעה, און מען דארף די שעפסען אָנטרינקען, האָבען זיך די פאסטוכער ארום דעם ברונעם פערקליבען, וואָס איז דאָרט אין מיטען פעלד, און ווארטען, ביז אלע פאסטוכער וועלען זיך צונויפקומען און אראָבקייקלען דעם שטיין, וואָס איז איבער'ן מויל פון ברונען, און די שעפסען אָנטרינקען, און צוריק דעם שטיין ארויפקייקלען. קומט אָן יעקב פון באר־שבע צוגעהן נאָך חרן, צו לבן הארמי, און טרעפט די פאסטוכער ארום ברונעם. פרעגט ער זיי:

— ברידער, פון וואנען זייט איהר?

— פון חרן זיינען מיר.

— קענט איהר נישט דאָרט לבן, נחור'ס זוהן?

— מיר קענען איהם.

— געהט עס איהם גוט?

— עס געהט איהם גוט; אָט קומט אָן רחל, זיין טאָכטער, מיט די שעפסען...

— און זעה, דאָרט געהט רחל מיט'ן קרוג, אויפ'ן קאָפּ, פיהרט איהר סטאַדע צום ברונעם אנטרינקען, וואָרום זי איז א שעפערין, און יעקב קייקעלט דעם שטיין פון ברונעם אראָב...

דער צוג פאָהרט ארוים פון דעם שעהנעם, פעלזענדיגען טהאָל און פאָהרט אריין צווישען די שטיינערדיגע טויערען פון די פעלזען־בערג, פון די שטאָלצע הרי־יהודה.

דער צוג האָט אויסגעבאָהנט א וועג אין שמאָלען גראָבען, וועלכער ציהט זיך דורכ'ן הארץ פון בארג. פון פענסטער זעהט מען גאָר־נישט, נור ריעזיגע שטיינער, וואָס שטעהען, ווי אָן אונגעהויערע פעס־טונג פאר ירושלים. און עס דוכט זיך, אז דאָ איז אמאָל א ים געווען, און דער ים איז אין בארג פערשטיינערט געוואָרען. נור דאָ און דאָרט ברעכט זיך אוים א ברייטער גראָבען און מען זעהט, ווי עס הויבען זיך די בערג איינער איבער'ן צווייטענ'ס קאָפּ און שטייגען שטאָלץ אין הימעל אריין. טהיילמאָל ברעכט זיך אריין אין בארג א טיעפע פינס־טערע לאָך, וואָס נאָכט און שרעק קוקט ארוים פון איהר. אין איינער פון די לעבער (דערצעהלט מען) זאָל שמשון געטראָפען האָבען דעם לייב, ווען ער איז צו די פלשתים קיין תמנות געגאנגען, און ער האָט איהם אין צווייען צוריסען. — דאָרט, אין די הרי יהודה, געפינט זיך אויך די שטאָדט „ביתר", אין וועלכען בר־כוכבא האָט מלחמה געהאַל־

טען מיט די רוימער. איך ווייס נישט, אויב ווירקליך אין די הרי יהודה האָט שמשון דעם לייב בענגענט, נאָר ווער עס האָט געזעהן די הרי־יהודה מיט זייער גרוויזאמער שטילקייט, מיט זייערע שטיינערדיגע שפּיצען, מיט זייער טיעף־שרעקענדיגער קאַלטקייט, גלויבט, אז נאָר דאָס איז די היים, אין וועלכער עס האָבען זיך אויפגעהאַלטען אזעלכע גבורים ווי שמשון און בר־כוכבא. גבורה און לייבען־געברום רוהט אויף די שפּיצען פון די בערג...

אין ביתר איז אונזער וואגאָן בעלעבט געוואָרען. קריסטליכע שול־קינדער מיט זייערע לעהרער — פראנצויזישע מיסיאָנערען פון א ירושלים׳ער מיסיאָנערען־שול פאָהרען צוריק קיין ירושלים פון זייער אויספלוג. די קינדער זיינען זעהר פרעהליך געוועזן, אויפגערוימט און האָבען געשטיפט מיט זייערע לעהרער, וועלכע האָבען זיי פעטערליך איינגענומען, ארומגעקליבען זיי ארום זיך און זיי מעשיות דערצעהלט. מיר איז זעהר טרויעריג געוואָרען.

איך האָב געזעהען די ירושלים־פעלדער ארום מיר, און פרעמדע קינדער שפּיעלען זיך אויף זיי; איך האָב נישט פיינט געקראָגען זיי־ערע, גוטע, שטילע לעהרער, נור איך האָב מיך דערמאָנט אָן אונזערע, אונזערע אָרימע יודישע קינדער, ווי זיי זיינען איצט ערגיץ־וואו פער־שפּריים און צווייהט איבער דער גאנצער ערד, אין איינגע חדרים, אין געשטיקטער לופט, און דעם רבינ׳ס קאַנטשיק פּאַכט פאַר זיי. — קינ־דער, — וואָס האָט מען צו זיי? — פארוואָס זיינען זיי פערטריבען פון די פעלדער, פון די גערטנער? די עלטערן האָבען געזינדיגט, ליידען די קינדער זייער זינד. גאָט׳ס קללה ליעגט אויף זיי אויסגעגאָסען. אָבער די אָרימע יודישע קינדער, פארוואָס ליידען זיי? פארוואָס נעהמט איהר זיי נישט אהער און לאָזט זיי נישט זעהן די פּרעכטיגע נאַטור און די ירושלים־פעלדער, און די ירושלים־גערטנער...

מיט די בערג אין איינעם האָט די טונקעלהייט אָנגעהויבען אריינצוקוקען אין אונזערע פענסטער אריין. עס איז געקומען די צייט פון מנחה דאַווענען. די יודען האָבען אָבער געוואָלט וואַרטען מיט מנחה אויף ירושלים, — אז מיט׳ן ערשטען טריט אין ירושלים זאָלען זיי מנחה דאַווענען; נור זיי האָבען מורא געהאַט, אז זיי זאָלען נישט פערשפּעטיגען מיט מנחה, און האָבען מיט שרעק געקוקט אויפ׳ן הי־מעל.... אָבער עס ווייזט זיך נישט, חלילה, נאָך קיין איין שטערן, דער

הימעל פון ירושלים לאָזט זיך נישט אזוי גיך מיט דעם נאַכט־מאַנטעל איינהילען.... דאָרט ווייט פלאַקערט די זון אין מערב־זייט, און אפשר איז שוין דאָרט די גאַלגאַפּע... מיין האַרץ האָט מיט שרעק און פרייד אָנגעהויבען צו קלאַפּען. שטיל, שטיל איז געוואָרען צווישען עולם. אַלע האָבען געוואַרט אויף דער מינוט, וואָס זיי וועלען ירושלים דער־זעהן. די שול־קינדער האָבען זיך ווי די היהנער אַרום זייער לעהרער אַרומגעקליבען, די ווייבער האָבען זיך די הויבען אָנגעטהאָן, די יודען — די שבת׳דיגע קאַפּאָטעס. און אַלע האָט די דונקעלהייט אַרומגע־נומען, און אַלע האָבען מיט שרעק און שטילקייט געוואַרט אויף עפּיס זעהר, זעהר הייליגעס און גרויסעס.

און דער צוג איז שטעהן געבליבען, און דער קאָנדוקטאָר האָט גאַנץ געוועהנליך אויסגערופען: „ירושלים!“

— יתגדל ויתקדש שמיה רבא! האָב איך הינטער מיר געהערט.

איך האָב אַ וואַגאָן געכאַפּט: „צו דער כותל מערבי.“

איך האָב נאָך געוואָלט טרעפען מעריב דאַווענען ביי דער כותל מערבי. איך האָב גאַרנישט געזעהן, מיין האַרץ האָט געקלאַפּט אין מיר, ירושלים האָט זיך געהילט אין אַ שוואַרצען, שוואַרצען וואָלקען, מיט איינמאָל איז די נאַכט אַראָבגעפאַלען און געלעגען איבער ירושלים. ירושלים איז שרעקליך, שרעקליך שטיל געווען, די מענשען האָבען זיך אין די הייזער בעהאַלטען, פון די פענסטער האָבען דאָ און דאָרט אייל־ליכט אַרויסגעשיינט, אָנגעזאָגט, אז דער פועל איז פון פעלד אַהיים געקומען און זיצט ביי זיין מאָהלצייט.... עס איז שוין געווען מעריב־צייט. דער טונקעלער, טרויעריגער „והוא רחום יכפר עון“ פון אונזער בית־המדרש׳ל אין אַ טרויעריגער הערבסט־נאַכט איז געהאַנגען אי־בער גאַנץ ירושלים.

ביי דער כותל מערבי איז שוין געווען נאָך מעריב.

פאַר מיר איז געשטאַנען אַ הויכע, הויכע וואַנד, וועלכע איז ווי אַ שוואַרצע זייל אויפגעגאַנגען אין הימעל אַריין. קיינער איז שוין ניט געווען ביי איהר, נור דאָ און דאָרט האָבען נאָך אין די שפּאַלטען פון די שטיינער געצאַנקט חלב׳נע ליכטלעך, וואָס די יודען האָבען איבערגע־לאָזט פון מעריב דאַווענען, און די פלעמלעך האָבען זיך גערויכערט, בעלויכטען די פּעטע, אין אייל געטונקטע שטיינער, און האָבען אויס־געזעהען, ווי נישט־געענדיגטע תפלות, וואָס מען האָט זיי איבערגע־

לאָזט אין די שטיינער... אין אַ ווינקעל איינער אַליין פאַר זיך איז גע־שטאַנען אַן איינזאַמער, איינזאַמער שוואַרצער שאָטען, פערוואָרפען מיטביידע הענד איבער דער וואַנד, זי צו זיין האַרץ צודריקענדיג, זיין פּנים האָט ער צווישען אַ שפּאַלט פון צוויי שטיינער בעהאַלטען און אַ שוואַכע שטים האָט געברומט אַ שטיל געבעט:

— רבונו של עולם, פערהייליג דיין נאָמען איבער די גאַנצע, גאַנצע וועלט...

און אַ משוגע'נע מאַמע איז דאָרט געבען וואַנד געזעסען, אין ווייסען געהילט, און האָט מיט איהרע אויגען ערגיץ־וואו וייט, וויט אין דער וועלט אַריינגעקוקט...

איך בין צו דער ערד געפאַלען און די שטיינער געקושט...

4.

ירושלים.

איך האָב מיך אויפגעכאַפּט אין אַ שעהנעם ערב־שבועות־פרייטאַג, אין ירושלים. די זון האָט בעגאָסען מיין שטיבעל מיט ליכט און האָט נישט איבערגעלאָזט קיין איין ווינקעל שאָטען. איך האָב געוואַרט, ביז איך וועל הערען די שופרות בלאָזען, אָנזאָגענדיג, אַז די עולי רגל מיט די בכורים קומען אָן פון בית־לחם (וואו עס איז געוועזן דער לעצטער „מעמד") קיין ירושלים. די לוים, די כהנים און די חשובי־ירושלים זיינען דאָך שוין דעם צוג אַנטקעגען געגאַנגען, אין שטאָדט אַריין זיי צו ברענגען, און די בעלי־מלאכות פון ירושלים שטעהען דאָך שוין גרייט פאַר זייערע הייזלעך, אַריינצובעטען די אָנ־געקומענע: „ברידער פון דעם און דעם אָרט, שלום עליכם". און אָט פינקלען זיך דאָך שוין אין דער זון די בעגאָלדעטע הערנער פון דעם אָקס וואָס געהט פאַראוים פאַר דעם צוג, און נאָך איהם גילדען זיך אין דער זון די גאָלדענע און זילבערנע קערב אויף די קעפּ פון די חשובי־ירושלים, אין וועלכע זיי ברענגען זייערע בכורים, און נאָך זיי אַזאַ עולם פערטונקען אין דעם וואָלקען־שטויב, וואָס געהט דאָרט אויף דעם וועג קיין בית־לחם, — מוז איך מיך דאָך אויפכאַפּען, אויך אַרויסגעהן, — ערשט איך דערהער דורך די צווייטע טהיר אַ גערודער, — איך הער מיך איין. עפּיס דערין אַ מעשה מיט וואַסער: „די „בארות" זיינען

פערשלאָסען", „די „בארות" זיינען לעדיג", „עס איז נישטאָ קיין וואַסער". מיין איך ווייטער, אַז „ירושלים במצור" — ירושלים איז בע־לאַגערט, דער שונא לאַגערט ארום די מויער, טיטוס הרשע מיט די רווי־מער שטעלען הינטער די מויער ארונטער די „אייזערנע הערנער". אויף די מויער שטעהען די גבורי־יהודה און האַלטען מלחמה, ווי די לייבען, ווי די לעמפערטען. און גרויסע פלאַמען פייער זעהען זיך דורכ'ן פענסטער — די שטאָדט ברענט. דאָס האָבען די „ראשי־בריוני" אונטערגעצונדען די שפייכלערס מיט האַלץ און עסענוואַרג פון כלבי־שבוע'ס שפייכלער, וואָס האָבען געקאָנט געניגען אויף איין און צוואַנציג יאָהר. די שטאָדט איז אין אַ גרויסען הונגער. מאַמעס עסען די אָרעמס פון זייערע קליינע, איידעלע קינדער. און די בנות־נדיבים, די געאיידעלטע ירושלים'ס טעכטער, וואַרפען זייער גאָלד און זילבער אין די גאַסען, און קלייבען אונטער דעם קויט פון די פערד. און אַזוי איידעל זיינען זייערע פיסלעך, אַז קוים ריהרען זיי זיך אָן אין „אַן אויסגעזויגענע פייג" — מוזען זיי פאַר איידעלקייט שטאַרבען. און דאָרט פיהרט מען די לויה פון אַ גרויסען תנא ארום אויסער די מויער, און איך ווייס, אַז ער איז ניט געשטאָרבען, נור ער וויל זיך ארויסכאַפּען פון דעם מויער, מיט'ן שונא שלום מאַכען, און מחילה בעטען, מן הסתם וועל איך זיך דאָך אויפכאַפּען, צולויפען צום טויער און דעם תנא נישט ארויסלאָזען (וואָרום איך געהער דאָך אויך עפּיס צו די „ראשי־בריוני"), — ערשט עס קומט אריין מיין פריינד, ביי וועלכען איך האַלט זיך אויף, און דערצעהלט מיר, אַז דער רייכער בור־כאַרער, ביי וועלכען מיר וואָוינען, האָט מורא, אַז דאָס וואַסער זאָל זיך נישט אויסלאָזען אין דער „בארה", איידער עס וועלען קומען די „ימי־הגשם" — האָט ער די „בארה" פערשלאָסען און לאָזט קיין וואַ־סער נישט נעהמען, נור איין קווערטעל אויף יעדען נפש, — מיר זיי־נען דאָך אין ירושלים, — ירושלים האָט שטענדיג געהאַט צו טהאָן מיט וואַסער, — אפשר וועט זיך געפינען אַ שר, וואָס האָט „בארות" מיט וואַסער, לאָז ער זיי עפענען, לאָז מען זיך וועטען מיט איהם: אַז איידער די זון געהט אונטער, וועלען איהם די „בארות" ווידער פול (אַ תנא וועט צו גאָט בעטען — וועלען זיך באַלד וואָלקענס בעוויזען).

נור דערווייל קוק איך דורכ'ן פענסטער — בוכאַרער יודען אין זייערע זיידענע הויזען, מיט ווייסע פוטערנע היטלען אויף די קעפּ,

אין זייערע זיידענע פערשיעדען־קאָלירטע מאנטלען טראָגען פון „שר־הכבשים“ שעפסען־פלייש און רינד־פלייש, אויף שבת אהיים.

מיין פריינד דערצעהלט מיר, וועגען דער בוכארער גאס, אין וועלכער מיר וואוינען. א בוכארער יוד איז אראָבגעקומען קיין ירושלים פאר פינף און צוואנציג יאָהר צוריק און האָט אָבגעקויפט דעם בעסטען פלאץ ארום דעם מויער און האָט אויסגעבויט א „בוכא־רער גאס“ — דאָס איז איצט דער געזינדסטער טהייל שטאָדט אין ירושלים. ער פערדינגט די הייזער נור יודען, קיין גוים לאָזט ער נישט אריין.

דאָס ערשטע מאָל „קראָמע חריסטיאן“.

— געלויבט דיר גאָט, וואָס איך האָב כאָטש דערלעבט צו א שטיקעלע, א שטיקעלע נקמה, פאר די גאָלע פלעקען אין פערשיעדענע „תחומים“, אין וועלכע זיי האָבען אונז אריינגעלאָזט.

און געטריי האלט ער זיין וואָרט — פאר קיין טויזענד פראנק וועט ער קיין גוי קיין וואוינונג נישט פערדינגען, זיי מוזען וואוינען אין דעם טהייל שטאָדט וואָס איז אין דער מויער, אין שמוץ און איינג־שאפט — א גוי'איש גהעטאָ.

געקומען אין די גאָס אריין — האָבען מיר געפונען א פרעהליכען יודישען ערב־שבת, ווען דער גראָשען איז בנמצא און „ברוך המקום בזול“. ערשט נעכטען געקראָגען אויסגעצאָהלט דעם חלוקה־גראָשען, — איז דאָס ווייב צום „שוק“ געגאנגען, וואָס איז דאָרט נעבען דער בוכארער גאָס, אין חלוקה־טהייל־שטאָדט, און איינגעקויפט דאָס, וואָס דאָס הארץ האָט געגלוסט.

קאטשקעס האָבען געשריען, פעדערען זיינען געפלויגען, און יונג־לעך מיט געגרייזעלטע פאות'לעך האָבען אויף אייזלעך ארומגעריטען, פון די פענסטער הערט מען דעם „קול התורה“ אויסגעהן — וואָרום שותפות האָבען געמאכט יששכר און זבולן, — זבולן וואַרט ביי די ברע־גען פון די ימים — און יששכר זיצט א גאַנצען טאָג און לערנט. — —

דורכגעקומען דעם „שוק“ זיינען מיר אָנגעקומען צום שער „ציון“ — פון איין זייט געהט אָב דער וועג נאָך „בית לחם“, און דאָ איז ארום די מויער פון ירושלים. מיר זיינען דורך דעם טויער און געקו־מען אין די ברייטע גאָס. ביי דוד'ס טורם האָט אונז אַן אראבער גע־

טראָפּען און געבעטען, אז מיר זאָלען זיך ביי איהם די שיך לאָזען פּוצען.

די חלפנים ביי זייערע טישלעך זיינען אין דער גאַס געזעסען און די מוכרים זיינען פאַר זייערע קליינע חניות געזעסען און האָבען אויסגערופען זייערע סחורות:

„ווער וויל א זילבערנעם פּאַסעק זיין יונג ווייבעל א מתנה קוי־פען" — רופט אַן אראבער אוים. און שמאָל זיינען די געסלעך פון ירושלים, און מיט פּלאַכטעס בעשאָטענט פאַר דער זון — אין דער מויער זיצען די טרויער־ווייבער און בעטען נדבות.

און אין ירושלים זיינען אַלע ווייבלעך מיט אָבגעגאָלטע קעפּ האָר, אין סאמע בענדער (קיין שייטעל ועסטו דאָ אין אוינ נישט זעהן), אַלע יודען אין אטלעסענע קאַפּאָטעס, אין שיך און זאָקען, מיט פּאות, אין א שטריימעל, יעדער יוד — א רב, יעדע יודענע — א רבי'צין.

און דער גוי שטערט ניט, מיר זיינען דאָך אין ארץ־ישראל, א תחום־שבת — די מאַמע רחל'ס קבר, א ביסעל ווייטער — ליגען די אבות, אברהם, יצחק, יעקב, קריכסט ארויף אויף די מויער — זעהסט דו דעם ירדן. — א שאָד נור וואָס דער בית־המקדש איז צושטערט.

קריך איך איבער דער מויער און רינגעל ארום ירושלים. צו אונ־זערע פיס, הינטער דער מויער, ליגט דער טהאָל גי־הנום, וואו די קרע־ציגע האָבען זיך אויפגעהאַלטען — אויסער דער מחנה — פאַר אונז, — דער באַרג ציון, וואָס דוד האָט אוועקגענומען פון מלך שלם, ציון — וואָס שטעהט אין סדור און מען זאָגט אין שמונה־עשרה; דו זעהסט איהם מיט דיינע אויגען, און טאַפּסט איהם מיט דיינע הענד. זעה, אויף דעם סאמע שפּיץ מויערט מען אויף א הויכע דייטשע קירך. זעה, ווי דער דייטשער, בירגערליכער „קרייץ" שטעכט די לופט פון ירושלים אזוי דייטשעריש און אזוי קירכיש, — ווי א בערלינער דייטשע קירך.

פאַר אונז — דער באַרג הזתים, — אודאי געווען דאָ אויבען דער שעהנסטער שפּאַציער פון ירושלים, די פעטסטע גערטנער האָבען גע־מוזט אויף דעם באַרג זיך בעהאַלטען און די בנות־ציון (זייערע לייבער אין טהייערען אייל בעשמירט), און די בני־ציון, אין טהייערע זיידענע קליידער — האָבען זיך דאָ אויבען געמוזט צווישען די בוימער בעהאַל־טען, אראָבגעקוקט אויף די נאַכט, אויף די שטאָדט ירושלים, ווי זי

ליכט זיך אין איהרע אייל־לאמפען און בעהאלט זיך אין איהרע סעד־דער און איהרע פעלדער, און זייערע ליעדער האבען געקלונגען צווישען גריגס און אייל־ליכט. זעה, היינט זיינען נאך איבערגעבליבען אייניגע פון די דעמאלדיגע בוימעלעך, פון דעמאלדיגע ציימען — שטעהען זיי, האלב פערברענט אין דער זון. עס ווייזט זיך דער בארג אין זונען־שטויב, און די בלעטלעך פון די צווייגעלעך שמאכטען אין דער היץ. דער גאנצער מזרח פון דעם בארג — געגען־איבער דעם הר־הבית — איז בעלעגט מיט ווייסע, ווייסע שטיינער, אין יעדען שטיקעל ערד דארט איז א רב בעגראבען, א טהייערער יוד, אן אלטער יודישער סוחר, אדער א בעהאלטענער רבי, א ל״ו׳ניק — זיי האבען זיך, די אויסגעדארטע, שטארבענדע קערפערס מיט די גרויסע יודישע נשמות געשלעפט פון אלע עקען וועלט איבער די ימים, איבער די יבשות, אום צו ליעגען דא אויף דעם הר־הזתים, מיט זייערע פנים׳ער צום הר־הבית, צום בית־המקדש צוגעגויגט, אז משיח וועט קומען זאלען זיי זיך נישט דארפען קייקלען אונטער דער ערד פון חוץ־לארץ נאך ארץ־ישראל, נור גלייך געגען־איבער דעם בית־המקדש תחית־המתים אויפשטעהן.

הינטען צו די פיס פון בארג אין די „מערות״ פון די נביאים, אויסגעהאקטע אין דער וואנד פון בארג, ליעגען די נביאים „עזרא״ און „נחמיה״ — און דער „יד־אבישלום״ שטעהט דארט — און אלע ווארטען זיי, גרייט אויפצושטעהן צו תחית־המתים, אז ס׳זאל זיך נור דער שופר של משיח דערהערען. און איבער זיי, אויף דעם סאמע שפיץ בארג הזתים, פון וואנען מען זעהט די גאנצע ארץ־ישראל־ערד, ווי זי שפרייט זיך אויס מיט איהרע בערג און טהאלען ביז צום ברעג פון ירדן און ווי צום שיין פון דער זון פינקלען די וועלען פון ירדן — איז דער העכסטער שפיץ פון ירושלים, און אויבען, על הר ירושלים —

א רוסישער פראוואסלאוונער צלם! א סאמע עכטער רוסישער, פראוואסלאוונער, א מאסקוויטישער!

פון די פ ע ר צ י ג מאל פערציג!

און מיר קומען איבער די מויער און רינגלען ארום ירושלים.

מיין פריינד איז א סקולפטאר, א יונגער יודישער גייסט, א קאפ פול מיט חלומות, — דרעהט ער זיך ארום איבער די חורבות פון ירושלים און חלומ׳ט ירושלים צו פערוואנדלען אין — — „א זיענעס־אלעע״.

אָבער ניט ווי די, וואָס איז אין בערלין, וואו דער דייטשער סטראַזשניק וואַשט די העלדען אָב צו יעדען פאַראַד. ניין. קודם כל וויל ער משה'ן אוועקשטעלען אַ מאַזעלעאום אויף הור־ההר, וואוהין גאָט האָט ארויפגעפיהרט משה'ן צו ווייזען דאָס לאַנד אין וועלכען ער ברענגט זיין פאָלק אריין. אליין קומט משה אהין ניט אריין... וויל ער איהם דאָרט אוועקשטעלען מיט'ן פּנים צו ירושלים, און ביינאַכט זאָל דאָרטען אַ גרוים ליכט לייכטען און פון ירושלים זאָל מען עס זעהן. אויף ציון'ס בארג בעגניגענט ער זיך מיט דוד'ס סטאַטוע פון דעם פלאַרענטי־נער מיקעל אַנזשעלאָ. פאר דעם וויל ער ישעיה'ן אויפ'ן בית־המקדש־הויף אַ סטאַטוע אוועקשטעלען ווי ער טרייבט די קרבנות מיט די פאַלשע כהנים פון גאָט'ס הויז ארוים, און נאָך אַ סך, און נאָך אַ סך האָט ער דאָרט אוועקצושטעלען: די מכבים, די גבורי ישראל, און היינט די אָבות, און די נביאים, און די תנאים, און די ראשונים און די אחרונים — און וואו איז הלל, בר־כוכבא, די נשיאי בבל, און דער רמב"ם, און בעל שום טוב, און נאָך, און נאָך.

אידען וואָלטען דאָס געהאַט דענקמעלער צו שטעלען!

ער ווייסט נור ניט אויב אידען וואָלטען בעשטאַנען. וואָס וואָלטען זיי מאַכען מיט דעם „לא תעשה לך פסל". מילא ביי קאַליגו־לעס בילד — אז מען האָט עס געוואָלט אין בית המקדש אריינשטעלען — איז ניט געוועזן קיין אַנדער עצה, האָט גאָט געמוזט אַ נס מאַכען — איז קאַליגולע געשטאָרבען. דאַכט זיך דאָ — וואָלט מען גאָר ניט געדארפט צו קיין נס צוצוקומען...

נור דערווייל שטעלט מען אין ירושלים דענקמעלער — איין קירך נאָך די צווייטע, איין צלם נאָכ'ן צווייטען, און איין פאָלק וויל איבער־יאָגען דאָס צווייטע, און איין קירך וויל איבעריאָגען די צווייטע מיט דער הויך פון איהר צלם. וועמעס צלם עס איז העכער — דער רעגיערט איבער ירושלים.

פארצייטענס, דאָס הייסט פאר אַ יאָהר דרייסיג צוריק — האָט מען די אַלע אידישע היסטאָרישע ערטער, ווי דעם הר ציון, הר הזתים, קברי מלכים און פיעל, פיעל אַנדערע געקענט אָבקויפען פאר בחצי חנם, — נור דער ערשטער חובב ציון, וואָס איז געפאָהרען קיין ארץ ישראל לאַנד קויפען — האָט ניט געוואָלט קוקען אויף די אַלטע „מצבות" — „ער איז אראָבגעקומען לעבען, ניט שטאַרבען" — איז געווען זיין

דעוויז, און איז געגאַנגען אין פּלשתים־לאַנד און האָט אָבגעקויפט אַ שטיק פּלשתים־ערד און אַ אידישע קאָלאָניע געגרינדעט. פּאַבעדאָנאָס־צעוו און ווילהעלם דער צווייטער זיינען גרעסערע „ציוניסטען" געוועזן פאַר דעם חובב ציון: איינער האָט געקויפט דעם הר הזתים, דער צווייטער — דעם הר ציון.

נאָך גוט, וואָס מאַנטעפיאָרע האָט מיט פיעל יאָהרען צוריק די כותל מערבי און די מאַמע רחל'ס קבר אָבגעקויפט און די אידען געשענקט. אז ניט ווער ווייסט צי וואָלט מען היינט צו דער מאַמע רחל'ס קבר געקענט צוקומען. צי וואָלט ניט אויף איהר קבר, וואו עס שטעהט היינט דאָס קליינע, צנועה'דיגע אידישע שולכעל מיט די לעמפּעלעך — צי וואָלט ניט היינט אַ קירך געשטאַנען, און אַ צלם די לופט געשטאָכען, צי וואָלטען ניט היינט אויף דעם אָרט פון דעם כותל מערבי, וועלכער זאַפּט אין זיך אַזוי פיעל אידישע טרערען איין, און איז דאָס צוזאַמענקונפט פון אידען פון דער גאַנצער וועלט, — צי וואָלטען ניט היינט טערקישע סאָלדאַטען געשטאַנען און קיין אידען ניט אריינגעלאָזט, אַזוי ווי זיי שטעהען ביי דער טהיר פון דער הייל פון אונזער געעהרטען מיטבירגער און ברודער יוסף פון דער שטאָדט עזימתא, נאָם ער האָט אוועקגעשאָנקען אין איהר צו בעגראָבען דעם געקרייציגטען ישו, וואו מען האָט איהם אריינגעלעגט אין אַ נייעם ליילעך, פריטאַג פאַרנאַכט, וואָרום עס איז קיין צייט ניט געוועזן, מען האָט מורא געהאַט, מען זאָל ניט מחלל שבת זיין.

איך האָב מיך דערמאָהנט, אז איך האָב אַ בעזוך אָבצושטאַטען — דעם קבר פון ישו הנוצרי, וועגען וועלכען מען רעדט אַזוי פיעל אין אונזערע מקומות. איך בין צום קבר צוגעגאַנגען. אַן אַלטער אייזער־נער טויער פערשליסט די הייל, וואָס הייסט איצט „די בעגרעבונגס־קירך", און דעם אריינגאַנג היטען טערקישע זעלנער, וואָרום הייליג און טייער איז דאָס אָרט פאַר אַלע קריסטען — קיין חילוק ניט צו וועלכער קירך ער געהערט אַן, און כדי עס זאָל צווישען זיי קיין מחלוקת ניט אַרויסקומען, — ווי עס איז שוין אָפטמאָל דער פאַל געוועזן — האָט מען דעם פּלאַץ איבערגעגעבען צו היטען אַבדול־האַמיד'ס זעלנער, אַז זיי זאָלען צווישען זיי שלום מאַכען.

מיר שטעהען אויפ'ן הויף און בעטראַכטען דעם אייזערנעם טויער; צו אונז קומט אָן אַ רוסישע רחמנות־שוועסטער, דערקענט אין אונז

איהרע לאנדסלייט, און פרעגט אונז פארזיכטיג, צי מיר זיינען אידען.

אויף אונזער תשובה: יא! האט זיך די שוועסטער אביסעל געוואונדערט; זאגט זי צו אונז מיט גרוים ליעבשאפט, קריסטליך־ערבארמענדיג זיך אויף אונז:

— וואלט איך אייך געראטהען, אז איהר זאלט ניט אריינגעהן.

— פארוואס?

— ניט קיין קריסטען שלאגען די זעלנער.

מיין פריינד רופט זיך אן:

— מיר האבען שוין אזוי פיעל קלעפ בעקומען צוליעב אונזער געעהרטען מיטבירגער ישו, וועלען מיר נאך א פאר בעקומען.

— כדי קריסטוס'ער גרוב צו זעהן, איז כדאי א פאר קלעפ צו קריגען. — לעג איך צו.

די שוועסטער האט זיך פערשעמט און איז ווייטער געגאנגען.

מיינע ליעבע, זאגט אייך וואס איהר ווילט, נור ווי אזוי געטער צו דיענען בעדארפט איהר זיך ביי אונז לערנען.

און מיר קענען זיך דאך מיט איהם שוין א ביסעל לענגער ווי איהר, אויב ניט מעהר, על כל פנים, מיט 12 הונדערט יאהר פריהער פאר אייך!

און וויל אונזער געעהרטער מיטבירגער האט אזא פארזיכטיגע שמירה פאר זיין טהיר, האבען מיר דאס מאל דעם וויזיט אבגעלעגט, און מיר זיינען ווייטער געגאנגען...

— מיין פריינד, איך וויל מיין ליעב אין בוימאייל וואשען, מיין יום טוב קלייד אנטהאן און צום בית המקדש ארויפגעהן, מיין קרבן צו ברענגען.

דורך שמאלע, שמאלע, וויסטע, פערלאזטע געסלעך, מיט האלב־איינגעפאלענע און מיט מיסט פערשטויבטע הייזער (מיין פריינד זאגט, אז דא זיינען אמאל די חנויות געווען — נאך אין בית המקדש'ס צייטען, וואו מען האט פערקויפט טויבען און אייל, און ווייסע זעמעל־מעהל — צו די קרבנות), פיהרט דער וועג צום הר הבית ארויף. און ברייט און גרויס איז דער פלאץ, וואס רינגעלט ארום דעם הר הבית. ניט הויך איז דער בארג פונ'ם בית המקדש ארט, נור ברייט און קעניג־ליך, מען דערקענט עס באלד — דאס איז דער פלאץ פון הערשאפט, ווער עס שטעהט דא, דער רעגיערט... און פון ווייסען מארמאר איז

בערעקט דער פּלאַץ, וואָס איז אַמאָל געווען דער בית המקדש הויף, און ווייסע מאַרמאָרנע טרעפּלעך, וועלכע לייכטען אויף דער זון, פיהרען צום מאָשיי ארויף. און אויף דעם אָרט, וואו ישעיה הנביא האָט אַמאָל נביאות געזאָגט; וואו אידען פון גליל און יהודה זיינען אין אַן ערב יום טוב ווי עולי רגל פערזאַמעלט געווען; אויף דעם אָרט, וואו די אידישע מחנות האָבען געברומט, ווי די וועלען פון ים; וואו די אידישע גבורים האָבען זייער בלוט פערגאָסען, כהנים זיינען אין פייער גע־שפּרונגען, און מוטהיג און שטאָלץ און גרויס און העלדיש האָט געקעמפּפט דער אידישער גבור פאַר זיין פרייהייט־פאַטערלאַנד און בית המקדש, — אויף דעם פּלאַץ, אויף די ווייסע אין זון זיך באָדענדיגע טרעפּלעך, ליעגען אויסגעצויגען די מוסולמאַנישע נזירים אין זייערע ווייסע כאַלאַטען און פוילען זיך, און ווארימען זיך אין דער זון. דאָ און דאָרט שאָקלען זיך איינעגע איבער'ן קאָראַן, שטעקען אָבער אויס די האַנד נאָך אַ באַקשיש, בעטלען פון אַ פאַרבייגעהענדיגען אייראָפּעער און זיינען גרייט איהם אַרומצופיהרען און צו ווייזען זייער טעמפּעל.

און דאָס אָרט איז דאָך דער בית המקדש הויף, וואו יעדער מאָמענט לעבען אין דעם הויף האָט בעשטימט דעם גורל פון אייראָפּאַ אויף טויזענדער יאָהרען. דאָס ווינקעל, פון וועלכען עס איז אַרויס־געגאַנגען די קולטור, וועלכע האָט מנצח געווען אַטהען און רוים, — דאָס ווינקעל איז אָוועקגעגעבען געוואָרען ווילדע נזירים, אַז זיי זאָלען זיך אין דער זון ווארימען...

און זעה, זיי זיינען דאָך פריינדליכער פאַר יענע; זיי פיהרען מיך אַריין אין זייער מאָשיי אַריין, וועלכער שטעהט אויף דעם אָרט פון אונזער בית המקדש, און ווייזען מיר אַלע הייליגקייטען (טאַקע פאַר אַ באַקשיש און אין דער בעגלייטונג פון אַ טערקישען אָפיציער). און וואָס האָב איך דאָרט ניט געזעהן! דעם שטיין, אויף וועלכען דער בית המקדש איז געווען געבויט (אפשר איז עס פון די שטיינער, וואָס יעקב אבינו האָט זיך צו־קאָפּענס אונטערגעלעגט אין בית־אל); דעם סכך, אין וועלכען דער באַראַן האָט זיך פערדרעהט, בעת אברהם אבינו האָט יצחק'ן געבראַכט פאַר אַ קרבן, און אַ זייל פון בית המקדש (אַן עהנליכען זייל האָב איך געזעהן אין דער פּעטרוס־קירך אין רוים). און דערנאָך האָט מען אונז אַראָבגעפיהרט אין די קעלערס אַריין, וואו עס

געפינען זיך די דריי־טויזענד זיילען, אויף וועלכען דער גאַנצער בית־המקדש־פּלאַץ איז געשטיצט.

עס איז שוין שפּעט געוואָרען, הונגעריג זיינען מיר אויך געווען — האָבען מיר זיך אַהיים געאיילט. צוריקוועגס האָבען מיר אויף אונזער וועג בעגעגענט אַ אידישע חתונה פון פּוילישע אידען, בעגלייט מיט פּויקען און מענער־געזאַנג (קיין אַנדערע כלי־זמר ווערען ניט בענוצט, זכר לחורבן). צוויי קינדערלעך, יונגע קינדערלעך, זיינען געווען חתן־כלה, האָט מען זיי איבער די ירושלים'ער גאַסען געפיהרט צו דער חופּה, וואָס האָט געזאָלט זיין אויף דעם דאַך פון'ם חסידים־שטיבעל, וואו די מחותנים דאַוונען.

דער עולם איז געווען רייכליך, און בריימליך, גאָרניט גלות'ארטיג. די מאַנספּערשוינען, וואָס זיינען ס'רוב געווען פּוילישע, רייכע חסידים, האָבען געטראָגען אויף זייערע אַטלעסענע קאַפּאָטעס מיט פוטער־בענעהטע פּוילישע קאַנטאָשען ביז צו די פיס אַראָב, די אַרבעל איבער די הענד אריבערגעוואָרפען, און די סויבעלנע שטריימלעך אויף די קעפּ, — אַזוי זיינען זיי געגאַנגען ווי די פּוילישע „וואָיעוואָדצעס" אין די גוטע צייטען. וואָרום הויך און שטרענג זיינען זיי געווען, פון גוטען יחוס זעהט זיך אויס. די ווייבער האָבען געטראָגען זיידענע ווייסע קליידער און זיידענע געהעפטעטע שפּיצענטיכער; זיי זיינען נאָך זייערע מענער נאָכגעגאַנגען, מיט פרייד און צניעות האָבען זיך זייערע אידישע גע'יחוס'טע פּנימ'לעך געוויזען פון זייערע ווייסע שבת־הויבען. געציערט איז די אידישע טאָכטער, אַזוי ווי עס פּאַסט איהר לויט איהר שטאַם און געבורט. מיט שנירלעך פּעריל אויפ'ן האַלז, אין גרויסע בריליאַנטענע אויערינגלעך אין די אויערן — געהען זיי נאָך, די טעכטער פון שבת, הויך און קעניגליך ווי זייערע מענשער, און בעגלייטען די אידישע טאָכטער, זייער שוועסטער, די כלה — צו דער חופּה. ניט מיט געשרייען און אויפגעריסענהייט, ניט מיט הויכער פרייד און טענץ ווערט זי געפיהרט צו דער חופּה אין ירושלים. אין שטילען, בעהאַל־טענעם, ליעבען טרויער, אין דעם שטילען טרויער פון שבת צו שלוש סעודות, אין ליעבען טרויער, ווי עס ווערט געזונגען דער „לכה דודי" פון שבת, הויך און קעניגליך ווי זייערע מענער, און בעגלייטען די צו דער חופּה אין ירושלים — אין יענעם טרויער, וואָס דערמאָהנט דער פּרינצעסין, אַז איהר פּרינץ איז אין געפאַנגענשאַפט...

אהיים קומענדיג האבען מיר שוין געפונען אן איינלאדונג פון אונזער בוכארער בעל הבית אויף שבת צו זיך — דערוויסענדיג, אז מיין פריינד האט אן אורח, וויל ער ניט דורכלאזען די געלעגענהייט פון אברהם אבינו'ס מצוה הכנסת אורחים און בעט אונז (לכבוד מיר מיין פריינד אויך) צו זיך אויף שבת. און לכבוד דעם אורח האט ער אויפגעעפענט די בארה און איז געווארען א ותרן אין וואסער: נעהם וואסער, וויפיעל דו ווילסט!

— שבת — הייסט צו שיר־השירים, ווארום פון פרייטאג נאכמיטאג, צו שיר־השירים, הויבט זיך אן ביי זיי דער שבת — זאגט צו מיר מיין פריינד, — אלזא:

— שמיר דיין לייב אין בוימאייל אויס, טהו דיין יום טוב קלייד אן און קום צו שיר־השידים.

איך האב מיין לייב אין בוימאייל ניט געשמירט, נור מיינע קליידער געביטען — ווארום גרויס איז די היץ געווען — און בין מיט מיין פריינד צום בוכארער בעל הבית אויף „שיר־השירים" געגאנגען.

5.

שבת אין ירושלים.
(די כותל מערבי).

אין דער טהיר האט אונז שוין געהאט אבגעווארט דער בעל־הבית. דער בוכארער האט אונז אין שטוב אריינגעבראכט, פארגעשטעלט אונז פאר זיינע בני־בית, וועלכע זיינען בעשטאנען פון צוויי ווייבער, איינע אן עלטערע און א מיאוסע און איינע א איגגערע און א שעהנע, מיט זייערע קינדער. די ווייבער ווי די קינדער האבען איהם די האנד געקושט און געווענדעט זיך צו איהם: „מרא אבי", „מרא בעלי". אונז מיט אראבגעבויגטע קעפ בעגריסט.

דער בעל־הבית האט אונז צוערשט אין זיין הויז־מוזעאום אריינגעפיהרט, דאס איז געווען א בעזונדער חדר אין שטוב, אין וועלכען עס האבען זיך געפונען פיעל אלטע חפצים, זילבער־צייג און קופער־צייג, פערשיעדענע הענגלייכטער, מנורות, בשמים־ביקסען, אתרוגים־טעלער, אויך דארונטער איינינע כתבי־יד, איבערהויפט מגלות און זעהר פיעל בוכארישע קליידער, טיכער, אויבערהעמדער, אונטער וועלכע עס

האָבען זיך טאַקע געפונען אַ פּאָר עקזעמפּלאַרען פון זעלטענער שעהנ־הייט און טהייערקייט אין שטאָף און אין מוסטער. בעזונדערס איז דאָס הויז־מוזעאום פול געווען מיט „מגלות“, און פערשיעדענע „חפצים“, וועלכע דער בוכארער האָט צוגערעכענט, אז זיי קומען ארויס פון אסתר און מרדכי'ס צייט. איבערהויפּט האָט ער אַלעס, וואָס האָט זיך געפונען ביי איהם אין מוזעאום, צוגערעכענט, אז עס איז פון דער מגלה־צייט. ער האָט אַ בעזונדער קולט געהאַט פאַר מרדכי'ן און אסתר'ן, און שטאָלצירט דערמיט, וואָס זיי קומען ארויס מיט איהם פון איין מדינה, פון פּרס און מדי, און יעדעס מאָל דערמאָנט דעם „מלך פּרס ירום הודו“. איך האָב געמיינט אַז ער מיינט אחשורוש'ן, ערשט איך בין געוואָהר געוואָרען, אַז ער מיינט דעם פּערסישען שאַך.

אויף אַ זילבערנער טאַץ האָט איינער פון זיינע זיהן געטראַנק אריינגעבראַכט, און דער פאָטער האָט אונז פלאַץ אַנגעבאָטען אויף דעם פּערסישען דיוואַן, וועלכער איז געווען אין מיטען שטוב אויסגעשפּרייט.

לאַנג צו זיצען האָט מען דאָך קיין צייט ניט געהאַט. עס איז אַנגעקומען די צייט פון „שיר השירים“, דער בעל־הבית האָט אונז אין צווייטען צימער אריינגעבעטען, וואו מען האָט שוין געטראָפען די בני־בית: די קינדער, מיט די 2 ווייבער אַן דער שפּיץ, זיינען געזעסען אויף דעם דיוואַן אויף דר'ערד, די מיידלעך האָבען געהאַלטען קליינע בעמבעלעך אין די הענד, אוים פאַרמעט געמאַכט, און פאַר די אינגלעך זיינען סדורים געווען אויסגעשפּרייט. אויבענאַן איז געווען אַן אָרט (סדורים „שיר השירים“ אויפגעמישט) פאַר דעם בעל הבית, און צו זיינע צוויי זייטען פאַר די צוויי געסט. מיר האָבען זיך צו זיין רעכטס און לינקס געזעצט. אַ אינגעל האָט אַנגעהויבען דאָס שעהנסטע אידישע ליעד צו זינגען: „שחורה אני ונאוה בנות ירושלים“.

און די מיידלעך האָבען אַנגעהויבען אין די בעמבעלעך צום טאַקט מיטצוקלאַפּען.

לאַנג, לאַנג האָט געדויערט דאָס שעהנסטע אידישע ליעד.

אויף אַ זילבערנער טאַץ האָט מען אונז ווידער קאַלטעס געטרענק דערלאַנגט, עס האָט אַנגעהויבען צו טונקלען. מיר האָבען זיך די פיס געוואַשען, די הענד געוואַשען און זיינען צום בית המקדש — ניין, צו דעם קבר פון בית המקדש — צום כותל מערבי ארויפגעגאַנגען מקבל שבת זיין.

די נאַכט איז אונז אויפ'ן וועג אַנגעפּאַלען, און ביי דער כותל מערבי האָט מען שוין געפונען אידען פון פערשיעדענע לענדער און געגענדען, אידען אין פערשיעדענע פּאַסאַנען, אשכנזים, ספרדים, תימנ'ער, בוכאַרער, אַרום דער וואַנד. אין די שפּאַרעס פון וואַנד, צווישען די שטיינער האָבען גרויסע ליכט געברענט. און דער פּלאַם איז ניט געוועזען יענער, וואָס מיר האָבען געטראָפען ביים מעריב דאַוונען מיט'ן פּראָסטען „והוא רחום יכפר עון", ניין, דער שבת מלכתא חן איז אין דעם שבת־ליכט געוועזען. עס האָט בעגאָסען מיט ליכט די גרויע וואַנד, און זי האָט גאָר היינט אַנאַנדערען חן געקראָגען, — שטאָלץ איז זי געוואָרען אין אונזערע אויגען, און האָט דערמאָנט אָן די גבורים, איהרע זיהן, וואָס האָבען אויף איהר אַזעלכע העלדענטהאַטען געוויזען. ווער ווייסט, אפשר זיינען די גרויסע, גרויסע שטיינער פון וואַנד, די לעבעדיגע עדות, ניט בלויז אויף די טהאַטען פון די, וועלכע האָבען אויף איהר געגען די רוימער מלחמה געהאַלטען, נור אויך אויף די אַלע דורות אידען וואָס זיינען ווייט, ווייט געוועזען פערוואָרפען פון איהר, קיינמאָל זי ניט געזעהן אין די אויגען, נור גע'חלום'ט וועגען איהר, און געזעהן זי אין טרוים, אין זייערע הייליגסטע מינוטען.

ניין, ליעבער ה י י נ ע: האָסטו געגליכען דעם אידען אין וואָכענטאָג צום הונד, און אין שבת־טאָג צום פּרינץ, מוזט דו ווייטער גלייכען, צווישען דעם שבת־טאָג אין גלות און דעם שבת־טאָג אין ירושלים. כאָטש פרייטאַג־צו־נאַכטס, צו קבלת שבת, דאַכט זיך פיהלט זיך יעדער איד, צו יעדער צייט, אין יעדען לאַנד, אַ זעכציגסטעל פון דעם געוועזענעם בית המקדש־איד, דאָך אין ירושלים, צו קבלת שבת ביים כותל מערבי, פיהלסטו, ווי די שטריק פון פינסטערען גלות האָבען זיך דיר אויפגעלעזט, צובראָכען זיינען געוואָרען אַלע גהעטאָס, אַלע גלותים. אפילו די וואַנד, די מערב־וואַנד, וואָס שטעהט אויך ווי אַ צייכען פון גלות, איז דיר צובראָכען געוואָרען און אידען זיינען ווייטער אַריין, זיינען אויף יענער זייט וואַנד, אידען שטעהען פאַר'ן בית המקדש, ירושלים איז אונזער, און ארץ ישראל איז אונזער, און דו ביזט דער פרייער איד אין אידישען לאַנד. און ווילסטו פיהלען וואָס אידען האָבען געפיהלט ביי עולה לרגל זיין אין בית המקדש הויף, ביי אַ שמחת בית השואבה אין בית המקדש הויף — ווען דער כהן גדול איז אין קדשי קדשים אַריינגעגאַנגען אום יום כפור, מוזטו דריי זאַכען האָבען:

מוזטו אין ירושלים זיין, מוזטו שטעהן צו קבלת שבת פאַר דעם כותל מערבי, און דער עיקר — מוזטו אַ אידישע נשמה האָבען.

און וועסטו מיך פרעגען: וואָס איז אַזוינס? וואָס האָסטו דאָס אַזעלכעס געזעהען? וואָס האָסטו אַזעלכעס געפיהלט? וועל איך דיר ענטפערען: איך ווייס אַליין ניט. געזעהען האָב איך, מיט אַנדערע צוגלייך, אידען זיינען געשטאַנען, דער שוואַרצער אַטלעס פון די פוילי־שע אידישע קאַפּאָטעס האָט געפינקעלט, די פּנים'ער זיינען בלייך געווען, די ווייסע לייַלעכער, אין וועלכע די תימנ'ער אידען זיינען געווען איינגעהילט האָבען געגענאיבער דעם ליכט געוואָרפען אַ ווייסען שיין, וואָס האָט דיך דערמאָנט די אידען אין די קיטלען צו „כל נדרי„ אים יום כפור, און הינטער זיי זיינען געשטאַנען די ווייבער, און די דימאַנטענע שבת־אויערינגלעך האָבען פון זייערע הויבען אַרויסגעפינ־קעלט געגענאיבער דעם שימערנדען ליכט, און דאָס בריליאַנטען־ליכט האָט געוואָרפען אַ שבת מלכתא חן איבער זייערע פּנים'ער, און מענער ווי קינדער, ווייבער ווי מיידלעך האָבען אַלע מיטגעזונגען דעם „לכה דודי“, און כאָטש עס איז געווען דער שבת חזון, און דער ניגון פון דעם „לכה דודי“ איז געווען דער בעקאַנטער איכה ניגון, אָבער דאָך איז ער ניט טרויעריג געווען. ניין, טיעף פרעהליך איז ער געווען, ניט פון די בעהאַלטענע טרויעריגע פרעהליכקייט פון שבת צו שלוש סעודות ביים רבי'נס טיש, ווען דער רבי זאָגט תורה אין דער דונקעלהייט, — ניין, מלכות'דיגעס האָט עס עפּעס אין זיך געהאַט, מלכות'דיגעס און די שטילע טרויעריגקייט וואָס איז אין מלכות'דיגעס. עס איז ניט געווען די פרעהליכקייט וואָס עס קומט פון טרויעריגקייט, — ניין, דער מקור איז געווען די שמחה, די טרויעריגקייט איז געקומען פון דער שמחה. איבריגענס, איך וועל עס דיר ניט אַרויסזאָגען מיט ווערטער, — ניין. זיי אַליין, און ביזטו אַ איד, וועסטו עס פיהלען. עס איז דאָ עפּעס אַזעלכעס, אַזעלכעס וואָס ליגט צווישען די קאַפּאָטעס, צווישען דעם עולם, עס שוועבט אַרום איבער די קעפּ, עס איז אין דיר, אין אַלעם אַרום, וואָס דו קענסט עס ניט אָנרופען מיט קיין נאָמען — נור אַ יסוד איז עס, וואָס דו ווייסט עס, און איז עס ווער זוכה ווייסט ער עס אויך, און מיר ביידע פערשטעהען זיך מיט'ן וואונק...

און די ברכה וואָס די אידען האָבען געמאַכט איבער'ן שבת פאַר דעם כותל מערבי האָט זיך פערשפּרייט איבער גאַנץ ירושלים.

ירושלים, וועלכעס האָט זיך געהילט אין דעם טונקעלען שלייער פון נאַכט, האָט געלויכטען אין די שבת אייל־לעמפּלעך, וועלכע האָבען פון אַלע פענסטער אַרויסגעשיינט, און איבער די ירושלים־נאַכט, דער ירושלים־הימעל, דער שבת־הימעל מיט זיינע גרויסע שטערן, איינער אין איינעם, זיינען זיי טיעף אַריינגעזעצט אין הימעל, און עס דאַכט זיך דיר, אַז זיי הענגען דיר זעהר נאָהנט איבער דיין קאָפּ, זיי רייבען זיך איינער אָן צווייטען, — דאָ, זיינען די שטערן פיעל גרעסער און שאַרפער, ווי ביי אונז, דאָ הענגען זיי איבער ירושלים, און דיר דאַכט זיך, אַז יעדער שטערן איז אַ נשמה, און אַלע הייליגע און גרויסע נשמות האָבען זיך אויף שבת צונויפגעקליבען איבער ירושלים, צו הערען דעם קבלת שבת, די שבת־ברכה, וואָס איז געזאָגט געוואָרען ביי דער כותל מערבי און געהייליגט צו ווערען דורך דעם.

פון אַלע וועגען, פון אַלע שטעגען קומען אידען צוגעהן אין שבת־דיגען אָנגעטהאָן און איינער זאָגט צום צווייטען „שבתא טבא“, פון אַלע פענסטער דרינגען אַרויס די שבת־אייל לעמפּלעך, הערט זיך דער „שלום עליכם“, און זומער־לעב איז עס, און די זון געהט אונטער הינטער דעם הר הזתים — און טרעפסטו אין אַ ווינקעל פאַר אַ הויז־טהיר זיצט אַ אַראַבער און טהוט זיך זיין מלאכה אין שבת, פיהלסטו טאַקע, אַז דו ביזט עפּעס מעהר פון איהם, אַז ער האָט ניט זוכה געווען צום שבת, טאַקע עפּעס אַ שפחה׳ס אַ זוהן...

מיט דעם „אשת חיל“ האָבען אונז די ווייבער אין דערהיים בעגריסט. די שטוב איז געווען צוגערוימט, דאָס בעט אויפגעבעט, דער טיש אָנגעגרייט, און דער שבת איז אין אַלע ווינקעלעך געווען. אָבער ניט אונזער שבת פון די קליינע פּוילישע שטעדטלעך, וואו דער בעל־הבית זיצט אויבענאָן, דאָס ווייב און די קינדער אַרום: די בנים אין נייע קאַפּאָטעס, און די טעכטער מיט אָבגעצוואָגענע קעפּלעך, די פּאָרע פון דער יויך געהט איבער׳ן טיש, און דער פאָטער מיט די בנים קנאַקען אַ מנוחה ושמחה, אַז דיר דוכט זיך, אַז דו ביזט אין גן־עדן התחתון פערבלאָנדזשעט געוואָרען; — דאָ, ביים בוכאַרער טיש איז דער שבת אַ פרעמדער, ווי אוים אָן אַנדער סדור׳ל, די ווייבער מיט די קינדער זיצען אויף דער ערד, דער פאָטער נור אַליין, אויף אַ העכער בענקעל, און זיי קוקען איהם מיט מורא און כבוד אין פּנים אַריין, און אויפ׳ן טיש גיט מען אויף אייז מאכל נאָכ׳ן צווייטען: עפּעס „רויטעס“ און

געפעפערטעס, און ווידער עפּעס רויטעס און געפּעפּערטעס, און די אימה איז גרוים פאר'ן „מרא בעלי“, פאר'ן „מרא אבי“, און דו פיהלסט זיך הינטער די פּאַטריאַרכאַלישע אימה דורכ'ן גאַנצען טיש. קוים דערלעבט אָבצועסען, בענקענדיג נאָך די נאַכט, וואָס איז אין דרויסען, — און שפּעטליך האָט שוין געמוזט זיין, מען האָט שוין געהערט די שאַקאַלען ווײנען אויף די קברים הינטער דער שטאָדט — בין איך אין גאַס אַרוים. אויף דער שוועל פון דער טהיר האָב איך געטראָפען אַ אידענע זיצען. אָן דעם טשעפּיק האָב איך זי דערקענט, אַז זי איז אַ פּוילישע אידענע. איך ווענד מיך צו איהר:

— גוט שבת, באָבעשי.

— גוט יאָהר. פון אונזערע מקומות?

— ווי איהר זעהט!

— און וואָס הערט מען? — ווייטער שלעכט! הע!

— אַזוי ווי איהר ווייסט.

— און דו זיצט דיר דאָ, אין דער היים קינדער איבערגעלאָזט.

— וואָס, איז אייך שלעכט אין ירושלים?

— שלעכט? ניין. וואָס קען זיין שלעכט? האָסטו אַ בעטריבט האַרץ, געהסטו אויף די הייליגע קברים, צום כותל מערבי, — דער מאַמע רחל'ס קבר איז נאָהענט, מילא זי ווייסט דאָך, — אָבער די קינדער אין דערהיים, דאָס האַרץ געהט אוים.

שוויינ, אידענע, שוויינ, שבת איז היינט, — און שבת טאָר מען ניט טרויעריג זיין, און נאָך דערצו אין ירושלים.

6.

ביי דער מוטער רחל'ס קבר.

שבת־אויף־דער־נאַכט, ווען די שטערן האָבען אין הימעל געפינ־קעלט און דאָס אייל־ליכטעל אין פענסטער, האָט מען די אייזלען געזאַטעלט און מיר זיינען פון ירושלים אַרויסגעריטען, אויף דעם וועג קיין בית לחם, אום מיט די ערשטע שטראַהלען פון מאָרגען צו דער מאַמע רחל'ס קבר אָנצוקומען.

צום ערשטען מאָל רייט איך אויף דעם וועג, דאָך זיינען מיר די פעלדער און טהאָלען אַרום ניט פרעמד; ניט פרעמד די איילבערט־

בוימלעך, ניט פרעמד דער הימעל איבער מיין קאָפּ, ניט פרעמד דער וועג, וואָס לויפט פאַר מיר.

דאָס איז דאָך דער וועג קיין בית לחם, אויף וועלכען יעקב, אונזער פּאַטער יעקב, האָט אונזער מאַמע רחל בעגראָבען, „בדרך“ — אויפ׳ן וועג, „בעוד כברת ארץ“ — אז עס איז נאָך געווען אַ תחום שבת, „לבוא אפרתה“, — מיינט מען בית לחם. און זעהסטו ניט דאָרט דעם וואָלקענשטויב, וואָס געהט אויף פאַר אונז? שווייג, שווייג, דאָס טרייבט נבוזראדן די אידען אַרויס פון ירושלים, איבער׳ן וועג קיין בית־לחם, און טרייבט זיי פאַר דער מאַמע רחל׳ס קבר פאַרביי; און זעהסטו ניט די אידענע אין די שבת־קליידער, מיט דער גרויסער שבת־הויב אויפ׳ן קאָפּ? — דאָס איז דאָך די מאַמע רחל, וואָס איז פון איהר קבר אויפגעשטאַנען, און קוקט נאָך די אַרויסגעטריבענע אידען, און הייבט די הענד אויף צום רבונו של עולם.

און זי איז אַ גרויסע חשובה ביים רבונו של עולם. און קיינער איז ניט אַזוי גערעכט געגען רבונו של עולם, ווי אונזער מוטער רחל. און געדענקסטו ניט דעם גרויסען וכוח, וואָס זי האָט געהאַט מיט׳ן רבונו של עולם אין דער נאַכט פון חורבן בית המקדש, ווען גאָט האָט ירמיה׳ן געשיקט די אבות אויפוועקען?... זעהסט דאָרט דעם שוואַרצען פלעק, צווישען די אייִלבערט־בוימער — דאָס איז דאָך ירמיה הנביא, וואָס געהט אויפ׳ן וועג קיין בית לחם... און די אָבות האָבען גאָר ניט געהאָלפען... אין דעם איז אָנגעקומען רחל, אונזער מוטער רחל, און געשטעלט זיך פאַר גאָט, און האָט געזאָגט: „רבונו של עולם, דו ווייסט, דאָס דיין קנעכט יעקב האָט מיך זעהר ליעב געהאַט און האָט ביי מיין פּאָטער פאַר מיר געדיענט זיעבענט יאָהר, און אַז די זיעבען יאָהר זיינען אויסגעגאַנגען און עס איז געקומען די צייט פון דער חתונה, האָב איך געהערט, דאָס מיין פּאָטער וויל מיך צו איהם ניט געבען, נור מיין שוועסטער לאה, האָב איך דאָס מיין מאַן יעקב געזאָגט און האָב מיט איהם אַ סימן געמאַכט, כדי מיין פּאָטער זאָל ניט קענען פערבייטען, דערנאָך האָב איך חרטה געהאַט און האָב מיך דערבאַרימט איבער מיין שוועסטער לאה, זי זאָל ניט פערשעמט ווערען, און האָב זי אויסגעלערנט די סמנים, וואָס יעקב האָט מיר איבערגעגעבען, כדי יעקב זאָל ניט וויסען, דאָס זי איז לאה. און איך האָב פאַר איהר גערעדט, כדי יעקב זאָל ניט דערקענען איהר קול, און איך האָב זיך אָן איהר ניט מקנא

געוועזן... און היינט זעה, רבונו של עולם, איך בין אַ מענש פון בלוט און פלייש, פון ערד און אַש און האָב ניט מקנא געוועזן מיין שוועסטער, און דו ביזט אַ דערבאַרעמדיגער גאָט, וואָרום האָסטו זיך מקנא געוועזן אָן ישראל, וואָס האָט געדיענט עבודה זרה'ס? וואָס האָט דיר געשאַדט דאָס בילד, וואָס האָט קיין ממשות ניט געהאַט, וואָס דו האָסט דורך דעם פערטריבען מיינע קינדער, און די פיינד האָבען מיט זיי געטהאָן דאָס וואָס זיי האָבען געוואָלט—"

איוב, האַמלעט, פויסט, — וואָס איז אייער געשריי געגען די פּראָסטע ווערטער פון אַ פערוואונדעטע אידישע מוטער?

און די פעלדער דאָרט הילען זיך אין די נעבלען און ווערען מיר פערשוואונדען ביים הימעל־ראַנד, און דער הימעל הענגט איבער מיין קאָפּ — שטערן און שטערן — און דאָס איילבירט־בוימעל שטעהט אַליין אין מיטען פעלד און דאַוועגט ביחידות.

איהר, אין טהוי פערטוקטע פעלדער, אין די טונקעלע נעכט, דערצעהלט מיר! בוימעל, דו בוימעל, וואָס דו שטעהסט אַליין אין פעלד, איך וויל מיך הינטער דיר זעצען, און זאָלען דיינע רוישענדע בלעטער מיר דערצעהלען פון די צייטען, פון די זאַכען, וואָס האָבען זיך אַמאָל דאָ אויף דעם וועג אָבגעטהאָן... אַמאָל, ווען ארץ ישראל איז אַ לאַנד געוועזן, ווען אידען זיינען אַ פאָלק געוועזן.

און דער אַראַבער, דער אייזעל־טרייבער, יאָגט מיין אייזעל־אונטער, און זינגט אַ ליעד דערצו.

שווייג, אַראַבישער קנעכט, שווייג, און לאָז דיין בענקענדער מאָנאָ־טאָנער נגון מיין חלום־געזאַנג ניט שטערען... און זעהסטו ניט דאָרט דעם שוואַרצען פלעק, צווישען די איילבערט־בוימלעך זיך בעהאַלטען — אַ מענש איז דאָס, קוק זיין געזיכט אָן, ווען ער ערהויבט עס געגען די שטערן. זעה, ווי בלייך זיין שטערן קרוינט זיך איבער זיין פּנים, זילבער־וויים איז זיין באָרד, און לייכט געגען דעם שטערן־ליכט, און זיין גאַנץ מלכות'דיג פּנים לייכט אין שטערן־ליכט, — און ווייסטו ניט, ווער דאָס איז? זעה, וואָס האָט ער אין זיין רייזע־זעקעל? אַ קריגעל אייל האָט ער דאָרט בעהאַלטען, אַ גאָלדענע שפּיעז, אַ שופר האָט ער דאָרט בעהאַלטען.

— וואוהין געהסטו, אַלטער, מיט דיין קריגעל אייל, מיט דיין גאָלדענער שפּיעז, מיט דיין שופר?

— איך געה א קעניג קרוינען, א קעניג קרוינען איבער ישראל.

— ווער איז דיין קעניג, אלטער, וואס דו געהסט איבער ישראל קרוינען, אין דער טונקעלער נאכט, בעהאלטען און אליין?

— ניט העכער איז ער מיט זיין הויך פון דעם גאנצען פאלק, — א אינגעל איז עס, א קליין אינגעל פון דעם הויז ישי'ס, שווארץ געקרייזעלט זיינען זיינע האאר, שווארץ בלישטשען זיינע אויגען, און ער פאשעט די שאף. און דארט אין פעלד שטעהט גבעת־שאול, און א פאלק מיט א קעניג רוהט אויף איהם, אנטלאפען פון א מלחמה, האלב טויט און פון גאט'ס גייסט פערלאזט.

גאט'ס שכינה האט דער נביא אראבגענומען פון בארג, און טראגט עס אין דער פאלע פון זיין קלייד קיין בית לחם, — לאזען עס רוהען אויף א קעפיל פון א אינגעל, וואס האט שווארצע אויגען און שווארצע האאר, און פאשעט שאף.

הע, בית לחם, בלאז אין שופרות, זעץ זיך אין דעם שטאדט־טויער אויס, א נביא קומט אין דיינע טויערן, פון דיינע אינגלעך א קעניג צו זאלבען איבער דעם הויזגעזינד ישראל!

הע, שוויג, שוויג דו אראבישער קנעכט, מיט דיין לאנגווייליגען, מאנאטאנעם נגון, און מיש מיר ניט מיינע געדאנקען אויס, מיר זיינען דאך אויפ'ן וועג קיין בית לחם! יעדעס שטיינדעל וועט דיר עדות זאגען, ווער איך בין, און פון וואנען איך קום ארויס.

א קעניג'ס א קינד ציהט פון זיין געפאנגענשאפט צו זיין מוטער'ס קבר, די פעלדער פון בית לחם וועלען עס דיר עדות זאגען, יעדעס בוימעל, יעדעס קוועלעכיל. זעה, די אינגלעך פון בית לחם זיינען דיר צו קעניגען געווארען, די אינגלעך פון בית לחם זיינען דיר צו געטער געווארען.

נור מיר זיינען שוין ביים קבר רחל; נור א תחום שבת פון בית לחם.

קליין און צנועה'דיג איז דאס שולכעל, וואס מאנטעפיארע האט אויפגעשטעלט אויף אונזער מוטער'ס קבר; מיט א רונדיגען קופעל פון אויבען שטעהט עס אין שפיץ פון א בית הקברות. די אייזערנע טהיר עפענט זיך און מיר קומען אין שולכעל אריין. זעה, יעדעס קינד האט זיינס א פרוכת'ל געבראכט, יעדע עדה, יעדע קהלה, יעדע חברה אין ארץ ישראל און אין גלות־לענדער האבען דער מאמע'ן א פרוכת'ל

געשאָנקען... זיינען די ווענד פון דעם קליינעם שולכעל בעהאַנגען מיט אַטלעסענע, סאַמעטענע פּרוכת׳ער און פון די ווענד לעזט מען אַראָב:
„ואני, און איך האָב ניט אַזוי געטהאָן—“.

און ליכטיג איז אין דער מאַמע׳ס שולעכיל, יעדע אידענע אין ארץ ישראל, פאַר ליכט־בענשען, שענקט אַ ליכטעל אין איהר שולעכיל אַריין. הענגען די אייל־לעמפּלעך און ברענען זיך טאָג און נאַכט, אין מיטען די פּרוכת׳ער, און ליכטיג שטראַהלט אַרום דער קבר.

הויך און רונדיג איז דער שטיין, וואָס אונזער פאָטער יעקב האָט אויפגעשטעלט אויף רחל׳ס קבר, און זעהט אוים ווי אַן אויסגעהאַקטע מיטה; און זעה די נשמות, וואָס שוועבען אַרום דעם שיין. יעדעס קינד, וואָס איז דאָ געווען, האָט זיין נאָמען אויסגעקריצט אויפ׳ן שטיין, האָט זיין קוויטעל אין די שפּאַרעס און די לעכער אַריינגעשטעקט, און בעהאַנגען איז דער שטיין מיט די נשמות־נעמען, און שטיל און קיהל איז דאָרט אין שולעכיל געווען, מען האָט געהערט דעם צאַנקען פון די אייל־לעמפּלעך און דאָס אָטהעמען פון די נשמות.

און יעדע נאַכט, פּונקט צוועלף אַ זייגער, שטעהט די מאַמע רחל אויף פון איהר קבר, אין איהרע תכריכים, אין איהר שבת׳דיגער הויב, און געהט אַרום אויפ׳ן וועג פון בית לחם און זעהט די צרות, וואָס נבוזרדן טהוט אָן די אידען, ווי ער טרייבט זיי אין גלות אַריין, און זי הייבט אויף די הענד צום הימעל. —

— גוטען אָווענד, מיין קינד, פון וואַנען קומסטו אהער?

איך קוק מיך אום, און פאַר מיר שטעהט אַ אידענע — אַ מלכה׳ס, אַ קעניגינס אַ שטערן שיינט אַרוים פון דער טיעפער שפּיצען־הויב, אין די פאַלדען פון איהר שוואַרץ־זיידענעם קלייד ליעגט דאָס געהיימניס פון דער נאַכט, און איהרע הענד זיינען אויפגעהויבען מיך צו בענשען.

שרעקט אייך ניט, עס איז ניט געווען די מאַמע רחל, — עס איז געווען די לאָוויטש׳ער רבי׳צין, וואָס זיצט דאָרט אין דער מאַמע רחל׳ס שולעכיל און איז דאָרט די שמש׳טע, צינדט די אייל־לעמפּלעך אָן יעדען פריהמאָרגען און יעדען פאַרנאַכט, הענגט איהר די פּרוכת׳לעך אוים יעדען פריהמאָרגען און יעדען פאַרנאַכט.

זי נעהמט אַ סדור און גיט מיר אין האַנד אַריין.

— נאַ, זאָג תהלים.

איך שטעה און קוק זי אָן. — און אפשר איז עס יא די מאַמע רחל.